

РЕПУБЛИЧКИ ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ РАТА,
РАТНИХ ЗЛОЧИНА И ТРАЖЕЊЕ НЕСТАЛИХ ЛИЦА

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА
РЕПУБЛИКУ
СРПСКУ

DELIBERATE FORCE AGAINST THE REPUBLIC OF SRPSKA

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

Издавач:

Републички центар за истраживање
рата, ратних злочина и тражење
несталих лица

За издавача:

Милорад Којић

Аутори:

Милорад Којић, Невенко Врањеш,
Виктор Нужић и Дарио Новковић

Рецензенти:

Проф. др Горан Латиновић
Др Ненад Стевандић

Лектура и коректура:

Мр Слађана Ћукут

Превод на енглески:

Лидија Дангубић

Дизајн и прелом текста:

Предраг Лозо

Штампа:

Службени гласник
Републике Српске

Тираж:

300

DELIBERATE FORCE AGAINST THE REPUBLIC OF SRPSKA

Publisher:

Republic Center for Investigation
of War, War Crimes and Search
for Missing Persons

For the publisher:

Milorad Kojic

Authors:

Milorad Kojic, Nevenko Vranjes,
Viktor Nuzdic and Dario Novkovic

Reviewers:

Prof. Goran Latinovic, Ph.D.
Nenad Stevandic, Ph.D.

Proofreading and editing:

Sladjana Cukut, MA

Translation into English:

Lidija Dangubic

Design and technical preparation:

Predrag Lozo

Published by:

Official Gazette of
the Republic of Srpska

Circulation:

300

РЕПУБЛИКА СРПСКА
МИНИСТАРСТВО ПРАВДЕ
РЕПУБЛИЧКИ ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ РАТА,
РАТНИХ ЗЛОЧИНА И ТРАЖЕЊЕ НЕСТАЛИХ ЛИЦА

Милорад Којић, Невенко Врањеш, Виктор Нуждић
и Дарио Новковић

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

Бања Лука, 2017.

САДРЖАЈ / CONTENT

РЕЦЕНЗИЈЕ	13
ПРЕДГОВОР.....	19
1. УВОД.....	23
2. КРАТКА ИСТОРИЈА СЈЕВЕРНОАТЛАНСКОГ ПАКТА – НАТО.....	29
3. УЛОГА НАТО-а У РАТУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	35
4. АКЦИЈЕ НАТО-а КОЈЕ СУ ПРЕТХОДИЛЕ ОПЕРАЦИЈИ	
„НАМЈЕРНА СИЛА“.....	49
4.1. Прва акција – Обарање четири српска „J-21 Јастреба“.....	52
4.2. Друга акција – Бомбардовање положаја ВРС у околини Горажда.....	53
4.3. Трећа акција – Поновљено бомбардовање положаја ВРС у околини Горажда.....	54
4.4. Четврта акција – Извиђање положаја ВРС у околини Сарајева.....	55
4.5. Пета акција – Треће бомбардовање положаја ВРС у околини Горажда.....	55
4.6. Шеста акција – Бомбардовање положаја ВРС у околини Илиће.....	56
4.7. Бомбардовање аеродрома „Удбина“.....	57
4.8. Спорадична бомбардовања.....	57
5. ОПЕРАЦИЈА „НАМЈЕРНА СИЛА“	61
5.1. Повод за Операцију „Намјерна сила“.....	61
5.2. Одлука о почетку и снаге које су учествовале у операцији „Намјерна сила“.....	68
5.2.1. Снаге за брзо дејство.....	80
5.3. Хронологија напада.....	85
5.3.1. Први дан – 30. август 1995. године.....	86
5.3.2. Други дан – 31. август 1995. године.....	95

5.3.3. Трећи дан – 1. септембар 1995. године.....	98
5.3.4. Четврти дан – 2. септембар 1995. године.....	101
5.3.5. Пети дан – 3. септембар 1995. године.....	102
5.3.6. Шести дан – 4. септембар 1995. године.....	103
5.3.7. Седми дан – 5. септембар 1995. године.....	104
5.3.8. Осми дан – 6. септембар 1995. године.....	110
5.3.9. Девети дан – 7. септембар 1995. године.....	111
5.3.10. Десети дан – 8. септембар 1995. године.....	117
5.3.11. Једанаести дан – 9. септембар 1995. године.....	122
5.3.12. Дванаести дан – 10. септембар 1995. године.....	127
5.3.13. Тринаести дан – 11. септембар 1995. године.....	135
5.3.14. Четрнаести дан – 12. септембар 1995. године.....	137
5.3.15. Петнаесети дан – 13. септембар 1995. године.....	139
5.3.16. Шеснаести дан – 14. септембар 1995. године.....	140
6. ЖРТВЕ НАТО БОМБАРДОВАЊА.....	143
6.1. Војне жртве.....	146
6.2. Цивилне жртве.....	151
7. МАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА.....	163
7.1. Материјална штета на приватној имовини.....	165
7.2. Материјална штета на јавној имовини.....	168
7.2.1. Мостови и саобраћајне комуникације.....	168
7.2.2. Телекомуникациони објекти.....	171
7.2.3. Здравствене установе.....	172
7.2.4. Образовне установе.....	173
7.2.5. Привредни, водопривредни и електроенергетски објекти.....	175
8. ПОСЉЕДИЦЕ НАТО БОМБАРДОВАЊА ОСИРОМАШЕНИМ УРАНИЈУМОМ.....	181
8.1. Међународне конвенције.....	181
8.2. Карактеристике осиромашеног уранијума.....	182
8.3. Извјештај Експертског тима УНЕП-а (Програм Уједињених нација за животну околину).....	183

8.4. Истраживања у Босни и Херцеговини.....	186
8.5. Статистички показатељи пораста броја обољелих и умрлих лица од карцинома.....	195
8.6. Посљедице бомбардовања осиромашеним уранијумом у другим земљама.....	196
ЗАКЉУЧЦИ.....	201

„DELIBERATE FORCE“ AGAINST THE REPUBLIC OF SRPSKA

REVIEWS.....	211
FOREWORD.....	217
1. INTRODUCTION.....	221
2. SHORT HISTORY OF THE NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION - NATO.....	227
3. THE ROLE OF NATO IN THE WAR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA.....	233
4. NATO ACTIONS PRECEDING THE OPERATION “DELIBERATE FORCE“.....	247
4.1. First action – Shooting down of four Serb „J-21 Jastreb“ aircrafts.....	250
4.2. Second action – Bombing of the VRS positions in the vicinity of Gorazde.....	250
4.3. Third action – Repeated bombing of the VRS positions in the vicinity of Gorazde.....	252
4.4. Fourth action – Reconnaissance of the VRS positions in the vicinity of Sarajevo.....	252
4.5. Fifth action – Third bombing of the VRS positions in the vicinity of Gorazde.....	253
4.6. Sixth action – Bombing of the VRS positions in the vicinity of Ilidza	253
4.7. Bombing of “Udbina” airport	254
4.8. Sporadic bombings.....	255

5. "DELIBERATE FORCE" OPERATION	259
5.1. Reason for the Operation "Deliberate Force"	259
5.2. Decision on commencement and forces involved in the Operation "Deliberate Force"	266
5.2.1. Rapid Reaction Force	278
5.3. Chronology of attacks.....	282
5.3.1. Day One – August 30, 1995.....	284
5.3.2. Day Two – August 31, 1995	294
5.3.3. Day Three – September 1, 1995.....	297
5.3.4. Day Four – September 2, 1995.....	300
5.3.5. Day Five – September 3, 1995.....	301
5.3.6. Day Six – September 4, 1995.....	302
5.3.7. Day Seven – September 5, 1995.....	303
5.3.8. Day Eight – September 6, 1995.....	309
5.3.9. Day Nine – September 7, 1995.....	310
5.3.10. Day Ten – September 8, 1995.....	316
5.3.11. Day Eleven – September 9, 1995.....	322
5.3.12. Day Twelve – September 10, 1995.....	326
5.3.13. Day Thirteen – September 11, 1995.....	334
5.3.14. Day Fourteen – September 12, 1995.....	336
5.3.15. Day Fifteen – September 13, 1995.....	338
5.3.16. Day Sixteen – September 14, 1995	339
6. VICTIMS OF NATO BOMBING.....	343
6.1. Military victims.....	346
6.2. Civilian victims.....	351
7. MATERIAL DAMAGE.....	363
7.1. Material damage to private property	365
7.2. Material damage to public property	368
7.2.1. Bridges and traffic communications.....	368
7.2.2. Telecommunication objects	371
7.2.3. Healthcare institutions	372
7.2.4. Educational institutions.....	373

7.2.5. Economic, water and electric power facilities.....	374
8. CONSEQUENCES OF NATO DEPLETED URANIUM BOMBS.....	381
8.1. International conventions.....	381
8.2. Depleted uranium characteristics.....	382
8.3. Report of the UN Expert Team UNEP the United Nations Environment Programme	383
8.4. Researches in Bosnia and Herzegovina.....	386
8.5. Statistical indicators showing the increase in the number of cancer patients and people who died of cancer.....	395
8.6. Consequences of the bombing attacks with depleted uranium in other countries.....	396
CONCLUSIONS.....	401
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА/ SOURCES AND LITERATURE.....	405

РЕЦЕНЗИЈЕ

Ни једна српска организација, владина или невладина, ни једна српска држава или државна заједница никада у историји човјечанства није напала или угрозила ни једну земљу чланицу НАТО-а. Штавише, однос према народима држава припадница НАТО-а је кроз историју савезнички, поготово у великом рату и антифашистичкој коалицији. Ове чињенице се нису промијениле ни 1995. и 1999. године када је НАТО, без скрупула, бомбардовао прво Републику Српску, а потом и Србију. Трагично је да су нас бомбардовали потомци спашених pilota који су током Другог свјетског рата спашавани од Бањалуке до Шумадије. Спасили су их храбре српске патриоте, потомци оних које су управо бомбардовали 1995. и 1999. године. Трагично и мучно.

Ни данас Република Српска и Србија нису пријетња за било коју НАТО земљу, иако су прве перцепције за спомињање НАТО пакта углавном бомбардовање, осиромашени уранијум или Милица Ракић!

Никада се ни једна НАТО земља или званичник Алијансе није извинио или изразио сличне ријечи или осјећања. Част многим независним и савјесним појединцима чији је број повелик за навођење.

За нас су још гора и лицемјернија објашњења и оправдања која повремено слушамо, а која нас готово цинично упућују да све заборавимо у име будућности у којој нам се ништа не обећава.

Наша искуства са невјероватним лажима и сатанизацијом како би се припремио терен за злочиначко бомбардовање постала су угаоно камење за одлуку о нашој будућности и одлучну намјеру да о њој и ми имамо право да одлучујемо. Израз „коллатерална штета“ који одаје бруталну бездушност и надменост, јасно показује намјеру да нас нечовјечно и бескрупулозно искњиже из људских бића како би савремена јавност лакше прихватила хладно и свирепо убијање са велике удаљености и уништавање мостова, школа или болница, које су не само заштићене по међународним конвенцијама, већ и симболи хуманости и човјечанских вриједности и стремљења.

Осиромашени уранијум са медицинске тачке гледишта је нешто што не би требало доказивати јер евалуација пацијената коју обољевају и умиру од

малигних болести на бомбардованим подручјима, а чији је пораст необјашњив било каквим другим узроком, злочин је који траје без обзира што се на сваки начин покушава минимизовати, банализовати или чак парадоксално и цинично прогласити узнемиравањем починиоца. То би са психолошког становишта могло бити објашњење продужене медијске сатанизације српског народа и опстанак политике уцјењивања и условљавања са којом се суочавамо и данас.

Наш народ разумије модерне правце којима иде човјечанство, роботизацију и глобализацију технологија, културе и политике и схвата своју малу снагу и улогу на великој свјетској позорници. Али, док чека извињење и разумијевање покушава да сачува оно што је његово - духовно и територијално власништво, које није отето већ, напротив, стварано и чувано као дио свјетске културе који нам бестидно отимају. Наше шансе у огромном и узбрканом мору нису велике и зато и градимо свој свјетионик, истовремено бранећи земљу на којој га подижемо. Тај свјетионик, ма колико мали и безначајан на великом мору, могао би бити путоказ и другима који се нађу у олујама.

Ова књига би могла бити свјетионик онима који су нас бомбардовали да своју душу освијетле или просвијетле, ма како то претенциозно звучи. Ризик је, наравно, да их то наљути или разјари па и тај свјетионик постане мета.

др Ненад Стевандић

***

„(...) Треба истаћи да се књига о агресији Сјеверноатлантског савеза на Републику Српску заснива на изворима првог реда, који су настали током дјеловања Војске Републике Српске и Министарства унутрашњих послова Републике Српске, а који су похрањени у Републичком центру за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, чије је сједиште у Бањој Луци. Такође, коаутори су користили и документа Републичког завода за статистику и Института за јавно здравство Републике Српске. Они су истраживали и у архиви Радио-телевизије Републике Српске, гдје су пажљиво анализирали видео записе настале за вријеме НАТО бомбардовања Републике Српске. Осим тога, коаутори су књигу употпунили подацима које су добили у разговорима са људима који су били свјedoци бомбардовања, као и домаћом и страном литературом. (...) Књига чији су коаутори мр Милорад Којић, доц. др Невенко Врањеш, Виктор Нуждић и Дарио Новковић, представља одличан истраживачки рад, који обилује драгоценим подацима, а који је истовремено изузетно прегледно и питко градиво, које може да има широко читалаштво, од професора универзитета до тзв. „обичних“ људи. Имајући то у виду, као и све остале позитивне карактеристике које прате рукопис, увјерен сам да књига о НАТО агресији 1995. године представља важан допринос изучавању историје Републике Српске и историје Срба у цјелини.“

Проф. др Горан Латинoвић

ПРЕДГОВОР

Историја људске цивилизације пуна је конфликта различите врсте од оних политичке природе до најсложенијих могућих каквим се ратови сматрају. Нажалост, ни данас, када се људско друштво налази на веома високом степену интелектуалног, привредног, технолошког и сваког другог развоја, ратови као врхунац криза нису нестали. Штавише, они су постали још разорнији, погубнији и трагичнији, будући да су сва достигнућа науке и технике, чини се, прво имплементирана у област развоја и усавршавања наоружања и војне опреме.

Наш рад фокусира се на простор на коме живимо, а то је Република Српска, ентитет у саставу дејтонске Босне и Херцеговине, површине око двадесет и пет хиљада квадратних километара, коју данас насељава нешто више од милион и двије стотине хиљада становника, већински српске националности. Дакле, на том простору живи један бројчано мали народ, који ће у новијој свјетској историји остати познат по томе што је био изложен до тада невиђеном бомбардовању једне и једине преостале постхладноратовске војне силе – НАТО савеза.

У то вријеме НАТО савез чинило је шеснаест држава-чланица, најмоћнијих земаља Европе и САД. С друге стране, без иједног савезника, Републику Српску браниле су само војска и полиција Републике Српске и њен народ, што је мање од двјеста хиљада војноспособних. Тако мала држава као што је Република Српска, која је већ била исцрпљена ратовима у Босни и Херцеговини и региону, није могла представљати никакву опасност по свјетски мир и безбједност како се то тада у западним круговима представљало. Стога, напад НАТО-а на Републику Српску није, а никад се и неће моћи ничим оправдати. Да иронија буде већа, по први пут у новијој историји ратовања НАТО се отворено ставио у службу подршке једној од зараћених страна, и то муслиманско-хрватској, што је посебно долазило до изражаја у акцијама Снага за брзо дејство које су координисано дјеловале са муслиманско-хрватским снагама, те уз ваздушну подршку задавале тешке ударце и губитке српској војсци како би се рат окончао на штету Републике Српске.

При томе, ваља напоменути да је НАТО овакве активности проводио користећи недозвољена и у дотадашњим ратовима неупотребљивана оружја и оруђа, међу којима се истичу бојеви пројектили са осиромашеним уранијумом. Као исход тога, данас, више од двадесет година послје, Република Српска и њен

народ сусрећу се са знатним порастом малигних болести, и старије и млађе генерације, за које медицинска струка тврди да ни по чему не спадају у ризичну категорију, оболијевају и масовно умиру од ових болести јер је осиромашени уранијум контаминирао ваздух, воду, земљиште и објекте на подручјима гдје је дејствовала НАТО авијација.

Пред нас се поставља дилема, да ли Босна и Херцеговина, па самим тим и Република Српска, треба да постане чланица таквог савеза, односно војне групације која јој је несумњиво на негативан начин исписала историју коју ће генерације по злу памтити. Приликом разматрања такве опције нашу пажњу привлаче најмање двије чињенице. Прва је садржана у реченици с почетка текста, да је историја људске цивилизације пуна сукоба, ратовања и мирева. Тако су 2009. године, Француска и Енглеска, данас обје чланице НАТО-а, одлучиле да готово уједине морнаричке снаге упркос чињеници да су у стогодишњем рату ове двије земље једна другој потапале цјелокупну флоту. Тешко је и замислити осјећај традиционалних морнаричких сила, конкретније њиховог народа и морнара пред оваквом чињеницом. Идентичан примјер налазимо у односима Њемачке, као дугогодишње чланице НАТО-а са другим чланицама, јер је општепознато какву је улогу Њемачка имала у свјетским ратовима. Данас, Њемачка представља једну од најприврженијих чланица НАТО-а и Европске уније. Друга чињеница односи се на питање може ли Република Српска занемарити финансијске и персоналне потребе учествовања у капацитетима једне овакве војне структуре која је одговорна за посљедице које народ данас трпи у најосјетљивијем сегменту свога бића – здрављу њених генерација и њене дјеце. Сматрамо да није лако одговорити на ове дилеме.

Стога, ову студију предајемо научној, стручној и другој заинтересованој јавности како бисмо помогли у одржавању културе сјећања на један веома болан период блиске нам прошлости, који своје посљедице налази и, чини се, налазиће још дуго у будућности генерација у Републици Српској.

Такође, аутори ће пажљиво послушквати све критике и уграђивати их у будућа издања.

Бања Лука, октобар 2017. године

Аутори

1.

УВОД

Иако је прошло више од двије деценије од када је НАТО алијанса бомбардовала Републику Српску, ни до данас не постоје значајнија истраживања која би обухватила све сегменте ових догађаја.

Посљедице бомбардовања вишеструке су по Републику Српску. Прије свега, треба имати у виду да је то до тада била највећа и најорганизованија војна акција на тлу Европе од завршетка Другог свјетског рата, у којој је учествовала највећа свјетска војна сила, а о чему говори и број ангажованих војних потенцијала, летова авиона, те количина бомби бачених на Републику Српску. Такође, не треба заборавити ни то да је приликом бомбардовања коришћена и муниција са осиромашеним уранијумом чије ће посљедице осјећати и будуће генерације.

Материјална штета причињена Републици Српској је вишемилионска и за њено санирање биле би потребне године, па чак и деценије и много већим и економски развијенијим државама.

На удару НАТО-а налазило се готово све, градови, села, привредни објекти, електроенергетска мрежа, репетитори итд.

Ипак, највећу посљедицу и ненадокнадиви губитак представљају људски животи, поготово ако се има у виду да је међу страдалим био и знатан број цивила, а нажалост жртве су била и дјеца.

Као што је већ и речено, приликом бомбардовања кориштена је и муниција са осиромашеним уранијумом. С обзиром на несагледиве посљедице које изазива осиромашени уранијум по живи свијет, те период који је потребан за распад уранијума, евидентно је да ће посљедице по здравље осјећати многе будуће генерације. Овом проблему нажалост није посвећена шира пажња јавности, те између осталог, ово истраживање треба да отвори и то питање.

С обзиром на то да је у свјетској јавности створена слика о српском народу као једином кривцу за рат у Босни и Херцеговини, надамо се да ће једно овакво истраживање дати скроман допринос у расвјетљавању иситне о томе шта се стварно дешавало у рату у Босни и Херцеговини, а такође дати и један нови поглед на ове догађаје.

Имајући у виду страхоте које рат носи, те хаотично стање у Босни и Херцеговини у другој половини 1995. године, документи и егзактни подаци о овим догађајима нису потпуни и систематизовани.

Приликом рада на овом истраживању коришћена је расположива релевантна документација и то прије свега из властитих ресурса Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица (у даљем тексту: Центар), односно документација која се налази у архиву, библиотеци и базама Центра.

Такође, коришћени су и сви други релевантни извори до којих је било могуће доћи.

Да би се створила што објективнија и потпунија слика, коришћена је литература како домаћих тако и страних аутора, те аутентични документи настали у времену када су се ови догађаји и збивали.

Прије свега, ослонац истраживања представљају документи Војске Републике Српске, Министарства унутрашњих послова Републике Српске, Архива Републике Српске, званични подаци Републичког завода за статистику, те ЈЗУ Института за јавно здравство Републике Српске.

Прегледан је и аналитички обрађен велики број аутентичних снимака насталих на мјестима која су била директно погођена НАТО бомбама, а које је Центру уступила Радио-телевизија Републике Српске, те свих других расположивих видео записа који на неки начин представљају вјеродостојне доказе о свим страхотама разарања Републике Српске од стране НАТО-а.

Упућени су и захтјеви за достављање документације о жртвама и материјалним разарањима општинама које су биле погођеним дејствима НАТО снага. Посебна пажња посвећена је и медијским извјештавањима из овог периода, а обављени су и разговори са већим бројем лица која су били непосредни актери ових дешавања, или су се бавили истраживањем посљедица бомбардовања. Такође, анализирани су и коришћени доступни интернет извори, на којима су се могли наћи подаци о бомбардовању Републике Српске.

Посебно треба нагласити да су за потребе истраживања обављени разговори са бројним лицима која су били или непосредни свјedoци ових догађаја или посредни учесници кроз обављање својих дужности и послова. Сматрамо да је на овај начин публикација добила на вјеродостојности, те се посебно треба захвалити прије свега жртвама и њиховим породицама што су одлучили свједочити о својим трагедијама, чиме су дали велики допринос настојањима да ови трагични догађаји не буду заборављени.

Цијенећи обим коришћене документације, број докумената, извора, литературе, података и информација које су употријебљене у истраживању, мишљења смо да је његов значај вишеструк за Републику Српску, те да оно представља солидну основу за евентуална будућа истраживања и научне радове из области историје, права, медицине и војне аналитике.

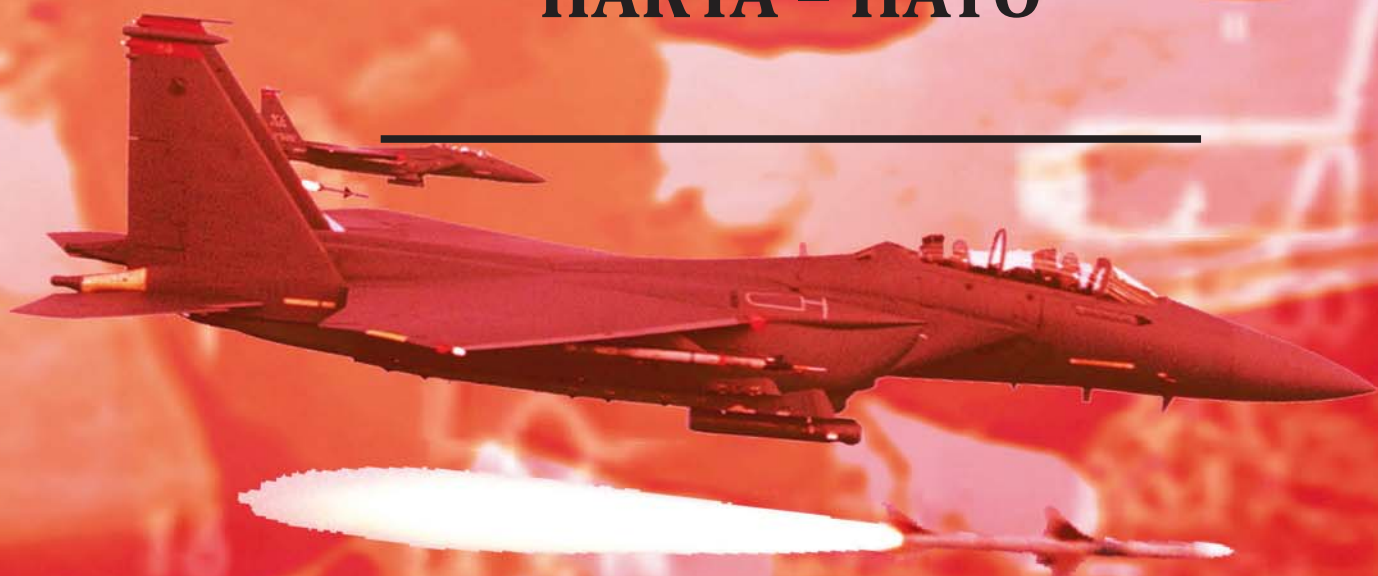

2.

**КРАТКА ИСТОРИЈА
СЈЕВЕРНОАТЛАНСКОГ
ПАКТА – НАТО**

Сјеверноатлански пакт (енг. *North Atlantic Treaty Organization*), познатији по скраћеници НАТО, основан је као одговор на потенцијалну пријетњу Совјетског Савеза.¹

У западним земљама појавио се страх да би комунисти, уз помоћ Совјетског Савеза, могли да преузму власт широм Европе, а повод за оваква размишљања, између осталог, било је и преузимање власти у тадашњој Чехословачкој од стране Комунистичке партије. Због ових дешавања, Сједињене Америчке Државе напустиле су своју традиционалну политику дипломатског изолационизма и почеле да пружају економску помоћ европским државама, превасходно кроз „Маршалов план“. Паралелно са економском, развијана је и војна сарадња.²

У складу са тим, Сјеверноатлански уговор потписан је 4. априла 1949. године. Чланом 5. овог уговора нови савезници сложили су се да се „оружани напад на једну или више чланица сматра нападом на све њих и да ће након таквог напада сваки савезник предузети такве акције које сматра потребним, укључујући и употребу оружане силе као одговор“.³

Уговор из 1949. године потписало је 12 земаља: Сједињене Америчке Државе, Велика Британија, Француска, Белгија, Канада, Данска, Италија, Исланд, Луксембург, Холандија, Норвешка и Португал.⁴

Иако је потписивање пакта створило савезнике, оно није створило војну структуру која би могла ефикасно да координира своје акције. То се промијенило након што је СССР 1949. године успјешно тестирао атомску бомбу, а поготово након избијања Корејског рата 1950. године. Након ових, по НАТО драматичних догађаја, Сјеверноатлански пакт консолидовао је командну структуру са војним штабом у Паризу. За првог генералног секретара НАТО-а именован је Британац лорд Хастингс Лајонел Исмај (енг. *Baron Hastings Lionel Ismay*).⁵

¹ Извор: званична интернет страница НАТО-а, <http://www.nato.int/history/nato-history.html>, посјеђено 20. маја 2016. године.

² Исто.

³ Исто.

⁴ http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm, посјеђено 20. маја 2016. године.

⁵ Извор: званична интернет страница НАТО-а, <http://www.nato.int/history/nato-history.html>, посјеђено 20. маја 2016. године.

Педесетих година XX вијека НАТО-у су приступили Грчка и Турска (1952), односно Западна Њемачка (1955), након чијег је пријема Совјетски Савез исте године формирао Варшавски пакт.⁶

Током тог времена НАТО је развио и усвојио стратешку доктрину „Масивне одмазде“, која је подразумијевала да уколико би Совјетски Савез напао било коју чланицу, НАТО ће одговорити нуклеарним оружјем, што је требало довести до одвраћања од било каквог напада.⁷

Шездесетих година овај *status quo* почео је да се мијења. Тензије су се поново узавреле и то због „Кубанске кризе“, а затим и због америчког војног ангажмана у Вијетнаму. Током ове деценије и сједиште НАТО-а премјештено је у Брисел (1967).⁸

До средине осамдесетих Совјетски Савез изгубио је трку са Западом. Социјалистичка економија урушила се, а након што Совјетски Савез није реаговао на рушење Берлинског зида, дошло је до распада Варшавског пакта.⁹

Након пада Берлинског зида и распада Варшавског пакта, НАТО се окренуо другим циљевима. Дефиниција „Европе“ проширила се на исток, те је у децембру 1991. године основано Вијеће Сјеверноатланског пакта које је за циљ имало ширење НАТО-а на исток.¹⁰

У складу са Уговором, основна улога НАТО-а је да осигура слободу и безбједност држава чланица политичким и војним средствима. У том смислу, НАТО би требало да штити заједничке вриједности демократије, индивидуалне слободе, владавину права, мирно рјешавање спорова и промовише их широм евроатлантског подручја. Такође, НАТО обезбјеђује форум у којем се државе Сјеверне Америке и Европе могу заједнички консултовати о питањима безбједности од заједничког интереса, те заједнички дјеловати на њиховом рјешавању. Надаље, НАТО је посвећен одбрани земаља-чланица од агресије или опасности од агресије као и принципу да ће се напад на једну или више чланица НАТО-а сматрати нападом на све чланице.¹¹

Анализом претходног, али и других докумената којима се регулише правни положај НАТО-а, не постоји могућност да овај савез нападне неку суверену земљу или други савез, уколико при томе није извршен напад на НАТО или на неку од његових чланица. Стога је примјер Републике Српске јединствен случај, имајући у виду да је Република Српска нападнута од стране НАТО-а, а не

6 Исто.

7 Исто.

8 Исто.

9 Исто.

10 Исто.

11 „NATO Handbook“, Public Diplomacy Division, NATO, Brussels, Belgium, 2006, p. 15.

само да није борбено дјеловала него није угрозила нити чак изразила намјеру да угрози било коју од тадашњих земаља-чланица НАТО-а. О техничким и војним могућностима да Република Српска тако нешто уради илузорно је и расправљати.

Дакле, деведесетих година, након почетног оклијевања, НАТО се отворено укључује у рат у Југославији.¹²

Прије пада Берлинског зида, НАТО је био статична организација чије је постојање било довољно да одврати Совјетски Савез. Интервенција на Балкану НАТО претвара у динамичну организацију. У складу с тим, НАТО је усвојио нови стратешки концепт, а у смислу овог концепта и ширења на исток НАТО је наставио са пријемом нових чланица, те је концепт безбједности проширен и на слободе појединца.¹³

Од свог оснивања 1949. године НАТО је различито дјеловао у одређеним временима. Педесетих је био савез чисто одбрамбене организације, шездесетих постаје политичка организација, а у деведесетим „алат за стабилизацију“ Источне Европе и централне Азије кроз укључивање нових партнера и савезника. За НАТО ове мисије не представљају избор него нужност.¹⁴

Анализирајући ову кратку историју, могу се извући већ речени закључци да је НАТО из статичне организације прешао у динамичну, те да је од првобитне организације одбрамбеног карактера постао политичка експанзионистичка организација чији је циљ ширење на исток, по сваку цијену свим средствима, често и коришћењем огромног војног потенцијала.

Нажалост, промјену овог концепта први су осјетили Срби, због директног уплитања НАТО-а у рат у Босни и Херцеговини.

Свој осврт на политичку ситуацију и активности НАТО-а на Балкану почетком деведесетих година XX вијека дао је и војнополитички аналитичар Гостимир Поповић у разговору са службеницима Центра: *„Војнополитичка ситуација у региону Југоисточне Европе била је у знаку, до тада невиђеног, притиска на цијелокупан српски народ са нарочито израженим притиском на Републику Српску и Војску Републике Српске. Циљ је био да се у међународној јавности оправда сваки удар на Српску и снаге ВРС те да се он прикаже као легитиман и легалан. Међународне организације практично су фабриковале догађаје на терену како би имале оправдање за наредна дејства, а сви су јасно давали пуну подршку муслиманским снагама из Сарајева, хрватским снагама из Мостара (ХВО) као и снагама Репу-*

¹² Извор: званична интернет страница НАТО-а, <http://www.nato.int/history/nato-history.html>, посјећено 20. маја 2016. године.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

блике Хрватске. У то вријеме створен је утисак да би Срби били окривљени све и да нестану са овог простора и нека врста одмазде била би направљена и на земљи гдје су били. Дакле, дејства НАТО снага била су детаљно припремљена и њихови представници на терену само су представљали икебану која треба да потврди све оно што ће се у наредном времену дешавати. Како су ваздухопловна дејства према Републици Српској била прва оружана дејства у историји НАТО савеза, онда је и цијела припрема урађена тако да се ништа не препусти случају.“

3.

УЛОГА НАТО-а У РАТУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Као што је већ и речено, НАТО је међународна организација војнополитичке природе основана са прокламованим циљем заштите Западне Европе од могуће војне агресије СССР и њених савезника. Распадом комунистичких режима у бившем социјалистичком блоку крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX вијека нестала је и теоретска могућност за такву агресију, чиме је и постојање НАТО-а постало излишно. С промјенама које је донио крај Хладног рата западне земље суочавају се са новим „безбједоносним изазовима“ изван традиционалне области дјеловања НАТО-а, што је оправдало и даље постојање организације. Портпароли ове организације с тог су становишта говорили да НАТО мора да нађе нове задатке како би оправдао своје постојање. Њихово укључивање започело је много скромније, али се морамо подсјетити да се НАТО као организација умијешао у рат у Босни и Херцеговини готово на самом почетку. Тако је 1992. године НАТО послао групу од 100 људи у Босну и Херцеговину који су основали свој војни штаб и то у Кисељаку, недалеко од Сарајева, под изговором да помогне снагама Уједињених нација. Ипак, било је очигледно да се ради о сасвим другом циљу. НАТО дипломата описао је у часопису „*Intelligence Digest*“ ту операцију: „*То је веома опрезан први корак и ми не правимо много буке око тога. Али то може бити почетак нечег озбиљнијег. Сада можете рећи да је НАТО ставио ногу на праг. Није сасвим сигурно да ли ћемо успјети да отворимо врата, али ово је почетак.*“ Чини се јасним да су команданти НАТО-а већ предвидјели могућност да ће отпори притисцима САД и Њемачке бити превазиђени и да ће се улога НАТО-а у Југославији постепено проширивати. Тако је НАТО настојао да створи велику мисију „изван области“ већ од самог почетка рата у Босни и Херцеговини. Све ово било је питање измишљања операције која би на крају, уз подршку кључних земаља, довела до активног ангажовања НАТО-а „изван области“, а тако и до његове обнове.¹⁵

Такође, и изјава британског министра спољних послова Дагласа Хурда (енг. *Douglas Hurd*) говори о томе да је НАТО очајнички тражио нове задатке који би

¹⁵ Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Тешић, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 22–24.

оправдали даље постојање алијансе. Наиме, Хурд је 8. фебруара 1994. године на сједници британске владе, залажући се за ваздушне нападе на Србе, увјеравао своје колеге да је будућност не само Босне, већ и НАТО-а упитна, те да опстанак алијансе мора бити главна преокупација.¹⁶

Није на одмет присјетити се да је Бил Клинтон (енг. *Bill Clinton*) још у току своје предизборне кампање тражио да се „одлучније удари“ по Србима, критикујући ранијег председника Џорџа Буша (енг. *George H. W. Bush*) због наводне недовољне одлучности у политици према рату у Босни и Херцеговини.¹⁷

Да би избјегао слање америчких војника, што би било политички разорно за кампању, председник Клинтон одлучио се да испуни раније дато обећање да ће „жестоко“ ударити по Србима, при чему је формални повод био најмање важан. Председник је у том тренутку морао бирачима понудити доказ да је барем нешто учинио и то прије свега јер је то више пута изјављивао.¹⁸

Какав став је председник Клинтон имао према Србима видљиво је из његовог говора из 1993. године у којем је истакао да је српска војска у Босни иста као „нацистичка војска тридесетих и четрдесетих година“, а на овакав његов говор коментатор Националног јавног радија чак је упутио примједбе тврдећи да су Срби гори од нациста, јер, како је рекао, „нацисти барем никада нису силовали Јевреје“. Све ово служило је да се убиједе људи у Америци да постоји „праведан“ разлог за америчку окупацију Балкана.¹⁹

У прилог овоме треба навести изјаву Џона Мирсајмера (енг. *John Mirseimer*), тадашњег професора политичких наука на чикашком универзитету, коју је дао за „Глас Америке“ (енг. *Voice of America*): „У основи, ми смо постали савезници муслимана када смо употријебили ваздушне снаге за њихову одбрану. Они, наравно, одавно покушавају да нас наведу да то учинимо и да станемо на њихову страну. А што више стајемо на њихову страну, они ће све више имати утицаја на наше одлуке“.²⁰

¹⁶ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 20.

¹⁷ Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Тешић, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 160.

¹⁸ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године стр. 33–34.

¹⁹ Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Тешић, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 129–130

²⁰ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године стр. 33–34.

Непријатељски став НАТО-а према Србима видљив је и у изјави британског војног стручњака Џонатана Ајала (енг. *Jonathan Ayal*), објављеног у лондонском „Тајмсу“ (енг. *The Times*): „Најбољи тренутак за рјешење конфликта је када двије стране схвате да борбом више ништа не могу постићи, а не када се једна од њих приближи поразу. Сада би озбиљнији српски пораз могао да подстакне и Албанце да се побуне против Срба... Слабљење Србије одразиће се на читав регион. Зато, офанзива НАТО-а против босанских Срба неће бити запамћена као демонстрација одлучности Запада, већ као школски примјер онога што се дешава када емоције побиједу разум, а сила се користи без посебног циља.“²¹

Америчка политика, барем од краја 1993. године, била је оријентисана на конзистентну промјену односа снага у региону у корист хрватске и муслиманске стране. Најочитији примјер за то је чињеница да хрватска интервенција у рату у Босни и Херцеговини никада није била критикована у Вашингтону онако како је то рађено када је у питању улога Србије у овом рату.²²

Политика НАТО-а усмјерена против Срба дефинитивно је и потврђена каснијим бомбардовањем Савезне Републике Југославије 1999. године.

Иако се већ и раније, током 1994. и 1995. године, НАТО неколико пута отворено ставио на муслиманску и хрватску страну, те извршио осам акција мањег интензитета, главни напад на Републику Српску услиједио је у склопу акције „Намјерна сила“ (енг. *Deliberation Force*) која је трајала од 30. августа до 14. септембра 1995. године.

Као непосредни повод за најмасовнију војну акцију у Европи од Другог свјетског рата, Сједињене Америчке Државе, односно НАТО искористили су експлозију у Сарајеву на тржници „Маркале“ 28. августа 1995. године. Дописник „Њујорк тајмса“ (енг. *The New York Times*) из Вашингтона, Дејвид Биндер (енг. *David Binder*), извјестио је да се експлозија догодила дан након што је помоћник државног секретара Ричард Холбрук (енг. *Richard Holbrooke*) обећао активније НАТО ударе. Из овог је видљиво да је експлозија на „Маркалама“ била само изговор за напад. Биндер такође наводи четири различита војна извора који оспоравају извјештај УН након несреће у коме се оптужују Срби да су кривци за ову експлозију. Иако је Биндер стални дописник „Њујорк тајмса“, занимљиво је да је ову причу морао објавити у часопису „*Nation*“.²³

21 „Дипломатија бомби“, „НИН“, септембар 1995. године.

22 С.Р. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 28.

23 Р. Кларк, Ш. Цервези, С. Флаундерс, Н. Теших, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 64.

Треба нагласити и то да је Холбрук 27. августа (дан прије експлозије на „Маркалама“) у програму америчке телевизије у емисији „*Meet the Press*“ запријетио Србима кампањом ваздушних удара, која би трајала од шест до дванаест мјесеци, те уколико не пристану на преговоре „онда ће игра бити у ствари само чекање окидача за ваздушне нападе“.²⁴

Да је експлозија на „Маркалама“ била само формалан повод за интервенцију, видљиво је и из документа америчке обавјештајне агенције (енг: *Central Intelligence Agency – CIA*) гдје је наведено да НАТО није могао раније дејствовати, односно увести своју моћну авијацију због тога што између савезника до тада није био постигнут политички консензус неопходан за, како они наводе, „жестоке осветничке војне ударе.“²⁵

Ваздушни удари који су након тога услиједили за посљедицу су имали бројне цивилне и војне жртве, као и непроцјењиву материјалну штету нанесену Републици Српској.

Посебно треба истаћи да је један од главних циљева ваздушне кампање на Републику Српску било и осигуравање војне надмоћи муслиманских и хрватских снага, након чега је услиједила општа офанзива на положаје Војске Републике Српске (у даљем тексту: ВРС).

Наиме, у прилог тези да су акције НАТО-а и муслиманских и хрватских јединица биле заједнички усаглашене у погледу циљева по којима је дејствовала борбена авијација, те да је свакодневно вршено међусобно информисање о резултатима акција говори чињеница да је Генералштаб тзв. Армије БиХ био у детаље упознат са циљевима и оствареним резултатима сваког појединачног напада НАТО авијације и Снага за брзо дејство на положаје ВРС.

Као један од доказа за ову тврдњу може се навести и Извјештај Генералштаба тзв. Армије БиХ упућен командама свих корпуса и дивизија у коме се доставља прецизан преглед ефикасности НАТО авијације и Снага за брзо дејство по положајима ВРС. Значајно је навести да су у овом извјештају побројани сви појединачни уништени и оштећени циљеви у периоду од 30. августа до 8. септембра 1995. године, што је у оперативном и тактичком смислу дало немјерљиву предност у односу на ВРС.²⁶

Имајући у виду да су неки од циљева били у дубини територије Републике Српске, те да није било могућности да непријатељске снаге готово истовре-

²⁴ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 28.

²⁵ „Balkan Battlefields: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 377.

²⁶ Извјештај о дејству авијације НАТО и снага РРФ, Генералштаб Армије БиХ, број 1-1/1206-1 од 9. септембра 1995. године; Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

мено буду информисане о посљедицама ваздушних дејстава, намеће се једини логичан закључак о постојању свакодневне кореспонденције између команди НАТО-а и УНПРОФОР-а с једне стране, те команди муслиманских и хрватских снага с друге стране.

Очигледан примјер оваквог садејства на положаје ВРС су и акције „ФАРЗ“ и „УРАГАН“ које су за посљедицу имале пад Возуће и губитак већег дијела одбрамбених положаја ВРС на озренском ратишту. Наиме, хронологија догађаја из септембра 1995. године указује на то да је задатак НАТО-а био да уништи главно чвориште везе ВРС на Озрену, репетитор „Краљицу“, што је довело до прекида комуникација између јединица ВРС на овом подручју и одсјечености од Главног штаба и остатка Републике Српске. Након што је овај репетитор у потпуности уништен 7. септембра, а што се и наводи у горепоменутој информацији која је прослијеђена, између осталих, и командама Другог и Трећег корпуса тзв. Армије БиХ, у јутарњим часовима 10. септембра услиједиле су акције јединица ових корпуса под називима „ФАРЗ“, односно „УРАГАН“.²⁷

Ове акције резултирале су падом Возуће, која је одолијевала константним нападима од почетка рата, и тешким страдањем српских војника и цивила на цијелом подручју планине Озрен, у чему су се посебно истицали злочини злогласног одреда „Ел муџахид“.

Своје виђење догађаја на озренском ратишту за вријеме НАТО напада на Републику Српску изнио је и Зоран Благојевић који се у овом периоду налазио на мјесту начелника штаба 4. Озренске лаке пјешадијске бригаде (у даљем тексту: 4. ОЛПБр), која се налазила у саставу Тактичке групе Озрен, потчињене Оперативној групи Добој.

„Оперативна група Добој била је саставни дио Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске. Зона одговорности 4. ОЛПБр била је на линији Лозна – Каменичка премет у дужини од 30 километара и обухватала је јужни дио Озрена и шире подручје Возуће. Изузев 4. ОЛПБр на овом подручју повремено су, у различитим периодима, дејствовале и друге јединице Војске Републике Српске (Прњаворска бригада, Србачка бригада, ПЈП – Посебна јединица полиције, Вучијачка бригада, Крњинска бригада, корпусна војна полиција).

4. ОЛПБр имала је задатак да заштити цивилно становништво и вјековне територије српског народа на подручју јужног Озрена и Возуће о којима свједочи

---

²⁷ Првостепена пресуда МКСЈ у предмету IT-04-83-T, против Расима Делића од 15. септембра 2008. године, стр. 89. Извор: МКСЈ.

и постојање манастира Свете Тројице, који је грађен у периоду између XIII и XIV вијека. Јединица током рата није испољавала офанзивна дејства. Искључиво су вођена дефанзивна дејства у циљу заштите становништва и територије. Значајно је са тактичке тачке гледишта поменути и то да је простор Возуће раздвајао двије велике регије, два корпуса тзв. Армије БиХ са сједиштима у Зеници и Тузли. Извршено је пресијецање путне комуникације Зеница–Жепче–Завидовићи–Возућа–Бановићи–Тузла, која би се користила за снабдијевање Другог корпуса тзв. Армије БиХ материјално-техничким средствима. Веома је значајно са тактичке тачке гледишта поменути и чињеницу да је тзв. Армија БиХ на ширем подручју Возуће ангажовала током цијелог рата респектабилне војне снаге које нису могле бити ангажоване на другим подручјима у Босни и Херцеговини (коридор, сарајевско ратиште, добојско ратиште и др.). Сам податак о њиховом ангажовању у офанзивним дејствима 10. септембра 1995. године довољно говори о бројности и опремљености њихових снага на подручју које је бранила 4. ОЛПБр. У периоду од 1992. до краја рата сваке године подручје Возуће било је предмет велике офанзиве тзв. Армије БиХ, при чему су офанзиве биле већег интензитета како су пролазиле ратне године. Спорадични напади различитог интензитета били су константни. Алија Изетбеговић је 1995. године поставио приоритетан задатак тзв. Армије БиХ за освајање и етничко чишћење ширег простора Возуће. Том приликом ангажоване су сљедеће снаге:

1. Други корпус тзв. Армије БиХ под командом Сеада Делића (укупно око 9.000 војника):

- све три дивизије (21, 22. и 25. дивизија) са укупно 5.400 војника и
- 224. и 225. бригада са укупно 3.600 војника;

2. Трећи корпус тзв. Армије БиХ под командом Сакиба Махмуљина (укупно 12.000–14.000 војника):

- 375. тешањска бригада,
- 7. муслиманска бригада,
- 329. бригада,
- 328. бригада ојачана маневарским батаљоном III корпуса и маневарским батаљоном из Завидовића,
- специјални одред полиције и
- одред „Ел муџахид“.

Свеукупно од стране Другог и Трећег корпуса тзв. Армије БиХ у наведеној офанзиви ангажовано је око 23.000 војника. Сви ови подаци показују тактички

значај југа Озрена и подручја Возуће.

Све вријеме одбране Возуће комплетан борачки и старјешински састав 4. ОЛПБр био је самоувјерен јер је бранио своја огњишта сламајући офанзиве и носећи непријатељу велике губитке у људству и техници. Од доласка одреда „Ел муцахид“ указивали смо на његово постојање. Само довођење одреда „Ел муцахид“ указивало је на то да се дио међународне заједнице ставља на страну нашег непријатеља. Организовано смо радили на откривању планова офанзивних дејстава ове јединице при чему смо користили властите обавјештајне „изворе“ и „тврду“ везу коју смо успоставили у оквиру њихове комуникационе структуре. Преко ангажованог преводиоца за арапски језик сазнали смо за укључење дијела међународних „мировних“ снага у планирану операцију заузимања и етничког чишћења Возуће. Управо то смо и осјетили 30. августа и 7. септембра 1995. године. Наравно, у том моменту осјећали смо се веома тешко уз празнину у души и осјећај да нам неко скраћује крила.

Због одлуке Алије Изетбеговића о приоритетном заузимању Возуће, као и наших обавјештајних података о ангажовању јединица из састава „мировних“ снага, поред њихових властитих снага, напад на релејну станицу „Краљица“ није био неочекиван. Наша веза са претпостављеном командом (ТГ Озрен) одвијала се управо преко ове релејне станице. Очекивано је било да се нападом на релејни систем „Краљица“ изврши прекид веза команди са нижеранжираним јединицама и на овај начин прекидом комуникације обезглаве јединице у оквиру ТГ Озрен. Ангажовање међународних снага и проблем са комуникацијом осјетио се 10. септембра 1995. године и кроз дејство наших артиљеријских оруђа када су наши ватрени положаји веома брзо откривени и противничке снаге су, дејствујући по прецизним координатама, онемогућиле нашу одбрану. Међународне снаге су осим дејства авијације и логистике отишле и корак даље што потврђује и чињеница да се приликом реферисања Сеада Делића и Сакиба Махмуљина Алији Изетбеговићу у окупираној Возући Сеад Делић захвалио директној подршци једном батаљону међународних „мировних“ снага (батаљон из Пакистана).

Ракетирање и уништење релеја „Краљица“ урађено је са циљем да се уништи систем командовања и координације јединица у оквиру ТГ Озрен. Опште је познато да је систем веза жила куцавица сваке војне формације, од најнижег до највишег нивоа.

Када је у питању мој лични став према НАТО нападима на Републику Српску, нисам у могућности дати мишљење за подручја на којим се нисам налазио, али

сам за ТГ Озрен, односно подручје у зони одговорности 4. ОЛПБр, сигуран да снаге тзв. Армије БиХ никада не би освојиле подручје Возуће без интервенције међународних снага. Најбоља потврда мог става су њихове неуспјешне велике офанзиве које су спроводили свих ратних година. Постоје подаци да је командној структури међународних снага било нејасно како тзв. Армија БиХ није у великој офанзиви 1994. године заузела простор Возуће гдје су и тада у садејству наступали Други и Трећи корпус тзв. Армије БиХ. Радило се о офанзиви која је трајала пуних десет дана (од 1. до 10. јуна 1994. године) од раних јутарњих до касних вечерњих часова. Тада није било укључења међународних снага у борбена дејства. Исти исход био би и 1995. године да активно учешће нису узеле међународне снаге предвођене јединицама НАТО-а. У прилог овој констатацији иде и податак да су припадници тзв. Армије БиХ наше ратиште називали „Табут ратиште“, као и чињеница да одликовање „златни љиљан“ нису могли добити припадници Другог и Трећег корпуса тзв. Армије БиХ без учешћа на ратишту Возуће.“

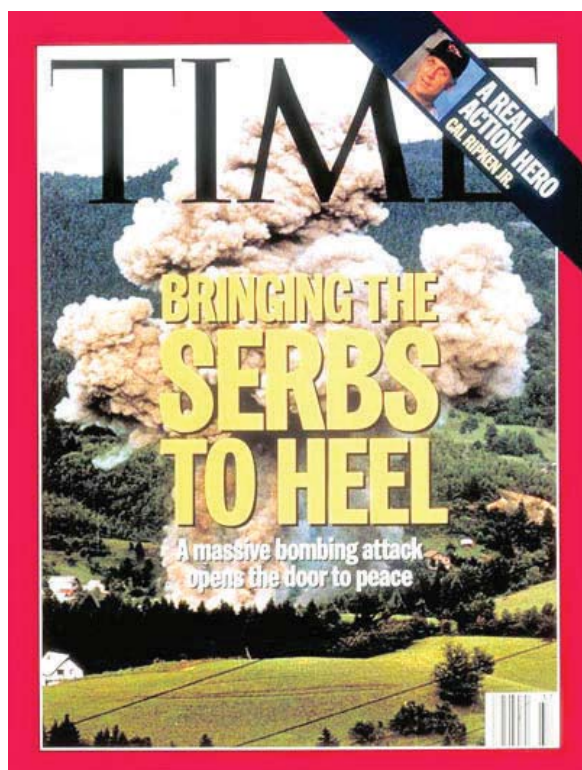
О догађајима на Озрену из септембра 1995. године у својој књизи „Битка за Возућу“ писао је и Ненад Цвјетковић: „Шестог септембра (оп. аут. ради се о 7. септембру) срушен је телекомуникациони чвор Краљица, симбол пркосног Озрена, а радио-станице су заћутале, што је код возућких бранилаца изазвало осјећај напуштености...Операција је требало да почне (оп. аут. „УРАГАН“ и „ФАРЗ“) шестог септембра 1995, истовремено са бомбардовањем НАТО авијације по одбрамбеним линијама и системима везе ВРС, што се види из писмене наредбе пуковника Ленде. Очигледно се радило о координацији и садејству АРБиХ са НАТО алијансом, али су муслимански команданти сачекали четири дана да се увјере хоће ли НАТО одржати ријеч!“²⁸

Такође, све ово пратила је медијска „хајка“ западних медија на Србе сатанизовањем ВРС, државног руководства, те српског народа у цјелини.

Изјаву која можда и најбоље описује промјену односа западних земаља према српском народу за тадашњу Српску радио-телевизију дала је једна старица у Српском Сарајеву. Наиме, она је између осталог рекла да је свједок догађаја из Другог свјетског рата, када су Срби спашавали и крили оборене британске пилоте од муслиманских милиција које су трагале за њима желећи да их убију, а данас је свједок да су њихови потомци, синови и унуци, у „знак захвалности“ дошли да бомбардују становништво које је спашавало њихове очеве.²⁹

28 Н. Цвјетковић, „Битка за Возућу: (1992–1995)“, „Мисионар“, Добој 2012. године, стр. 162 и 168.

29 Дневник СРТ од 4. септембра 1995. године. Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

Слика 1. Однос западних медија према Србима показује и насловна страна магазина „Time“ од 11. септембра 1995. године на којој стоји „Присиљавање Срба да се покоре“

О импликацијама НАТО бомбардовања на положај ВРС, те на укупан положај Републике Српске у каснијим преговарачким процесима, Антић и Кеџмановић запажају: „Бомбардовање НАТО-а претходно је довело до пропасти српског фронта у Босанској Крајини, угрожена је и сама Бања Лука. Хрватске трупе освојиле су Грахово, Дрвар, Купрес, Гламоч, Шипово, Мркоњић Град и Кључ, а војска бошњачког Петог корпуса заузела је Босанску Крупу, Сански Мост и Босански Петровац. У таквим условима Република Српска није имала много могућности за преговоре. Њена војска држала је мање од 49 одсто територије Босне и Херцеговине – колико су велике силе дозвољавале да се нађе у границама српског ентитета – а сâм опстанак Српске дошао је у питање“.³⁰

О значају војне интервенције западних сила на исход рата у Босни и Херцеговини говорио је и Миша Глени (енг. *Misha Glenny*), репортер британског ВВС-ја

³⁰ Ч. Антић, Н. Кеџмановић, „Историја Републике Српске“, НИП Недељник, Београд, 2016. године, стр. 322.

у периоду ратова на простору бивше Југославије, који је о овој теми писао неколико година послје: *„НАТО кампања бомбардовања положаја Срба... кулминирала је испаливањем тринаест крстарећих ракета „Томаховк“ на командни и контролни центар војске босанских Срба. Посљедица је била да се распао српски систем одбране у западној Босни и настали вакуум испунила је муслиманска и хрватска војска“*. У истом се слаже и Дејвид Овен³¹ (енг. *David Anthony Llewellyn Owen*). На тај начин САД су помоћу своје продужене руке (НАТО) извршиле прерасподјелу територија и присилиле Србе да се повуку са својих вјековних простора.³²

О улози коју је НАТО имао и методама које је користио у рату у Босни и Херцеговини, у разговору са службеницима Центра свој осврт дао је и генерал Живомир Нинковић који је за вријеме НАТО напада на Републику Српску био командант Ваздухопловства и противваздушне одбране Војске Републике Српске (у даљем тексту: ВиПВО ВРС): *„У почетном периоду рата било нам је јасно да тзв. Армија БиХ и ХВО немају вид ОС РВ и да немају услова да га брзо створе, те смо били сигурни да смо ми господари ваздушног простора изнад Босне и Херцеговине и шире.*

Ми смо представљали стратегијску предност наше војске, не само због контроле ваздушног простора, него због велике ватрене моћи и маневарских могућности наше авијације (авиона и борбених хеликоптера) у ваздухопловној подршци јединица ВРС, што би могло да доведе до брзог завршетка рата војничком побједом ВРС.“

Већ у октобру 1992. године организован је састанак у Бањој Луци на захтјев лорда Дејвида Овена и Сајруса Венса са генералом Нинковићем. Састанку је присуствовала и група НАТО официра. О овом састанку генерал Нинковић каже следеће:

„На састанку се лорд Овен буквално дерао, стално понављајући да нема рјешења рата војничком побједом у садашњим условима када ми држимо под нашом контролом 76% територије Босне и Херцеговине. Видно изнервиран, лорд Овен је прекинуо састанак, не пруживши ми руку и не поздравивши ме, што је у дипломатији незамисливо.

О току састанка и мојим процјенама његове сврхе и њихових намјера извјестио сам команданта ГШ ВРС генерала Младића и предсједника Републике Српске др

³¹ Британски политичар и дуго низ година заступник у парламенту Велике Британије.

³² Б. Симс, „Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне“, „Vuubook“, Сарајево – Београд 2003. године. стр. 269–270.

Караџића. Оцијенио сам да је следећи потез доношење резолуције Савјета безбедности УН о забрани летења чије би провођење контролисао НАТО и да се то не смије прихватити. Нажалост, моје процјене су се убрзо оствариле: резолуција је донесена, а ја сам добио наређење да пребазирам авијацију у СР Југославију.

Схватајући сложеност рата и његове карактеристике, те могуће посљедице по српски народ и ВРС, одлучио сам да у тој ситуацији дам јавно саопштење.

Позвао сам генерала Новака да одемо у Радио Бања Лука. Замолио сам уредника да ми омогући обраћање јавности. Одлуку сам донио лично, без консултације са било ким. Оригинал саопштења може се наћи у архиву Радио Бање Луке.

Одбио сам да извршим добијени задатак да пребазирам авијацију у СР Југославију и рекао да је то став свих припадника ВиПВО ВРС. Оваквом изјавом, без консултације са замјеником и помоћницима, преузео сам потпуну личну одговорност за све посљедице, а са изјавом да је то став свих припадника ВиПВО, иако нисам прикупљао ничије ставове, хтио сам да ојачам функцију команданта ВиПВО.

Та вијест је убрзо објављена у свим значајним свјетским медијима.

Мени и мојим најближим сарадницима било је јасно да нас као озбиљан противник не угрожавају ваздухопловство Републике Хрватске или непријатељских оружаних снага тзв. Армије РБиХ. Наш стварни непријатељ је тзв. међународна заједница са до тада невиђеном „батином“ НАТО и да ћемо се суочити са агресивном дипломатијом, чија је снага огромна војна машинерија. Процијенили смо да ће, када се кроз више фаза са различитим садржајима створе услови, НАТО извршити агресију на Републику Српску.“

4.

**АКЦИЈЕ НАТО-а КОЈЕ
СУ ПРЕТХОДИЛЕ
ОПЕРАЦИЈИ
„НАМЈЕРНА СИЛА“**

Сјеверноатлантска алијанса 1992. године започела је и формални ангажман на подручју бивше Југославије у оквиру Уједињених нација кроз двије мисије – прва, блокада Јадранског мора и друга, очување забране летења над Босном и Херцеговином. Обје мисије у основи су биле усмјерене против Србије и Републике Српске. Циљ прве био је да се, уз онемогућавање допремања наоружања на ратна подручја, обезбиједи спровођење ембарга против Србије, а друге да спријечи српску авијацију (хрватска је била симболична, а муслиманска непостојећа) да дјелује у Босни и Херцеговини. Акција забране летења била је прва операција НАТО пакта од његовог настајања и носила је назив „Забрањени лет“ (енг. *Deny flight*).³³

Прије званичних акција, по налогу Агенције за националну безбједност САД српски положаји у Босни и Херцеговини снимани су шпијунским сателитима. Агенција је утврдила да је српска артиљерија око Сарајева „рањива на ваздушне ударе“. Начелник Главног штаба ваздушних снага САД, генерал Мерил Мекпик (енг. *Merrill McPeak*) савјетовао је Бијелу кућу да је Србе могуће зауставити ваздушним ударима. Други заговарач војне акције био је командант НАТО-а Јужне команде од 1993. до 1994. године и касније командант америчке морнарице од 1994. до 1996. године, генерал Џереми Борда (енг. *Jeremy Michael Boorda*).³⁴

Може се рећи да конкретан ангажман НАТО снага почиње од јула 1992. године, с обзиром на то да су од тада НАТО снаге добиле задатак да врше мониторинг над поморским саобраћајем у Јадранском мору који се односи на бивше југословенске републике. Овај ангажман везан је за претходне одлуке УН које су се односиле на ембарго на увоз оружја у бившој Југославији као и на економске санкције које су уведене Србији и Црној Гори у мају 1992. године. У новембру 1992. године НАТО снаге добиле су овлашћење не само да врше мониторинг већ и да могу присилити земље да поштују наметнути ембарго и санкције.³⁵

³³ <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=940707>, посјећено 29. марта 2016. године.

³⁴ Б. Симс, „Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне“, „Vuubook“, Сарајево – Београд 2003. године, стр. 54.

³⁵ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 18.

Када је у питању акција „Забрањени лет“, треба рећи да је она започела 16. октобра 1992. године, под називом „Операција надзор неба“ (енг. *Operation Sky Monitor*) што је подразумијевало патролирање НАТО авиона над небом изнад Босне и Херцеговине у циљу спровођења резолуције 781 Савјета безбједности УН од 9. октобра 1992. године о забрани војних летова изнад Босне и Херцеговине. Ова операција 12. априла 1993. године преименована је у операцију „Забрањени лет“, након што су резолуцијом Савјета безбједности УН 816 од 31. марта 1993. године снаге НАТО добиле одобрење да могу пресрести и, уколико је неопходно, оборити сваку летјелицу која крши забрану летења.³⁶

Како се рат у Босни и Херцеговини настављао, тако је НАТО од УН добио још један задатак – заштиту муслиманских енклава. Поред званичних задатака НАТО авиони су кориштени и за друге видове помоћи Муслиманима, тако је, на примјер, амерички предсједник Клинтон 25. фебруара 1993. године наредио да се Муслиманима у Босни и Херцеговини достављају пошиљке које су баца-не из америчких и других НАТО авиона. Клинтон је то наредио само 35 дана пошто је ступио на дужност предсједника.³⁷ Био је то један од првих потеза новог предсједника на међународној политичкој сцени и стартни сигнал за војно ангажовање Сједињених Америчких Држава у Босни и Херцеговини на страни Муслимана. Треба нагласити да није тачна тврдња да су пошиљке биле хуманитарног карактера, јер се на овај начин одржавала и борбена готовост муслиманске војске. Касније се то у много већим размјерама наставило снабдијевањем из ваздуха Муслимана у заштићеним зонама, одакле су муслиманске трупе покретале препаде и офанзиве против ВРС и чиниле масовне злочине над српским становништвом.³⁸

Овде се несумњиво намеће питање непристрасности САД, НАТО-а и међународне заједнице, јер и те како је било енклава у којима су Срби били угрожени и које су морале бити заштићене. Примјера ради, током 1992. године подручје Босанске Крајине, насељено доминантно српским народом, било је у изолацији и одсјечено од остатка других дијелова Републике Српске, Србије па и свијета. Међутим, оваква ситуација која је пријетила да прерасте у хуманитарну катастрофу очигледно није била довољна за реакцију међународне заједнице. С тим у вези, оправдано се постављају питања зашто је само једна страна у сукобу имала привилегован положај и статус жртве, који је био циљ заштитника и шта је у коначници био циљ безрезервне подршке муслиманско-хрватској страни у сукобу.

Да су хуманитарне пошиљке из НАТО авиона биле искључиво резервисане

³⁶ Исто, стр. 19.

³⁷ Клинтон је 20. јануара 1993. године полагањем заклетве ступио на мјесто америчког предсједника.

³⁸ М. Црномарковић, „Балканска трагедија“, „АРТ принт“, Бања Лука 2006. године, стр. 145.

само за једну страну у сукобу, показује и примјер страдања дванаест бањолучких беба, које су умрле услед недостатка кисеоника, због копнене блокаде западног дијела Републике Српске, те санкција уведених Савезној Републици Југославији од стране Савјета безбједности УН, чиме је међународна заједница показала врхунац свог лицемјерства.

О овом трагичном догађају у својој књизи писао је и академик проф. др Драган Данелишен, бивши начелник дјечије хирушке клинике у Бањој Луци:

„У периоду од 22. маја до 19. јуна 1992. године на одсјеку за интензивну његу и терапију, Клинике за дјечије болести у Бањој Луци умрло је 12 новорођенчади! Свима је кисеоник у терапијском поступку био неопходан. Због прекида „коридора“ према Србији кроз Посавину, услед свакодневних борби, била је онемогућена достава кисеоника копненим путем из Србије, којим смо до тада редовно снабдијевани. Једина могућност добијања кисеоника била је ваздушним путем. Многи апели за помоћ упућени су путем радија, телевизије, „Гласа српског“ и осталих гласила, писмено су обавјештени: Савезни завод за социјалну политику СРЈ, господин Ален Корд, представник УНИЦЕФ-а за Југославију. ТВ Београд објавила је интервју Татјане Ленард са господином Бутросом Галијем у коме је упознат са овим проблемом. Упркос свим апелима, авион са боцама кисеоника, који је неколико дана чекао дозволу за полијетање на Батајничком аеродрому, није добио одобрење да полети.

Није могао летјети без посебног одобрења Савјета безбједности, јер је била уведена зона забране летења над бившом БиХ.

Тако су се угасили животи 12 беба. Међу умрлом дјецом било је седморо српске и петоро муслиманске националности. Ако је то важно?!

Да смо имали кисеоник, нека од ове дјеце сигурно би данас била жива.³⁹

У августу 1993. године Сјеверноатлантски савјет (енг. *North Atlantic Council* – *НАС*), као највиши политички орган одлучивања у оквиру НАТО-а, проширио је мандат операције „Забрањени лет“, тако што је допустио НАТО снагама да ваздушне ударе врше и на циљеве на земљи, што су оправдали заштитом мировних снага.⁴⁰

Међутим, све до краја фебруара 1994. године, НАТО ниједном није био у прилици да користи силу.

Легалитет и легитимитет овакве одлуке у сваком случају је споран. Питање

³⁹ Д. Данелишен: „Ко њих пита (страдање дјеце у рату)“, „Глас српски“, Бања Лука 1995. године, стр. 63.

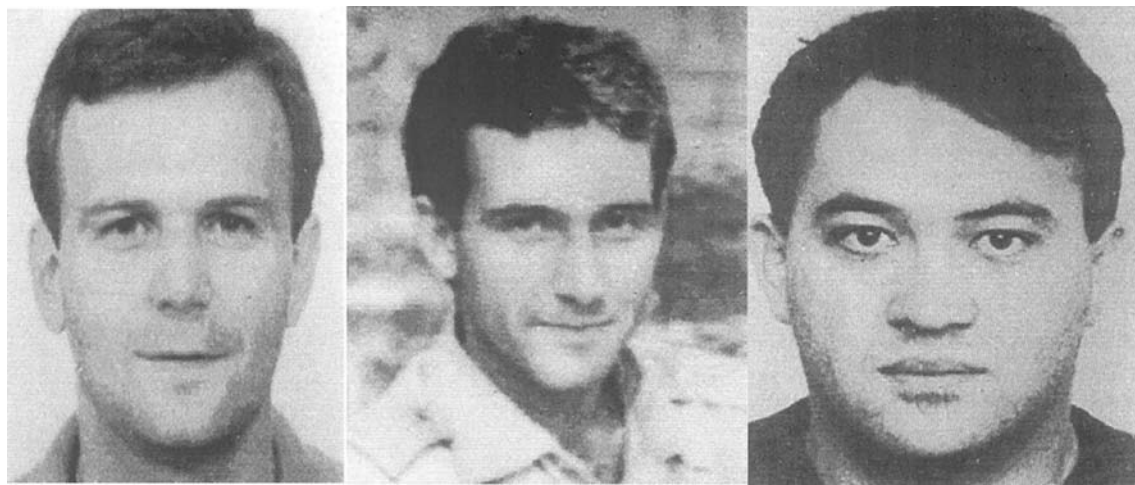
⁴⁰ С.Р. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 19.

је како један војни савез може сам себи одређивати мисију која подразумева не само ограничавање суверенитета и територијалног интегритета других држава већ и војни напад на њену територију, оружане снаге и становништво.

4.1. Прва акција – Обарање четири српска „Ј-21 Јастреба“

Прво дејство НАТО-а против ВРС извршено је 28. фебруара 1994. године. НАТО „AWACS“, који је летио изнад Мађарске, у 6,35 часова открио је југозападно од Бање Луке групу од шест авиона који лете према југу на малој висини. У међувремену, НАТО је реаговао слањем два ловца „F-16C“ који су опозвани са редовне патроле изнад Херцеговине. Без опомене и позива на слетање вођа пара „F-16C“, евиденцијског броја 89-2137, у 6,45 ракетом „AMRAMM“ погодио је први авион. У наредних пар минута на малој висини уништена су још три авиона ракетама „AIM-9 SIDE WINDER“. У извјештају УН наводи се да су оборени лаки јуришници „Ј-21 Јастреб“ припадали ВиПВО ВРС. Званичници УН су за четири тврдили да су полетјели са аеродрома „Удбине“, а за остала два нису знали тачно мјесто узлијетања.⁴¹

Тада су погинули пилоти Ранко Вукмировић (1960), Звездан Пешић (1963) и Горан Зарић (1964).⁴²

Слика 2. Пилоти који су погинули у нападу НАТО авијације 28. фебруара 1994. године:
Ранко Вукмировић, Звездан Пешић и Горан Зарић

⁴¹ <http://avijacija.com/?p=1065>, посјећено 13. марта 2016. године.

⁴² „Из смрти у бесмрт“, Команда ваздухопловства и ПВО ВРС, Бања Лука 1996. године, стр. 24–26.

4.2. Друга акција – Бомбардовање положаја ВРС у околини Горажда

Касно послеподне 10. априла 1994. године два америчка ловца „F-16С“ напала су положаје Херцеговачког корпуса ВРС на подручју Прељућа и Голог Врха, 12 километара југозападно од Горажда. Командант УНПРОФОР-а за Босну и Херцеговину генерал Мајкл Роуз⁴³ (енг. *Michael Rose*) затражио је непосредну ваздушну подршку на основу извјештаја својих посматрача у Горажду, који су га обавијестили о наводним директним нападима тенкова ВРС на положаје муслиманске војске.⁴⁴

Слика 3. Генерал Мајкл Роуз

Када је напад одобрен, два „F-16С“ из базе Авиано, скренута су са редовног патролног лета и упућена у рејон Горажда са задатком да униште српске тенкове „Т-55“. Због лошег времена и недостатка горива, четири класичне авио-бомбе „Мк.82“ масе 227 килограма, одбацили су на резервни циљ – командно мјесто артиљерије. Нису дати прецизнији подаци о резултатима акције. Према писању неких западних часописа авионе су наводили „посматрачи“ УН из Горажда који су у ствари били припадници специјалних снага британске армије – SAS (енг. *Special Air Service*).⁴⁵

Такође, и у овом примјеру доводи се у питање непристрасност мировних снага, ако се има у виду да њихова мисија није требало да за циљ има „призивање“ бомбардовања. Другачије речено, на свим мјестима на којима је постојала

⁴³ Британски генерал који је дужност команданта УНПРОФОР-а у БиХ обављао од јануара 1994. до краја 1995. године.

⁴⁴ <http://avijacija.com/?p=1065>, посјећено 13. марта 2016. године.

⁴⁵ Исто.

могућност да ВРС својим борбеним операцијама угрози и порази муслиманско-хрватске снаге укључивале би се мировне снаге и НАТО како би не само заустављали ВРС већ их и поражавали, дајући притом муслиманско-хрватским снагама немјерљиву подршку. Ово је праћено и снажном медијском пропагандом о наводном агресорском и злочиначком понашању српских снага.

Велики медијски простор створен је за вијести о српском бомбардовању болнице у Горажду и информацијама о страдању хиљада невиних муслиманских цивила. Приликом разговора комаданта УН у Босни и Херцеговини, британског генерала Мајкла Роуза са америчким републиканским сенатором Џоном П. Муртом (енг. *John P. Murt*), генерал Роуз говорио је да су извјештаји преувеличани и да су муслиманске жртве око Горажда „ближе бројци од двије стотине него двије хиљаде”. И у овом примјеру очигледно је да су свјетски медији на сваки начин покушали оправдати НАТО интервенције. Званичници УН говорили су да болница није уништена, већ да је функционална и да је потребно само да се почисти. Разлог оштећења болнице је у томе што су муслиманске снаге поставиле свој војни штаб непосредно поред ње.⁴⁶

4.3. Трећа акција – Поновљено бомбардовање положаја ВРС у околини Горажда

Напади на положаје ВРС у околини Горажда поновљени су 11. априла 1994. године. По истој процедури и са истим образложењем као и претходног дана, пућена су два ловца бомбардера „F/A-18C” из ескадриле „VMFA-251” морнаричког корпуса америчких оружаних снага, смјештених у бази Авиано на сјеверу Италије. На српско село Баре одбацили су три бомбе „Mk.82” од којих се двије нису активирале. Једна идентична бомба се из техничких разлога није откочила са носача испод крила авиона. У поновљеном налету, авиони су отворили ватру из шестоцјевног топа „Vulkan M-61” калибра 20mm. Резултати напада према изворима НАТО-а су, наводно, један уништени тенк „Т-55”, три оклопна транспортера и камион. Српски војни извори наводе двије срушене куће, два уништена санитарска возила и два страдала болничара.⁴⁷

Према расположивим изворима тог дана погинула су три борца ВРС и то: Ратковић Растимир (1968), Маљевић Радован (1949) и Ђеранић Милимир (1951).⁴⁸

⁴⁶ Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Тешић, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 60–62.

⁴⁷ <http://avijacija.com/?p=1065>, посјећено 13. марта 2016. године.

⁴⁸ Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење нес-

4.4. Четврта акција – Извиђање положаја ВРС у околини Сарајева

Кроз неколико дана, тачније 15. априла 1994. године, између Сарајева и Горажда, ВиПВО ВРС погодила је француски „Etandar IVP“, 16. ескадриле француске ратне морнарице који је, са још једним авионом истог типа, полетио на извиђачки задатак са носача авиона Клемансо (фр. *Clemenceau*). Од експлозије ракете земља-ваздух „Стрела-2М“ тешко је оштећен репни дио авиона. Пилот, капетан корвете Пјер Клари (фр. *Pierre Clare*) успио је да се врати на носач захваљујући свом великом искуству.⁴⁹

4.5. Пета акција – Треће бомбардовање положаја ВРС у околини Горажда

Генерал Мајкл Роуз поново је затражио непосредну ваздушну подршку 16. априла 1994. године. Четири јуришна авиона „А-10“ америчког ратног ваздухопловства, која су се већ налазила у ваздуху, добила су наређење да изврше удар по српским снагама. Њихов напад прекинут је због лоших временских услова и недостатка горива. Постоје информације да је један од тих авиона погођен и у повратку у матичну базу Авиано пао у море пет километара од италијанске обале. Амерички службени извори нису признали губитак. Убрзо по одласку „ОА-10А“ у зону Горажда стигла су два авиона „Sea Harrier FRS.1“ британске ратне морнарице из 801. морнаричког сквадрона, са носача авиона Арк ројал (енг. *Ark Royal*). Покушавали су да нађу српски тенк, летећи ниско испод облака, чија је доња база износила 600 метара. Непосредно по избацавању бомби авион са евиденцијском ознаком „Н3498“ погодила је ракета земља-ваздух. Пилот је искочио из авиона и приземљио се на територију под контролом муслимана. Након губитка „Sea Harriera“ опозвани су даљи налети и авиони НАТО-а који су летјели ка циљевима са товарима бомби враћени су у базе. Одлука је образложена погоршањем временских услова, тешкоћама у радио-везама и неизвјесном судбином обореног пилота.⁵⁰

Након обарања британског авиона, тадашњи министар одбране Велике Британије Малколм Рифкинд (енг. *Malcolm Rifkind*) изјавио је да је то крах заговорника ваздушне силе.⁵¹

талих лица, Увјерења о погибији, ID: 30061, 30492, 30965 и Списак погинулих, умрлих и несталих бораца града Требиње, ID: 31134.

⁴⁹ <http://avijacija.com/?p=1065>, посјећено 13. марта 2016. године.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Б. Симс, „Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне“, „Бууbook“, Сарајево – Београд 2003. године, стр. 95.

4.6. Шеста акција – Бомбардовање положаја ВРС у околини Илиџе

Према тврдњама портпарола УНПРОФОР-а припадници ВРС су 5. августа 1994. године пред зору из складишта у Илиџи узели један тенк „Т-55“, два оклопна транспортера и самоходни противавионски топ „М-18“ произведен још у Другом свјетском рату. На хеликоптер „Рума“, власништво француске Копнене војске, који је покушао да пронађе ово оружје, наводно је отворена ватра због чега се вратио у базу УНПРОФОР-а у Кисељаку. Касно послје подне, услиједила је одмазда НАТО-а – ваздушни напад у коме су учествовала четири америчка „А-10А“, четири британска „Јагуара Mk.1а“, четири француска „Mirage F-1СТ“ и шест холандских „F-16А“ (два у извиђачкој варијанти). Подршку су пружала два „Е-3С АWACS“, један „ЕА-6В“ за спречавање одговора српске ПВО, летећи командни центар „ЕС-130“, неиндентификовани авион за извиђање из ваздуха и неколико авио-танкера. По службеним саопштењима, већ уобичајени разлози, лоше временске прилике и недовољна обавјештајна подршка, минимизирали су ефекте акције. Тврди се да су два јуришника „А-10“ уништила напуштену самохотку „М-18“. За то су утрошили 600 граната из седмоцјевног топа „GAU-8/А“ калибра 30mm. По извештајима муслиманских радио-станица НАТО авиони одбаченим бомбама дејствовали су по муслиманским војним снагама и проузроковали велики број жртава. Холандска верзија догађаја гласи: у 14 часова са командног мјеста ваздушних снага НАТО-а за Југоисточну Европу у базу холандских ловаца „F-16А“ упућен је захтјев да се одреде авиони за евентуалне ваздушне акције током поподнева. У 15,55 слиједи наређење за полијетање. Два авиона узлијећу у 16,15 часова. Без уобичајене попуне горивом из америчких танкера „КС-135А“ лете до назначне зоне у околини Сарајева. Тамо сусрећу два „А-10“ који су из своје базе Авиано полетјели 45 минута раније. Њихова улога била је да тактиком „ниско и полако“ (енг. *low and slow*) пронађу циљеве и на њих наведу ударну групу. Киша је циљеве учинила невидљивим. Холандски авиони напустили су сарајевски регион и упутили се на попуно горивом изнад Јадрана. Добили су нове циљеве ка којима су кренули у 17,30 часова. По два „А-10“ и „F-16А“ наставила су претрагу сјеверно од града. Јужно је дејствовао новопридошли пар „А-10“. Холандски авиони на основу свјежих извиђачких фотографија препознали су задати циљ. Уочили су га са висине од 3.600 метара кроз слој измаглице. Иако су били спремни за одбацивање бомби „Мк.82“, по правилима борбеног ангажовања, морали су сачекати идентификацију објекта напада од стране својих осматрача „ОА-10А“. Оба „F-16А“ су преко сигурносног комуникационог канала опозвани прије извршења напада.⁵²

52 <http://avijacija.com/?p=1065>, посјећено 13. марта 2016. године.

4.7. Бомбардовање аеродрома „Удбина“

НАТО авијација је 21. новембра 1994. године са 30 авиона из четири земље извршила напад на аеродром „Удбина“ у Републици Српској Крајини, при чему је тешко оштећена писта.⁵³

Као повод за акцију НАТО-а послужила су дејства авиона који су били стационирани на аеродрому „Удбина“. Наиме, јединице Петог корпуса муслиманске војске 24. октобра 1994. године, покренуле су офанзиву из рејона Бихаћа у смјеру југоистока, при чему су заузеле територију Републике Српске у дубини од 30 до 35 километара на два правца – долином ријеке Уне и путем према Петровцу. Здружене снаге ВРС и Српске војске Крајине покренуле су противофанзиву „Штит 94“, при чему су коришћени и борбени авиони са поменутог аеродрома.⁵⁴

Савјет безбједности УН 20. новембра једногласно је усвојио Резолуцију 958, чиме је одобрено коришћење ваздушних снага НАТО на подручјима Хрватске под контролом УН, и послат јасан сигнал да се међународна заједница отворено ставила на једну страну у сукобу директно јој помажући.⁵⁵

4.8. Спорадична бомбардовања

Три НАТО авиона су 22. септембра 1994. године напала тенк ВРС у близини Сарајева, под изговором да је дејствовао по оклопном возилу француског контингента УНПРОФОР-а.⁵⁶

У мају 1995. године (25. и 26) спроведена су спорадична бомбардовања складишта муниције ВРС у околини Пала на Јахоринском потоку. За одмазду су као таоци узети припадници УН. То је резултирало готово моменталним прекидом бомбардовања. Српска ПВО је, ракетним системом „Куб“, 2. јуна 1995. године оборила један „F-16С“, чији се пилот, капетан Скот О’Грејди (енг. *Scott O’Grady*) спасао катапултирањем. Послије шест дана скривања у густој шуми извучен је у акцији маринаца коју су снаге ВРС пратиле, али се из хуманитарних разлога нису супротставиле. Амерички и холандски авиони и 11. јула 1995. године напа-

53 C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 22.

54 Д. Богојевић и Д. Илић: „Орлови са Врбаса“, Рума 2014. године, стр. 152–153.

55 Исто, стр. 154.

56 C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 22.

ли су тенкове ВРС јужно од Сребренице.⁵⁷

Поред бомбардовања, НАТО авијација ометала је и хеликоптере ВРС који су са фронта транспортовали рањенике у болницу „Корани“, те је на тај начин угрожавала животе рањеника.⁵⁸

---

⁵⁷ <http://avijacija.com/?p=1065>, посјећено 13. марта 2016. године.

⁵⁸ Ј. Лигтенберг, „Ратни дневник Пале 1993–1995“, „Донат-граф“, Београд, 2016. године, стр. 263.

5.

**ОПЕРАЦИЈА
„НАМЈЕРНА СИЛА“**

НАТО бомбардовање Републике Српске, кодног имена „Операција намјерна сила“ (енг. *Operation Deliberate Force*), представљало је војну интервенцију НАТО снага (са САД на челу) током рата у Босни и Херцеговини. Авијација НАТО-а бомбардовала је положаје ВРС, али и цивилне циљеве/објекте под изговором да се користе у војне сврхе. У оквиру невиђене медијске кампање створена је манипулативна оправданост бомбардовања у широким међународним круговима.

Осврт на операцију „Намјерна сила“ дао је и војнополитички аналитичар Гостимир Поповић: *„Дејства НАТО снага према објектима на територији Републике Српске била су дио комплексне подршке муслиманским и хрватским снагама и то у дијелу ваздухопловних активности. Ове активности нису изражене само кроз ваздухопловна ватрена дејства већ и кроз праћење ситуације на терену, прикупљање података и њихово просљеђивање муслиманским и хрватским снагама. На тај начин НАТО савез је себе поставио као страну у оружаном сукобу што је противно међународним конвенцијама, а у неким сегментима и самим правилима употреба снага НАТО савеза која су била актуелна у то вријеме. Како планери у НАТО савезу ништа не остављају случају већ све има своје значење и поруку, тако и сам назив операције јасно говори да је у питању намјерна сила, али не говоре да је у питању нелегитимна, нелегална и надасве прекомјерна употреба силе. Овакав начин дјеловања послужио је као примјер за борбена анагажовања НАТО снага у наредном периоду и образац „снажна медијска кампања, припрема објеката дејства, снажни и неселективни удари и каснија политичко медијска експлоатација“ постао је општепознати клише за дејства НАТО савеза на многим локацијама на планети.“*

5.1. Повод за Операцију „Намјерна сила“

НАТО команданти стрпљиво су чекали своју прву шансу да истовремено нападну цијелу Републику Српску и најзад су је добили 30. августа 1995. године у оквиру операције „Намјерна сила“. За разлику од претходних операција алијансе ово је био први прави општи удар организован са јасним циљем да се неутра-

лишу, прије свега, снаге ВРС у „Зонама безбједности“⁵⁹ УН, као и тешко оружје, артиљерија, тенкови, складишта муниције, командна мјеста и линије комуникација. Истовремено је покренута и акција „Мртво око“ (енг. *Dead eye*) чији је циљ био онеспособљавање ПВО система ВРС.⁶⁰

САД су константно користиле медије како би у јавност пласирале причу да су „Зоне безбједности“ неутралне и демилитаризоване. Међутим, права истина је била да су „Зоне безбједности“ у ствари биле базе босанских муслимана из којих су вршили нападе на територију под контролом Срба. Тадашњи генерални секретар УН Бутрос Бутрос Гали (енг. *Boutros Boutros-Ghali*) потврдио је то у извјештају од 30. маја 1995. године: „У посљедњих неколико мјесеци владине снаге⁶¹ (подржаване од стране САД) у великој су мјери повећале своју војну активност у и око безбједносних зона, а многе од њих, укључујући Сарајево, Тузлу и Бихаћ, биле су укључене у ширу војну кампању на страни (босанске) владе. Главни штаб и логистика Петог корпуса војске (босанске армије) смјештени су у граду Бихаћу, а Другог корпуса у Тузли. Влада такође држи и одређени број трупа у Сребреници (што је у овом случају представљало повреду споразума о демилитаризацији), Горажду и Жепи, док је у Сарајеву смјештена врховна команда и друге војне установе. У Горажду постоји и фабрика муниције. Реакција снага босанских Срба на офанзиве које је водила армија босанске владе (подржана од САД) из безбједносних зона обично је подразумијевала да се одговори ватром по војним циљевима у оквиру тих зона“.⁶²

Повод за најмасовнију војну операцију у Европи од Другог свјетског рата била је експлозија на малој тржници „Маркале“ у центру Сарајева која се догодила 28. августа 1995. године око 11 часова, када је смртно страдало 37 лица.⁶³

Такође, треба нагласити да је ово био други напад на пијацу „Маркале“, а према мишљењу Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију у

⁵⁹ Градови под контролом Бошњака, а који су били окружени територијом под контролом Срба.

⁶⁰ Д. Богојевић и Д.Ивић: „Орлови са Врбаса“, Рума 2014. године, стр. 168.

⁶¹ Скупштина СР Босне и Херцеговине гласовима муслиманске и хрватске стране прегласала је српску страну и 15. октобра 1991. године донијела „Акт о реафирмацији суверености Републике Босне и Херцеговине“. Тим чином повучени су представници СР Босне и Херцеговине из рада савезних органа. Овај акт један је од разлога стварања међунационалне напетости у СР Босни и Херцеговини и био је увод у предстојеће ратне сукобе. Због тога често свјетски државници ову одлуку користе да босанску владу називају легитимним представником Босне и Херцеговине, иако она није створена заједничким договором сва три народа.

⁶² Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Тешић, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд, 2000. године, стр. 63-64.

⁶³ Исто.

Хагу (у даљем тексту: МКСЈ) за оба напада одговорна је ВРС.

Наиме, 5. фебруара 1994. године пијацу „Маркале“ потресла је експлозија која је убила више од 60, а ранила више од 140 људи.⁶⁴

Муслиманска страна одбила је да учествује у раду мјешовите експертске комисије ради преиспитивања резултата истраге које су провели локални истражни тим и истражни тим УН.⁶⁵

Иако нису постојали јасни докази за то ко је одговоран за овај напад, Претресно вијеће МКСЈ у пресуди Станиславу Галићу констатовало је да је минобачка граната од 120mm ван разумне сумње намјерно испаљена са територије под контролом ВРС.⁶⁶

На суђењу Радовану Караџићу, поводом овог догађаја, свједочио је и Јасуши Акаши, бивши специјални изасланик Генералног секретара УН за бившу Југославију. Он је у свом свједочењу између осталог рекао и то да је закључак комисије, коју је чинило пет балистичара, био да је пројектил могао доћи са обе зараћене стране.⁶⁷

Да су Муслимани жељели да придобију међународну заједницу на своју страну, а самим тим и изазову ударе НАТО-а на Републику Српску, потврђено је и у пресуди Претресног вијећа у предмету против Радована Караџића гдје је констатовано да су Муслимани понекад гађали особље УН у граду или отварали ватру по територији под њиховом контролом како би за то окривили Србе.⁶⁸

НАТО је за напад на „Маркале“ 28. августа 1995. године одмах оптужио ВРС, иако се војни и политички врх Републике Српске оградио од овог напада, истичући могућност да је ријеч о инсценираном догађају, те захтијевајући формирање мјешовите истражне комисије коју би чинили представници УНПРОФОР-а, српске и муслиманске стране ради утврђивања истине, што је командант Главног штаба ВРС, генерал Ратко Младић, у телефонском разговору понудио генералу Руперту Смиту (енг. *Rupert Smith*), команданту УНПРОФОР-а. („ТАНЈУГ“, Београд, 28. август 1995. године)⁶⁹

⁶⁴ Првостепена пресуда МКСЈ у предмету IT-98-29-T, против Станислава Галића од 5. децембра 2003. године, стр. 203. Извор: МКСЈ.

⁶⁵ Исто, стр. 184.

⁶⁶ Исто, стр. 203.

⁶⁷ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:430985-Akasi-Granatu-na-Markale-su-mogli-ispaliti-i-muslimani>, посјећено 3. маја 2016. године.

⁶⁸ Сажетак првостепене пресуде МКСЈ у предмету IT-95-5/18, против Радована Караџића од 24. марта 2016. године, стр. 7. Извор: МКСЈ.

⁶⁹ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 11.

С тим у вези, тадашњи предсједник Републике Српске Радован Караџић за „Ослобођење“ је изјавио сљедеће: „Могло се очекивати да ће муслиманска страна, као и увијек до сада пред важне раскрснице у преговорима, инсценирати масакр сопственог становништва како би саботирала преговоре. Увијек, када смо били у преломном тренутку преговора, или када је нека важна личност долазила у Сарајево били смо свједоци масакрирања сопственог муслиманског народа од стране муслиманске владе. Ја се надам да међународна заједница и међународни медији неће више „купити“ ту врсту прича, а ми ћемо енергично захтијевати међународну комисију у којој ће бити и наш експерт да се испита чије је то зло“ („Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, 28. август 1995. године).⁷⁰

Сумњу да се ради о гранати испалењеној са српских положаја међу првима је изнио руски артиљеријски официр, пуковник Андреј Демуренко, у то вријеме високи официр УНПРОФОР-а у Сарајеву, који је извјештај УН о експлозији, у којем је наведено да је граната испалењена са положаја ВРС, оквалификовао као фалсификат. Он је изјавио да је могућност да се погоди улица широка 30 стопа са положаја српске артиљерије удаљених једну до двије миље „једна у милион“ („Политика“, Београд, 30. август 1995. године).⁷¹

Исте тврдње, Демуренко је поновио и пред МКСЈ и то као свједок одбране на суђењима Радовану Караџићу и генералу ВРС Драгомиру Милошевићу.⁷²

Наиме, пред Претресним вијећем МКСЈ у предмету против Драгомира Милошевића, Демуренко је предочио једно наређење генерала Башелеа (фр. *Jean-Rene Bachelet*), у којем стоји да ће гранатирање Сарајева бити узето као основа за одговарајуће ваздушне ударе НАТО-а. По мишљењу пуковника Демуренка, то је значило да се гранатирање може искористити као изговор за ваздушне ударе НАТО-а. Такође, истакао је и то да је конференција за штампу коју је портпарол УН одржао убрзо након инцидента, на којој је изнесен навод да је за инцидент одговорна ВРС, била још један сигнал који говори да су ваздушни напади унапријед планирани и да се једино чекао разлог, оправдање.⁷³

Све ово нагнало га је да проведе властиту истрагу у периоду од 29. до 31. августа 1995. године чији је закључак био да граната није могла бити испалењена са положаја ВРС. О резултатима истраге покушао је да обавијести генерала Башелеа, али му је генералов ађутант одговорио да нема никаквих изгледа да

⁷⁰ Исто, стр. 13.

⁷¹ Исто.

⁷² <http://www.slobodnaevropa.org/content/svjedoci-branili-karadzica-od-optuzbi-za-markale/24742731.html>, посјећено 29. марта 2016. године.

⁷³ Првостепена пресуда МКСЈ у предмету ИТ-98-29/1-Т, против Драгомира Милошевића од 12. децембра 2007. године, стр. 234. Извор: МКСЈ.

результати истраге буду објелодањени.⁷⁴

Демуренко је на суђењу рекао и то да је резултате своје истраге објавио у интервју који је дао „Асошијетед пресу“ (енг. *Associated Press*), те да му је сљедећег дана официр за везу тзв. Армије БиХ, капетан Салајџић, запријетио смрћу.⁷⁵

Слика 4. Андреј Демуренко свједочи на суђењу Радовану Караџићу
17. октобра 2012. године

Коначно, Демуренко је на унакрсном испитивању у вези са својом истрагом изјавио да је резултате истраге чувао у личном досјеу, те да се закључак до кога је дошао његов тим своди на једну реченицу: „Изјава коју је дао портпарол неистинита је. Та граната није могла бити испалења са српске стране“.⁷⁶

Као свједок пред претресним вијећем појавио се и Дејвид Харланд (енг. *David Harland*), бивши званичник УН у Босни и Херцеговини, који је посвједочио да је генерал Смит дао изјаву за штампу у којој је рекао да на основу проведене истраге није јасно ко је испалио гранату.⁷⁷

Иако је одбрана извела многобројне доказе, а и само Претресно вијеће потврдило да постоји много спорних питања у вези са овим инцидентом⁷⁸, Вијеће је изразило увјерење да је минобацачка граната која је погодила улицу Мула

74 Исто.

75 Исто, стр. 235.

76 Исто, стр. 237.

77 Исто, стр. 235.

78 Исто, стр. 238.

Мустафе Башескије у близини пијаце „Маркале“ испалена са територије под контролом ВРС, те да су је испалили припадници ВРС.⁷⁹

Такође, важно је напоменути и то да је Народна скупштина Републике Српске на сједници одржаној 28. августа 1995. године, а након расправе о иницијативи САД за окончање ратног конфликта у Босни и Херцеговини, усвојила закључак да се поздравља ова иницијатива за политичко рјешење конфликта и потврђује спремност Републике Српске на закључење трајног и праведног мира („Наша борба“, Београд, 30. август 1995. године).⁸⁰

Треба нагласити и то да је непосредно након инцидента на „Маркалама“ услиједило минобацачко гранатирање православне Цркве Светог Саве у Блажују, од стране припадника тзв. Армије БиХ, у којем је погинула Јадранка Витор (30), а рањена су 44 цивила. Овај стравични злочин десио се у тренутку када су се у црквеном дворишту у великом броју окупили мјештани обиљежавајући велики православни празник Успења Пресвете Богородице.⁸¹ О пристрасности међународне заједнице говори и чињеница да је овај злочин прошао потпуно незапажено у свјетској јавности, те да га нико од међународних званичника није ни поменуо, а камоли осудио.

Да је напад био већ унапријед планиран говоре и чињенице да је Сјеверноатлантски савјет још 25. јула 1995. године одобрио план ваздушних удара, а да су официри НАТО-а и УНПРОФОР-а почетком августа исте године утврдили заједничку листу циљева за могућу ваздушну кампању.⁸²

Из свега овог произлази да се за напад на Републику Српску чекао погодан тренутак, те је 29. августа 1995. године издато наређење за почетак акције.

Према свему судећи, главни разлог америчке администрације да се умијеша у рат у Босни и Херцеговини био је обезбиједити доминацију САД на простору Балкана.⁸³

О поводима за НАТО ударе свој осврт дао је и генерал Нинковић: *„Агресија није изазвана појединачним догађајем. Она је много раније планирана у више варијанти. За повод отпочињања употребљавају по правилу крајње бизарне разло-*

⁷⁹ Исто, стр. 241.

⁸⁰ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 11.

⁸¹ Исто, стр. 13 и Седмични извјештај, ЦЈБ Сарајево, бр. 15-05-801-107/95 од 4. септембра 1995. године.

⁸² С.Р. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 25–26.

⁸³ Р. Кларк, Ш. Цервези, С. Флаундерс, Н. Теших, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 71.

ге, што смо могли запазити у агресијама на Ирак, Либију, Сирију итд.“

Генерал Нинковић наставља: „О могућој агресији НАТО благовремено сам говорио у емисији на ТВ Бања Лука и у другој емисији, такође из студија ТВ Бања Лука, а генерали Младић и Марић из студија ТВ Пале. У емисији смо наизмјенично објашњавали груписање снага НАТО у Италији, Средоземљу, Јадранском мору и другим европским земљама, објашњавајући смисао и садржај појединих фаза и активности које већ проводе НАТО снаге, и које представљају припрему за будућу агресију на Републику Српску.

Најодговорније старјешине ВиПВО ВРС непрекидно су развијали и усавршавали организацију у формацију, материјално, кадровски и обуком стручно јачали ВиПВО, благовремено процијенивши да нам предстоји ратни сукоб са НАТО пактом.

Активности НАТО-а можемо подијелити у двије фазе.

А) Припремна фаза:

– У јединственом процесу организованог разарања Југославије укључити се у рат у Босни и Херцеговини у оквиру реализације глобалне доктрине продора НАТО-а на исток;

– У рату у Босни и Херцеговини ставити се у позицију заштитника слабијег у сукобу, у овом случају тзв. Армије БиХ и ХВО, непрекидно одржавајући контролисани сукоб;

– Офанзивном, агресивном дипломатијом према српким политичарима и војним командамтима, уз сталну пријетњу оружаном интервенцијом, остварити улогу одлучујућег фактора за рјешење кризе;

– У центрима глобалне политичке моћи, разноразним резолуцијама, верификовати позицију јединог фактора који може да обезбиједи мир, ослабити ВРС забранивши лет авијације и њеним пребазирањем у СР Југославију, а касније ако буде потребно и предислокацијом јединица ПВО, и створити услове за несметано и потпуно провођење својих планова;

– Директно се умјешати у сукоб као заштитници једне стране стварајући заштићене „демилитаризоване“ зоне;

– Извршити груписање својих снага на аеродромима у Италији, носачима авиона и аеродромима у другим европским земљама, чланицама НАТО-а;

– Вршити непрекидни политички притисак и интензивном медијском кампањом стварати представу о непоштовању споразума од стране Републике Српске стварајући алиби за груписање снага за директну агресију;

– У одобреним ваздушним операцијама непрекидно увјежбавати дејства свих врста авијације, са различитих праваца напада, увјежбавати маневре напада,

систем командовања, одлучивање о дејствима, издавање наређења, преношење наређења, навођење авијације на циљеве итд;

- Непрекидно извиђати размештај и активности команди и јединица ВРС;
- Провођењем свих активности остварити потпуну контролу ваздушног простора изнад Републике Српске и на прилазима, а увјежбавањем дејстава авијације са малих и средњих висина утицати на морал ВРС и становништва и створити утисак о огромној моћи НАТО ваздухопловних снага.

Б) Фаза реализације:

- Легитимитет агресије обезбједити неким појединачним догађајем уз сагласност Савјета безбедности УН или без те сагласности;

- Борбена дејства отпочети малим групама авиона по раније одабраним објектима дејства, примјењујући раније увјежбани маневар у циљу изазивања реакције јединица ПВО;

- Дејства организовати и извести са минималним ризиком за властите губитке, нарастањем броја група, обезбјеђујућих и ударних и употребом најсавременијих убојних средстава;

- Одвојити знатне снаге за дејство по раније лоцираним и новооткривеним ватреним положајима јединица АРЈ, извршити њихово уништење и остварити потпуну превласт у ваздушном простору;

- У случају почетних, непредвиђених губитака дејства вршити самонавођењем ракетним системом „томахавк“;

- Даљим дејствима по електронским системима телекомуникација, фабрикама, складиштима, цивилним објектима, болницама, мостовима итд., на цијелој територији Републике Српске, уз стално повећање броја објеката по којима дејствују, несразмјерном злочиначком силом присилити политички и војни врх Републике Српске да прихвати неповољна политичка и друга рјешења за окончање рата, који су сами пројектовали.

Наглашавам, постали су страна у ратном сукобу, због чега то није унутрашњи грађански рат како непрекидно истичу разни „аналитичари, теоретичари и квазиознаваоци ситуације.“

5.2. Одлука о почетку и снаге које су учествовале у операцији „Намјерна сила“

Одлуку да се изврши напад донијели су командант НАТО-а за јужну Европу амерички адмирал Лејтон Смит (енг. *Leighton Smith*) и командант УНПРОФОР-а за бившу Југославију француски генерал Бернард Жанвије (фр. *Bernard Janvier*).⁸⁴

⁸⁴ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 4.

Слика 5. Командант НАТО-а за јужну Европу амерички адмирал Лејтон Смит и командант УНПРОФОР-а за бившу Југославију француски генерал Бернард Жанвије

У операцију „Намјерна сила“ било је укључено преко 5.000 војника НАТО-а из 15 држава и преко 400 летјелица, укључујући 222 борбена авиона.⁸⁵

Авиони НАТО-а полијетали су са сљедећих аеродрома: Авиано (итал. *Aviano*), Пјаћенца (итал. *Piacenza*), Ђоја дел Коле (итал. *Gioia del Colle*), Геди (итал. *Ghedì*), Истрана (итал. *Istrana*), Цервиа (итал. *Cervia*), Трапани (итал. *Trapani*), Пиза (итал. *Pisa*), Вилафранка (итал. *Villafranca*), Дал Молин (итал. *Dal Molin*), Палермо (итал. *Palermo*), Ђенова (итал. *Genova*) и Бриндизи (итал. *Brindisi*) у Италији, Аворд (фр. *Avord*) и Истр (фр. *Istres*) у Француској, Гајленкирхен (њем. *Geilenkirchen*) у Њемачкој, Превеза (енг. *Preveza*) у Грчкој, те са носача авиона који су се налазили у Јадрану и то: америчких носача „Теодор Рузвелт“ (енг. *Theodore Roosevelt*) и „Америка“ (енг. *America*), затим носача авиона британске ратне морнарице из класе „Непобједиви“ (енг. *Invincible*) и француског носача авиона „Фох“ (фр. *Foch*).⁸⁶

⁸⁵ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 200.

⁸⁶ Исто, стр. 53.

Слика 6. Амерички носач авиона „Теодор Рузвелт“

Укупан број бачених бомби износи 1.026, од чега је 708 вођених бомби. Укупна тежина баченог експлозива износи око 10.000 тона.⁸⁷

Коришћена убојна средства (авио-бомбе и ракете) приказана су у табели 1:

---

⁸⁷ <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx>, посјећено 3. маја 2016. године.

Табела 1. Преглед коришћених убојних средстава (авио-бомби и ракета) у нападима на Републику Српску према НАТО ознакама⁸⁸

Навођени пројектили	Број пројектила
GBU-10 2,000-lb. laser-guided bomb	303
GBU-12 500-lb. laser-guided bomb	125
GBU-16 1,000-lb. laser-guided bomb	215
GBU-24 2,000-lb. laser-guided bomb	6
AS30L laser-guided air-to-surface missile	4
SLAM EO/IR-guided missile	10
GBU-15 2,000-lb. EO/IR-guided missile	9
AGM-65 EO/IR-guided missile	23
Tomahawk EO-guided cruise missile	13
Укупно навођених	708
Ненавођени пројектили	
Mk. 82 500-lb. general purpose bomb	175
Mk. 83 1,000-lb. general purpose bomb	99
Mk. 84 2,000-lb. general purpose bomb	42
CBU-87 submunition	2
Укупно ненавођених	318
УКУПНО ПРОЈЕКТИЛА	1.026

Из претходне табеле видљиво је да је НАТО приликом бомбардовања Републике Српске користио широк спектар пројектила и убојитих средстава, од чега најчешће (29,5%) ласерски навођену бомбу GBU-10 која тежи око 1.000kg. Такође, видљиво је и то да је употријебљено и 13 најсавременијих ракета типа „томахавк“ (енг. *Tomahawk*) које су лансиране са америчке ратне крстарице „Нормандија“.

Силину удара на Републику Српску показује и број земаља које су учествовале у бомбардовању, те типови коришћених летјелица, односно број борбених летова. Преглед држава, број летова и типови летјелица који су учествовали у нападима приказан је у табели 2.

88 Исто.

Табела 2. Преглед држава, број летова и типови летјелица у НАТО нападима на Републику Српску⁸⁹

Држава	Летови	Постотак %	Летјелице
Сједињене Америчке Државе	2.318	65,9	A-10, F-15E, F/A 18, F-16, F-14, EA-6B, EC-130E, EC-130H, AC-130, KC-135, KC-10, MH-53, MC-130, EF-111A, E-3A
Велика Британија	326	9,3	K-1 Tristar L-1011, E-3D, Tornado, Harrier, Sea Harrier
Француска	284	8,1	Mirage F-1, SEPECAT Jaguar, Mirage 2000, Super ETENDARD, E-3F, C-135, Puma
Холандија	198	5,6	F-16
Шпанија	12	0,3	EF-18A, KC-130, CASA 212
НАТО ваздушне снаге за рано упозорење и контролу	96	2,7	E-3A
Турска	78	2,2	F-16
Њемачка	59	1,7	TORNADO
Италија	35	1	TORNADO, AMX Boeing 707, C-130, G-222, KC-135
Остало	109	3,1	
Укупно	3.515	100	-

Анализирајући претходну табелу евидентно је да је у нападу на Републику Српску учествовала авијација осам земаља, међу којима су водећу улогу имале САД, а имајући у виду војну снагу ових држава и број летова који су изведени видљиво је да су напади били демонстрација силе и крајње неравноправна борба у циљу да се Република Српска војнички порази и принуди да потпише мир, након губитка својих западних и југозападних дијелова, односно више од трећине своје дотадашње територије.

⁸⁹ <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx> посјећено 3. маја 2016. године и C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 53.

Слика 7. НАТО је у бомбардовању користио и амерички „F-15 Eagle“ који представља један од најбољих ловаца икад произведених. На слици: Борбени пар ловаца „F-15 Eagle“

Занимљиво је и то да је НАТО планирао употријебити и тада најсавременији и најубојитији бомбардер „F-117“ (тзв. „невидљиви“) и то у ударима 11. и 12. септембра, али је италијанска влада одбила дати сагласност да ови авиони слеће у Авиано.⁹⁰

Сваком ваздушном удару претходило је темељно извиђање објеката и рејона одабраних циљева, посебно система противваздушне одбране ВРС. Уочи и за вријеме ваздушних удара, беспилотне летјелице биле су у функцији извиђања објеката/циљева у рејону дејства. НАТО авијација летјела је у борбеном поретку карактеристичном за употребу савремених борбених авиона: претходницу напада чинила је демонстративна група, симулирајући нападе у циљу активирања система противваздушне одбране противника. Уз њих су летјели авиони за тактичко извиђање и, са дистанце, авиони за електронско ометање и противелектронска дејства. Непосредно иза њих дејствовали су авиони за неутралисање система противваздушне одбране, а затим ударна група која треба да дејствује по већ утврђеним циљевима. Улогу заштите борбеног поретка преузимала је посебна група авиона за ту сврху. Комплетном операцијом руковођено је из ко-

⁹⁰ Исто, стр. 153.

мандног мјеста са одређене дистанце.⁹¹

Преглед летова према борбеним задацима које су авиони НАТО-а имали приказан је у табели 3.

Табела 3. Преглед летова према борбеним задацима⁹²

Борбени задатак	Број летова	Процент (%)
Патролирање и борбена претходница	294	8,4
Неутралисање система противваздушне одбране	785	22,3
Ударна група	1.372	39,0
Извиђање	316	9,0
Подршка	748	21,3
Укупно	3.515	100,00

Несразмјеран однос снага видљив је из податка да је ВиПВО ВРС располага-ла са тек симболичном авијацијом и ПВО системом који нису могли озбиљније да се супроставе снагама НАТО-а.

Од авиона и хеликоптера ВиПВО ВРС располагали су са 11 једносједних јуришних авиона типа „Ј-22 Орао“, два двосједа авиона типа „НЈ-22 Орао“, седам лаких јуришних авиона једносједа „Ј-21 Јастреб“, два двосједа „НЈ-21 Јастреб“, једним двосједом „Г-4 Супер Галеб“, 20 противоклопних хеликоптера „ХН-45 М Газела гама“, седам хеликоптера „ХО-42 Газела Хера“ и 14 транспортних хеликоптера „ХТ-40“ (Ми-8 Т). Систем противваздушне одбране био је наоружан са три дивизиона „РС С-75 Н волхов“ и једним дивизионом „СА-75 Мк двина“. Поред тога, противваздушна одбрана ПВО је располагала и са одређеним бројем самоходних ракетних система кратког домета „9к35 стрела-10“ и „9к31 стрела-1“, већим бројем лако преносних ракетних система „9к32м стрела-2М“, „9к310 игла-1“, као и већим бројем противавионских топова калибра 20, 30 и 40mm. Највреднији систем противваздушне одбране у наоружању ВРС биле су три батерије ракетног система „2К12М куб-М“.⁹³

Осврћући се на сам настанак ВиПВО ВРС, генерал Нинковић истиче да

⁹¹ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 6.

⁹² <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx> посјеђено 3. маја 2016. године.

⁹³ Д. Боројевић и Д. Ивић: „Орлови са Врбаса: Историја војног ваздухопловства на територији Републике Српске“, Рума, 2014. године, стр. 134–135.

структура овог вида оружаних снага није постојала: „Мени, мом замјенику и нашим помоћницима било је јасно да од затечене борбене технике 1. Корпуса РВиПВО ЈНА и 5. оперативне групе РВиПВО ЈНА и расположивог кадра официра и млађих официра свих специјалности морамо организацијско-формацијски и функционално створити и у току рата усавршавати вид оружаних снага способан да извршава намјенске задатке који ће за Војску Републике Српске имати оперативно-стратегијски значај. Потоња времена показаће оправданост њихових стремљења јер је ВиПВО ВРС одиграла кључну улогу у многобројним операцијама ВРС. Посебан печат историјској улози ВиПВО ВРС даће чињеница да су се суочили и прихватили борбу против највећег и најмоћнијег војног савеза који је икада постојао у историји људске цивилизације.“

Генерал Нинковић посебно наглашава да ВиПВО ВРС није настала од 5. оперативне групе РВиПВО ЈНА, као што пишу неки аутори у својим књигама: „То је нетачно. Оперативне групе привремени су састави који се формирају за извршење конкретних задатака у операцији ограниченој по времену и простору. Када изврше задатке оне се гасе, расформирају се. Борбена техника затечена у ширем рејону Бање Луке, као и дио људства преузет је из 5. ОГ РВиПВО ЈНА, а није 5. ОГ преименована или преформирана у ВиПВО ВРС. ВиПВО ВРС се током цијелог ратног периода непрекидно организацијско-формацијски дограђивала, кадровски и материјално јачала у свим сегментима. У завршном периоду рата дио борбене технике преузели смо од Српске Војске Крајине послје операције „Олуја“. Од почетка рата максимално смо користили људске и техничке потенцијале Бањалучке регије, нарочито: Ваздухопловног завода „Космос“, електронске индустрије „Руди Чајавец“, „Јелшинграда“, Електротехничког, Технолошког и Машинског факултета Универзитета у Бањој Луци.

Захваљујући високостручном старјешинском саставу у команди и свим јединицама ВиПВО ВРС, високој патриотској свјести и моралу створен је потпуно нови вид у ВРС, а то је ВиПВО ВРС, оперативно и функционално способан да извршава намјенске задатке чак и у борби против несразмјерно јачег непријатеља: НАТО пакта.“

На питање како су ВиПВО ВРС процијенили шта их очекује генерал Нинковић каже: „То ћу вам објаснити описивањем сљедеће секвенце. Једног дана уђе у моју канцеларију НШ, уједно замјеник команданта ВиПВО ВРС генерал Новак и рече: – Стари (тако смо се неконвенционално ословљавали када смо сами) послје вишедневних разговора, анализа, сукоба мишљења са старјешинама Одјељења ПВО (пуковници Торбица Милан, Јањић Спасе, Филиповић Вид, Пратљачић Здравко) одлучио сам да предложим сљедеће: агресију НАТО-а не смијемо дочекати са нашим

јединицама на ватреним положајима. НАТО има право да лети нашим ваздушним простором, нама је забрањено да кршимо резолуције Савјета безбједности УН, а не знамо кад су полетјели да нас нападну. У једном излазу који би изгледао као свакодневни летови могли би да нам униште дивизионе „ВОЛХОВ“ и батерије „КУБ“. Однос снага је толико несразмјеран да би били уништени у првом налету и када би знали почетак агресије, а задржали да нам је циљ да бранимо објекте. Тај циљ и борбени распоред за одбрану објеката могли смо да имамо у одбрани од ваздухопловства Хрватске. Наш закључак је да од НАТО снага не можемо ништа да одбранимо, а јединице ПВО би биле уништене у једном излазу. – На моје питање па шта предлажеш каже: – Ми морамо да промијенимо циљ и тактику. Морамо да пређемо на тактику противваздушног напада. – Искрено, нисам га одмах разумио, јер за тај израз у току службе и школовања у војсци нисам чуо. На моју молбу да ми мало подробније објасни наставио је: – Треба да укинемо борбено дежурство ракетних јединица на ватреним положајима. Средства ракетних дивизиона „ВОЛХОВ“ размјестити растресито, сакрити их и спријечити њихово откривање из ваздушног простора. На уређеним ватреним положајима поставити лажна средства, дјелимично их маскирати и поставити имитаторе зрачења. Батерије „КУБ“ размјестити у очекујуће рејоне из којих за кратко вријеме могу да посједну два до три ватрена положаја. По отпочињању агресије на процијењене правце налета истураћемо наше јединице, постављати засједе и изненада наносити губитке.

Значи, није намјера да кукавички сачувамо људство и технику, кријући се док други страдају. – Не, ми морамо да постојимо док год траје рат, задржимо способност наношења губитака и да их наносимо. НАТО нећемо чекати и бранити било шта него ћемо их нападати. Ми ћемо одлучивати гдје и кад ћемо их напати, кад је за нас најповољније, с циљем да им нанесемо губитке. То је оно што можемо и то треба да радимо. То ће изискивати велики напор, чести маневар јединицама, ноћу, не у класичном маршевском поретку, него појединачним средствима за десетак и више минута. По завршетку дејства што брже напустити исти и размјестити средства растресито, скривена до следећег задатка. Ово ће изискивати огромне напоре људства, исцрпљивање, али немамо други избор ако желимо да преживимо, боримо се и наносимо губитке, онолико колике су нам максималне могућности.

Ми имамо врхунски обучене и увјежбане борбене послуге, способне да брзо открију циљеве у ваздуху, изврше гађање и одмах искључе уређаје. Послије извршеног гађања борбена послуга мора да хитно напусти ватрени положај, а ако НАТО није дејствовао по ватреном положају, касније што брже пређе у маршев-

ски поредак и удаљи се у рејон размјештаја.

Лажне положаје ћемо у току напада из ваздушног простора оживљавати укључивањем имитатора зрачења и лансирањем противградних ракета које смо са лансерима добили од противградне одбране. Лажни положаји морају да буду дјелимично маскирани, и да НАТО извиђањем и у току дејства стекне утисак да се ради о ватреним положајима наших јединица. НАТО ће ударати у празно и закључити да имамо много више јединица него што су раније утврдили или процијенили.

Стационарне чете „ВОЈИН“ ће у првом излазу бити неутралисане. Имамо водове „ВОЈ“ којима ћемо одржати жилавост система и обезбиједити благовремене информације о ситуацији у ваздушном простору на КМ ГШ ВРС и корпуса КоВ. Сада ће се показати вриједност „ПИПАС“ система (просторни интегрисани противавионски систем) који смо развили са стручњацима „Чајавеца“, у који смо увезали ВОСт-ове, општинске и регионалне центре службе осматрања, јављања, обавјештавања и узбуђивања (ОЈОУ). У условима снажног електронског ометања и неутралисања чета „ВОЈИН“ морамо се ослонити на податке ВОСт-ова, друго нам не преостаје.

Усвојио сам приједлог генерала Новака који је производ знања и искуства врхунских стручњака противваздушне одбране концентрисаних у Одјељењу ПВО. У штабу су била четири команданта ракетних пукова ПВО некадашње ЈНА.

Тако смо постали творци нове тактике и њеног опредељења у борби против НАТО снага у агресији НАТО на Републику Српску. Припадници ВиПВО ВРС успјели су да високом стручношћу, обученошћу и увјежбаношћу, високим моралом и свјешћу да нико други не може да извршава такве задатке, да због тога уствари постоје, прихвате борбу против највеће свјетске силе, да им нанесу озбиљне губитке и да очувају борбену способност јединица.

Присилили смо НАТО да употрејебе ракете „томахавк“, како би избјегли ризик губљења живота пилота. Лансирани су тринаест ракета, од којих је шест погодило објекте дејства, а седам ракета је промашило. У агресији су употребљавали бомбе и топовска зрна са осиромашеним уранијумом, као у свим другим њиховим агресијама (Ирак, СР Југославија, Либија, Сирија) без обзира на то што је то забрањено међународним конвенцијама. А ко ће им судити?

Сваку агресију или било коју кампању, како они најчешће називају своја монструозна, злочиначка ангажовања, обавезно користе за употребу и испитивање најновијих савремених убојних средстава која до тада нису била употребљавана. То је био случај у агресији на Републику Српску.

НАТО је први пут употрејебио:

- ракете „томахавк“ на брдско планинском земљишту,
- ласерски вођене бомбе ГБУ-10 и ГБУ-12,
- електрооптичке вођене бомбе ГБУ-15,
- нишански систем ХТС за противрадарске ракете АГМ-88 ХАРМ,
- беспилотне летјелице „предатор“.

Осврћући се на ВиПВО ВРС, а посебно на његов положај, мјесто и улогу у НАТО агресији на Републику Српску, генерал Нинковић закључује:

Поносни смо што ми ниједном, никада, нисмо авијацијом дејствовали по градовима и другим цивилним објектима у рату у Босни и Херцеговини. Имали смо ловачко-бомбардерску авијацију, располагали великом разорном моћи и до марта 1993. године нас нико није могао спријечити да извршимо огромна разарања и проузрокујемо страдање цивилног становништва. Доказали смо да нисмо злочинци него старјешине школоване да бранимо своју земљу и боримо се против оружаных снага непријатеља у рату. Високопрофесионални, стручни, са развијеном патриотском свјешћу и моралом, испољивши огромну храброст, супроставили смо се у неравноправној борби НАТО-у, наносили губитке, а из борбе изашли оперативно очувани и употребљиви, чиме смо доказали да се праведном одбраном, коришћењем свих расположивих ресурса, иницијативом, домишљатим импровизацијама и онда када сте технички и бројно инфериорни могу непријатељу наносити губици и постићи успјех.

О улози ВиПВО ВРС у овом рату свједоче НАТО генерали и други званичници међународне заједнице у њиховим мемоарима или интервјуима, истичући високу стручност и обученост нашег кадра, одајући признање нашој спремности да се бранимо и одбранимо.

НАТО је до данас ставио цијело Балканско полуострво под своју контролу: пријемом држава у НАТО, различитим програмима „партнерства за мир“, билателарним споразумима са нечланицама и различитим видовима заједничке обуке, те базирањем дијела снага учврстио позицију најзначајнијег војног фактора, што свакако не води дугорочном миру него реализацији других циљева.“

Говорећи службеницима Центра о ВиПВО ВРС начелник штаба и замјеник команданта генерал Божо Новак потврђује наводе и мишљења команданта генерала Нинковића, истичући да је Република Српска створила мало, али квалитетно организовано ВиПВО као вид ВРС који се непрекидно развијао, усавршавао и јачао, захваљујући знању и искуству преко седамсто старјешина школованих у војним школама, способних да примијене искуства из сопствене праксе и ратова на Далеком и Блиском истоку. Генерал Новак наглашава да је НАТО агресијом на Републику Српску, а и прије кроз активности провођења операције „Забрањени

лет“, изашао из оквира мандата добијеног од Савјета безбједности УН и постао страна у сукобу или боље речено савезник тзв. Армије БиХ и ХВО у рату у Босни и Херцеговини, те да се кроз операцију „Намјерна сила“ НАТО заправо спремао за једну још већу и сложенију операцију, каквом види бомбардовање СР Југославије у прољеће 1999. године.

„Од почетка смо развијали систем противваздушне одбране способан да извршава своју улогу без обзира што непријатељске снаге (осим оружаних снага Хрватске) нису имале ваздухопловство. Послије резолуција Савјета безбједности УН, а нарочито од марта 1993. године било нам је јасно да нама ракеташима и пилотима у ВРС прави непријатељ нису тзв. Армија БиХ и ХВО, већ да је то био и да ће бити НАТО“ истиче генерал Новак.

Такође, наводи да су искуства нашег ВиПВО била драгоценост у припреми за одбрану од агресије НАТО на СР Југославију. *„Имали смо огроман људски потенцијал, сјајне официре, пилоте, ракеташе, инжењере, програмере, војнике, рекао бих свјетских размјера. Током цијелог рата ми смо радили на усавршавању и јачању система противваздушне одбране. Били смо млади, способни, свјесни да нико други не може да брани Републику Српску од напада из ваздушног простора и одлучни да преуземо ту огромну одговорност. Од почетка смо успостављали контакт са свим елементима контроле ваздушног простора насљеђеним од служби у СФРЈ, издали обавезујућа наређења и упуства, заштитили неке општинске центре ОЈОУ од самовољног узимања средстава и опреме. Ако смо били системски одговорни за контролу, употребу и одбрану од напада из ваздушног простора, а најстручнији смо, онда смо инсистирали на јединственом руковођењу свим елементима система. Тако смо, у сарадњи са цивилним структурама, креирали и успоставили просторно интегрисани противавионски систем (ПИПАС), јединствен за командовање борбеним дејствима јединица противваздушне одбране, а и осматрања, јављања и обавјештавања на цијелој територији. Изградил смо процесоре и програме и оспособљавали батерије противваздушне одбране јер смо знали да ће нас НАТО отворено и мимо међународног правног поретка напасти. Када је агресија наступила, ми смо били потпуно спремни. Као исход тога, завршетком агресије, сва наша средства су била очувана, изузев једне батерије „КУБ“ која је уништена. Уништили су нам стационарне радаре, али смо очували способност радарске контроле ваздушног простора активирањем водова ВОЈ, опремљених радарима са великим маневарским могућностима. Процјенивши да ће нас НАТО напасти промијенили смо наш циљ: циљ нам није да одбранимо било шта него да непрекидно будемо способни да наносимо губитке. То је наметнуло изналажење*

другачијих рјешења у тактици употребе ракетних јединица. Умјесто дефанзивног система преобразили смо се у офанзивни систем, употребљавајући мјере и поступке које смо учили у школама, проучавајући искуства локалних ратова и анализирајући конкретну ситуацију. На крају се све своди на борбу људи: горе они, доље ми, па – ко ће кога. Успјели смо да створимо лажну представу о нашем распореду и активностима, те смо им задавали ударце у оном моменту када су они били најрањивији – при повратку са задатка када би изручили бомбе општено се враћајући у базе.

Тврдим да њихови напади нису имали импликације на наш систем које су жељели. Била им је намјера да остваре апсолутну превласт у ваздушном простору што нису успјели. Ни један лет им није био потпуно безбједан јер смо у сваком тренутку, у било ком дијелу Републике Српске, могли да извршимо дејство. Нисмо били довољно јаки да спријечимо уништење стационарних објеката, стационарних центара везе и др. Наравно, остаје горак укус чињенице да смо противправно нападнути и то првенствено зато што смо били супериорнији у односу на наше непријатеље који су били њихови савезници у разбијању Југославије, као и због потребе НАТО-а да провјери своју интероперабилност и технику.“

О односу снага ВРС и НАТО-а војнополитички аналитичар Гостимир Поповић каже: „Врло је тешко прецизно дати процјену и оцјену односа снага јер је у питању био практично немјерљив однос. Када би се реално процјењивало једини исправан закључак био би да је у питању „веома претјерана употреба силе“, али то је тема за неку будућу анализу стручних људи са српске стране и стране НАТО савеза, само треба да будемо реални да то таквог сучељавања стручних анализа неће скоро доћи. У сваком случају, онима који су одлучивали, планирали и реализовали ваздушне ударе по објектима на територији Републике Српске историја то неће уписати у часне војничке активности јер је однос снага био потпуно непримјерен.“

*Истовремено, док су трајали ваздушни напади, Снаге за брзо дејство (енг. *Rapid Reaction Force*) дејствовале су са Игмана артиљеријом и испаливале пројектиле великог калибра.*

5.2.1. Снаге за брзо дејство

Од самог почетка сукоба у Босни и Херцеговини скоро цјелокупна међународна заједница није крила своју наклоњеност муслиманској и хрватској страни у сукобу. При томе, највећи проблем САД и НАТО-а у пружању отворене војне подршке Муслиманима и Хрватима представљао је постојећи ембарго на оружје у Босни и Херцеговини. Ембарго је спречавао САД да помаже босанске Муслима-

не, те да користи аеродроме за војно дјеловање у Босни и Херцеговини. Поред укидања ембарга постојала је и иницијатива да се пошаљу америчке копнене трупе у циљу уништења српских снага у Босни и Херцеговини. У том смислу основан је Акциони савјет за мир на Балкану, а извршни чланови овога савјета били су: Збигњев Бжежински⁹⁴ (пољ. *Zbigniew Kazimierz Brzeziński*), Франк Карлучи⁹⁵ (енг. *Frank Charles Carlucci III*), Ходинг Картер⁹⁶ (енг. *Hodding Carter III*), Макс Кампелман⁹⁷ (енг. *Max Kampelman*) и Џин Киркпатрик⁹⁸ (енг. *Jeanne Kirkpatrick*). Ова организација је 12. јула 1995. године издала проглас за укидање ембарга те донијела одлуку да се започне НАТО кампања. Заједничка изјава овог савјета завршена је ријечима: „Ако се не буде дјеловало, то ће бити катастрофално за народ у Босни, за САД и за америчке виталне интересе у Европи”⁹⁹

Немоћ да ријешити сукобе у Босни и Херцеговини потресла је темеље НАТО-а и ауторитет САД као највећег фактора свјетске политике, а према мишљењу Иве Далдера (енг. *Ivo H. Daalder*) овај сукоб потхитно се морао ријешити.¹⁰⁰

Такође, амерички државни секретар Ворен Кристофер (енг. *Warren Christopher*) предложио је масовну употребу ваздушних напада и циљеве бомбардовања. За разлику од његове раније мисије из 1993. године, овај пут Бијела кућа била је одлучнија да започне бомбардовања Срба. Посебни повјереник америчког предсједника Била Клинтона и каснији творац Дејтонског мировног споразума Ричард Холбрук пише: „Промјена мишљења о бомбардовању, која је донесена на Лондонској конференцији, не би била могућа да Вашингтон није иступио са одлучношћу, нимало не сумњам да би Европљани спријечили бомбардовање или га свели на најмањи ниво”¹⁰¹

Ваља истаћи да нису сви вјеровали у јачину Снага за брзо дејство. Процјену о њиховој снази дао је британски официр, начелник штаба УНПРОФОР-а у

94 Пољско-амерички политиколог и геостратег, који је био савјетник предсједника САД Линдона Џонсона од 1966. до 1968. године и савјетник за националну безбједност предсједника Џимија Картера од 1977. до 1981. године.

95 Савјетник за националну безбједност и министар одбране у вријеме америчког предсједника Роналда Регана од 1987. до 1989. године.

96 Портпарол Стејт департмента у вријеме америчког предсједника Џимија Картера.

97 Предводио тим америчког предсједника Роналда Регана за нуклеарно наоружање.

98 Амбасадор америчког предсједника Роналда Регана при Уједињеним нацијама.

99 Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Тешић, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачки завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 65–66.

100 Б. Симс, „Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне“, „Vuubook“, Сарајево – Београд, 2003. године, стр. 261–262.

101 Исто, стр. 263.

бившој Југославији крајем 1994. и почетком 1995. године, бригадир Артур Денаро (енг. *Arthur Denaro*) који је рекао: „Не треба превише очекивати од њихове способности да рјешавају проблеме... RRF¹⁰² нема довољно снаге... да би се могла прихватити задаћа „наметања мира“; стога заштита „сигурних зона“ није по сао за њих, нити ће то скоро бити. Гола је истина да нема тог војног рјешења које би Уједињене нације могле Босни наметнути... треба предузети све могуће позитивне акције како бисмо придобили све стране да сједну за сто и преговарају о миру“.¹⁰³

Учешће Снага за брзо дејство договорили су британски, француски и амерички војни званичници на састанку у Лондону у јулу 1995. године. Ове снаге чинили су припадници из састава британских, француских и холандских борбених јединица, укључујући и тешку артиљерију. Артиљеријске јединице Снага за брзо дејство у Сарајево су стигле 21. јула 1995. године, те су започеле свој размјештај на планини Игман.¹⁰⁴

Полазна основа за распоређивање ових снага била је Резолуција Савјета безбједности УН 998, усвојена 16. јуна 1995. године, након што су потврђене све резолуције о сукобима у бившој Југославији, посебно Резолуција 982 из 1994. године. Савјет безбједности успоставио је Снаге за брзо дејство од 12.500 ангажованих припадника, који су имали задатак заштите мисије УН након погоршања ситуације у Босни и Херцеговини. Писмо генералног секретара Бутрос Бутрос Галија од 9. јуна 1995. године укључивало је приједлоге из Француске, Холандије и Велике Британије да се ојача УНПРОФОР стварањем Снага за брзо дејство. Ове снаге формиране су као саставни дио постојеће мировне операције и требало је да задрже статус непристрасности. Савјет безбједности захтијевао је сљедеће: да Срби безусловно и одмах ослободе све заробљене припаднике УНПРОФОР-а, да све стране поштују сигурност УНПРОФОР-а, да се сукоб неће рјешавати војним путем и да ће отпочети мировни преговори, да Срби морају прихватити мировни план Контакт групе као полазну тачку, успостављање примирја, те прекид непријатељстава и неометан приступ хуманитарних организација, посебно у заштићеној зони Сарајево. Такође, резолуцијом су позване сукобљене стране да поштују безбједност цивила и статус заштићених зона, а

¹⁰² Rapid Reaction Force.

¹⁰³ Б. Симс, „Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне“, „Бууbook“, Сарајево – Београд, 2003. године, стр. 159.

¹⁰⁴ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaign Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 25.

наглашена је и потреба демилитаризације истих.¹⁰⁵

Кина и Русија уздржале су се од гласања о Резолуцији 998 након што су изразиле забринутост да УНПРОФОР треба остати строго мировна снага, као што су одобрили чланови Савјета безбједности.¹⁰⁶

Слика 8. Позиција Снага за брзо дејство на Игману

О обиму и силини удара Снага за брзо дејство говори податак да је, у вријеме док су НАТО авиони нападали циљеве ВРС, француска, британска и холандска артиљерија са Игмана гађала српске положаје у зони Сарајева. Тако је већ првог дана операције „Намјерна сила“ артиљерија Снага за брзо дејство испалила више од хиљаду граната и уништила 23 положаја ВРС око Сарајева. Снагама за брзо дејство помагали су обучени посматрачи који су прецизно означавали

¹⁰⁵ Резолуција Савјета безбједности 998 од 16. јуна 1995. године. Извор: Архива Центра.

¹⁰⁶ <http://www.nato.int/ifor/un/u950616a.htm>, посјећено 25. априла 2016. године.

мете, те сортирали резултате ваздушних напада.¹⁰⁷

Свједочење о улози Снага за брзо дејство у Босни и Херцеговини налазимо и у књизи „Ратни злочини НАТО-а“, аутора Пјер-Анри Бинела¹⁰⁸. Анри Бинел наводи како је артиљерија Снага за брзо дејство испалила тоне бомби и експлозива на положаје под контролом Срба.¹⁰⁹

Бинел у својој књизи наводи да деценијско узајамно поштовање Срба и Француза није пуно помогло Србима у рату у Босни и Херцеговини. Француски предсједник Франсоа Митеран био је наклоњен Србима у борби за слободу, али ситуација се промијенила доласком новог предсједника Жака Ширака који је редефинисао политику према Србима, будући да Митеранова политика није одговарала САД.¹¹⁰ Поред политичке промјене дошло је и до видних промјена на терену. Шеф обавјештајног одсјека међувидовског штаба за планирање покушао је да изврши притисак на обавјештајце како би безусловно подржали босанске Муслимане. По свједочењу самог аутора, он је то одбио и није се желео сврставати ни на једну страну.¹¹¹

Неслагање са британском војном интервенцијом у Босни и Херцеговини налазимо код парламентарца Џона Тејлора. Он је изразио забринутост: „Босна би могла угрозити један од приоритетних задатака британске вањске политике... то је наставак побољшавања односа између Русије и Уједињеног Краљевства“. Поставио је и питање у Доњем дому Парламента: „Да ли је разумно тражити од британских војника да обављају хуманитарни посао усред грађанског рата у којем се на нас политички гледа као на противнике једне сукобљене стране“. Тејлор је осудио бомбардовање Срба које је наложио Руперт Смит, британски генерал и командант снага УНПРОФОР-а у Сарајеву 1995. године и вјерује да су га на то навели Американци.¹¹²

¹⁰⁷ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 378.

¹⁰⁸ Пјер-Анри Бинел био је француски обавјештајац при Снагама за брзо дејство на терену у току рата у Босни и Херцеговини. Он је 1998. године осуђен на издају и казну затвора од пет година, јер је дао повјерљиве документе српском генералу Јовану Милановићу о могућим циљевима НАТО бомбардовања у Србији. Разлоге за овакву одлуку изнио је у интервјуу који је дао Вечерњим новостима. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:452880-Pjer-Anri-Binel-Srbija-mi-je-druga-otadzbina>, посјећено 24. маја 2017. године

¹⁰⁹ Пјер – Анри Бинел, „Ратни злочини НАТО-а“, „Гутенбергова галаксија“, Београд, 2003. године, стр. 21–22.

¹¹⁰ Исто, стр. 42.

¹¹¹ Исто, стр. 27.

¹¹² Б. Симс, „Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне“, „Buybook“, Сарајево –

5.3. Хронологија напада

Ваздушни напади на Републику Српску, уз неколико прекида, трајали су 16 дана, тачније од 30. августа до 14. септембра 1995. године. Званично, операција је обустављена 20. септембра 1995. године када су командант НАТО-а за јужну Европу, амерички адмирал Лејтон Смит, и командант УНПРОФОР-а за бившу Југославију, француски генерал Бернард Жанвије, у Сарајеву објавили да нема потребе за наставком напада, јер је ВРС испунила наметнуте услове УН.¹¹³

Силина и масовност НАТО удара на Републику Српску видљива је и из броја извођених дневних летова у акцији „Намјерна сила“.

Ови подаци приказани су у сљедећој табели.

Табела 4. Преглед летова у операцији „Намјерна сила“ по данима¹¹⁴

Датум (1995. година)	Летови над БиХ	Укупни летови
29–30. август	85	122
30–31. август	170	242
31. август – 1. септембар	202	273
1–2. септембар	118	179
2–3. септембар	103	183
3–4. септембар	122	189
4–5. септембар	122	186
5–6. септембар	176	265
6–7. септембар	213	287
7–8. септембар	232	294
8–9. септембар	171	257
9–10. септембар	145	211
10–11. септембар	152	222
11–12. септембар	180	255
12–13. септембар	151	210
13–14. септембар	81	140
Укупно	2.423	3.515

Београд, 2003. године, стр. 232–233.

¹¹³ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 379.

¹¹⁴ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, стр. 337.

Из претходне табеле видљиво је да је од укупног броја летова њих 2.423 (69%) непосредно своје акције изводило на небу изнад Босне и Херцеговине, односно Републике Српске, док су преостала 1.092 лета служила као подршка (извиђање, шпијунирање, допуна горива и сл.) са неба изнад других европских држава.

5.3.1 Први дан – 30. август 1995. године

НАТО авијација, у садејству са Снагама за брзо дејство (с чијих је положаја испалено више од хиљаду граната), отпочела је 30. августа у 2,05 масовне ударе по војним и цивилним циљевима Српског Сарајева. Мета непријатељских напада, којима су се придружиле и муслиманске јединице, били су поред Српског Сарајева и општине: Пале, Соколац, Власеница, Рогатица и Српско Горажде, те насеља у подножју Мајевице, али и општине Чајниче и Србиње, као и дијелови српске Херцеговине.¹¹⁵

Слика 9. Уништена стамбена зграда у Србињу

Први напад трајао је 45 минута, а затим се нова количина смртоносних пројектила сручила на српска насеља у 4,45. Трећи напад почео је у 9,20, а четврти нешто иза 14 часова. Пети је почео у 16,40 и трајао је до 18 часова. Најжешћем

¹¹⁵ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 6.

нападу биле су изложене сарајевске општине, посебно Хаџићи, Вогошћа, Ново Сарајево и Илиџа, на које се из ваздуха сручило више од 600 пројектила. У међувремену, док су трајали ваздушни удари по Српском Сарајеву, са Игмана је дјеловала артиљерија Снага за брзо дејство и то углавном по цивилним циљевима: насељима Лукавица, Тилава, Миљевићи, Гаврића брдо, Вогошћа и Хаџићи. У гранатирању је оштећена гимназија на Илиџи као и високошколске институције: Електротехнички, Пољопривредни и Филозофски факултет. Треба нагласити и то да су паралелно са овим нападима трајали и интензивни напади муслиманских и хрватских војних формација.¹¹⁶

*Слика 10. Посљедице НАТО бомбардовања
Електротехничког факултета у Лукавици*

У ваздушним ударима на југозападни дио Српског Сарајева тешко су рањена три цивила, а становништво више од стотину разорених породичних кућа спас је потражило у склоништима.¹¹⁷

¹¹⁶ Исто стр. 6.

¹¹⁷ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 23.

Овог дана гађани су сљедећи објекти и локације: телекомуникациони систем „Српске радио-телевизије“ (Козара, Свињар, Бецањ, Столице – Мајевица, Троврх, Невесиње и неколико мањих репетитора), радио-станице (Соколац, Добој, Озрен, Лукавица, Србиње), резервоари за воду (Сарајево, Хан Пијесак, Калиновик, Невесиње), ПТТ репетитори (Козара, Циганиште, Кула, Троврх, Невесиње, Мајевица, Српско Сарајево, Кмур – код Србиња, Стражице – код Чајничка), сточне фарме пољопривредних добара (Романија, Хан Пијесак, Србиње, Калиновик, Јахорина, Добој), болнице (Српско Сарајево, Озрен), насеље за избјеглице у Хан Пијеску и Вишеграду, више фабрика, мостова, прије свих четири моста на Дрини код Србиња, трафостаница и 110kV далековод у Вишеграду, више десетина јавних објеката и на стотине приватних стамбених објеката. У селу Туловићи код Устиколине порушено је више породичних кућа, у Оџаку код Власенице оштећено је више објеката за становање и срушена два далеководна стуба, бомбардовано је и насељено мјесто Старо Село код Сокоца као и српска села у околини Рогатице, Горажда, Чајничка, Србиња, Пала и Јахорине (село Буковица), те индустријска постројења у Вогошћи и Хаџићима.¹¹⁸

Слика 11. Уништена радио-станица у Добоју

¹¹⁸ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 5.

Према дневном извјештају Главног штаба Војске Републике Српске (у даљем тексту: ГШ ВРС) од 30. августа 1995. године¹¹⁹ забиљежена су сљедећа дејства НАТО-а:

У зони одговорности Првог крајишког корпуса (у даљем тексту: 1. КК) НАТО је са пет авио-пројектила у 15,20 дејствовао по објекту „Краљица“ на Озрену што је изазвало нарушавање система везе.

Када је у питању Сарајевско-романијски корпус (у даљем тексту: СРК) у 2,06 извршено је дејство на објекте који се налазе на Јахорини: радару, чворишту везе, релејном чворишту и објекту за становање људства. Око 4,30 три авиона избацила су шест бомби од по 1.000 килограма по комплексу „Претис“ (складиште муниције). У 9,30 авијација је извела напад на рејон Ново брдо и Обљак, те по насељу Хаџићи. Напад на ширем рејону Лукавице изведен је у времену од 10,55 до 11,15, при чему је нанесена штета на објектима „Енергоинвеста“, Електротехничког факултета и цивилним објектима становања. У времену од 4,50 с Игмана је интензивно дејствовала артиљерија Снага за брзо дејство по Илићи, Лукавици и Хаџићима. Муслиманске снаге су у 13,15 извеле јачи напад у рејону Лађевића. Поред наведених објеката, авиони НАТО-а у поподневним часовима дејствовали су и по рејонима: Ранчића, Папаз брда, Горње младице, Прљавог брда и Павловца. Губици су: један погинули, један теже и један лакше рањен борац. Када су питању напади у зони одговорности овог корпуса на Равну планину – Јахорина, пет бораца је погинуло, а три су лакше рањена.

Источно-босански корпус (у даљем тексту: ИБК) извјестио је да су на Мајевици око 2,30 три авиона надлетјела релеј „Столице“, а два су испољила дејство, али су промашили објекат. Два борца лакше су повријеђена.

На подручју Херцеговачког корпуса забиљежено је да је НАТО авијација у времену од 2 до 4 часа бомбардовала објекат СЦВ „Кмур“ и причинила већу материјалну штету, а у 2,30 објекат ПТТ „Стражица“ код Чајнича. У 9,08 са шест пројектила дејствовано је по објекту „Врбнички поток“ у Устиколини, те су два објекта уништена, а два су знатно оштећена.

У зони одговорности Дринског корпуса у 2,30 бомбардован је објекат РРЦ на Зловрху са четири авио-бомбе, од чега је једна погодила зграду у којој се налазио дио јединице. Погинуло је десет бораца, а теже рањено четири.

119 Извјештај Главног штаба ВРС, стр. пов. бр. 03/3-242 од 30. августа 1995. године.

Komanda 1. pb/3. Spbr
Pom. k-danta za OBP

Broj: 44-08/95
Dana: 31.08.1995. godine

K
Travnik
Xpoc...

KOMANDA 3. Spbr
Organ bezbednosti

V A N R E D N I I Z V E Š T A J

o uderu NATO snaga, snaga za brzu intervenciju
i muslimanskih snaga 30.08..1995.godine,

U jutarnjim časovima 30.08.1995.godine gore pomenute snage započele su bestijalno granatiranje po dubini Srpske teritorije u z/o 1. pešadijskog bataljona.

Oko 05. časova prvi projektili su došli iz pravca Igmans. Sa 6 granata kalibra 155 mm gađan je repetitor PTT na Bukoviku.

U 06,10 časova sa 3 projektila većeg kalibra koji su došli iz pravca Sarajeva, odnosno Igmans, gađano je naselje Radava. Projektili su padali ispod pu nog pravca Vogošća-Pale, između naselja i Sebrinjog vrela.

U 06,45 časova sa 6 granata kalibra 155 mm gađani su artiljerijski položaji 1.pb na lokalitetu Pretrznja, gde je stacionirana naša samohotka kalibra 76mm i baterija minebacša. Granate su pale u neposrednoj blizini oruđa ali nije došlo do oštećenja ni jednog.

U 07,15 časova otpočeo je žestok artiljerijski napad na naše položaje na Mrkovićima, Orlovcu i Gredi. Projektili svih kalibara /155 mm, 120, 82mm/dolazili su sa Igmans, Zetre, Kasarne M.Tito i od bolnice Koševo. Projektili su padali po naselju Mrkovići, Debelju, Putnoj komunikaciji Vogošća-Pale i po naselju Barice. U ovom bestijalnom granatiranju učestvovala su muslimanske snage. Oštećeno je nekoliko porodičnih kuća na Mrkovićima, komanda 4. pešadijske čete, putna komunikacija, a takođe je znatna šteta na poljoprivrednim imanjima, voćnjacima i pomoćnim objektima. Palo je oko 30-tak projektila.

Neselektivno granatiranje je nastavljeno i tokom dana, oko 18 časova ponovo su gađani naši položaji na Pretrznju sa 10 projektila kalibra 155 mm, upućenih iz pravca Igmans. Granate su pale i po naselju Poljine.

Od granatiranja niko nije poginuo, niko nije povređen, a šteta nije srazmerno velika broju ispaljenih projektila, oštećenja na oruđima nije bilo. Dobrekida veze je odšlo samo na Mrkovićima usled oštećenja linijskog voda, brzo je otklonjen kvar, a veza je odmah uspostavljena radio-relejnim sistemom, odnosno kucirrom.

Pom. k-danta 1.pb za OBP
poručnik

Vlado Vujičić
Vujičić

О бомбардовању на Зловрху изјаву за „Глас српске“ дао је Радомир Каришик, један од четири тешко рањена борца: „Негдје око 2 часа 30. августа 1995. године, авиони НАТО-а напали су војни објект бивше ЈНА на Зловрху. Било је ужасно. Нас четворица смо куким случајем преживјели бомбардовање“.¹²⁰

Према писању београдске „Политике“ у издању за 31. август 1995. године, саопштено је да су у поподневном нападу (30. августа 1995. године) на Пале, авиони НАТО-а погодили подручје тог града са најмање десет пројектила велике разорне моћи и да је страдало више цивила.¹²¹

Слика 12. Насловна страна „Гласа српског“ за 31. август 1995. године

У издању „Новости“ од 1. септембра 1995. године, сумиране су посљедице бомбардовања Србиња првог дана, гдје између осталог стоји следеће: „Ратно предсједништво Србиња саопштило је да је један цивил погинуо, а више њих лакше и теже рањено. Поред поштанског релеја код Чајнича, НАТО авијација потпуно је уништила село Туловиће код Устиколине, на путу између Горажда и

¹²⁰ <http://www.glassrpske.com/drustvo/panorama/Sjecanje-na-zrtve-NATO-bombardovanja-u-Rogat-ici/lat/10670.html>, посјећено 18. априла 2016. године.

¹²¹ „НАТО против Срба - Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево - Илица, октобар 1995. године, стр. 27.

Србиња. Петнаест кућа савњено је са земљом, а уништена је и већина осталих објеката. Туловићи, практично, више и не постоје. Личе на село које је после напада шест авиона доживјело атомски удар. Јуче смо сазнали да су на ово село падале и бомбе тешке и до 1.000 кг. Двије од око 500 кг нису експлодирале. Право је чудо да није било више рањених и погинулих.¹²²

Приликом бомбардовања села Туловићи, процјењује се да је више од 40 лица остало без крова над главом, а и сви пратећи објекти и пољопривредни усјеви и воћњаци у цјелости су уништени.¹²³

Слика 13. Посљедице дејства НАТО авијације у Устиколини

У Дневнику Српске радио-телевизије (у даљем тексту: СРТ)¹²⁴ који је емитован 30. августа 1995. године, поред опсежних извјештаја са лица мјеста, у којима су приказане посљедице бомбардовања, рањени и погинули цивили, емитована је изјава директора болнице у Касиндолу др Славка Ждрала да је током ноћи у болницу примљено више од десет повријеђених у НАТО бомбардовању, а оштећена је и сама болница. Такође, изјаву је дао и тадашњи предсједник Ратног предсједништва Српске општине Ново Сарајево Милорад Карић који је навео да је на подручју Лукавице, Тилаве и ширег рејона Новог Сарајева оштећено између 200 и 300 стамбених објеката.

У истој емисији, репортери СРТ, извјештавајући из Хаџића, навели су да је погођено и складиште хемијских супстанци, те да услед тога пријети еколошка катастрофа. Према извјештају из Вогошће, наведено је да је бомбардован прив-

122 „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 41.

123 Записник о увиђају, Основни суд у Србињу, бр. Кри-37/95 од 30. августа 1995. године.

124 Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

Према информацијама добијеним од Одјељења за општу управу Општине Чајниче, приликом напада на објект ПТТ „Стражица“ код Чајнича, страдао је радник на одржавању релеја Старовлах Радоман¹²⁸, а исто је констатовано и Записником о увиђају СЈБ Чајниче од 30. августа 1995. године, гдје је такође наведено и да је том приликом тјелесне повреде задобио Поповић Небојша (1974).¹²⁹

Слика 14. Погинули припадници ВРС приликом напада на Равну Планину, Пајић Драган и Пуровић Живко

Првог дана ваздушних удара ВиПВО ВРС је у близини Пала оборила француски „Мираж 2000 НК2“. Том приликом заробљена су два пилота који су ослобођени након три мјесеца.¹³⁰

Пилоти су били смјештени у болницу на Палама. Били су угрувани и много преплашени, јер су вјероватно вјеровали својим официрима и медијима када су говорили да су Срби „варварски“ народ. Послије прегледа установило се да су им стопала поломљена и да их се мора оперисати. Према њима се односило на један људски начин и по правилима Женевске конвенције.¹³¹ Потврду да је барем један од пилота био повријеђен приликом пада и да је оперисан дао је и

¹²⁸ Информација, Одјељење за општу управу, Општина Чајниче, број 02-56-31716 од 10. маја 2016. године.

¹²⁹ Записник о увиђају СЈБ Чајниче, бр. 16-5/02-230-14/95 од 30. августа 1995. године.

¹³⁰ Дневник СРТ од 30. августа 1995. године. Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске и „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 378.

¹³¹ Ј. Литгенберг, „Ратни дневник Пале 1993-1995“, „Донат-граф“, Београд, 2016. стр. 282.

Александар Димитријевић, пензионисани генерал и начелник Управе безбедности Војске Југославије у периоду од 1993. до 1999. године.¹³²

Слика 15. Лијево: пилоти обореног француског авиона Жозе Сувиње (фр. *Jose Souvignet*) и Фредерик Шифо (фр. *Frederic Chiffot*) и десно: остаци Миража

5.3.2. Други дан – 31. август 1995. године

Авиони НАТО-а у времену од 9,46 до 17,30 извели су пет ваздушних удара. У два наврата бомбардовани су цивилни циљеви на подручју општине Невесиње. Од 9,46 до 10,20 бомбардована је ратна болница у Јахоринском потоку, иако је била видно обиљежена, а такође и породичне куће у том насељу. У 9,50 бомбардоване су Пале, те села Калузевићи и Комар. У 15 часова бомбардована су насеља Филиповићи код Устиколине и у Врбничком потоку. Поново је дејствовано по релеју „Столице“, релејној станици на Озрену и предајнику код Чајнича. Пети напад услиједио је у 17,30 када је бомбардовано село Смртићи код Сокоца.¹³³

¹³² <http://www.e-novine.com/intervju/intervju-politika/48604-Mladi-morao-izvriti-samoubistvo.html?print>, посјећено 14.06.2017. године.

¹³³ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 9.

Слика 16. Бомбардовање Пала, 31. августа 1995. године

Према дневном извјештају ГШ ВРС од 31. августа 1995.¹³⁴ године забиљежена су сљедећа дејства НАТО-а:

У зони одговорности СРК, у рејону села Долац, у 16,30 авијација НАТО извршила је напад на касарне „Коран“ и „Јахорински поток“, при чему је причињена огромна материјална штета како на средствима ратне технике, тако и на објектима инфраструктуре. Такође, у 9,46 и 10,20 дејствовано је по Јахоринском потоку, у 10,50 по рејону Озрена (код Сарајева) – село Калаузовићи, а у 18,30 по ширем рејону Вогошће. Снаге за брзо дејство са Игмана су дејствовале из артиљеријског оруђа по сљедећим циљевима: у 15,20 у рејону Крмеша и Благовца изнад „Претиса“, у 20,25 по комплексу „Претис“, у 19 часова по ширем рејону Илиће и у 21 по рејону Иљиначе. У свим овим нападима ВРС је имала два лакше и два теже рањена борца, те је причињена огромна штета како на војним тако и на цивилним објектима.

¹³⁴ Извјештај Главног штаба ВРС, стр. пов. бр. 03/3-243 од 31. августа 1995. године.

Слика 17. У нападима НАТО авијације нису била поштеђена ни видно обиљежена санитарска возила. На слици уништена санитарска возила, лијево: ратна болница у Јахоринском потоку, десно: релеј на „Столицама“

Када је ријеч о Херцеговачком корпусу, забиљежен је напад у ноћи између 30. и 31. августа. Око 23,50 НАТО авиони извршили су напад на објекат „Буковица“. У 15 часова у два наврата извршен је напад према објектима „Врбнички поток“, „Косова“ и „Филиповићи“, али објекти нису погођени.

Према извјештају ГШ ВРС за овај дан, укупно је регистровано 279 непријатељских формација, од тога 241 НАТО и 38 хрватске авијације, те су у овим нападима живот изгубила два подофицира из састава вода војне полиције и противваздушне одбране.

*„Авиони НАТО-а у два наврата бомбардовали су села Калаузовиће и Комар, на путу Средње-Каљина, у подручју планине Озрен (оп. аут. општина Вогошћа). Више цивила убијено је у том нападу, на подручју на коме нема војних нити привредних објеката, јавио је Српски радио, Студио Сарајево. Причињена је и велика материјална штета на кућама и пратећим објектима, а страдало је и мноштво крупне и ситне стоке“.*¹³⁵

Приликом бомбардовања касарни на подручју Пала повријеђени су сљедећи припадници ВРС: Кисин Бошко, Буквић Драженко, Васиљевић Далибор, Савић Лука и Савић Драгомир.¹³⁶

Да је напад на Републику Српску био режиран мјесецима раније потврђује и изјава министра одбране Грчке Герасимоса Арсениса (енг. *Gerasimos Arsenis*) која је објављена у „Новостима“ у издању за 1. септембар 1995. године. *„Знали смо да ће бити ваздушних напада, као и то да ће се они наставити. Одлука је донијета*

¹³⁵ „НАТО гађао и озренска села“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7759, 1. септембар 1995. године, стр. 12.

¹³⁶ Депеша СЈБ Пале, бр. 15-5/02-210/95, од 1. септембра 1995. године.

прије неколико мјесеци“ – рекао је тада Арсенис осуђујући интервенцију.¹³⁷

У Дневнику СРТ од 31. августа 1995. године¹³⁸, између осталог, у прилогу о бомбардовању Невесиња наведено је да су причињене материјалне штете на цивилним и војним објектима, те је пренесено саопштење Ратног предсједништва Невесиња у коме је наведено да се становништво налази у склоништима и да је настава у школама прекинута.

5.3.3. Трећи дан – 1. септембар 1995. године

У току овог дана српски војни и цивилни циљеви бомбардовани су у више наврата. Од 1,30 до 4,30 поново је гађан, а затим и срушен радио-релејни центар „Кмур“. У интервалу од 2,40 до 3,40 НАТО авијација поново је дејствовала по селу Буковица. НАТО бомбардери су у 2,45, те у 8 часова бомбардовали насељена мјеста у општини Невесиње. Мост у селу Миљено код Чајничка погођен је у 3,20 (при чему је оштећено 12 породичних кућа¹³⁹), а у 8,10 бомбардован је ПТТ објекат на Вележу. Цивилни циљеви у селу Буквице јужно од Невесиња гађани су у 8,25. У селу Зупчићи у 9 часова срушен је мост, а у селу Доња порушено је десет кућа. ТВ репетитор на Вележу оштећен је у 13,10.¹⁴⁰

Дневни извјештај ГШ ВРС за овај дан наводи сљедеће:

У зони одговорности 1. КК регистровано је 20 налета НАТО авиона, од чега четири испод 3.000 метара у рејону Србобрана, Гламоча и Бановића.

Када је у питању СРК, Снаге за брзо дејство дејствовале су у току ноћи по касарни „Славиша Вајнер Чича“ и Лукавици, а у 7 часова по истим циљевима, те Добрињи. Од 16,10 до 16,25 дејствовано је по рејону Горње Младице. Хаубицом 155mm у 22,45 дејствовано је по Бријешћу, те истим оруђем по Бојнику. Такође, дејствовано је и по Кривоглавцима када су рањена два борца. У међувремену, авијација НАТО-а извршила је 83 лета, са 174 прелета у зони одговорности корпуса. Са два ракетна зрна дејствовано је у близини ВП Змијина глава, а гађано је и подручје Рогоја.

Команда Херцеговачког корпуса извјестила је да је авијација НАТО-а од 2,40 до 3,40 дејствовала по рејону Буквице, а од 8,10 до 9 по ПТТ објекту „Мали Вележ“

¹³⁷ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 45.

¹³⁸ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

¹³⁹ Записник о увиђају, Станица јавне безбједности Чајничке, бр. 16-5/02-230-13/95, од 1. септембра 1995. године.

¹⁴⁰ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 10.

(цивилни објекат који још није стављен у функцију). Од 3 до 3,30 дејствовано је по РРЦ „Кмур“ и том приликом у потпуности је уништен надземни објекат. У 9 часова бомбардовано је село Бојна Подкозара и мост који води ка Зупчићима. Мост је уништен као и десет кућа у његовој близини.

У дијелу извјештаја који се односи на зону одговорности Дринског корпуса наведено је да је присутно исељавање становништва које је забринато због наставка дејства авијације НАТО-а. Према извјештају ГШ ВРС од 2. септембра 1995. године¹⁴¹ непријатељска авијација бомбардовала је мостове на ријеци Безујанци на путном правцу Горажде–Чајнице при чему су два моста погођена.

Слика 18. Уништени стамбени објекат на подручју Чајница

О силини гранатирања Снага за брзо дејство овог дана најбоље свједочи податак да је британска артиљерија за мање од сат времена испалила преко сто граната калибра 105mm на положаје под контролом ВРС.¹⁴²

У поподневним часовима Команда јужноевропског крила НАТО-а у Напуљу објавила је да су до даљег суспендовани напади, пошто постоје индиције да су Срби почели са повлачењем свог тешког наоружања око Сарајева, изјавио је

¹⁴¹ Извјештај Главног штаба ВРС, стр. пов. бр. 03/3-245 од 2. септембра 1995. године.

¹⁴² „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 378.

британски пуковник Тревор Мареј (енг. *Trevor Murray*).¹⁴³

Према писању „Новости“ у издању за 2. септембар 1995. године, наведено је да су НАТО авиони у ноћи 31. августа на 1. септембар бомбардовали Хаџиће, у којима је рањено више цивила, а доста стамбених зграда је оштећено, те су уништени и бунари из којих се Хаџићи снабдијевају водом.¹⁴⁴

*Слика 19. Бомбардовање Хаџића,
снимак са америчког вишенамјенског ловца „Ф16“*

Интересантна је чињеница да су 1. септембра 1995. године њемачки борбени авиони типа „Торнадо“ први пут учествовали у борбеним акцијама против Срба у Босни, што је потврдио Генералштаб њемачке војске у Бону. Иначе, у Њемачкој се овај датум обиљежава као „антиратни дан“, односно дан подсјећања на 1. септембар 1939. године када су трупе „Вермахта“ напале Пољску и отпочеле Други свјетски рат („Новости“, Београд, 2. септембар 1995. године).¹⁴⁵

¹⁴³ „Суспендовани напади“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7760, 2. септембар 1995. године, стр. 5.

¹⁴⁴ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 52.

¹⁴⁵ Исто, стр. 58.

У Дневнику СРТ од 1. септембра 1995. године¹⁴⁶ између осталог речено је да су бомбардовани Српско Сарајево, Србиње, Невесиње. Приказани су снимци уништених објеката у Хаџићима, као и система водовода, те објављено да је више цивила рањено. Наведено је и да је по подручју насеља Кривоглавци у Во-гошћи дејствовала артиљерија Снага за брзо дејство, усљед чега је више цивила рањено.

Према подацима Центра приликом гранатирања насеља Кривоглавци тешко је повријеђен цивил Лалић Драган.¹⁴⁷

Из болнице Касиндол, приказани су снимци цивила и два медицинска техничара, који су рањени приликом бомбардовања амбуланте у Лукавици. Један од рањених медицинских техничара је Александар Вуковић, који је у изјави за телевизију потврдио наводе о бомбардовању амбуланте.

Посебно је значајно и то да су у Дневнику објављена имена шест радника који су погинули несрећним случајем у ноћи са 27. на 28. август, у предузећу намјенске производње „Зрак“ у муслиманском дијелу Сарајева, а њихова имена су наведена и на муслиманском списку жртава на Маркалама. Такође, наведено је да су на том списку чак и лица која су погинула 1992. године.

5.3.4. Четврти дан – 2. септембар 1995. године

Снаге за брзо дејство и у ноћи између 1. и 2. септембра хаубичким пројекти-лима калибра 105mm и 150mm дејствовале су по српским насељима: Војковићи, Грлица, Крупац и Которац (општина Илиџа), при чему је испаљено више од 50 граната које су на цивилним објектима причиниле велику материјалну штету. Исте ноћи, авиони НАТО савеза надлијетали су српске дијелове Сарајева, али нису борбено дејствовали.¹⁴⁸

У борбеном извјештају ГШ ВРС за 2. септембар 1995. године¹⁴⁹ стоји сљедеће:

Када је у питању 1. КК, регистровано је 12 летова непријатељске авијације, од којих на висини испод 3.000 метара изнад рејона Завидовића.

У зони одговорности 2. КК забиљежена су 22 прелета непријатељских формација.

¹⁴⁶ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

¹⁴⁷ Службена забиљешка СЈБ Воогошћа, бр. 15-1/02-СЗ-2/95, од 2. септембра 1995. године.

¹⁴⁸ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 61.

¹⁴⁹ Извјештај Главног штаба ВРС, стр. пов. бр. 03/3-245 од 2. септембра 1995. године.

Слика 20. Снаге за брзо дејство гранатирају српске положаје

На подручју под контролом СРК, Снаге за брзо дејство испалиле су осам плетуна са по три пројектила из хаубица 155mm по селу Кривоглавци, а повремено су дејствовале и по Илињачи, Паж брду и Горњем Которцу.

Изнад зоне одговорности Херцеговачког корпуса забиљежено је 190 непријатељских формација, али без борбених дејстава.

5.3.5. Пети дан – 3. септембар 1995. године

Авијација НАТО-а током дана обављала је извиђачке и провокативне летове на цијелој територији Републике Српске, али дејстава није било.¹⁵⁰

Према извјештају ГШ ВРС за 3. септембар 1995. године¹⁵¹, наведено је да авијација НАТО-а није дејствовала, али је уочено више извиђачких прелета, док су Снаге за брзо дејство вршиле прегруписавање.

Потпуковник УНПРОФОР-а у Сарајеву Крис Вернон (енг. *Chris Vernon*) изјавио је како је више извјештаја који доводе у питање званични налаз УН да су масакр на сарајевској пијаци „Маркале“ починили Срби послато у сједиште УН у Њујорку. „Неколико извјештаја који су критични према нашим налазима отишли су у сједиште УН у Њујорку, укључујући и један од официра овдје у Сарајеву и два која су потекла из САД“ – изјавио је Вернон који напомиње и то да Уједињене нације и даље „остају при првобитном извјештају и одбијају противоптужбе“ („Новости“, Београд, 4. септембар 1995. године).¹⁵²

150 „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 11.

151 Извјештај Главног штаба ВРС, стр. пов. бр. 03/3-246 од 3. септембра 1995. године.

152 „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар

Слика 21. Потпуковник УНПРОФОР-а Крис Вернон

„Помоћник државног америчког секретара за европске послове Ричард Холбрук затражио је у Бриселу од амбасадора НАТО-а да не одустају од пријетњи ваздушним нападима на Србе у Босни, како би их присилили да повуку своје тешко наоружање око Сарајева.“¹⁵³

У Дневнику СРТ за овај дан објављено је између осталог да НАТО користи радио-сонде за прислушкивање и шпијунажу, те да су такви уређаји пронађени у близини Сарајева.¹⁵⁴

5.3.6. Шести дан – 4. септембар 1995. године

У ваздушном простору Републике Српске забиљежени су летови НАТО авиона, али дејстава није било.¹⁵⁵

Према извјештају ГШ ВРС¹⁵⁶, евидентирани су само прелети НАТО авијације и то углавном на подручју Сарајева. Наведено је и то да су у зони одговорности ИБК уочене извјесне дозе страха код становништва због могућег бомбардовања.

1995. године, стр. 70.

153 „Холбрук још прети“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7761, 4. септембар 1995. године, стр. 8.

154 Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

155 „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 12.

156 Извјештај Главног штаба ВРС, стр. пов. бр. 03/3-247 од 4. септембра 1995. године.

Слика 22. Генерал Ратко Младић у посјети рањеницима. На слици: Ратко Младић са рањеним студентом коме је ампутиран дио ноге усљед рањавања од НАТО бомби

5.3.7. Седми дан – 5. септембар 1995. године

Послије тродневног затишја НАТО авијација обновила је масовне ударе по циљевима у Републици Српској. Од 13,07 до 13,28 бомбардовано је село Павловац, насеље Касиндол, Јахорина и рејон Крешева. Уништен је резервоар за воду па је због тога већи дио Српског Сарајева остао без воде, између осталих и болница за хемодијализу, чиме су угрожени животи многих болесника. У 14,15 уништена је фарма свиња код Хан Пијеска, а у 14,26 оштећен је РТВ предајник на Столицама чиме је покидан информативни простор између источних и западних дијелова Републике Српске. Радио-релејни центар „Кмур“ код Србиња уништен је у периоду од 15,10 до 15,27, а у 15,15 и радио-релејни центар „Стражица“. Такође, у исто вријеме дејствовано је по Палама и Србињу, при чему су оштећене комуникације и цивилни објекти. Репетитор „Мирловице“ код Вишеграда срушен је у 15,50, а у исто вријеме бомбардовани су шири рејони Горажда и Зворника. У 16,08 бомбардовано је село Бешњево код Шипова, док је у 17 часова уништен предајник код Хан Пијеска, а у исто вријеме обновљени су напади на цивилне објекте у овој општини. Паралелно са бомбардовањем из ваздуха започела су и дејства мултинационалних снага, које су са Игмана испалиле 15 тенковских пројектила на цивилне и привредне циљеве у Хаџићима.¹⁵⁷

¹⁵⁷ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 12.

Слика 23. Остаци уништеног радио-релејног центра „Столице“ на Мајевици

У саопштењу за јавност ГШ ВРС за 5. септембар 1995. године¹⁵⁸ наведено је да су у времену од 13,07 до 15 часова бомбардована сарајевска насеља: Касиндол, Лукавица, Павловац и Хреша, те шири рејони Јахорине, Романије и Хан Пијеска.

„У нападу на село Хреша, у сјевероисточном дијелу Сарајева, погинуло је једно лице, а рањени су једна жена и двоје дјеце. Терет је избачен на зграду сеоске задруге која се налази усред насеља и у овом дивљачком походу причињена је знатна материјална штета“, речено је у прилогу СРТ који се односи на напад на село Хреша.¹⁵⁹

„Према непотпуним вијестима, осим великих материјалних штета у Новом Сарајеву има мртвих и рањених цивила“, објавиле су „Новости“ у издању за 6. септембар 1995. године. У истој вијести наведено је да су у напад кренуле и снаге муслиманске армије, које су, одмах после ваздушних удара НАТО-а, почеле офанзиву на позиције српских бораца у сарајевском насељу Грбавица.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Саопштење за јавност информативне службе ГШ ВРС од 5. септембра 1995. године. Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Регистратор XIX-1-3.

¹⁵⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=X9-gK19rLE4>, прегледано 5. априла 2016. године.

¹⁶⁰ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 82.

Слика 24. Космајац Никола – жртва НАТО удара на Хрешу – Српско Сарајево

Према расположивим подацима Центра¹⁶¹ у нападу на Хан Пијесак погинули су војници: Цвијановић Синиша (1976), Јовановић Јовица (1976) и Митровић Мирослав (1963), затим при нападу на мјесто Хреша у општини Центар – Сарајево погинуо је Космајац Никола (1940), док је приликом бомбардовања релеја „Столице“ на Мајевици живот изгубио војник Думоњић Петар (1955).

Приликом бомбардовања Хреше рањени су: Тадић Мира, Космајац Жељко (1990), Космајац Мила (1937) и Цинцар Љубиша (1986)¹⁶²

Такође, приликом напада на релеј „Столице“ тешко су повријеђени Тејић Душан (1969) и Тришић Горан (1970), док су од силине детонације лакше озљезде задобили: Марковић Данило (1958), Башић Гојко (1931), Лазић Сретен (1970), Цвјетковић Горан (1975), Вуковић Радо (1969), Радовановић Бранко (1949), Цвјетиновић Илија (1955), Вичић Јово (1948), Благојевић Боро (1954), Јефтић Радо (1966), Станковић Драган (1974), Стевић Слободан (1942), Јовић Миладин (1962) и Крстић Живан (1966)¹⁶³

¹⁶¹ Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Увјерења о погибији, ID: 42784, 43832, 64634, 24250 и 52798; Изводи из МКУ, ID: 42785, 43835, 24249 и 52800.

¹⁶² Записник о увиђају, СЈБ Пале, бр. 15-5/02-230-135/95 од 6. септембра 1995. године.

¹⁶³ Кривична пријава ЦЈБ Бијељина, бр. 11-02/2-230-2017 од 27. октобра 1995. године.

ВОЈНА ПОШТА 7244

УГЉЕВИК

Број: 4-3204/95

293

Датум: 08.09.1995. године

На основу члана 67. Закона о правима војних инвалида и породица палих бораца („Службени гласник Републике Српске“, број: 17/93), након спроведеног поступка по службеној дужности, односно по захтјеву ..... из мјеста ..... улица и број ..... сродство ..... Војна пошта 7244 Угљеник, и з да је:

У В Ј Е Р Е Њ Е

DUMONJIC Miloša PETAR ..... из Ugljevika
улица Kralja Petra I ..... Број 1 ..... налазио се на служби у Војсци Републике Српске у Војној пошти 7244 ..... мјесто Ugljevik ..... у времену од 28.07.1995. године. Приликом извршавања задатака дана, 05.09.1995. године, у времену од 14.20 часова до ..... часова у мјесту ..... опис задатка .....
Zbrinjavanje oboljelih i ranjenih

дошло је до смрти (име, име и презиме, датум рођења) **stariji vođnik I kase DUMONJIC Miloša PETAR, rođjen 12.07.1955. godine**

Именовани је задобио рану (тачан опис) .....

односно погинуо (умро) од тако задобијених оштећења организма одмах, односно после ..... дана у јединици, или у здравственој установи .....

Околности под којима је наступила смрт (погибија) или оштећење организма .....
Za vreme napada neprijateljske avijacije (NATO) imenovani se nalazio na dužnosti medicinskog tehničara na BG "Majevica" i od eksplozije neprijateljske rakete smrtno stradao.

Увјерење се издаје ради остваривања права породица палих бораца и припадника Војске Републике Српске.

Достављено:

- 1- Pородици именованог
- 2- Опш. секрет. за друшт. делат. и општу upravu BO Ugljevik
- 3.- Финансијском органу јединице
- 4.- Архиви јединице

Ради утврђивања свих околности бомбардовања Хреше службеници Центра у јулу 2017. године посјетили су ово мјесто, те је обављен разговор са свједоцима, односно жртвама НАТО напада.

Жељко Космајац, тада дјечак од пет година, рекао је да, иако је био врло млад, трауму коју је преживио тог дана никада неће заборавити:

„Према неслужбеној причи коју су послје мјештани препричавали, циљ напада наводно је била основна школа, јер се ту налазила некаква војна команда са везом и војна кухиња. Иначе, овај објекат је био подијељен, те је половина служила за потребе војске, а друга половина је била школа у коју су ишла сва дјеца из села. Неки наши стручњаци су послје причали да се ту у близини налазила трафостаница и да је наводно магнетно поље из станице испалу авио-бомбу привукло раније према земљи, те она није стигла до своје мете, односно до школе. Да је бомба погодила своју мету то би била права катастрофа, јер се ту налазило најмање 50 људи. Како је бомба промијенила правац она се закачила у грање врба које су се налазиле ту преко пута наших кућа и корита, па је бомба експлодирала у ваздуху, прије него што је и ударила у земљу.

Љубиша и ја смо два минута прије тога били на том кориту, јер је управо то корито било главно мјесто окупљања свих генерација у нашем мјесту, доста времена се проводило на овом мјесту и то је било мјесто гдје су се људи најчешће састајали и дружили.

Пошто смо огладњели, отишли смо до моје куће која се налази тридесетак метара од пута да једемо. Само што смо ушли у кућу бачена је бомба доле на касарну у Фалетићима која је од наших кућа удаљена око два километра ваздушне линије. Након што смо чули ту експлозију, нас двојица смо из радозналости стали испред прозора и посматрали како се из правца касарне диже облак дима у облику печурке. У том моменту ја се окрећем и дешава се детонација, сва стакла у кући су попуцала и ствари су почеле да се руше. Мене је комад стакла погодио у потиљак, а Љубишу у лице, што је код нас изазвало обилно крварење. Након тога се дигао око нас велики облак прашине и ми у том моменту нисмо ни били свјесни шта се догодило. Убрзо су притрчала моја два стрица који су нас извели из куће, те сам тада видио да је Мира Тадић, звана Бојка, која је кренула да нахрани пса у оближњем дворишту, тешко рањена, а највише су јој страдале ноге.

Што се тиче мог рођака Космајац Николе који је том приликом смртно страдао, он се у тренутку експлозије налазио поред самог пута јер је водио краву на корито. Када смо пришли путу, односно мјесту експлозије ту је био прави хаос, гране од врба су биле разбацане свуда по путу и ја његово тијело нисам ни видио. Касније је утврђено да се он налазио пет метара од мјеста експлозије, а кома-

ди његовог тијела скупљани су свуда околo. Један комад тијела нађен је и након сахране.

Моја баба је такође видјела шта се десило и нама дјеци није дала да приђемо, јер ту су биле и жице од струје. Убрзо је дошла медицинска служба из оближње амбуланте која нас је превила.“

Слика 25. Свјedoци НАТО напада на мјесто Хреша: Цинцар Љубиша и Космајац Жељко

Други очевидац овог догађаја са којим смо разговарали је Цинцар Љубиша, тада деветогодишњи дјечак. Он је рекао сљедеће:

„Приликом експлозије комад стакла ме погодио испод самог десног ока, те је велика срећа што том приликом нисам изгубио око и дуго времена ми је био видљив ожилјак. Након тог догађаја ја сам био преплашен и нисам дуго хтио да изађем из куће, а посебно када су тих дана долазили медији и тражили да свједочимо о овоме.

Право је чудо да се у тренутку експлозије код корита налазио само покојни Космајац Никола, јер је то мјесто увијек било пуно мјештана који су се ту окупљали, а поготово јер се то десило у сред бијела дана. Судбина је хтјела да

и ми то мјесто напустимо само два минута раније, јер да смо се задесили ту, сигурно данас не би били међу живима.

Посебно наглашавам да смо и Љубиша и ја дуго након овог дана осјећали извјесне посљедице, трауме, што је код мене било изражено изненадним буђењима по ноћи, а посебно сам био осјетљив када чујем звук авиона.

Иначе, то је био једини случај да су бомбе падале по самој Хрещи, али тих дана прелети авиона били су свакодневна појава.“

5.3.8. Осми дан – 6. септембар 1995. године

НАТО напади настављени су и овог дана. Хидроелектрана „Вишеград“ бомбардована је у 16,30, при чему је уништена и једна трафостаница, те оштећени оближњи далеководи. У 17,30 уништена је фарма свиња и телади у Калиновику, а у истом мјесту бомбардовани су стамбени објекти, водовод, магацин хуманитарне помоћи и поштанско-телеграфски предајник. Радио-репетитор „Циганиште“ на Бецњу код Добоја на мети НАТО бомби био је у 17,45, а у 18,05 бомбардован је и град Добој, при чему је оштећено више породичних кућа, док су у непосредној близини града уништене и двије сточне фарме. Једна породична кућа у селу Павловац код Бање Луке уништена је у 20,30. По Грбавици је дејствовано у 21 час, а у 22,30 бомбе су падале по цијелом региону Српског Сарајева.¹⁶⁴

Слика 26. Посљедице ваздушних удара на Калиновик. На слици: уништена фарма свиња и телади (лијево) и објект водововда (десно)

¹⁶⁴ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 13.

У саопштењу за јавност ГШ ВРС¹⁶⁵ наведена је и изјава америчког помоћника државног секретара Ричарда Холбрука: *„Јединствено Сарајево циљ је који се мора постићи у мировном процесу, јер подијељени градови нису привлачни, не функционишу и ми се томе дубоко противимо.“*

Када је ријеч о писању медија за овај дан, значајна је вијест коју су објавиле „Новости“, а у којој је наведено да је један српски борац погинуо, а седам их теже или лакше рањено у нападу авиона НАТО-а на кату „Столице“ на Мајевици („Новости“, Београд, 7. септембар 1995. године).¹⁶⁶

У нападу на Калиновик, тачније касарну „Доњи логор“ погинуо је млади војник Малкић Драган (1975)¹⁶⁷

У Дневнику СРТ од 6. септембра 1995. године¹⁶⁸ приказане су и посљедице бомбардовања села Пијевице у општини Вишеград, при чему је причињена материјална штета на стамбеним објектима, а приказани су и снимци цивила у склоништу у Лукавици.

Према подацима Центра приликом дејстава НАТО снага по насељу Миљковац у Добоју повријеђена је Цвијановић Николија (1945), док је седам породичних кућа оштећено.¹⁶⁹

5.3.9. Девети дан – 7. септембар 1995. године

Настављена су НАТО дејства по цијелој Републици Српској. Тачно пет минута иза поноћи поново је бомбардована, већ готово у цјелости уништена, фарма свиња и телади у Калиновику, као и оближњи магацин хране. Такође, у истом времену бомбардовано је и уништено избјегличко насеље у Калиновику. Затим је у 3,10 дејствовано по магацину хуманитарне помоћи у Вошошћу, а у 4,43 срушен је мост на ријеци Жељезници у селу Иловица код Сарајева. Такође, у 11 часова срушен је још један мост и то на Сутјесци код Тјентишта, а у 11,30 уништен је ТВ репетитор „Гмор“ код Рогатице. Шири рејон Добоја поново је бомбардован у 12,25, те је уништен репетитор „Циганиште“. Ратна болница у Јахоринском потоку гађана је у 12,30, а у 13,10 оштећен је мост Бук Бијела на Дрини. У 15 часова

¹⁶⁵ Саопштење за јавност информативне службе ГШ ВРС од 6. септембра 1995. године. Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Регистратор XIX-1-3.

¹⁶⁶ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 96.

¹⁶⁷ Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Увјерење о погибији, ID: 37102; Извод из МКУ, ID: 37100.

¹⁶⁸ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

¹⁶⁹ Службена забијешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-37 од 7. септембра 1995. године.

срушен је мост на ријеци Прачи у селу Месићи, недалеко од Горажда. Село Буковица било је поново на мети удара у периоду између 14,30 и 17,15, док је у 17,30 бомбардована „Краљица“ на Озрену. Центар Србиња бомбардован је у 22,35 при чему је срушен централни градски мост, а у 22,40 мост на Бистрици у Броду код Србиња. Тог дана мостови су и даље били на мети НАТО удара, те је у 22,43 срушен мост на Осаници, а у 22,35 жељезни мост на Дрини у Србињу. Током дана забиљежена су и гранатирања: Лукавице, Хан Пијеска, Пала и подручја Српског Сарајева.¹⁷⁰

Слика 27. Уништени мостови у општини Србиње. На сликама: Снимак са америчког Ф15 непосредно прије испљивања пројектила (слика горе) и срушени мостови

У ширем рејону Добоја до сада је испод рушевина од разарања извучено 15 погинулих, од чега четворо дјеце млађе од пет година. У рејону Српског Сарајева гађано је насеље Лукавица када је разорено доста приватних стамбених објеката. Материјална штета је огромна, у насељу нема струје, а уништен је и во-

¹⁷⁰ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 14.

довод. Услед вишедневних бомбардовања и немогућности извлачења погинулих испод рушевина пријети опасност од епидемије“, речено је између осталог у Информацији за јавност ГШ ВРС.¹⁷¹

Драматичној ситуацији у насељу Касиндол, а поготово у болници потврђује и изјава др Славка Ждрала, директора болнице: „Поред авиона НАТО, непрекидно нас туку Снаге за брзо дејство и артиљерија муслиманске војске. У болницу довлаче велики број рањених. Због нестанка струје и воде, као и немогућности извлачења мртвих и рањених из рушевина, пријети нам епидемија“ („Новости“, Београд, 8. септембар 1995. године).¹⁷²

Такође, по први пут дошло се и до информација да НАТО авиони и Снаге за брзо дејство у Босни користе „специјалну муницију са токсичним и радиоактивним карактеристикама“, на шта је упозорио командант ГШ ВРС генерал Ратко Младић у писму које је упутио команди снага УН у Загребу („Политика“, Београд, 8. септембар 1995. године).¹⁷³

Тог дана, према расположивој документацији¹⁷⁴ приликом бомбардовања релеја „Краљица“ на Озрену погинули су: Каишаревић Свето (1958), Лукић Жељко (1971), Милотић Слободан (1964), Савановић Драган (1966) и Тривуновић Мирко (1971). У нападима на Калиновик и то на касарну „Доњи логор“ погинуо је Бадњар Лазар (1946) и Мандић Митар (1943), а у рејону Јелашачког поља деветнаестогодишњаци: Илић Славиша (1976), Кукић Драган (1976) Лекић Радослав (1975) и Милинковић Владимир (1975). Током рашчишћавања рушевина објекта релеја, који је бомбардован дан прије у мјесту Циганиште – Бецањ, општина Добој, у поновљеном нападу смртно су страдали припадници ВРС и јединице радне обавезе: Авдић Бесим (1942), Јусић Алмир (1960), Мاستиловић Ђорђо (1941), Мехичић Амир (1962), Петрић Миле (1948), Савић Душко (1966), Салихбашић Махмут (1939) и Стевановић Саво (1956).

Такође, приликом дејства на локалитету Циганиште рањени су: Калинић Љубомир (1957), Ђокић Живко (1950), Трговић Ђорђо (1962), Кресоја Мирослав

171 Информација за јавност информативне службе ГШ ВРС од 7. септембра 1995. године. Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Регистратор XIX-1-3.

172 „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 101.

173 Исто, стр. 105.

174 Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Увјерења о погибији, ID: 36978, 56094, 48172, 47913, 52905, 32025, 32892, 51775, 25361, 29666, 56352, 46551, 46534, 45909, 46656, 45950, 45835, 46707 и 48004; Изводи из МКУ, ID: 36986, 56095, 48174, 47914, 52912, 32024, 32891, 51776, 25363, 29667, 56357, 46552, 46537, 45911, 46658, 45951, 45839, 46708 и 48003.

(1962), Тутњевић Ратко (1959) и Халиловић Мирсад (1953),¹⁷⁵ док је приликом бомбардовања „Краљице“ повријеђен Николић Предраг (1969).¹⁷⁶

Слика 28. Уништени репетитор „Краљица“ на Озрену

О рушењу и самом значају овог релеја за озренски крај најбоље може да посвједочи бивши радник на релеју „Краљица“ Мирко Алексић. Мирко, чији је животни и радни вијек у најужој вези са релејом „Краљица“, и сам је на најгори могући начин осјетио страхоте рата, јер му је син погинуо као припадник ВРС на маглајанском ратишту 1992. године.

Алексић је о „Краљици“ и њеном рушењу службеницима Центра у јулу 2017. године рекао сљедеће:

„На неки начин, цијели мој живот везан је за „Краљицу“. Још као дијете, у априлу '55. године присуствовао сам почецима градње овог релеја. Дословно, био сам на мјесту гдје је релеј касније саграђен када су инжењери дошли по први пут у намјери да граде овај објекат. Мој отац је од почетка био ангажован на радовима на изградњи, а касније сам и сâм учествовао у радовима. Након што је објекат саграђен и пуштен у рад мој отац је добио посао као економ. Након смрти оца ја долазим да радим на релеју „Краљица“, а симболично, почињем да радим 7. септембра 1967. године, истог датума када је овај објекат и уништен 1995. године.

¹⁷⁵ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-34 од 8. септембра 1995. године.

¹⁷⁶ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-21 од 1. октобра 1995. године.

Жена и ја смо радили на релеју, ту смо имали своју стамбену јединицу, а ту су нам се родила и дјеца. Рат ме је затекао на истом радном мјесту, а 1. октобра 1992. године доживио сам трагедију када ми је погинуо син.

Током 92. године „Краљицу“ преузима ПТТ Добој, а истовремено и војска почиње да довози своју опрему и да користи овај објект за потребе система везе. „Краљица“ је постала чвориште везе ВРС, али овај објект користиле су и цивилне власти и институције као што су електропривреда, шумарија, ватрогасци, путеви и други.

Тог 30. августа 1995. године, око 15 часова и 15 минута, прва авио-бомба пала је у базен и у потпуности га уништила, а након тога дејствовано је са још пет бомби и двије авио-ракете. Већ тог дана објект је отприлике 80% уништен, а „Краљица“ је остала без струје и воде, јер агрегати нису радили, те релеј више није био функционалан. Такође, пријетила је опасност да се објект, услед оштећења, сам уруши. Стога сам ја одлучио да више не боравим у самом објекту, него сам себи направио импровизовано склониште у оближњој шуми, отприлике 500 метара од главног објекта. Заједно са војницима који су били ангажовани на овом објекту у наредних седам дана покушавали смо оспособити системе везе.

Слика 29. Мирко Алексић, свједок рушења релеја на „Краљици“

Кобног 7. септембра, отприлике око 17.25, из свог импровизованог склоништа примијетио сам двије ракете које су „пресјекле“ објекат на трећем спрату. Након десет минута дејствовано је са још двије ракете дијагонално. Непосредно након напада почела су да пристижу и возила, а гледајући срушени објекат „Краљице“ имао сам утисак да гледам египатску пирамиду, због начина на који се објекат урушио. Знао сам да се у подруму објекта налази шест људи, а тек касније сам видио да се Предраг Николић није налазио у самом објекту, што му је спасило живот. Николића је након првог удара детонација бацила преко оgrade, неких осам метара далеко и бацила га потрбушке на пут, а из неба је пао комад материјала који га је погодио у леђа и тешко повриједио, те је он одмах одвезен у добојску болницу.

Кад сам дошао до самог објекта, покушао сам кроз вентилацијски отвор који није био затрпан дозвати унесрећене људе у подруму. Одговора није било, а улазак кроз тај отвор није био могућ због испаравања гасова из оближњег резервоара нафте који се ту налазио. У међувремену су почеле пристизати војска, полиција, хитна помоћ...

Убрзо је стигла инжењерија ВРС са адекватном опремом која је започела рашчишћавање објекта како би дошла до затрпаних војника, у чему сам и ја активно учествовао, јер сам најбоље познавао како објекат, тако и положај војника који су се у њему задесили. С обзиром на то да је висина објекта била 36 метара, количина урушеног материјала била је огромна, што је знатно отежавало рад на проналаску настрадалих. Након бројних покушаја и пуно проблема са којима смо се сусретали коначно смо 10. септембра око 15 часова дошли до тијела инжењера Слободана Милотића из Калуђерице. Како смо ишли дубље у објекат извукли смо тијела још три настрадала војника, а напосљетку и тијело Лукић Жељка. Сва тијела настрадалих превезена су у Добој.

Колико је компликована ситуација тих дана била на Озрену најбоље говори чињеница да је судија Основног суда у Добоју који је дошао да сачини записник о увиђају на околности рушења релеја морао да пожури са својим задатком, јер је морао хитно да се врати на борбени положај у циљу одбране Озрена.

На моју инцијативу погинулим борцима на мјесту страдања подигнута је спомен-плоча у знак сјећања на њихову жртву. Врло често посјећујем рушевине објекта, што доста емотивно проживљавам, често уз сузе, а жеља ми је да, када за то дође вријеме, на овом мјесту једног дана и умрем.“

Иако је дјелимично представљао војни циљ, јер је нешто војних веза било стационирано на овом објекту, сила НАТО савеза у овом случају ипак је била прекомјерна. Наиме, НАТО је знао да је у првом нападу од 30. августа у потпуности

онеспособио овај објекат за све намјене, како цивилне тако и војне. Морало је бити јасно већ и након првог напада да систем ПТТ, као ни систем војних веза није функционисао на подручју које је оперативно релеј покривао. Изгледа да то није било довољно НАТО-у који је хтио његово потпуно брисање са земљишне мапе, те је, по свему судећи, провјеравао моћ својих ракетних система, одлучујући се за други напад 7. септембра. При томе је овај савез намјерно проузроковао смрт невиних лица која су се затекла на објекту у својству посаде, односно стручно-техничког особља, које је настојало да прикупи преостала цивилна средства, те самим тим нису могли представљати легитиман војни циљ. Тиме је НАТО и на овом дијелу без сумње починио злочин који се ничим не може оправдати.

У Дневнику СРТ¹⁷⁷ за овај и наредни дан објављено је да је на подручју Лукавице од посљедица бомбардовања рањено четворо цивила, од чега троје теже који су смјештени у болницу Касиндол. Поводом овог догађаја изјаве за телевизију дали су рањени цивил Радомир Вишњић, те четрнаестогодишњи дјечак Велимир Драшковић који је том приликом рекао: „Играо сам се код куће и само сам чуо да је нешто пукло и осјетио сам онда бол у лијевој нози и онда је притрчао комшија и ставио ме у кола и довезао ме овдје у болницу“.

У истој емисији наведено је и то да је током ноћи и дана у Србињу због посљедица бомбардовања примљено 45 пацијената, од чега је пет умрло, а 15 теже рањених задржано је на лијечењу.

Такође, број погинулих и повријеђених потврдио је и директор болнице у Србињу Вељко Марић, а приказани су и снимци рањене дјеце.

Да су приликом бомбардовања Србиња на мети били цивилни објекти, потврђује и Записник о обављеном увиђају ЦЈБ Србиње од 8. септембра 1995. године, у коме је наведено да је стамбена зграда са 16 једнособних станова у дијелу званом „Формоза“ потпуно срушена. Чињеница да су станови, као и комплетан намјештај у њима у потпуности уништени указује на то да је зграда погођена директним поготком, а том приликом оштећене су и још двије оближње стамбене зграде.¹⁷⁸

5.3.10. Десети дан – 8. септембар 1995. године

На мети НАТО авијације овог дана били су село Лисина код Шипова које је бомбардовано у 2,16., а у 2,30 и 3,10 село Буковица, док су села Брајићи, Врбица и Косова код Устиколине бомбардована у 5,30. На мети је била и зграда Основне

¹⁷⁷ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

¹⁷⁸ Записник о увиђају, ЦЈБ Србиње, бр. 16-02-2-230-107/95 од 8. септембра 1995. године.

школе у селу Врбљани код Кључа која је гађана и оштећена у 6,30, док је у 22,26 дефинитивно уништен репетитор „Столице“ на Мајевици. У касним послеподневним часовима бомбардована су села Палеж и Ђуковац у околини Кнежева, као и село Доње Зијемље у Подвележју.¹⁷⁹

Информативна служба ГШ ВРС саопштила је¹⁸⁰ да је око 1,30 са 40 авиона дејствовано по објектима у Србињу, а са 20 авиона по селу Зијемље код Мостара гдје је погинуло 11 цивила, а 17 их је теже и лакше рањено. У овом периоду напади су обновљени на подручја Невесиња, Калиновика, Србиња, Српског Сарајева, Добоја, Хан Пијеска, Вишеграда и Мајевице. Посебну монструозност, наводи се даље у саопштењу, ваздухопловне снаге НАТО-а показале су рушењем мостова због чега се више рањених није могло пребацити у болницу, те је на путу према Србињу умрла трудница. Тог дана нападнут је и Кључ на који је пало више ракета, посебно на насеље Рибник.

Слика 30. Снаге за брзо дејство су са Игмана гранатирале болницу „Жица Блажуј“. На слици: артиљерија Снага за брзо дејство на Игману

¹⁷⁹ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр 14.

¹⁸⁰ Саопштење за јавност информативне службе ГШ ВРС од 8. септембра 1995. године. Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Регистратор XIX-1-3.

Медији су за овај дан, између осталог, пренијели и изјаву портпарола команде Западне војне алијансе за јужну Европу у Напуљу Ане Кансано (итал. *Анна Кансано*), која је саопштила да је од почетка операције НАТО против Срба у Босни 30. августа изведено „готово 2.100 летова“ („Дневник“, Нови Сад, 9. септембар 1995. године).¹⁸¹

Према расположивој документацији Центра у нападу на болницу „Жица Блажуј“ погинули су: Гогић Перо (1953), Кнежевић Драго (1948), Кнежевић Љубица (1945), а рањени су Петковић Вукосава (1940), Радовановић Биљана (1970), Јанковић Светозар (1958) и Гороња Урош (1949)¹⁸²

Према писању „Новости“ у издању за 9. септембар 1995. године у нападу ратних авиона НАТО-а на шире подручје Добоја погинули су Невена Марковић (19 година) и њен двогодишњи син Марко. Такође, наведено је и то да је у досадашњим ударима авијације по добојском подручју укупно погинуло 17 особа, а више десетина их је рањено.¹⁸³

У Дневнику СРТ¹⁸⁴ приказани су снимци убијених и рањених цивила који су страдали приликом бомбардовања болнице „Жица Блажуј“. Наведена су имена десеторо погинулих: Бранислав Лубура, Војко и Перо Гогић, Драго и Љубица Кнежевић, Душан Билал, Савета Мркаја, Емил Лужајић, Биљана Лиздек и Ција Тешановић. Такође, наведено је и да су 22 цивила рањена. Поводом овог напада изјаву је дао љекар ове болнице др Миодраг Лазић: *„Ово су директни погоци у болницу и то од кога – ни од муслимана ни од фанатика, него од француске војске. То су наши „пријатељи“ који су нам три године овдје долазили, ти француски војници и капетан Лемон, француски љекари које смо сматрали пријатељима. Французи тачно знају гдје је наша болница, у метар је знају, а видјели сте шта се десило, плотун од десет, не знам ни колико, тешких хаубичких граната је директно у болницу гађао. Видјели сте доље смрт око болнице, погинуле пацијенте у чекаоници, видјели сте слупане ауте, видите ове пацијенте који су директно у соби погођени... Директно су гађали болницу, нико ми не може рећи да нису, јер у кругу од пет километара нема другог објекта, има болница и црква, погодили су цркву, погодили су и болницу“.*

¹⁸¹ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 114.

¹⁸² Службени извјештај ЦЈБ Сарајево бр. 15-02-368/95 од 18. септембра 1995. године.

¹⁸³ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 116.

¹⁸⁴ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

Слика 31. Убијени српски цивили у болници „Жица Блажуј“

О овом нападу писао је и „Њујорк тајмс“, у тексту од 10. септембра 1995. године, гдје је између осталог речено да су и УН признале гранатирање болнице и изразиле жаљење због невиних жртава, те да је формиран истражни тим, али су чланови овога тима одбили да дођу на лице мјеста из страха за своју безбједност, због могућности поновних НАТО удара.¹⁸⁵

О десетом дану бомбардовања ратни хирург др Лазић записао је сљедеће: „Осмог септембра доживео сам бомбардовање болнице. Плашили смо се налета НАТО авиона, али смо знали да су за нас већа опасност снаге за брзе интервенције стациониране на Игману. Осми септембар. Предиван дан. Топао, сунчан. Михољско љето. Дванаест и тридесет. Испред болнице пацијенти који су изашли на сунце. Људи чекају превоз. Две мале кантине у којима продају сок, чоколаде и воће. Много људи испред болнице. У том тренутку зачуше се страховите детонације које су долазиле из правца блажујске цркве и приближавале се.

¹⁸⁵ <http://www.nytimes.com/1995/09/11/world/nato-shifts-focus-of-its-air-attacks-on-bosnian-serbs.html?pagewanted=all&src=pm>, посјећено 19. мај 2016. године.

Гранате са Игмана! Викнуо сам: – Сви у заклон, сви под степенице! Успео сам да дођем до пола пута када је граната треснула пред сами улаз болнице. Све се заљуљало. Прашина, дим. Чујем ломљаву стакла, чујем крике, чујем још две-три експлозије. А онда, гранате продужавају даље, као рафал који се приближава и одлази од тебе. Око мене уплашена лица пацијената, сестара. Страх! У тој гомили стојим и ја. Чујем крике са дворишта. Помишљам да изађем, а ноге тешке. Није то страх, то је осјећај тренутне одузетости. А онда кажем – ти мораш изаћи, не смеш остати! Изађи и види шта је са људима. И ноге саме полазе напред.

Погледам рањену сестру која крвари из слепоочнице. Видим да је рана лакша. Онда излазим напоље, на двориште. Тамо, облаци прашине. Неко ми говори: – Не излази! Скрећем лево да видим шта се дешава испред болнице. А тамо – ужас... Неколико рањеника пузи, крвари. Непомични лешеве. За тренутак се враћам назад. Устукнуо сам. Онда долазе још две сестре, један доктор, један техничар. Кажем им: – Станите, не излазите напоље! Сачекајмо најмање минут, па ћемо онда кренути, да негинемо узалуд!

Сачекали смо десет – петнаест секунди. Гранате се нису поновиле. Онда смо изашли. Носимо тешке рањенике, лешеве. Лакши рањеници су сами допузали до болнице. Хаос! Амбуланта пуна. Пружамо прву помоћ. За неке – помоћи више нема. У том тренутку, у болници је било и шест-седам беба. Имали смо невероватну срећу.

Исти они Французи и Енглези који су, пролазећи путем поред болнице, знали зауставити своје аутомобиле и свратити на сок, на воће, у кантину испред болнице, код Љубице, изручише нам свој смртоносни терет. А та Љубица и њен муж погинуше од њихових граната, у својој кантини, на свом радном месту. Да ли су чули крике њиховог седамнаестогодишњег сина, који је остао и без оца и без мајке. Зашто обоје? Зашто макар једно не остаде живо?

Французи су донели овај инкубатор у којем леже наше бебе. А сада им ти исти Французи одузимају живот, убијају наше људе, сестре, лекаре, руше нам болницу. Питам су да ли су звери, шта су?

А да погодак у болницу није случај потврђује то што ни једног другог објекта, осим цркве, нема у близини. А ви погодисте и болницу и цркву. А хвалите се да не можете промашити циљ за више од пет метара. Па ако сте овог пута промашили, ако нисте гађали болницу и цркву, онда промашисте за читавих осам километара, колико је од ова два објекта удаљена касарна Игманске бригаде.

Иначе, данима и ноћима, непрекидно, надлећу нас авиони НАТО авијације, и високо и ниско, и не знаш кад ће истоварити свој округли терет.

Хаџићи. На десетине ракета погодише то мало место. Гину људи и жене и

деца. Вогошћа... Илиџа... Страдаше људи од њихових ракета, бомби и топова. Потмуле, страховите детонације свакодневно долазе из правца Лукавице. Гледамо на телевизији: уништен Правни факултет.

Равнају српска места окрутни НАТО бомбардери, а чуде се. Чуде се како тај српски народ доле корача мирно, пркосно, док нас они бомбардују.

А ноћ, ноћ је најјезивија. Кад дође дванаест сати, па до јутра, непрекидно надлећу и просипају свој смртоносни товар. Гађају путеве, мостове, фабрике. Кажу да гађају складишта муниције. Ноћ често претварају у дан. Цела сарајевска котлина блешти. Тешко је описати како изгледа кад те свакодневно, из минута у минут, надлећу тешки бомбардери који урлају, а затим се чују потмуле експлозије. Страх је ипак присутан.

Имамо рањеника, али и људи са нервним стресом, највише деце. Долазе уплашена, вриште. Родитељи избезумљени.

Приметио сам једну интересантну ствар: за тих десетак дана више од петнаесторо деце примљено је у болницу због затвора – опстипације. Немају столицу. Обично се дешавало да у месец дана дође једно дете са таквим проблемом. Овог пута, петнаесторо за десет дана. Услед страха дошло је до затвора, до престанка рада црева и надутости трбуха. То, вероватно, до сада још није описано. Тема за неки од конгреса психијатара или дечијих психолога – како НАТО авијација плаши децу.

На телевизији гледамо страдање добара Републике Српске – страдање телевизијских торњева, комуникационих система, мостова, путева, фабрика, фарми стоке. За те две недеље погодише за више од седам стотина различитих циљева. Преко три и по хиљаде борбених летова. Кажу да је то највећи број од Другог светског рата у тако кратком времену¹⁸⁶

5.3.11. Једанаести дан – 9. септембар 1995. године

НАТО авијација наставила је са дејствима по Републици Српској и овог дана. Мост у селу Илова код Сарајева срушен је у 4 часа, а сат касније бомбардован је пут и срушен мост на релацији Семизовац–Средње. Истовремено, бомбардована је фабрика „Претис“ у Вогошћи, док су у 5,15 бомбардована села Мотике и Поткозарје код Бања Луке, Турјак и Берек код Градишке, Брасина код Прњавора, Саница код Кључа, Кљевци код Санског Моста, Марини код Приједора и Винац код Јајца. У 5,05 гађан је радио-релејни и комуникациони систем Лисина на Козари што

¹⁸⁶ др М. Лазић, „Дневник ратног хирурга“, Српска новинска агенција – СРНА, едиција Проза, Пале, 1997. година, стр. 120–123.

је изазвало прекид ПТТ веза са СР Југославијом. По привредним објектима у Хаџићима и околним насељима дејствовано је у 9 часова, док су села Чифлук и Бешњево код Шипова на мети НАТО авијације била у 14,40. Репетитор у рејону Зебине шуме код Србиња оштећен је у 18,42.¹⁸⁷

Слика 32. Посљедице удара НАТО авијације на путу Семизовац–Средње у мјесту Љубина

Према извјештају ГШ ВРС од 9. септембра¹⁸⁸ наведено је сљедеће:

У зони одговорности 1. КК забиљежено је да је у 5,05 авијација НАТО-а бомбардовала РРЦ „Козара“.

У извјештају који се односи на СРК евидентирано је дејство НАТО авијације у више наврата и то: у 4 часа по мосту у селу Иловице, у 5 часова по комуникацији Семизовац–Средње гдје је срушен мост и по фабрици „Претис“, те је у 9 часова дејствовано по ТРЗ „Хаџићи“. Такође, дејствовано је и по касарни „Ушивак“, а затим по напуштеном командном мјесту 1. СНБР, док је у рејону Семизовац–Средње један борац погинуо, а два су лакше рањена, а такође је рањен и један цивил.

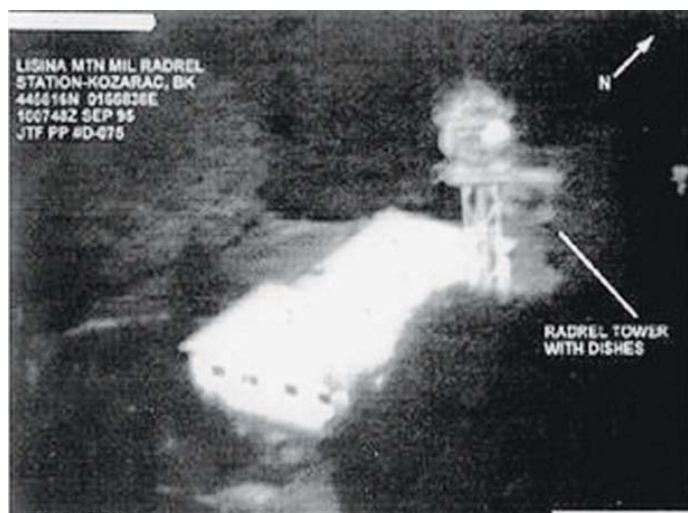
Када је у питању зона одговорности ИБК наведено је да је дејствовано по „Столицама“, те да је шест бораца лакше рањено.

¹⁸⁷ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр 15–16.

¹⁸⁸ Извјештај ГШ ВРС, стр. пов. бр. 03/3-252 од 9. септембра 1995. године.

На подручју одговорности Херцеговачког корпуса НАТО авијација дјеловала је на мостарско-невесињском правцу и то у 3 часа по положајима у рејону Буковице са шест бомби и ракета, те по мосту у рејону Брода на Дрини. У 18,42 извршено је бомбардовање и ракетирање репетитора у Зебиној шуми, при чему су погинула два борца, те је један теже, а три су лакше рањена. По објекту „Косово“ и „Врбнички поток“ авијација је дејствовала у 23,50.

У извјештају је наведено и то да су у дејствима НАТО авијације на Лисину погинула два војника, а да је рањен потпоручник Вујасин Милан.

Слика 33. НАТО снимак релеја на Лисини са америчке летјелице „Предатор“, локација планина Козара

О бомбардовању релеја на Козари, у разговору са службеницима Центра говорио је и дугогодишњи новинар Раде Мутић: „У то вријеме био сам уредник у ИТЦ СРТ у Приједору. Желио сам да о свему томе остане запис, да остану чињенице и аргументи о којима ће се судити на други, објективнији начин, а не као код Анатола Франса када поражени краљ бјежећи с бојишта каже свом пажу: – Запиши да смо данас извојевали сјајну побједу!?! Али, Сире, шта ће рећи историја?! – Историја, па историју ћемо ми писати!“

Зато сам са сниматељом Недељком Лајшићем био на Козари већ 9. и 10. септембра 1995. када је „томахавк“ ракетама погођен војни радио-релејни систем на Лисини, послје неуспјелог авио-бомбардовања. Био је то школски примјер, готово показна вјежба шта све може НАТО да учини са својим моћним ракетама. Сврха свега била је посве небитна. Људи такође. Они су, као што смо то видје-

ли 1999. када је тзв. „Милосрдни анђео“ сијао смрт („за наше добро“) по Србији – били „коллатерална штета“. Та морбидна синтагма Џејми Шеја, портпарола НАТО остаје синоним за сва времена, синоним злочина и нељудског лица НАТО алијансе. На тим рушевинама затекао сам једног заставника (имена се више не сјећам) који је преживио овај напад, иако је послје удара „томахавк“ ракете одбачен у шуму неких двадесетак метара. Такве среће није био стражар испред тог центра везе којег је експлозија буквално залијепила за зид испред којег је стајао. Тај приказ нисмо снимили, већ само мјесто, јер је мртви војник већ био однесен. Тај заставник и још неки очевици рекли су нам да је несретни младић буквално био залијепљен за зид као комад меса са свим сломљеним костима. Преврћући по рушевини видјели смо са каквом прецизношћу је све изведено, мада је прва ракета промашила циљ. Други погоци били су тачнији и ефикаснији тако да ни метар и по дебели бетон није могао да издржи удар ракета које су „усађене“ тачно у ћошкове темеља центра везе.

Треба рећи да је НАТО прије тога својим борбеним авионима покушао да уништи поменути војни центар везе, али и „цивилни“ предајник СРТ-а на Лисини. Иако су све снимали својим авакс-предаторима били су врло непрецизни. Желио сам да и та НАТО „ефикасност“ остане забиљежена. Наравно, „томахавк“ ракете из Авијана и са америчког носача авиона усидреног у Јадрану наводили су авиони који су за ту сврху надлетали Козару и водили ракету са подручја изнад Градишке.

Дан или два прије него што је срушен телевизијски предајник на Лисини направили смо посљедње снимке тог објекта који је био наш посљедњи прозор у свијет и једнини начин да радимо свој новинарски посао. Срушен је 13. септембра 1995. године, двадесетак минута прије 16 сати. Тог часа били смо у редакцији и пратили програм. Знали смо да то неће дуго трајати, а онда је екран само заснијежио. Изашли смо напоље и са позиције са које су према Лисини били усмјерени линкови видјели да предајника више нема. Запутили смо се на Козару и направили снимке које ће моћи да виде многа покољења. И да о томе суде. Јер истина има много и разних, а свако исписује и вреднује само своју. Ваљда ће и ти кадрови припомоћи да се промијени и истина о самој (х)историји. Учитељици или лажљивици живота?!”

Према америчким изворима у ваздушном нападу 9. септембра употребљено је ново оружје – ракете „SLAM“ и „једрећа бомба“ (енг. *Glide bomb*) од 900 kg.¹⁸⁹

Према писању „Гласа српског“ у издању за 11. септембар 1995. године у селу

189 „Balkan Battlefields: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 379.

Врбљани (општина Кључ) оштећена је зграда основне школе, амбуланта и више породичних кућа, а десетак људи лакше је повријеђено. Слично се десило и у Саници, гдје је једна бомба пала у центар мјеста, док је у Санском Мосту рањено неколико цивила.¹⁹⁰

У Дневнику СРТ за 9. септембар 1995. године,¹⁹¹ између осталог, приказани су снимци уништеног моста на путној комуникацији Семизовац–Средње, у мјесту Љубина, чије рушење је за посљедицу имало онемогућавање транспорта двије пријевремено рођене бебе из болнице „Жица Блажуј“ за Београд, те је једна од беба умрла. Ово је потврдио и тадашњи начелник болнице „Жица Блажуј“ др Милан Пејић.

Такође, у емисији су приказана и уништена постројења предузећа „Енергоинвест“, те оштећено заједничко складиште друштвеног предузећа „Вемекс“ и Црвеног крста у коме је била смјештена хуманитарна помоћ.

Према расположивим документима Центра¹⁹² у дејствима на путну комуникацију Семизовац–Средње у мјесту Гора смртно су страдали брат и сестра Галинац Раденко (1969) и Радмила (1968), док су у нападу на репетитор у рејону Зебине шуме погинули војници Крунић Војо (1960) и Лучић Ненад (1966). Такође, тог дана на Лисини живот су изгубили војници Домуз Ратко (1973) и Раковић Новак (1948).

Слика 34. Радмила Галинац убијена НАТО бомбом на путу Семизовац–Средње

190 „Злочин над цивилима“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7767, 11. септембар 1995. године, стр. 1.

191 Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

192 Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Увјерења о погибији, ID: 49961, 50866, 57178, 55686 и 41581; Изводи из МКУ, ID: 49960, 50867, 57176, 55685 и 41614 и Списак Министарства рада и борачко-инвалидске заштите, ID: 74204.

*Слика 35. Погинули припадници ВРС у нападу на Лисину:
Домуз Ратко и Раковић Новак*

Такође, приликом бомбардовања путне комуникације Семизовац–Средње у мјесту Каменица, повријеђени су Кандић Борислав и Јанковић Ранко, а срушен је и споменик са споменичким парком подигнут прослављеном кошаркашу Радивоју Кораћу, који се налазио 150 метара од мјесне основне школе.¹⁹³

5.3.12. Дванаести дан – 10. септембар 1995. године

НАТО авиони су током ноћи, у 2,05 у селу Горња Радња код Теслића, у потпуности срушили четири куће породице Горановић. У два наврата и то у 2 часа и 21,30 поново је гађан РТВ релеј „Лисина“ на Козари, те насеље Омарска код Приједора. Исте ноћи, тачније у 2,15 уништен је систем водоснабдијевања у Калиновику. У 13 и 15 часова бомбардован је шири рејон Хаџића, Жуновница и Ушивак, те засеок Станић – село Косјерово, општина Лакташи. Радио и ТВ релеј „Свињар“ на Озрену оштећен је у 14,30, док је у 17,41 поново гађан релеј „Столице“ на Мајевици.¹⁹⁴

¹⁹³ Записник о увиђају ЦЈБ Сарајево, бр. 15-02-348/95 од 21. септембра 1995. године.

¹⁹⁴ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 16.

Слика 36. Посљедице бомбардовања Горње Радње код Теслића. На слици: уништена породична кућа Горановића и жртва Алекса Горановић

У вечерњим часовима између, 20,40 и 20,45, са америчког ратног брода „Нормандија“ испаљено је 13 пројектила типа „томахавк“¹⁹⁵ по релеју „Лисина“ на Козари. Овом приликом коришћена је новија врста ракета – „Block III“ које су по први пут користиле GPS навођење у комбинацији са „TERCOM“ системом базираним на топографским картама. Ови прецизни удари који се извршавају у изузетно кратком року утрли су пут за наставак тактичких ваздушних удара на положаје ВРС.¹⁹⁶

¹⁹⁵ „Томахавк“ је крстарећа ракета која тражи циљ уцртан у меморију пројектила прије његовог лансирања. Сваки пројектил тада је коштао преко 1.000.000 долара. Ова ракете испаљиване су са америчких бродова у Јадрану.

¹⁹⁶ М. R. Rip and J. M. Nasik, „The Precision Revolution: GPS and the Future of Aerial Warfare“, Naval Institute Press, 2002. ISBN 1-55750-973-5. Page 226.

OSNOVNI SUD U PRIJEDORU
Broj Kri. 86/95
Dana, 9.9.1995. godine

ZAPISNIK O UVIDJAJU

Sačinjen od strane istražnog sudije Osnovnog suda u Prijedoru povodom raskitivanja te eksplozije rakete u Omarskoj.

OD SUDA PRISUTNI:

Istražni sudija:
Jovičić Trivun

Zapisničar:
Kondić Savka

Inspektor CSB Prijedor
Tomičić Nebojša
Krim. tehničar
Bosančić Mladen

Sa uvidjajem započeto u 14,10 časova.

Dežurna služba CSB Prijedor obavjestila je istražnog sudiju ovog suda da je dana 9.9.1995. godine u 5,05 časova došlo do eksplozije na području Omarske. Odmah po prijemu obavještenja istražni sudija je izišao na lice mjesta koje je bilo obezbjedjeno od strane radnika SM Omarska.

Mjesto događaja je njiva vl. Mladje Timarac iz Omarske. U vrijeme vršenja uvidjaja vrijeme je oblačno a vidljivost dobra. Gledajući od pravca magistralnog puta Prijedor - Banja Luka, te od relea Lisina s lijeve strane njive nalazi se potok obrastao šibljem. Njiva je ograđena te od desne strane ograde gledajući od Lisine do kratera udaljenost je 10,60 m.; a ka drugoj strani ograde udaljenost je 54,00 m. Na njivi se nalazi krater prečnika 3,80 m. a dubine 1,15 m. Na površini od 17,10 m. oko kratera nalaze se dijelovi razbacane zemlje. Unutar samog kratera nalaze se ostaci raketnog projektila. Dijelovi ploče sa elektronikom su razbacani čitavom površinom njive kao i sama košuljica te galeri od rakete. Po čitavoj njivi nalaze se komadi manjih te većih dimenzija a najveći površine 25 do 30 cm. metalne oplate sa rakete žuto-zelenkaste boje kao i manji komadi srebrne boje. S obzirom da je došlo do eksplozivne rakete na dijelovima elektronske ploče ne može se utvrditi sa sigurnošću o kojem tipu rakete se radi.

U neposrednoj blizini mjesta gdje je došlo do eksplozije ne nalaze se kuće civilnog stanovništva. Prve kuće civilnog stanovništva nalaze se na udaljenosti od oko 80 do 100 m. vazdušne linije desno i naprijed.

Sa uvidjajem završeno u 15,20 časova.

Istražni sudija:
Jovičić Trivun

О нападима „томаховцима“ на Републику Српску писао је и „Њујорк тајмс“, истичући да су напади услиједили само два дана након мировних преговора у Женеви, гдје су зарађене стране договориле принципе мировног споразума који подразумева формирање српског ентитета у оквиру Босне и Херцеговине.¹⁹⁷

Употребу „томаховка“ приликом ваздушних удара на Републику Српску потврдила је и ЦИА, уз опаску да је 13 ракета испалено помоћу GPS навођења, са проценом да је 11 ракета погодило мету са грешком од 900см, а двије ракете су промашиле циљ.¹⁹⁸

Слика 37. Пројектил „томаховк“. На слици: спецификације пројектила и тренутак лансирања са америчког ратног брода

Према извјештају ГШ ВРС за 10. септембар¹⁹⁹ забиљежена су сљедећа дејства:

У зони одговорности Дринског корпуса авијација НАТО-а у 15,35 извршила је напад по објекту „Вис“, а исти је поновила и у 16,50, 17 и 17,05, при чему су четири војника рањена.

Такође, у извјештају ГШ ВРС за наредни дан²⁰⁰ у зони одговорности ИБК забиљежено је да је авијација дејствовала на релејни торањ „Столице“ и то у два наврата, у 16,50, када је оборен високи релејни торањ, при чему су два борца лакше повријеђена и у 19,10, када су сви објекти потпуно уништени, а рањена су четири борца.

¹⁹⁷ <http://www.nytimes.com/1995/09/11/world/nato-shifts-focus-of-its-air-attacks-on-bosnian-serbs.html?pagewanted=all&src=pm>, посјећено 19. маја 2016. године.

¹⁹⁸ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, стр. 379.

¹⁹⁹ Извјештај ГШ ВРС, стр. пов. бр. 03/3-253 од 10. септембра 1995. године.

²⁰⁰ Извјештај ГШ ВРС, стр. пов. бр. 03/3-254 од 11. септембра 1995. године.

Према писању „Политике“ у издању за 11. септембар 1995. године од 6,30 до 7 часова НАТО авијација поново је касетним бомбама и разорним ракетама гађала избјегличко насеље у Хан Пијеску.²⁰¹

„Двоје људи погинуло је у авионском нападу НАТО-а на заселак Горановићи у селу Радња код Теслића и на село Каламанде, такође близу Теслића, а четворо је рањено међу којима и троје дјеце. Погинули су Алекса Горановић²⁰² (83) и његов син Здравко²⁰³ (49), а повријеђени су Стојанка Горановић и троје дјеце Горановића – Борсилав (14), Бориславка (11), и Небојша (година и по дана)“ („Дневник“, Нови Сад, 12. септембар 1995. године).²⁰⁴

Према расположивим документима Центра, приликом напада на село Горња Радња у општини Теслић смртно су страдали Горановић Алекса (1910) и Здравко (1948), а повријеђени су Горановић Стојанка (1941), Бориславка (1984) и Небојша (1994)²⁰⁵

О стравичности овог догађаја свједочи и изјава Горановић Стојанке која је службеницима ЦЈБ Добој између осталог рекла и сљедеће: *„У току ноћи чула сам жеку, а затим је на мене пао плафон у соби гдје сам спавала. Изашла сам вани и видјела велику прашину и порушену кућу у којој су спавали мој отац и брат... Ја сам побјегла код комшинице Горановић Јеле, гдје сам остала до сванућа. Ујутро сам дошла нашој кући и у дворишту сам испод куће на душеку затекла мртва оца, а брата нигдје није било... Касније су неки људи из рушевина куће вадиле у комадима мог брата Здравка“.*²⁰⁶

Службеници Центра у јулу 2017. године посјетили су село Горња Радња код Теслића, те су имали прилику да се на лицу мјеста увјере у посљедице НАТО бомбардовања. Наиме, и данас, 22 године након немилостивог догађаја, уочљиви су трагови дејства авио-бомби. Двије породичне куће Горановића у потпуности су уништене, од треће куће остали су само дијелови зидова на којима је и данас видљив сав ужас који се десио тог кобног дана, док је четврта кућа оштећена.

²⁰¹ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 131.

²⁰² Извор: Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Картон жртве СПЦ, ID: 68015.

²⁰³ Исто ID: 68009.

²⁰⁴ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 139.

²⁰⁵ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-27 од 30. септембра 1995. године.

²⁰⁶ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-28 од 30. септембра 1995. године.

Слика 38 . Остаци једне од кућа породице Горановић

О овим догађајима говорили су преживјели чланови породице Горановић. Благоје Горановић, између осталог је рекао:

„Са својом породицом прије рата живио сам у Тешњу. Стицајем ратних околности `92. године дошли смо у братову кућу у село Горња Радња, а затим смо у Стењаку добили алтернативни смјештај. Кобног дана дошли смо у братовљевоу кућу у посјету. У току ноћи примијетили смо надлијетање НАТО авиона. У 2,10 иза поноћи изведен је напад, а ја сам се у то вријеме са супругом и дјецом налазио у братовој кући. Одједном, осјетила се јака детонација, на кући су избијени сви прозори, те смо осјетили да се строп почео урушавати. Успјели смо некако да се извучемо из рушевина, односно да изађемо из куће. Кћерка ми је била рањена у леђа, а син је крварио у предјелу главе. Кренуо сам да видим шта је са осталим члановима породице, међутим видјели смо само огроман пламен и били смо свјесни да су чланови наше породице Алекса и Здравко, а који су спавали у једној од запаљених кућа, вјероватно мртви. У том моменту претпоставили смо да је и Стојанка погинула, јер је и кућа у којој је она боравила била уништена. С обзиром на то да су дјеца била рањена, сјели смо у аутомобил на коме су такође била полупана стакла и дјецу смо превезли доктору у Теслић.

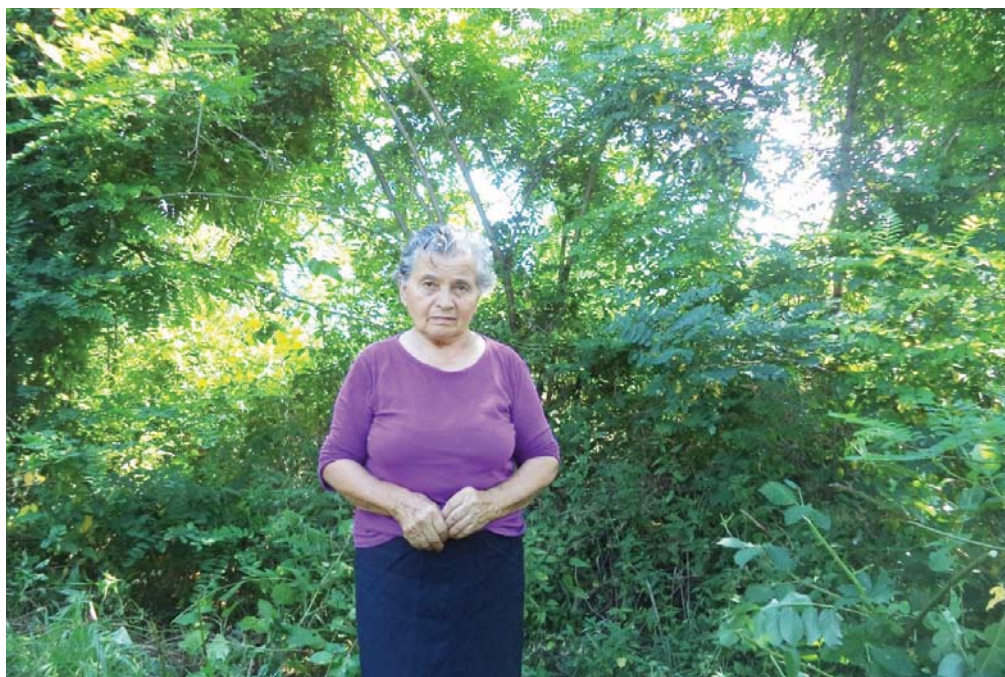

*Слика 39. Унутрашњост уништене куће
породице Горановић*

Ујутро, кад сам се вратио у село, видео сам мноштво окупљених људи. Дједа Алексу мртвог су већ били изнијели из куће, док је од Здравка, који је био ратни војни инвалид пронађена само једна кост, а његови посмртни остаци нису никада пронађени. Иако је било скоро немогуће да преживи, Стојанка се извукла из рушевина и побјегла код комшинице Горановић Јеле гдје је остала до сванућа. Такође, сазнао сам и да су оштећене куће Горановић Ђорђа и Витомира.

Напоменуо бих да у нашем селу није било никаквих војних објеката, те да су авиони НАТО-а прије бомбардовања надлијетали и извиђали ово подручје на малој висини и готово је немогуће да нису уочили да је ријеч о породичном имању.“

Стојанка Горановић, која је данас лошег здравственог стања, потврдила је да су те ноћи погинули њен отац и брат, а да је она само чудом успјела да се извуче, јер је кућа у којој је спавала била у потпуности срушена, а да јој је као трајна посљедица остао бол у рамену које је повријеђено приликом бомбардовања.

Слика 40. Стојанка Горановић на мјесту гдје се налазила њена кућа која је уништена приликом НАТО бомбардовања

О трауми коју су тада малољетна дјеца породице Горановић преживјела говорила је њихова мајка која је истакла да су се након овог догађаја дјеца често будила ноћу дубоко трауматизована оним што су преживјели, у страху да се немиле сцене не понове.

Анализирајући положај кућа Горановића које су у средини питомог и насељеног села, помало издвојене, али ничим упадљиве нити посебне од осталих кућа и објеката у Горњој Радњи, намеће се питање зашто су ови објекти и ови цивили били предмет директног напада НАТО авиона. Ни у ближој нити у даљој околини у том времену, ни прије тога, као ни касније није се налазио ни један једини војни објекат, ватрени положај, артиљеријско оруђе или војна јединица. Село и куће такође су значајно удаљене од комуникацијских релеја и чворишта која су у том времену била предмет напада. Дакле, ни један једини повод није постојао за овакав злочин, поготово што су временске прилике биле изузетно повољне и што је према изјавама очевидаца авијација вршила интензивно извиђање прије напада, те су пилоти могли на основу технике којом су летјелице опремљене јасно разабрати да се ради о породичним кућама и домаћинству које ни по чему није представљало војни циљ. Злочин који је НАТО починио над

овом недужном породицом прогања и данас једнаким интензитетом њихове преживјеле потомке, а чини се нарочито Стојанку која јако тешко живи с посљедицама и физичким оштећењима изазваним експлозијом и која каже да јој ипак од свега теже пада стравична смрт оца и брата. Деценијама послје породица Горановић тражи одговоре на питање зашто су били нападнути када ништа ником нису скривили и то баш од једног таквог војног савеза какав је НАТО. Сваки њихов покушај да дођу до истине, правде или било каквог обештећења остао је безуспјешан, јер нико од адвоката није могао прихватити да их заступа смаatraјући да је свака правна битка са НАТО савезом унапријед изгубљена. Сјећања на невино страдале чланове породице посебна су, будући да ова породица данас живи у Горњој Радњи непосредно уз само мјесто злочина, окружена остацима разрушеног дома.

У Дневнику СРТ од 10. септембра²⁰⁷ приказане су посљедице бомбардовања од претходног дана, када су живот изгубили брат и сестра Галлинац, а изјаве о овом догађају дали су рањени свјedoци Ранко Јанковић и Борислав Кандић. Такође, пренесено је и то да је генерал Манојло Миловановић потврдио како је у бомбардовању Кључа 9. септембра страдало више цивила, од чега седморо дјеце.

5.3.13. Тринаести дан – 11. септембар 1995. године

Поново је гађано средиште Хаџића и ужи рејон Српског Сарајева. Од 10,50 до 10,57 бомбардован је рејон Троврха. У 17,50 гађан је ТВ репетитор на Козари, а у 19,15 погођен је ТВ и ПТТ репетитор на Рајаковом брду код Чађевице. У рејону Јахорине и Пала бомбардована су села: Кременита, Брела и Прибаљ, док су у ширем рејону Бање Луке бомбардована села: Церовљани, Камичани, Јакуповићи, Ђукићи и Тимарци, а такође и села у Поткозарју. Од 14,40 до 14,46 уништен је репетитор Зебина шума и Ухотица брдо, а у исто вријеме бомбардовано је и село Иловача код Србиња. Три ракете у вечерњим часовима погодиле су рибњак, водовод и школу у Вијачанима код Прњавора, а у исто вријеме један пројектил пао је у бањолучко село Сарачица.²⁰⁸

У извјештају ГШ ВРС за 11. септембар 1995. године²⁰⁹ наведено је између осталог: У зони одговорности СРК авијација НАТО-а дејствовала је по Равној планини у

²⁰⁷ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

²⁰⁸ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 18.

²⁰⁹ Извјештај ГШ ВРС, стр. пов. 03/3-254 од 11. септембра 1995. године.

14,35, а у 14,50 у рејону шуме изнад Јахоринског потока. Авијација је прије подне посебно била активна у зони одговорности Игманске пјешадијске бригаде гдје је причинила огромну материјалну штету у касарнама „Жуновница“ и „Ушивак“.

Херцеговачки корпус евидентирао је дејства по различитим локацијама у Калиновику и то у времену од 1 до 2 часа. Од 14,40 до 17 часова дејствовано је по рејону Зебине шуме и објекту „Ухотица брдо“ гдје су били постављени репетитори, а затим са десет ракета по рејону складишних објеката „Косова“ и касарнама „Доњи и Горњи логор“.

Дрински корпус извијестио је да је у току дана дејствовано по објекту „Караула“.

Да НАТО није селективно бирао циљеве показује и примјер бомбардовања Доњих Вијачана код Прњавора. У овом мјесту никада није било војних циљева, али ипак НАТО је у два наврата гађао школу бомбама тешким око 1.000 килограма.²¹⁰

Слика 41. Неексплодирана НАТО бомба након бомбардовања Доњих Вијачана код Прњавора

Дневник СРТ емитовао је прилоге и снимке о трећем мосту који је срушен на путном правцу Семизовац–Средње, уништеној пекари и кухињи Црвеног крста у Хаџићима, уништеном водоводу у Калиновику, електромрежи, те оштећеној

²¹⁰ „Ракетама на школу и рибњак“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7768, 12. септембар 1995. године, стр. 1.

болници и школама у истој општини, оштећеној фабрици шперплоче и фурнира, те вртића у мјесту Саница у општини Кључ, као и о бомбардовању Крупе на Уни.

Посебно су потресни и снимци из бомбардованог села Горња Радња код Теслића на којима су приказана тијела убијених и њихове срушене куће.

У нападима тога дана, према документацији Центра,²¹¹ смртно су страдали Раковић Мирко (1964) који је погинуо у нападу на Трново, те Вуковић Борис (1974) који је страдао у рејону Рајаковог брда, општина Мркоњић Град.

5.3.14. Четрнаести дан – 12. септембар 1995. године

НАТО је наставио да изводи дејства по Републици Српској. У 12,15 бомбардован је шири рејон Озрена, а затим у 15,35 и 18,45 град Добој, при чему су гађани и положаји ВРС. У поподневним часовима бомбардована су села у околини Приједора: Ламовита, Бараковићи и Чараково.²¹²

Цивилни и индустријски објекти бомбардовани су у раним јутарњим часовима на подручју Српског Сарајева, а најинтензивнија дејства била су на подручју Хацића, Вогошће и Црвених стијена. Поновљен је и напад на фабрички комплекс „Претис“ у Вогошћи, као и на Жуновницу и Касагиће. У вечерњим часовима нападнути су цивилни објекти у близини хидроелектране у Вишеграду.²¹³

Слика 42. Уништен цивилни објекат на подручју Српског Сарајева

²¹¹ Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Увјерења о погибији, ID: 37873 и 39493 ; Изводи из МКУ, ID: 37875 и 39492.

²¹² „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 18–19.

²¹³ Исто.

Према Извјештају ГШ ВРС²¹⁴ од 12. септембра 1995. године дејствовано је на сљедећим локацијама:

У зони одговорности 1. КК у 5,01 са двије разорне ракете бомбардована је касарна (оп. аут. складиште) „Поточани“. Посљедице су два погинула, два теже и два лакше рањена борца. Током поподнева, у 15,30 обновљен је напад три борбена авиона са десет ракета, при чему је причињена огромна материјална штета.

Када је у питању дио извјештаја који се односи на СРК, у току ноћи дејствовано је по Хаџићима, те касарнама „Жуновница“ и „Ушивак“, затим у 23,50 по Равној планини, Вогошћи и фабрици „Претис“. По положајима Игманске ПБР дејствовано је у 2,40, и то у рејону Касетићи и Црвене стијене. „Претис“ је поново гађан у 4,10, а касарна „Жуновица“ и Хаџићи гађани су у 4,20 и 10,20, те у 14,10, када је са двије ракете гађана и касарна „Ушивак“.

Слика 43. Бомбардовање Вогошће

У Дневнику СРТ за 12. септембар 1995. године²¹⁵ емитовани су извјештаји репортера из Добоја у којима је наведено да су највеће посљедице НАТО удара претрпјела села Поточани и Баре, на лијевој страни ријеке Босне, те да је у болни-

214 Извјештај ГШ ВРС, стр. пов. бр. 03/3-255 од 12. септембра 1995. године.

215 Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

цу у Добој доведено осам рањеника, док су два цивила погинула.

Треба истаћи и то да је приликом бомбардовања села Баре од експлозије бомбе оштећено и десет гробова на православном гробљу.²¹⁶

Према подацима Центра²¹⁷ приликом бомбардовања подручја Добоја, тачније складишта у Поточанима, погинуо је Прешић Миленко (1961) и Чубић Ибрахим (1948), а у дејству по објекту „Усора“ Јањушић Голуб (1965) и Форца Младенко (1945).

Такође, приликом бомбардовања комплекса у Поточанима повријеђени су: Дејановић Велимир (1952), Кузмановић Богдан (1943), Стокић Драган (1965), Бубић Мићо (1968) и Симић Недељко (1947)²¹⁸, док су у току бомбардовања „Усоре“ повријеђени: Тркуља Раденко (1967), Алвировић Александар (1973), Бркић Бранислав (1955), Гостимировић Драган (1968) и Митровић Марко (1956).²¹⁹

Према медијским саопштењима овог дана извршени су најмасовнији ваздушни удари од почетка бомбардовања, што је потврдила и команда јужноевропског крила у Напуљу („Политика“, Београд, 13. септембар 1995. године).²²⁰

5.3.15. Петнаесети дан – 13. септембар 1995. године

Последњег дана бомбардовања Републике Српске неселективно су гађани циљеви у Хаџићима, Србињу и Добоју и то од 10 до 19,50 часова. У 15,40 и 16,05 са три ракете срушен је ТВ релеј на Козари.²²¹

Према Извјештају ГШ ВРС за овај дан²²² регистровани су сљедећи напади:

У зони одговорности 1. КК у 15,40 порушен је РТВ репетитор на Козари, те је дејствовано и по „Трудбенику“ у Добоју.

СРК је извијестио да су у 17 часова дејствовала два авиона са четири ракете и то по рејону Крупац – Стрелиште, при чему је један борац лакше повријеђен.

У „Гласу српском“ од 14. септембра 1995. године, између осталог, објављена је и сљедећа вијест: *„Агенција Итер-тас дошла је до копије меморандума о узајамном разумијевању између НАТО-а и УН којим су НАТО-у дате одријешене*

²¹⁶ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-36 од 14. септембра 1995. године.

²¹⁷ Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несаталих лица, Увјерења о погибији, ID: 47856, 47840 и 35841; Изводи из МКУ, ID: 47858, 47841, и 35840.

²¹⁸ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-30 од 1. октобра 1995. године.

²¹⁹ Службена забиљешка, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-25 од 30. септембра 1995. године.

²²⁰ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илица, октобар 1995. године, стр. 146.

²²¹ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 19.

²²² Извјештај ГШ ВРС, стр. пов. бр. 03/3-256 од 13. септембра 1995. године.

руке у бомбардовању српских циљева у Републици Српској. Агенција тврди да су документ потписали командант мировних снага за бившу Југославију генерал Бернард Жанвије и командант јужног европског крила НАТО-а адмирал Лејтон Смит. УН су потврдиле постојање тајног меморандума о процедурама бомбардовања Републике Српске од стране НАТО-а, јавља Франс прес, а преноси Тањуз“.²²³

5.3.16. Шеснаести дан – 14. септембар 1995. године

Политичко и војно руководство Републике Српске потписало је у Београду 14. септембра 1995. године Споразум о повлачењу тешког наоружања из круга од двадесет километара око Сарајева, а истовремено команде мировних трупа УН и НАТО-а суспендовале су ваздушне нападе на циљеве Срба у Босни и Херцеговини на 72 часа. У присуству предсједника Србије Слободана Милошевића и команданта снага УН генерала Бернарда Жанвијеа овај документ, који Србима оставља шест дана рока за повлачење минобацача калибара већих од 82mm и артиљерије преко 100mm, потписали су предсједник Републике Српске др Радван Карацић и генерал пуковник Ратко Младић („Борба“, Београд, 15. септембар 1995. године).²²⁴

Као што је већ речено, Операција „Намјерна сила“ званично је трајала до 20. септембра 1995. године.

²²³ „УН потврдиле постојање тајног меморандума“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7770, 14. септембар 1995. године, стр. 12.

²²⁴ „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево – Илиџа, октобар 1995. године, стр. 163.

6.

**ЖРТВЕ НАТО
БОМБАРДОВАЊА**

Од првог дана НАТО удара Република Српска била је изложена великим материјалним разарањима и страдању војника и цивила. Свакодневним бомбардовањем цивилних циљева директно су угрожавани животи и елементарна људска права грађана Републике Српске.

На конференцији за штампу одржаној у Бањој Луци 26. септембра 1995. године, говорећи о посљедицама НАТО бомбардовања и гранатирања Снага за брзо дејство, командант ГШ ВРС Ратко Младић између осталог је рекао да су од ових напада страдала 152 цивила, а 273 их је лакше и теже рањено.²²⁵

Слика 44. Прва жртва НАТО бомбардовања Старовлах Радоман (1960), електромеханичар који је радио на радио-релејном објекту „Стражице“

²²⁵ „НАТО летови у злочин“ – Нова крила, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године, стр. 22 и „НАТО против Срба – Ритам злочина“, НИШП „Ослобођење“, Сарајево –Илица, октобар 1995. године, стр. 179.

REPUBLIKA SRPSKA
CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI SRBINJE
STANICA JAVNE BEZBJEDNOSTI
ČAJNIČE

Broj: 16-5702-230-14/95
Dana, 30.08.1995. godine

Z A P I S N I K

o uvidjaju

Sačinjen dana 30.08.1995. godine u mjestu Stražica, opština Čajniče, poslije izvršenog uvidjaja povodom izvršenog granatiranja relejne stanice "Stražica" od strane NATO avijacije, gdje se konstatuje sljedeće:

Dana 30.08.1995. godine oko 02,20 časova NATO avioni izvršili su bombardovanje relejne stanice "Stražica" koja je locirana u mjestu Stražica, opština Čajniče. U momentu izvršenog granatiranja objekta u istom su se nalazili radnici u radnoj obavezi STAROVLAH RADOMAN, sin Čedomira i majke Jelenke, rođjene Klisura, rođjen 18.06.1960. godine u selu Marenici, opština Čajniče, sada nastanjen u Čajniču i POPOVIĆ NEBOJŠA, sin Voja, rođjen 17.03.1974. godine, stalno nastanjen u Čajniču. Na licu mjesta od avio-bombi poginuo je Starovlah Radoman, dok je Popović Nebojša zadobio tjelesne povrede. Izvršenim pregledom lica mjesta utvrđeno je da su NATO avioni sa 3 projektila veće razorne moći pogodili objekat i pričinili veća oštećenja, a 1 projektil pao je u neposrednu blizinu objekta, dok su druga 2 projektila pala u jednu livadu sa istočne strane objekta na udaljenosti za oko 200 m. Od posledice granatiranja pričinjena je veća materijalna šteta na objektu, kao i na uređajima koji su smješteni u objektu, o čemu će se sačiniti poseban zapisnik od strane stručnih lica.

Relejna stanica "Stražica" smještena je na istoimenom brdu u neposrednoj blizini sela Ponikava, radi se o objektu isključivo civilne namjene za održavanje PTT veza. Od posledica granatiranja objekat i uređaji su djelimično uništeni i prestali su da služe svojoj namjeni, kako je već navedeno od posledica granatiranja.

ZAPISNIK SAČINIO

Такође, треба напоменути и то да је од НАТО бомби страдало око 50 војника ВРС.²²⁶

Тачан број жртава од посљедица НАТО бомбардовања ни до данас није утврђен. Разлози за то су бројни, а неки од њих су сљедећи:

Иако је протекло више од 20 година, ни до данас није егзактно утврђен број страдалих и посљедице које је НАТО бомбардовање оставило на Републику Српску. Ово произлази из чињенице да не постоје потпуни и систематизовани подаци који би били полазна основа за утврђивање тачног броја страдалих.

Посебно треба истаћи да су, усљед дејства НАТО авијације и крстарећих ракета по радио-релејним и ПТТ предајницима, везе и комуникације биле покидане, а самим тим са терена нису добијане тачне и прецизне информације.

Треба имати у виду и чињеницу да је за вријеме НАТО бомбардовања уследила општа офанзива муслиманских и хрватских јединица на цијелу Републику Српску, што је за посљедицу имало ширење опште панике, страдање и расељавање становништва, а и повлачење војске, те је због тога било скоро немогуће водити прецизне евиденције о броју жртава.

Током бомбардовања НАТО авијације са Игмана су дејствовале и Снаге за брзо дејство која су неселективно гађале цивилне објекте (примјер болница „Жица Блажуј“), а њихово дјеловање за посљедицу је имало велики број цивилних жртава. Имајући у виду да су ови удари били координисани са авио-ударима, односно праћени свакодневним гранатирањем муслиманских и хрватских снага, у неким случајевима скоро је немогуће процијенити од чијег пројектила су конкретне цивилне жртве страдале.

ВРС као најрелевантнији извор података често није у својим извјештајима наводила податке о цивилним жртвама, док цивилне власти (кризни штабови, полиција и други) у стању општег хаоса и панике нису биле у могућности, па стога често нису ни евидентирале страдање цивилног становништва, односно материјална разарања.

Такође, медијско извјештавање у овом периоду било је отежано усљед сталне ваздушне опасности, те покиданих комуникација (уништавани су путни праци, значајније саобраћајнице, а посебно мостови).

Ово су неки од најбитнијих разлога који увелико отежавају утврђивање тачног броја жртава.

Током рада на истраживању жртава од НАТО удара коришћена је расположива документација у посједу Центра, документација Архива Републике Српске и

²²⁶ <http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocin.aspx?Naslov=%D0%9D%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D0%B0-1995>, посјећено 4. априла 2016. године.

Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Од свих општина које су биле изложене дејству НАТО авијације тражена је релевантна документација која се односи на жртве и материјална разарања ради прикупљања што потпуније документације о цивилним жртвама и претрпљеној материјалној штети на јавним и приватним објектима.

Успостављена је сарадња и са Радио-телевизијом Републике Српске која је Центру уступила расположиви видео-материјал из овог периода. У истраживању су коришћени и бројни други извори који су били доступни путем интернета, и новинских чланака о овој тематици.

Потребно је посебно нагласити да је приликом утврђивања статуса и околности страдања жртве искључиво коришћена документација која на несумњив начин доказује ове чињенице. За скоро све војне жртве Центар располаже потпуном документацијом и то изводима из МКУ, те увјерењима из ратног периода којима се доказује начин и вријеме страдања.

6.1. Војне жртве

Претходно је речено да су жртве НАТО удара на Републику Српску поред цивила били и припадници ВРС. Већина страдалих војника погинула је или је рањена приликом обављања дужности на објектима за комуникацију и везу.

Треба истаћи и то да су неки од погинулих и рањених припадника ВРС страдали ван борбених линија и положаја, дакле у времену када нису извршавали борбене задатке, те се с правом може констатовати да су, иако су имали статус војника, у ширем смислу били цивилне жртве.

У списку ГШ ВРС упућеном начелнику Генералштаба Војске Југославије²²⁷ наводи се да је услед бомбардовања НАТО-а и Снага за брзо дејство погинуло 37 припадника ВРС, а 73 је рањено.

Према већ претходно навођеним дневним Извјештајима ГШ ВРС у периоду од 31. августа до 14. септембра 1995. године евидентирано је да су живот изгубила 32 припадника ВРС, а 45 их је рањено. Овдје треба имати у виду да ова документација није комплетна, с обзиром на то да недостају извјештаји за четири дана (5–8. септембра).

Центар располаже документацијом (изводи из МКУ и увјерења о погибији) за 46 војника ВРС, те за пет припадника јединице радне обавезе.

Списак погинулих припадника ВРС приказан је у табели 5.

²²⁷ Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Списак погинулих и рањених грађана Републике Српске, ГШ ВРС, пов. бр. 03/4-3253 од 26. децембра 1995. године.

Табела 5. Припадници ВРС који су погинули у нападима НАТО-а током операције „Намјерна сила“ 1995. године

Ред. бр.	Презиме и име	Год. рођења	Датум смрти	Мјесто смрти	Извор података
1.	Миловић Александар	1976.	30.08.	Равна планина „Јахорина“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
2.	Павловић Владимир	1952.	30.08.	Равна планина „Јахорина“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
3.	Пајић Драган	1973.	30.08.	Равна планина „Јахорина“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
4.	Пуровић Живко	1968.	30.08.	Равна планина „Јахорина“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
5.	Шиљеговић Мирослав	1976.	30.08.	Равна планина „Јахорина“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
6.	Бакмаз Драгомир	1954.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
7.	Бакмаз Љубомир	1952.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
8.	Јовичић Милош	1956.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
9.	Мотика Дарко	1973.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
10.	Нерић Зоран	1960.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
11.	Обрадовић Андрија	1949.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
12.	Сорак Зоран	1972.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
13.	Сорак Раденко	1959.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
14.	Станишић Милан	1965.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
15.	Ујић Велимир	1968.	30.08.	Рогатица Зловрх	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС

Ред. бр.	Презиме и име	Год. рођења	Датум смрти	Мјесто смрти	Извор података
16.	Цвијановић Синиша	1976.	05.09.	Хан Пијесак Велики Жеп	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
17.	Јовановић Јовица	1976.	05.09.	Хан Пијесак Велики Жеп	МКУ, Списак ГШ ВРС
18.	Митровић Мирослав	1963.	05.09.	Хан Пијесак Велики Жеп	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
19.	Космајац Никола	1940.	05.09.	Сарајево Хреша	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
20.	Думоњић Петар	1955.	05.09.	Мајевица „Столице“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
21.	Малкић Драган	1975.	06.09.	Калиновик Доњи логор	Увјерење, МКУ
22.	Каишаревић Свето	1958.	07.09.	Озрен „Краљица“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
23.	Лукић Жељко	1971.	07.09.	Озрен „Краљица“	Увјерење, Списак ГШ ВРС
24.	Милотић Слободан	1964.	07.09.	Озрен „Краљица“	Увјерење, МКУ
25.	Савановић Драган	1966.	07.09.	Озрен „Краљица“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
26.	Тривуновић Мирко	1971.	07.09.	Озрен „Краљица“	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
27.	Бадњар Лазар	1946.	07.09.	Калиновик „Доњи логор“	Увјерење, МКУ
28.	Мандић Митар	1943.	07.09.	Калиновик „Доњи логор“	Увјерење, МКУ
29.	Илић Славиша	1976.	07.09.	Калиновик Јелашачко поље	Увјерење, МКУ

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

Ред. бр.	Презиме и име	Год. рођења	Датум смрти	Мјесто смрти	Извор података
30.	Лекић Радослав	1975.	07.09.	Калиновик Јелашачко поље	Увјерење
31.	Кукић Драган	1976.	07.09.	Калиновик Јелашачко поље	Увјерење, МКУ
32.	Милинковић Владимир	1975.	07.09.	Калиновик Јелашачко поље	Увјерење, МКУ
33.	Мастиловић Ђорђо	1941.	07.09.	Добој Циганиште	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
34.	Петрић Миле	1948.	07.09.	Добој Циганиште	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
35.	Савић Душко	1966.	07.09.	Добој Циганиште	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
36.	Стевановић Саво	1956.	07.09.	Добој Циганиште	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
37.	Галинац Раденко**	1969.	09.09.	Пут Семизовац– Средње	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
38.	Крунић Војо	1960.	09.09.	Фоча Зебина шума	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
39.	Лучић Ненад	1966.	09.09.	Фоча Зебина шума	Списак ГШ ВРС
40.	Домуз Ратко	1973.	09.09.	Козара Лисина	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
41.	Раковић Новак	1948.	09.09.	Козара Лисина	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
42.	Раковић Мирко	1964.	11.09.	Трново Лучевик	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
43.	Вуковић Борис	1974.	11.09.	Мркоњић Град Рајаково Брдо	Увјерење, МКУ

** Погинуо заједно са сестром на путној комуникацији Семизовац – Средње и није се налазио на борбеном задатку.

Ред. бр.	Презиме и име	Год. рођења	Датум смрти	Мјесто смрти	Извор података
44.	Прешић Миленко	1961.	12.09.	Добој Г. Шеварлије	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС, Картон жртве СПЦ
45.	Јањушић Голуб	1965.	12.09.	Добој Усора	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС
46.	Форца Младенко	1945.	12.09.	Добој Усора	Увјерење, МКУ, Списак ГШ ВРС

Анализирајући табелу видљиво је да за 46 погинулих бораца ВРС постоји документација којом се потврђује да је узрок смрти дејство непријатељске авијације, а такође треба рећи да и за пет погинулих припадника „Радне јединице“ постоји документација, али се њихова имена не налазе у табели.²²⁸

Такође, Центар располаже документацијом и за 98 рањених припадника ВРС: Тркуља Раденко, Бркић Бранислав, Алвировић Александар, Кандић Љубомир, Ђокић Живко, Тргић Ђорђо, Кресоја Мирослав, Тутњевић Ратко, Мастиловић Новак, Бочилук Мирко, Алијепац Миркан, Коњевић Борко, Пуповац Миладин, Влакић Момир, Вишњић Радомир, Вучинић Зоран, Вуковић Александар, Мочевевић Ратко, Ђокић Милан, Човић Ђуро, Ђукић Бранимир, Мијовић Максим, Скакавац Чедо, Лучић Драгољуб, Дамјановић Тихомир, Кондић Борислав, Лалић Драгољуб, Коњикушић Слободан, Савић Лука, Савић Драгомир, Васиљевић Далибор, Тејић Душан, Јевтић Радо, Тришић Горан, Стевић Слободан, Ранковић Цвијетин, Крстић Јовица, Бојанић Лазо, Филиповић Милан, Милошевић Миле, Стевановић Дико, Лучић Мирко, Црногорац Раденко, Чанчар Манојле, Поповић Небојша, Комненовић Зоран, Комненовић Јово, Врећо Марко, Прибиловић Миле, Врећо Љубиша, Вукашиновић Владо, Васиљевић Душан, Машић Раде, Мандић Горан, Јовановић Стојан, Ласица Страјо, Вуковић Васо, Јевђевић Раденко, Купер Миодраг, Гојковић Зоран, Каришић Драгомир, Божић Раденко, Делић Жељко, Јанковић Зоран, Јовић Сретен, Додић Маринко, Гарић Милисав, Павловић Марко, Параклис Жељко, Вујасин Милан, Ковачевић Синиша, Кнежевић Јован, Јотановић Бојан, Каблар Драгољуб, Кисин Бошко, Буквић Драженко, Калинић Љубомир, Николић Предраг, Марковић Данило, Башић Гојко, Лазић Сретен, Цвјетковић Горан, Вуковић Радо, Радовановић Бранко, Цвјетиновић Илија, Вичић Јово,

²²⁸ Ради се о припадницима радне јединице: Авдић Бесиму, Јусић Алмиру, Мехичић Амиру, Салихбашић Махмуту и Чубић Ибрахиму.

Благојевић Боро, Јефтић Радо, Станковић Горан, Јовић Миладин, Крстић Живан, Дејановић Велимир, Кузмановић Богдан, Стокић Драган, Бубић Мићо, Симић Недељко, Гостимировић Драган и Митровић Марко.

6.2. Цивилне жртве

Противно свим међународним ратним и хуманитарним правилима авијација НАТО-а и Снаге за брзо дејство у нападима на Републику Српску често су неселективно дејствовале по цивилним циљевима, што је за посљедицу имало и страдање и застрашивање цивилног становништва.

Градови и села често су били без воде и струје, а снабдијевање основним животним намирницама било је изузетно отежано.

Скоро је немогуће утврдити прецизан број погинулих и рањених цивила који су страдали током операције „Намјерна сила“, имајући у виду да се ове жртве требају посматрати са два аспекта:

- Директне жртве – које су stradale од посљедица дејстава пројектила НАТО авијације и Снага за брзо дејство и
- Индиректне жртве – чије је страдање везано за околности усљед опште офанзиве муслиманских и хрватских снага, која је започета одмах након почетка бомбардовања, с обзиром на огромну војну предност коју им је омогућило дејство НАТО-а по положајима ВРС.

Већ раније поменута изјава генерала Младића о 152 погинула и 273 рањена цивила била је полазна основа за утврђивање броја цивилних жртава. Међутим, на основу расположиве документације Центра није било могуће у потпуности утврдити тачан број страдалих из већ претходно наведених разлога. Стога су у наставку сублимирани већ изнесени подаци о цивилним жртвама на основу доступних извора и докумената.

Већ првог дана бомбардовања Републике Српске, у нападу на Српско Сарајево, тешко је рањено троје цивила, док је у нападу на Пале страдало више цивила. Такође, приликом бомбардовања поштанског релеја код Чајнича живот је изгубио радник на одржавању релеја, а у болницу у Касиндолу примљено је више од десет повријеђених. Приликом бомбардовања релеја на Зловрху рањен је један цивил.

Другог дана у селима Калаузовићи и Комар на планини Озрен у околини Сарајева, а затим и у ноћи са 31. августа на 1. септембар приликом бомбардовања Хаџића страдало је више цивила. Од посљедица гранатирања Снага за брзо дејство на село Кривоглавци у Воغوшћи више цивила је рањено, а у бомбардо-

вању амбуланте у Лукавици од стране истих снага рањен је један пацијент и два медицинска техничара.

Слика 45. Рањени цивил који је збринут у болници у Србињу

Након тродневног затишја, с новим нападима настављено је 5. септембра, а поново су страдали недужни српски цивили, те је тако у нападу на село Хреша код Сарајева једно лице смртно страдало, а рањене су двије жене и двоје дјеце.

*Слика 46. Од НАТО удара нису била поштеђена ни невинна дјеца.
На слици: рањена дјеца у болници у Србињу*

У бомбардовању насеља Миљковац у Добоју 6. септембра рањена је једна жена. На подручју Добоја из рушевина је 7. септембра извучено 15 беживотних тијела, од чега четворо дјеце млађе од пет година, а страдала су и четири припадника радне обавезе приликом рашчишћавања рушевина објекта релеја. На подручју Лукавице рањено је четворо цивила, од чега троје теже, а у србињску болницу током ноћи и дана примљено је 45 рањеника, од чега је пет умрло, а 15 теже рањених задржано је на лијечењу.

Идућег дана, приликом дејстава на село Доње Зијемље код Мостара, живот је изгубило 11 цивила, а 17 их је рањено. Истог дана, од посљедица гранатирања Снага за брзо дејство у болници „Жица Блажуј“ погинуло је десет лица, а 22 их је рањено. У Добоју су поново страдали цивили и то мајка и дијете које је имало двије године.

НАТО бомбардери нису мировали ни 9. септембра, па су усљед њиховог дејства по путној комуникацији Семизовац–Средње усмрћени брат и сестра Галинац, а још два цивила теже су рањена.

О страдању брата и сестре Галинац, ратни хирург др Лазић у књизи Дневник ратног хирурга записао је следеће: *„Рано јутро, пет сати. Стиже хитна помоћ. Уносе младића, неких двадесет седам, двадесет осам година. Презиме му је Галинац. Из Вогошће је. Раскомадан, али још жив. Гледам га, а он ме препознаје: – Докторе Лазићу, хоћу ли преживјети? Молим те не дај да умрем!*

А ја гледам и кажем: – Преживећеш, другар, преживећеш. Сад ће те оперисати, биће све у реду.

А он ме пита: – Докторе, шта је са мојом сестром?

Кажем: – Ту је сестра, не брини, само ти лези, видећу.

Излазим, питам људе који су га довели шта се десило. Кажу, страдао од ракете једног НАТО бомбардера, на једном од мостова између Средњег и Семизовца, ујутру у три, пола четири. Сестра му је остала мртва раскомадана. Пре седам дана погинуо му је брат близанац, сахрањен на Палама. Он и сестра ишли су на „седмицу“ брату на Пале, да би се под заштитом ноћи, у два-три ујутру, вратили кући, у Вогошћу.

НАТО бомбардер је тог јутра у три, пола четири истоварио свој смртоносни терет на један од неколико мостова које су срушили на путу између Семизовца и Средњег. На несрећу, „голф“ брата и сестре Галинац нашао се у непосредној близини.

Хоћу ли икад више видјети своју дјецу? Два мала, дивна дјечака. Докторе, хоће ли моја дјеца остати без оца.

Кажем: – Галинац, не брини. Све ће бити у реду.

Помоћи није било. Умро је након пола сата.

Мало за тим стиже старији човјек, уплашен, избежумљен. Распутује се за сина и кћерку. Остарео је у тренутку. За седам дана изгубио је два сина близанца и кћер. Остао је са два унука.²²⁹

Због срушених мостова на овом дијелу пута и немогућности транспортовања у болницу у Београду умрла је једна пријевремено рођена беба. Двадесетак људи рањено је у селу Врбљани у општини Кључ, од чега седморо дјеце. На мети НАТО бомби нашло се и село Горња Радња код Теслића (10.09), при чему су два цивила смртно страдала, а четири лица су рањена, од чега троје дјеце.

Због рањавања која су наступила у бомбардовању добојских села Поточани и Баре у болницу у Добоју примљено је осам рањеника, док су два цивила погинула.

Центар у својим базама и архиву располаже комплетном документацијом за седам смртно страдалих цивила за које је неспорно утврђен идентитет. Ради се о сљедећим лицима: Старовлах Радману, Гогих Пери, Кнежевић Драги, Кнежевић Љубици, Галинац Радмили, Горановић Алекси и Горановић Здравку.²³⁰

Такође, приликом истраживања дошло се и до информација о другим страдалим, али за ова лица не постоји комплетна документација. Цивили за које постоје информације смртном страдавању су сљедећи: Бранислав Лубура, Војко Гогих, Душан Билал, Савета Мркаја, Емил Лужајић, Биљана Лиздек и Цвија Тешановић – сви погинули приликом бомбардовања болнице „Жица Блажуј“; Невенка Марковић (19 година) и Марко Марковић (2 године) – погинули у Добоју.

Када је ријеч о рањеницима Центар располаже документацијом о сљедећим лицима: Александар Вуковић – медицински техничар рањен у амбуланти у Лукавици; Радомир Вишњић и Велимир Драшковић (14 година) – рањени у Лукавици; Вукосава Петковић, Милојка Петровић, Светозар Јанковић, Урош Гороња и Биљана Радовановић – рањени приликом бомбардовања болнице „Жица Блажуј“; Бориславка (11), Борислав (14), Небојша (једна година) и Стојанка Горановић – рањени у бомбардовању Горње Радње код Теслића; Ранко Јанковић и Борислав Кандић – рањени на путу Семизовац–Средње; Глуховић Милка – радник на радио-релејном систему „Зловрх“ гдје је и рањена; Лалић Драган – рањен приликом гранатирања Кривоглаваца од стране Снага за брзо дејство; Жељко Космајац (5), Љубиша Цинцар (9), Мила Космајац и Мира Тадић – дјеца и жене рањени приликом бомбардовања Хреше и Николија Цвијановић – рањена током бомбардовања насеља Миљковац у Добоју.

²²⁹ др М. Лазић, „Дневник ратног хирурга“, Српска новинска агенција – СРНА, едиција Проза, Пале, 1997, стр. 123–124.

²³⁰ Извор: Архива и електронска база Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.

РЕПУБЛИКА БИХАК
 МИНИСТАРСТВО ЗА ОШУЋИВАЊЕ ПОБЛОНЕ
 ЦЕНТАР ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ САРAJEVO
 СТАНИЦА ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ
 V O G O Š Ć A

D a t u m: 10.09.1995. godine

ZAPISNIK O UVIDJAJU

radjen na licu mjesta eksplozije dvije bombe avionske koje su isbašene od strane NATO avijacije na magistralnom putu Zenicaovac-Srednja dana 09.09.1995. godine oko 20,15 časova.

Dana 10.09.1995. godine, na osnovu člana 154. stav 2. ZKP-a RS formirana je komisija radi vršenja uvidjaja u sastavu:

1. Dželetović Danilo inspektor,
2. Milošević "edo" operativni radnik i
3. Čavić Đengon krim tehničar.

Komisija je izšla na lice mjesta dana 10.09.1995. godine u 11,09 časova započela sa uvidjajem.

NATO avijacija je dana 09.09.1995. godine oko 20,15 časova ispalila dvije avionske bombe na magistralni put Zenicaovac-Srednja u mjestu Kamenica, tačnije na most ispod koga protiče Kamenički potok a koji je ulijeva u rijeku Ljubinu uz sami Sponenik "Radivoju Koraću". Prva bomba je pala na sami most koji je uništila napravivši kratak prečnika oko trideset metara i dubine 6-7 metara, tako da je dio mosta zajedno sa željeznom armaturom površine 2x1,5 metara prevrnuo na dio puta kraj i stoji uspravno. Druga bomba koja je kasnije pala pogodila sa sjeverne strane prvog kratera i pogodila u potok napravivši manji nešto manji krater, ali se vidi da je druga bomba samo djelimično eksplodirala /deflegrirala/ pa su na licu mjesta pronađeni veliki komadi tijela bombe težine i do 30 kilograma. Daljnji pregledom lica mjesta od prvog kratera vidljivi su manji kraterčići nastupili od granata avionskog topa kalibra 23 mm, pa se pretpostavlja da je pilot prvo mitraljirao most usvrdi orjentir da bi kasnije na isto mjesto ispuštao bombe. Sa jugozapadne strane srušenog mosta nalazio se sponenik "Radivoju Koraću" na udaljenosti od pet metara od mosta koji je potpuno razbijen i sruše kao i pet borova koji su bili posadjeni u sponen "Radivoju Koraću". Sa istočne strane prvog kratera na udaljenosti od 10 metara od ivice kratera satečeno je putničko motorno vozilo marke "Golf" sa reg. oznakom BA 314-497 koje je potpuno uništeno, a prednja desna felga mu je od detonacije odbačena takodje istočno niz put u dužini od stotinju metara.

Prema prikupljenim podacima navedeno vozilo je došlo neposredno poslije prve eksplozije iz pravca Srednjeg te kaša nije moglo da prođe zbog kratera na putu, putnici su izšli iz vozila, a u međuvremenu je pala i druga bomba od koje je na licu mjesta poginula Gelinac Radmila iz Vojkovića kao i njen brat Gelinac Radenko, dok su Kondić Borislav i Janковић Ranko iz Vogošće teže povrijeđeni i nalaze se na liječenju u bolnici "Zica" u Blaskuju.

Na dijelu puta svaletu uz sami krater sa istočne strane pronađena je veća lokva krvi veličine 30x60 centimetara kao i sandale od poginule "alinac Radmile. Materijal od eksplozije je razbacan u prečniku oko dvjesto metara na sve strane, a prvi krater, odnosno više ispunjen je vodom do polovine iz potoka koji tu protiče.

Uvidjaj je završen istoga dan oko 13 časova, a lice mjesta je snimljeno video kamerom kao i leševi u mrtvačnici DZ Vogošća.

ČLANOVI KOMISIJE

[Signature]

Према информацијама до којих се дошло цивили су страдали на више подручја и то у Српском Сарајеву, Палама, Озрену (код Сарајева), Чајничу, Хаџићима, Добоју, Подвележју, Кључу и Теслићу.

Ово је детаљније приказано у сљедећој табели:

Табела 6. Локације и број страдалих цивила од НАТО бомбардовања у Операцији „Намјерна сила“, према расположивим подацима

Локација	Датум	Погинули	Рањени
Српско Сарајево	30.08.	-	3
Пале	30.08.	више погинулих (непознат број)	више рањених (непознат број)
Чајниче – „Стражице“	30.08.	1	-
Рогатица - „Зловрх“	30.08.	-	један
Озрен код Сарајева – села Калаузовићи и Комар	31.08.	више погинулих (непознат број)	више рањених (непознат број)
Хаџићи	31.08 – 01.09.	-	више рањених (непознат број)
Вогошћа – Кривоглавци	01.09.	-	више рањених (непознат број)
Амбуланта у Лукавици	01.09.	-	3
Сарајево – Хреша	05.09.	1	4 (од чега двоје дјецe)
Добој – Миљковац	06.09.	-	један
Добој	07.09.	15 (од чега четворо дјецe) и 5 припадника радне обавезе	-
Лукавица	07.09.	-	4 (од чега једно дијете)

Локација	Датум	Погинули	Рањени
Србиње	07.09.	5	40
Подвележје – село Доње Зијемље	08.09.	11	17
Сарајево – болница „Жица Блажуј“	08.09.	10	22
Добој	08.09.	2 (од чега једно дијете)	-
Сарајево пут Семизовац – Средње	09.09.	2 (од чега једно дијете умрло)	2
Кључ – село Врбљани	09.09.	-	десетак рањених
Теслић – село Горња Радња	10.09.	2	4 (од чега троје дјецe)
Добој – Поточани и Баре	12.09.	2	8

Из претходне табеле видљиво је да се прецизан број погинулих и рањених цивила не може утврдити. Међутим, број локација, полна и старосна структура страдалих говоре нам у прилог чињеници да је НАТО неселективно дејствовао по цивилним циљевима, имајући у виду да су на мети НАТО-а биле образовне установе, болнице, резервоари за воду и водоводи, стамбени објекти, фарме и др.

Такође, цивилно становништво било је и индиректно угрожено. Због општег осјећаја несигурности и усљед страха од бомбардовања долазило је до масовног исељавања становништва. Оваквој ситуацији увелико је погодовао и прекид свих телефонских веза као и немогућност добијања правовремених и провјерених информација са терена путем медија. Угроженост је била изражена и због немогућности транспорта рањеника и болесника до болница због срушених мостова и оштећених путних комуникација. Цивили су били угрожени и на друге начине и то због недостатка хране и питке воде, прекида у снабдијевању електричном енергијом и сл.

Слика 47. Српска дјеца у склоништу у Лукавици

О тешким тренуцима за српски народ током напада НАТО-а службеницима Центра говорио је и бивши пилот ВиПВО ВРС Ненад Новаковић: „Носим у подрум зграде у улици Милана Тепића свог млађег петогодишњег сина Данила послје сирена за бомбардовање. Не знамо од кога се и зашто кријемо, од кога бјежимо и шта радимо. Играмо се жмурке са неким исфрустрираним болесницима који нас туку да би себи нешто доказали. А ја ни на једно питање Дачино не умијем да одговорим док се он привија уз мене и док сирене завијају, а авиони злокобно парају ноћну тишину изнад Бање Луке. Ко ме смо тих дана били криви нас двојица?

Ја их само због нас двојице проглашавам злочинцима и крвницима. И никада им то нећу опростити нити заборавити. Нећу им опростити ни што убише младог војника Вуковића надомак куће на релеју на Свињару док му је мајка Милица те вечери спремала шта ће сутра понијети на смјену да једе на тој чуки у Љубићу, а он је умирао од бомби зликоваца никоме крив. Ко ме је тај голобради момак био крив и зашто? Ко ме је он сметао и кога угрожавао. Чији мир и интерес?!

Нећу им заборавити ни све моје колеге са ТВ предајника широм Републике Српске који су гинули радећи свој посао који су обављали и прије овог рата. Шта су требали? Побјећи кући и оставити радно мјесто. Ко ме и зашто? Да ли је требало да се крију и стиде што раде то што знају?

Био сам љут и бијесан када мами Добринки нисам успио да објасним зашто она нема ТВ сигнала сада и зашто ови плашљивци лете најчешће ноћу. Од кога се крију. Добра ми покуша објаснити да се они стиде сами себе и бјежећи у ноћ лакше им је вршити та звјерства, гађати дјецу и жене док спавају. Стиде се својих поступака и онога што раде, а својим налогодавцима због властитог комфора немају снаге да се супротставе.

Размишљао сам. Кукавице и плашљивци нападају из засједа, колцем иза плота, ноћу из таме да се сами не би угледали у огледалу злочина који чине.

Гледао сам у Доњим Вијачанима, одмах иза основне школе у правцу цркве са рођаком Светом Јотићем тај крволочни и злослутни неактивирани „томахавак“ како беспомоћно као врбова клата лежи у некој међи од живице гдје се зауставио, а прије тога је промашио релеј на Свињару или школу. Није експлодирало и ми смо на њему безбрижно стајали, газили га и фотографисали се над тим непријатељским злочиначким труплом крволочних представника цивилизације којој ваљда и сами припадамо. Питали смо се шта би било да је у том пито мом селу експлодирала та наказа?! И поново би моји рођаци били само колатерална штета нечијих играрија. На срећу, понекад има Бога. Наши су однијели то трупло, а из злобе ми смо говорили да су га однијели Руси себи. Тако нам је било нешто лакше.“

У циљу утврђивања што прецизнијег броја страдалих цивила, као што је претходно речено, Центар се обратио свим општинама и градовима на чијем су подручју забиљежена дејства НАТО-а. Међутим, повратне информације биле су штуре, из већ поменутих разлога, те с правом остаје бојазан да се тачан број страдалих цивила никада неће утврдити.

7.

МАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА

Прецизни подаци о материјалној штети проузрокованој НАТО бомбардовањем не постоје ни до данас.

Иако због ратних околности нису вођене прецизне евиденције о насталој штети, евидентно је да су оне вишемилионске.

Приликом утврђивања материјалне штете појавио се исти проблем као и код утврђивања броја жртава, с обзиром на то да су информације из општина и градова на чијим је територијама наступила материјална штета као посљедица бомбардовања крајем августа и у првој половини септембра 1995. године биле непотпуне и углавном су се сводиле на то да никада није ни вршена процјена настале штете.

Разлози из којих материјална штета није евидентирана су прије свега ратне околности и истовремена општа муслиманска и хрватска офанзива на цијелу Републику Српску, покидане комуникације, стање општег страха и панике о чему је већ раније било говора.

О висини настале штете илустративно говори податак да је причињена штета на релеју „Столице“ на Мајевици износила 4.730.000 тадашњих њемачких марака.²³¹

Такође, према информацији која је добијена од општине Петрово²³², у чијем прилогу је достављена документација о вриједности радио-релејне УКТ станице Озрен („Краљица“) из 1962. године када је станица стављена у функцију, набавна вриједност опреме била је 97.755.052 динара, што је према тадашњем курсу²³³ износило око 325.000 америчких долара, а треба имати у виду и то да је радио-релејна станица касније осавремењивана и да је њена вриједност била далеко већа.

Како би се имао потпунији увид у висину причињене штете, довољно је рећи да је срушено на десетине сличних објеката.

²³¹ Одштетни захтјев за уништени релеј „Столице“, ПТТ Бијељина, бр. 1910/95 од 2. октобра 1995. године.

²³² Информација и документација, општина Петрово, број: 02-014-2-130/16 од 21. априла 2016. године.

²³³ <http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/yu-dinar-1945-1965.php>, посјећено 17. маја 2016. године.

ЈАВНО ПРЕДУЗЕЋЕ ПТТ САОБРАЋАЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
 ПРЕДУЗЕЋЕ ПТТ САОБРАЋАЈА „БИЈЕЉИНА,
 Б И Ј Е Љ И Н А

Број: 1910/195.

Датум, 02.10.1995. године.

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РС
 Ц С Б - КРИМИНАЛИСТИЧКА СЛУЖБА
 Б И Ј Е Љ И Н А

ПРЕДМЕТ: Оштетни захтев за уништени реле „СТОЛИЦЕ„

Током бомбардовања од стране „НАТО„ снага у целости је уништен радио-релејни предајник „СТОЛИЦЕ„ на Мајевици.

Том приликом је поред објекта уништена и телекомуникациона опрема.

Нанета је огромна материјална штета ПТТ систему и Предузећу ПТТ „Бијељина„ Бијељина те дошло до прекида свих веза.

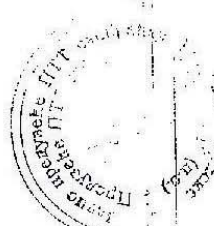
На основу извршене процене штета износи:

1. Објекат за смештај телекомуникационе опреме	1.200.000 ДМ
2. Антенски системи	650.000 ДМ
3. РР уређаји, опрема и вистумејти	2.450.000 ДМ
4. Уређаји за напајање	430.000 ДМ

У К У П Н О:

4.730.000.-ДМ

За изградњу новог објекта и набавку потребне опреме пронаходан је наведени износ средстава.

ДИРЕКТОР,
 Буро Стојић, дипл. инж.

7.1. Материјална штета на приватној имовини

Када је у питању материјална штета на приватној имовини, треба нагласити да су усљед удара НАТО авијације најчешће уништавани стамбени објекти, тако да је велики број цивила остао без крова над главом. У дијелу текста који се односи на хронологију НАТО бомбардовања већ је наглашено да су на мети бомби биле куће, помоћни објекти, фарме, други сточарски објекти и сл.

Према списку ГШ ВРС упућеном начелнику Генералштаба Војске Југославије²³⁴ наведено је 20 приватних објеката који су уништени у бомбардовању. Вриједност ових објеката процијењена је на 215.215 DM и 322.907 динара.

Важно је истаћи да је ово само процјена војних служби, те да многа лица нису пријавила претрпљену материјалну штету, односно да су је пријавили цивилним властима. Треба нагласити да је велики број српских цивила након потписивања Дејтонског мировног споразума морао напустити своје куће и имања, те да су она остала на територији Федерације БиХ. Ово се посебно односи на подручје у и око Сарајева које је било најжешће гранатирано, те на овим објектима није ни вршена процјена. Самим тим, њихова вриједност постала је занемарљива приликом накнадног поврата и покушаја продаје имовине.

Примјера ради, од посљедица бомбардовања причињена материјална штета на приватним објектима на подручју општине Невесиње непосредно након бомбардовања процијењена је на око 200.000 тадашњих њемачких марака.²³⁵

***

²³⁴ Извор: Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Списак погинулих и рањених грађана Републике Српске, ГШ ВРС, пов. бр. 03/4-3253 од 26. децембра 1995. године.

²³⁵ Записник о увиђају, СЈБ Невесиње, бр. 17-4/02-95, од 10. септембра 1995. године.

256/96-16

Republika Srpska
 MINISTARSTVO UNUTRASNJIH POSLOVA
 CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI TREBINJE
 Stanica javne bezbjednosti Nevesinje

Broj: 17-4102-95
 Datum: 10.09.1995.god.

ZAPISNIK O UVIDJAJU

Sastavljen na osnovu člana 154.stav 2.Zakona o krivičnom postupku na lokalitetu Bukvica,gdje su NATO snage vršili bombardovanje avio-bombama dane:30.08.1995;1.09.1995;7.09.1995.i 9.09.1995.godine, dane 10.09.1995.god.

Uvidjaj preduzimaju ovlaštena službena lica Stanice javne bezbjednosti Nevesinje:Kovač Miodrag,Pašajlić Željko i Damjanac Rade.

Uvidjaj započeo dana 10.09.1995.godine u 8,00 časova.

Lokalitet brda Bukvice,gdje je vršeno bombardovanje nalazi se sa desne strane regionalnog makedamskog puta Nevesinje-Udrežnje na petom kilometru puta.Lokalitet opuhvata prostor oko tri kilometra kvadratna, sa sjeverne strane naselje Kilavci nalazi se na udaljenosti oko 2 km vazdušne linije,dok se sa južne strane na udaljenosti oko 1 km nalaze kuće zaseoka sela Udrežnje.Gornji predio brda je golet dok je okolo obrastao bukovom šumom.

Od posljedica bombardovanja uništena su tri kontejnera željezne konstrukcije sa inventarom i opremom od kojih su dva u potpunosti izgorjela. Dejstvom avio bombi uništena su i dva teretna motorna vozila te pokidane žice na dalekovođu koji ide preko brda,a isti se nalazio pod naponom.

Pregledom šire i uže okoline brda Bukvica pronađen je veliki broj kratera(oko 100) različitih dimenzija,oblika i veličine,kao i ostaci metala krupniji i sitnijih komada koji potiču od avionskih bombi i raketa sa dijelovima natpisa na engleskom jeziku.

Na pomenutom lokalitetu pronađen je veliki broj polomljenih bukovih stabala od posljedica udara gelera i dejstva eksplozija bombi i raketa. Prilazni put na pomenuti lokalitet tom prilikom je takodjer oštećen kraterima gdje su se dogodile eksplozije te zakrčen od polomljenih stabala.

Od posljedica detonacije zabilježen je veći broj prijava građana kojim su polomljena prozorske stakle,a ima i slučajeva prijavljivanja izbacivanja komplet prozora i vrata sa objekata.

Procjena štete prouzrokovane ovim dejstvom Nato avijacije cijeni se na oko 200.000 DM.

Prilog zapisniku o uvidjaju je foto-dokumentacija sačinjena na lokalitetu brda Bukvica.

Zapisnik dovršen istoga danu 12,30 časova.

Uvidjaj izvršili:
 Kovač Miodrag
 Pašajlić Željko
 Damjanac Rade

Цивилни објекти оштећени су у већој мјери него што је евидентирано, што потврђује и чињеница да је НАТО дејствовао по већем броју насеља.

Насеља по којима је дејствовала авијација НАТО-а приказана су у табели 7.

Табела 7. Насеља по којима је дејствовала авијација НАТО-а

Ред. бр.	Насеље	Општина
1.	Лукавица, Тилава, Миљевићи, Гаврића брдо, Вогошћа, Хаћићи, Војковићи, Грлица, Крупац, Которац, Павловац, Касиндол, Хреша, Кривоглавци	Српско Сарајево
2.	Насеље за избјеглице	Хан Пијесак
3.	Туловићи, Филиповићи, Брајићи, Врбица, Косова	Устиколина
4.	Оцак	Власеница
5.	Старо Село, Соколац	Соколац
6.	Буковица, Пале,	Пале
7.	Калаузовићи, Комар	Озрен (Сарајево)
8.	Буквице	Невесиње
9.	Зупчићи	Горажде
10.	Србиње, Иловача	Србиње
11.	Бешњево, Лисина, Чифлук	Шипово
12.	Добој, Поточани, Баре	Добој
13.	Павловац, Мотике, Поткозарје, Церовљани, Камичани, Јакуповићи, Ђукићи, Тимарци, Сарачица	Бања Лука
14.	Насеље за избјеглице	Калиновик
15.	Доње Зијемље	Мостар
16.	Палеж и Ђуковац	Кнежево
17.	Турјак, Берек	Градишка
18.	Рибник, Саница, Врбљани	Кључ
19.	Брасина, Доњи Вијачани	Прњавор
20.	Кљевци	Сански Мост
21.	Марини, Омарска, Ламовита, Бараковићи, Чараково	Приједор
22.	Винац	Јајце
23.	Горња Радња	Теслић
24.	Косјерово	Лакташи
25.	Пијевце	Вишеград
26.	Крупа на Уни	Крупа на Уни

Анализом претходне табеле видљиво је да је дејствовано по већем броју насеља, те се самим тим изводи закључак да је причињена велика материјална штета.

Конкретно, Центар располаже информацијама о дејству НАТО снага на 69 насељених мјеста.

7.2. Материјална штета на јавној имовини

НАТО удари нису имали за циљ искључиво неутралисање војне моћи ВРС, већ и уништавање економског и производног потенцијала привреде Републике Српске, што је видљиво и из рушилачких напада на привредне објекте од значаја за задовољење основних потреба становништва. О томе свједоче и срушени мостови, водоводи, складишта хране и сл.

Како је већ наведено, подаци о штети на јавним и друштвеним објектима никада нису ни приближно утврђени. Штури извјештаји о причињеној штети могу се наћи тек у понеком извјештају општинских комисија које су биле задужене за процјену штете.

Као примјер може се навести Извјештај посебно формиране комисије за процјену штета при тадашњој општини Ново Сарајево у којем је наведено да је штета на приватним и друштвеним објектима и инфраструктурној мрежи од посљедица бомбардовања НАТО-а на подручју ове општине утврђена у висини од око седам милиона тадашњих њемачких марака. Такође, истиче се да је само на згради Електротехничког факултета установљена штета већа од три и по милиона ДМ.²³⁶

Према расположивим подацима, навешћемо само значајније објекте од јавног значаја који су дјелимично или потпуно уништени током бомбардовања.

7.2.1. Мостови и саобраћајне комуникације

У нападу на цивилне циљеве, уништаване су саобраћајне комуникације, а посебно мостови. Уништавањем и оштећењем виталних саобраћајница било је отежано нормално функционисање саобраћаја између појединих дијелова Републике Српске.

Током операције „Намјерна сила“ на територији Републике Српске оштећено је и уништено најмање 15 мостова и више путних комуникација. На удару су најчешће били мостови у источном дијелу Републике Српске, посебно на подручју

---

²³⁶ „Штета од НАТО-а седам милиона марака“ – „Глас српски“, Бања Лука, бр. 7771, 15. септембар 1995. године, стр. 5.

општина Србиње и Горажде.

Само за изградњу порушених мостова на подручју тадашње општине Србиње било је потребно више од 12 милиона КМ.²³⁷

Преглед оштећених и уништених мостова приказан је у табели 8.

Табела 8. Оштећени и уништени мостови приликом дејстава НАТО-а

Ред. бр.	Мост	Локација/општина
1.	Централни градски мост	Србиње
2.	Мост на Бистрици	Брод/Србиње
3.	Мост на Осаници	Србиње
4.	Жељезни мост на Дрини	Србиње
5.	Мост на Сутјесци	Тјентиште/Србиње
6.	Мост у селу Зупчићи	Горажде
7.	Мост на ријеци Прачи	Месићи/Горажде
8.	Мост на ријеци Безујанци	Горажде
9.	Мост на ријеци Безујанци	Чајниче
10.	Мост Бук Бијела на Дрини	Вишеград
11.	Мост на ријеци Жељезници	Иловица/Сарајево
12.	Мост у селу Миљено	Чајниче
13.	Три моста на путу Семизовац– Средње	Вогошћа

237 Информација и документација, општина Фоча, број 02-014-247/16 од 13. јула 2016. године.

Republika Srpska
 MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
 CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI
 S R B I N J E

Broj: 16-02/2-230-109/95
 Dana, 8.09.1995. godine

Z A P I S N I K

Sastavljen dana 8.09.1995. godine povodom uvidjaja na licu mjesta u mjestu zvanom "Uprava željeznice" opština Srbinje, povodom bombardovanja od strane NATO avijacije, koje se dogodilo dana 7.09.1995. godine kojom prilikom su srušeni mostovi na rijeci Bistrici, a oštećen je znatan broj stambenih objekata.

Centar javne bezbjednosti Srbinje formirao je ekipu za uvidjaj u sastavu:

1. Vladičić Zoran, šef Odsjeka za suzbijanje opš. krim.
2. Ostović Jovo, krim. tehničar

Ekipa je koristeći ovlaštenja iz člana 154. stav 2. Zakona o krivičnom postupku izašla na lice mjesta dana 8.09.1995. godine u 15,00 časova, izvršila uvidjaj i konstatovala sledeće:

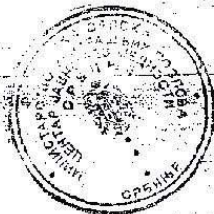
Bombardovanje od strane NATO avijacije je izvršeno dana 6.09.1995. godine oko 22,05 časova i dana 7.09.1995. godine oko 22,35 časova.

Bližim pregledom lica mjesta ustanovljeno je da je novi betonski most na rijeci Bistrici koji se nalazi u mjestu zvanom "Uprava željeznice" uništen, odnosno veći dio mosta pao je u korito rijeke Bistrice, a komadi betona i gelera nalaze se svuda naokolo. U neposrednoj blizini ovoga mosta nalazio se i stari željezni most, koji je takodje uništen, jer je kompletna konstrukcija pala u korito rijeke. U blizini ovih mostova nalazile su se dvije stambene zgrade u kojima se nalazilo šest stanova, a vlasništvo su ŠIK "Maglič" i iste su znatno oštećene. Naime, usled eksplozije došlo je do oštećenja krovne konstrukcije, pucanja zidova, stakala na prozorima i sl.

Vrstu i visinu šteta nastalu opisanim bombardovanjem utvrdiće stručna komisija opštine Srbinje.

Lice mjesta zadokumentovano je na video-traku i fotoaparatom, što čini sastavni dio ovog zapisnika.

Uvidjaj završen istog dana u 18,00 časova.

ZAPISNIK NAPISALI:

1. Vladičić Zoran
Zoran Vladičić
2. Ostović Jovo
Jovo Ostović

7.2.2. Телекомуникациони објекти

Поред медијских манипулација у сврху обмане међународне јавности и оправдања напада на Републику Српску, рушење телекомуникационих система имало је за циљ и разарање информативног система како би у потпуности био уништен систем комуникација у Републици Српској, што је изазивало општи страх и несигурност код становништва.

Мета напада НАТО снага били су телевизијски и радио центри, репетитори и предајници.

Слика 48. Уништен радио-релејни објекат на Лисини, Козара

Преглед оштећених и уништених телекомуникационих објеката дат је у следећој табели.

Табела 9. Оштећени и уништени телекомуникациони објекти приликом дејстава НАТО-а

Ред. бр.	Телекомуникациони објекат	Локација/општина
1.	Репетитор „Лисина“	Козара
2.	Репетитор „Свињар“	Озрен
3.	Репетитор „Кмур“	Србиње
4.	Репетитор „Стражице“	Чајниче
5.	Репетитор „Троврх“	Горажде
6.	Репетитор „Столице“	Мајевица
7.	Репетитор „Краљица“	Озрен
8.	Репетитор „Зловрх“	Жепа
9.	Репетитор „Мирловице“	Вишеград
10.	Репетитор „Зебина шума“	Србиње
11.	Репетитор „Чађевица“	Рајаково брдо/Мркоњић Град
12.	Репетитор „Мали Вележ“	Невесинје
13.	Репетитор „Гмор“	Рогатица
14.	Репетитор „Циганиште“	Добој
15.	ПТТ предајник	Калиновик
16.	Радио-станица	Соколац
17.	Радио-станица	Добој
18.	Радио-станица	Озрен
19.	Радио-станица	Лукавица
20.	Радио-станица	Србиње

Из претходне табеле видљиво је да су на мети НАТО удара најчешће били репетитори. Скоро у потпуности уништено је чак 14 репетитора, што је довело до потпуне медијске и информативне блокаде у Републици Српској.

7.2.3. Здравствене установе

Противно свим међународним ратним и хуманитарним правилима, бомбардовани су, уништавани и оштећени здравствени објекти и установе чиме су

угрожени животи незаштићених болесника и медицинског особља. Као посебно брутално истиче се бомбардовање болнице у Касиндолу и „Жица Блажуј“, када је дошло до погибије и рањавања више болесника и медицинског особља.

НАТО авијација није бирала ни вријеме ни мјесто својих циљева. Тешко је пронаћи рационално објашњење за рушење установа које се боре за очување и спас живота. Поред тога што су бомбардовали НАТО авиони летјели су ниско и на тај начин застрашивали особље и болеснике, посебно у болници „Касиндол“, чиме је спријечен рад болнице на неко вријеме.²³⁸

Болница „Касиндол“ није једини примјер бруталности „чуvara мира“. Болница „Жица“ код Блажуја била је жртва силеџијске стране рата, када је септембра 1995. године бомбардована од стране УНПРОФОР-а са Игмана. У кругу болнице погинуло је 11 цивила, а 15 је рањено.²³⁹

Преглед уништених и оштећених здравствених установа приказан је у табели 10.

Табела 10. Оштећене и уништене здравствене установе приликом дејстава НАТО-а

Ред. бр.	Здравствена установа	Локација/општина
1.	Ратна болница у Јахоринском потоку	Пале
2.	Болница „Жица Блажуј“	Илица
3.	Болница Касиндол	Лукавица
4.	Амбуланта	Врбљани/Кључ
5.	Амбуланта	Лукавица

7.2.4. Образовне установе

Бомбардовањем образовних установа грубо су прекршене одредбе међународних конвенција којима је забрањено уништавање објеката који су неопходни за опстанак цивилног становништва, чиме је додатно оповргнута теза званичника НАТО-а, да су мете напада искључиво војни циљеви.

²³⁸ М. Шошић, Т. Таушан, С. Ждрале, М. Пејић, „Ратне болнице у Сарајевско-романијској регији“, АНУРС, Бања Лука, 2017. година, стр. 56–57.

²³⁹ Исто, стр. 59.

Уништене образовне установе приказане су у сљедећој табели.

Табела 11. Оштећене и уништене образовне установе приликом дејстава НАТО-а

Ред. бр.	Образовне установе	Локација/општина
1.	Електротехнички факултет	Лукавица
2.	Филозофски факултет	Лукавица
3.	Пољопривредни факултет	Лукавица
4.	Гимназија	Илица
5.	Основна школа	Врбљани/Кључ
6.	Вртић	Саница/Кључ

За вријеме бомбардовања и сам образовни процес у Републици Српској доведен је у искушење. На Медицинском факултету у Фочи због сталне опасности од НАТО напада настава је у то вријеме била прекинута. Да из тог разлога студенти не би губили школску годину, једна генерација је за вријеме бомбардовања полагала испите у Београду.²⁴⁰

7.2.5. Привредни, водопривредни и електроенергетски објекти

Бомбардовањем Републике Српске уништен је или оштећен велики број привредних, водопривредних и електроенергетских објеката. Бомбардовање привредних објеката вршено је више пута, чак и када је било извјесно да су сва производна постројења потпуно уништена. Примјер за ову тврдњу представља вишеструко бомбардовање комплекса „Претис“ у Воغوшћи.²⁴¹ Разарање електроенергетских постројења доводило је до честих нестанака електричне енергије што је изазвало невоље и патње цивилног становништва. Посебно су биле угрожене болничке и здравствене установе, а у знатној је мјери онемогућена производња основних животних намирница као и функционисање водовода и резервоара за воду, који су и сами били мета. Уништавање водовода директно је угрожавало здравље становника, због чега је постојала оправдана бојазан од избијања епидемија, а због уништавања резервоара за воду у Српском Сарајеву, болесници у болници „Касиндол“ на одјелу хемодијализе били су животно угрожени. Према неким изворима, управо због недостатка воде неопходне за хемодијализу у болници „Касиндол“ умрло је десет пацијената.²⁴²

²⁴⁰ Исто, стр. 70.

²⁴¹ Службени извјештај, ЦЈБ Сарајево, бр. 15-02-336/95 од 31. августа 1995. године.

²⁴² Ј. Лигтенберг, „Ратни дневник Пале 1993–1995“, „Донат-граф“, Београд, 2016. године, стр. 283.

Слика 49. Уништен резервоар за воду у Лукавици

Такође, на удару су биле фарме и сеоске задруге чија је једина функција била производња хране, те се њихово уништавање ни на који начин не може оправдати.

Преглед уништених привредних, водопривредних и електроенергетских објеката приказан је у табели 12.

Табела 12. Оштећени и уништени привредни, водопривредни и електроенергетски објекти приликом дејстава НАТО-а

Ред. бр.	Објекат	Локација/општина
1.	„Претис“	Вогошћа
2.	„Техничко-ремонтни завод“	Хацићи
3.	„Трудбеник“	Добој
4.	„Енергоинвест“	Ново Сарајево
5.	Складиште хемијских супстанци	Хацићи

Ред. бр.	Објекат	Локација/општина
6.	Трафостаница и далековод	Вишеград
7.	„УНИС“	Вогошћа
8.	„Вемекс“	Ново Сарајево
9.	Далеководни стубови	Власеница
10.	Електромрежа	Калиновик
11.	Хидроелектрана „Вишеград“	Вишеград
12.	Хидроелектрана „Богатићи“	Трново
13.	Резервоар за воду	Српско Сарајево
14.	Резервоар за воду	Хан Пијесак
15.	Резервоар за воду	Калиновик
16.	Резервоар за воду	Невесинје
17.	Зграда водовода	Калиновик
18.	Бунар за воду	Хацићи
19.	Водовод	Лукавица
20.	Водовод и рибњак	Доњи Вијачани/Прњавор
21.	Сточна фарма	Калиновик
22.	Сточна фарма	Хан Пијесак
23.	Сточна фарма	Романија
24.	Сточна фарма	Србиње
25.	Сточна фарма	Јахорина
26.	Сточна фарма	Добој
27.	Сточна фарма	Добој
28.	Сеоска задруга	Хреша/Српско Сарајево

Ако се посматра претходна табела, може се извести закључак да су причиње-не штете вишемилionске, а с обзиром на то да прецизних података нема, имајући у виду вријеме које је протекло од ових дешавања, тешко је са поузданошћу утврдити висину настале штете.

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

REPUBLIKA SRPSKA
MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI SARAJEVO
-Odjeljenje kriminalističke policije

Broj:

Datum: 05.09.1995.godine.

ZAPISNIK O UVIDJAJU

Bastavljen dana 05.09.1995.godine povodom izvršenog bombardovanja od strane avijacije NATO-snaga po industrijskim objektima i putnim komunikacijama na području opština Trnovo.

Na osnovu člana 154. stav 2. ZKP-a Republike Srpske, izvršen je uvidjaj od strane radnika OJB Sarajevu u sastavu:

1. Ljuboje Mirko, šefurni za uvidjaje i
2. Pešanović Binisa, krim. tehničar

Uvidjaj započeo istog dana u 10,15 časova.

Izlascom na lice mjesta Komisija za uvidjaje konstatovala da je iznad na industrijskom objektu-akumulaciono jezero hidrocentrale Bogatići, putna komunikacija Sarajevo - Trnovo i električna i PTT mreža u većoj mjeri oštećeni od dejstva bombardovanja avijacije NATO-snaga izvršenog u vremenu od 30.08. - 02.09.1995.godine na području opštine Trnovo.

U navedenom vremenskom periodu od 30.08. - 02.09. 1995.godine avijacija NATO-snaga je u više navrata i u različitim vremenskim intervalima izvršila bombardovanje (granatiranje) pomenutih objekata gdje je konstatovano sljedeće:

- Akumulaciono jezero hidrocentrale Bogatići dužine 3 km i širine oko 100 m smješteno između naselja Oglavak i Ilovce i litica uzvišenja Lučevik i sela Grab, uz putnu komunikaciju Sarajevo - Trnovo, na središnjem dijelu svoje dužine je oštećeno u većoj mjeri od eksplozije avio - bombe koja je ispaljena od avijacije NATO-snaga. Mjesto eksplozije se nalazi na neodređenoj dužini akumulacionog jezera usljed čega je oštećena zaštitna betonska podzida kao i sljeganje asfaltno podloge i ulegnuće iste na dužini oko 20 m i dubine oko 10 cm sa pukotinom po cijeloj širini putne komunikacije Sarajevo - Trnovo.

- Od mjesta podvođne eksplozije avio - bombe u pravcu Trnova na kraćoj udaljenosti pronađena je krater eksplozije avio - bombe prečnika 3 m koje se nalazi na ivici asfaltno podloge i nasipa puta usljed čega je nastalo oštećenje asfaltno trake po njenoj čitavoj širini odnosno pucanje u dužini od 8 m. Na mjestu eksplozije avio - bombe pronađeno je veći komad tjela eksplozivne avio - bombe.

- Na liticama iznad jezera na visini oko 50 m pronađena su tri mjesta od pogodaka avio - bombi (granata) na različitoj udaljenosti prečnika oko 5 m usljed čega su se obrušila veća količina kamena na magistralni put Sarajevo - Trnovom u namjeri zatrpavanja istog i prekida saobraćaja.

- Takođe na suprotnoj strani na litici uzvišenja Lučevik na visini oko 60 m iznad akumulacionog jezera pronađena su tri mjesta prečnika oko 5 m na međusobnim kraćim udaljenostima nastala od udara avio - bombi ispaljenih od strane avijacije NATO-snaga, u namjeri obrušavanja kamena u akumulaciono jezero radi izlivanja istog i potapanja putne komunikacije Sarajevo - Trnovo koja se nalazi na rastojanju oko 30 m od litice uzvišenja Lučevik.

-2-

- Od dejstva i eksplozija više izbačenih avio - bombi uništena je u cjelosti električna i PTT mreža na dužini od 3 km koja je postavljena uz samu putnu komunikaciju Sarajevo - Trnovo pored akumulacionog jezera.

Materijalna šteta nije utvrđena na objektima kao i električnoj i PTT mreži.

Lice mjesta fotografisano.

Uvidjaj završen istog dana u 11,00 časova.

ZAPISNIK SAČINIO

Ljuboje Mirko

8.

**ПОСЉЕДИЦЕ НАТО
БОМБАРДОВАЊА
ОСИРОМАШЕНИМ
УРАНИЈУМОМ**

Сумња да НАТО снаге у бомбардовању Републике Српске користе осиромашени уранијум изнесена је већ у току самог бомбардовања.

Ипак, представници НАТО-а о овоме су ћутали. Амерички званичници чак су тврдили да осиромашени уранијум не представља опасност по здравље људи, јер „не емитује више радијације од старог телевизора у боји“. Ипак, признање да је овакво оружје „потенцијално опасно, због своје токсичности и радиоактивности“, Американци су изrekli послје инцидента на ненастањеном јапанском острву Торишима, када су крајем 1995. и почетком 1996. године маринци „грешком“ испалили 1.520 метака са осиромашеним уранијумом.²⁴³

8.1. Међународне конвенције

Међународним уговорима, укључујући и Хашке конвенције из 1899. и 1907, Женевске конвенције из 1925. и 1949, те Нирнбершку повељу из 1945, забрањено је сходно начелима међународног права:

I) употребљавати оружје или тактику која проузрокује непотребно или увећано разарање или страдање;

II) употребљавати оружје или тактику која наноси штету цивилима;

III) употребљавати оружје или тактику која повређује неутралност држава које не учествују у сукобу;

IV) употребљавати отровне гасове и друге сличне супстанце, укључујући ту и бактериолошке методе рата;

V) употребљавати оружје или тактику која проузрокује распрострањена, дуготрајна и озбиљна оштећења животне средине.²⁴⁴

Употреба касетних бомби забрањена је у рату по одредбама горенаведених чланова I и II, док је употреба оружја са осиромашеним уранијумом забрањена по одредбама свих пет наведених тачака.²⁴⁵

²⁴³ <http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>, посјећено 13. априла 2016. године.

²⁴⁴ Р. Кларк, Ш. Џервези, С. Флаундерс, Н. Теших, Т. Дејхман и др.: „НАТО на Балкану гласови отпора“, „ЈУМЕДИА МОНГ“ д.о.о. и „Војноиздавачи завод“, Подгорица – Београд 2000. године, стр. 284.

²⁴⁵ Исто.

Употреба касетних бомби и оружја са осиромашеним уранијумом такође представља повреду Протокола 1 придодатог Женевској конвенцији (1977). Дио IV Додатног протокола 1 усвојен је ради заштите цивилног становништва и цивилних објеката.²⁴⁶

Члан 48. Основних правила (оп. аут. Додатног протокола 1) гласи: „Да би се осигурала безбједност цивилног становништва и цивилних објеката, стране у сукобу треба све вријеме да праве разлику између цивилног становништва и бораца, као и између цивилних и војних објеката, и у складу са тим треба да усмјере своје операције на војне циљеве.“²⁴⁷

8.2. Карактеристике осиромашеног уранијума

Прије било какве анализе посљедица коришћења муниције са осиромашеним уранијумом битно је истаћи његове основне карактеристике и хемијска својства.

Слика 50. Осиромашени уранијум хемијске ознаке U-238

Осиромашени уранијум веома је токсичан и радиоактиван нуспродукт процеса обогаћивања уранијума. Осиромашени уранијум тако се зове зато што се количина изотопа U-235, који се може фисионисати, смањује са 0,7% на 0,2% током процеса обогаћивања. Изотоп U-238 чини преко 90% садржаја како природног тако и осиромашеног уранијума. Осиромашени уранијум има око 60%

²⁴⁶ Исто.

²⁴⁷ Исто стр. 285.

радиоактивности природног уранијума и има полуживот од 4,5 милијарди година. Као резултат педесетогодишњег рада на обогаћивању уранијума ради употребе код нуклеарног оружја и реактора, САД има 1,1 милијарду фунти отпада осиромашеног уранијума.²⁴⁸

Осиромашени уранијум улази у организам инхалацијом, ингестијом и апсорпцијом преко отворених рана. Растворљив је у води, те може бити транспортован кроз организам, узрокујући прекиде и јонизацију молекула, уништавање протеина, ензима, РНК као и оштећења ДНК која укључују ломове двоструких ланаца. С обзиром на то да може проћи кроз плаценту узрокује оштећење радиосензитивних ткива фетуса. Остали ефекти осиромашеног уранијума укључују емоционалне и менталне проблеме, замор, губитак контроле екскреције и бројне облике канцера. Осиромашени уранијум представља опасност по здравље, јер се парентералним уласком у екстрацелуларну течност инкорпира у циљна мјеста – скелет и бубреге.²⁴⁹

8.3. Извјештај Експертског тима УНЕП-а (Програм Уједињених нација за животну околину)

Потврда о коришћењу муниције са осиромашеним уранијумом приликом бомбардовања Републике Српске званично је објелодањена у извјештају Експертског тима УНЕП-а – Програма Уједињених нација за животну околину (енг. *United Nations Environment Programme*) из маја 2003. године.²⁵⁰

Стручњаци УНЕП-а у времену од 12. до 24. октобра 2002. године пронашли су јасне трагове осиромашеног уранијума на три локације: на локацији некадашњег објекта за поправку тенкова у Хаџићима, некадашњег складишта муниције такође у Хаџићима, те касарне и складишта артиљеријског наоружања у Хан Пијеску.²⁵¹

У извјештају стоји и сљедеће: *„На тим локацијама пронађени су јасни и недвосмислени налази радиоактивних зрна или тачака контаминације на тлу и у земљи; на једној од ових локација утврђена је и контаминација воде, на двије контаминација ваздуха, а на три контаминација у узорцима флоре“*.²⁵²

Такође, наводи се и то: *„Пронађено је скоро 300 тачака контаминације, већина на локацији објекта за поправку тенкова у Хаџићима. Ови налази интересантни су са три становишта:*

²⁴⁸ Исто.

²⁴⁹ А. Duraković, „Statement of Dr. Asaf Duraković Chief of Nuclear Medicine, on the Medical Implications of Depleted Uranium“, International Action Organization, 2005. године.

²⁵⁰ Depleted Uranium in Bosnia and Herzegovina – Post-Conflict Environmental Assessment, Revised edition: MAY 2003.

²⁵¹ Исто, стр. 39.

²⁵² Исто.

- Много падавина пало је током раздобља од осам година, али су оне изгледа раствориле и однијеле само мали дио осиромашеног уранијума;

- Контаминација није распршена путем вјетра;

- Иако су различита возила прелазила преко одређених контаминираних дјелова, очигледно механичко дјеловање није допринијело нестанку контаминације.

Ова запажања наводе на закључак да је контаминација површине тла и земље можда по својој природи постојана.²⁵³

Истакнуто је и да је могуће да постоји још тачака контаминације изван истражених локација, али да је због опасности од мина и неексплодиране муниције истраживање било прилично ограничено.²⁵⁴

Слика 51. Један од пројектила са осиромашеним уранијумом пронађен приликом истраживања УНЕП-а на локацији код Хан Пијеска

Свеукупно је пронађено око десет радиоактивних зрна, двије кошуљице и неколико десетина фрагмената на три локације гдје је детектован осиромашени уранијум, а мјерења су показала да је још сто зрна присутно скривено у земљи. С обзиром на то да контаминација није распрострањена, постоје ваљани разлози за вјеровање да се велики дио зрна са осиромашеним уранијумом, која су испалена на истражене локације, нису раскомадала већ су се, више-мање, неопштећена забила у земљу. На тај начин, она представљају извор уранијума који у будуће може утицати на концентрацију уранијума у води за пиће.²⁵⁵

253 Исто, стр. 41.

254 Исто.

255 Исто, стр. 42.

REPUBLIKA SRPSKA
MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI SARAJEVO
Odjeljenje kriminalističke policije
Odsjek za protiv-diverzionu zaštitu
S A R A J E V O

Broj: 15-02-376/195.
Dana: 05.10.1995. godine.

SLUŽBENI IZVJEŠTAJ

O izvršenom uvidjaju povodom mitraljiranja Tehničkog remontnog zavoda Hadžići od strane Nato avijacije

Dana 08.09.1995 godine izvršen je uvidjaj povodom mitraljiranja Tehničkog remontnog zavoda Hadžići od strane Nato avijacije.

Uvidjajna ekipa je bila u sastavu:

1. Babić Aleksa, PPZ inspektor,
2. Dželetović Danilo, krim.inspektor,
3. Puzić Željko, krim. tehničar,
4. Savić Dragan, krim.tehničar,
5. Davidović Marko, krim.inspektor OKP SJB Hadžići,
5. Šipovac Ranko, PDZ tehničar.

Uvidjaju je prisustvovao:

1. Krstić Obren, inženjer mašinstva, tehnički direktor remontnog zavoda Hadžići.

Dolaskom na lice mjesta utvrđeno je sledeće:

U krugu Tehničkog remontnog zavoda Hadžići po zgradama i po asfaltnoj podlozi primijećeno je veći broj rupa pravilnog kružnog oblika prečnika oko 20 mm. U samim rupama su pronađeni komadi metala valjkastog oblika velike specifične težine i sa konusnim završetkom na jednom kraju čije su dimenzije prečnik 16 mm a dužina oko 9 cm. Nedaleko od otvora su pronađeni bakelitni komadi crne boje prečnika 30 mm, a dužine oko 9 cm sa otvorom u sredini čiji je prečnik 16 mm. Na spoljašnjoj strani istog primijećen je veći broj naknadno nastalih pravilnih fizičkih oštećenja (žljebova) koji posjeduju na žljebove nastale na projektilu posle prolaska kroz cijev. Pronađeni dijelovi su prilikom udara djelimično oštećeni te zbog njih ne možemo precizno odrediti njihovu dužinu. Na osnovu tvrdoće predmeta i oštećenja do kojeg je došlo prilikom udara u prepreku možemo zaključiti da su isti tom prilikom imali veliku trenutnu brzinu.

Na osnovu iznijetog nko utvrđivanja uzroka oštećenja dajem sljedeće mišljenje

M I Š L J E N J E

Na osnovu izgleda oštećenja na licu mjesta pronađenih dijelova košuljice i podkalibarnog probojnog zrna možemo zaključiti da se radi o oštećenjima izazvanim avio-topom kalibra 30 mm nepoznate proizvodnje.

IZVJEŠTAJ SAČINIO

Šipovac Ranko

Šipovac Ranko

Такође, могуће је да током грађевинских радова у будућности буду ископана радиоактивна зрна која су тренутно скривена у земљи. Уколико се ово догоди, постојали би одговарајући ризици од спољне изложености бета зрачењу и опасност од унутрашње изложености контаминацијом руку и удисањем.²⁵⁶

Приликом сачињавања извјештаја експертски тим навео је да је на неким од истраживаних локација утврђена контаминација подземних вода осиромашеним уранијумом, која је, истина, била ниска и безначајна, али индикативна с обзиром на контаминацију воде до које временом може доћи.²⁵⁷

Када је ријеч о контаминацији ваздуха двије локације показале су јасне индикације присуства осиромашеног уранијума.²⁵⁸

Присуство осиромашеног уранијума утврђено је и у узорцима лишајева, коре дрвета и маховине што такође указује на раније присуство осиромашеног уранијума у ваздуху, односно да су бар нека радиоактивна зрна на тим локацијама ударила тврде мете и површине, дијелом се распршила и претворила у прашину и разлијела се у ваздуху.²⁵⁹

У својим закључцима тим УНЕП-а истиче да је на три локације јасно измјерена контаминација осиромашеним уранијумом, чиме је потврђена ранија употреба муниције са осиромашеним уранијумом, те да су се ове локације поклопиле са потврђеним координатама НАТО-а.²⁶⁰

Иако се УНЕП озбиљно бавио проблемом осиромашеног уранијума као посљедицом бомбардовања у Босни и Херцеговини, институције Босне и Херцеговине нису предузеле много у вези с тим.

8.4. Истраживања у Босни и Херцеговини

О утврђивању посљедица бомбардовања пројектилама са осиромашеним уранијумом Савјет министара Босне и Херцеговине први је пут званично расправљао на сједници одржаној 10. јануара 2001. године, те је донио Одлуку о формирању Интерресорног министарског савјета. У ово тијело ушли су министри и замјеници надлежних ентитетских и државних министарстава. Задатак Интерресорног министарског савјета био је да се бави питањима везаним за такозвани „Балкански синдром“, да организује испитивање потенцијално угрожених простора и лица, те да организује сарадњу са другим надлежним тијелима

²⁵⁶ Исто, стр. 44.

²⁵⁷ Исто, стр. 45.

²⁵⁸ Исто, стр. 45–46.

²⁵⁹ Исто, стр. 46.

²⁶⁰ Исто, стр. 53.

која се баве овом проблематиком.²⁶¹ Ефекти рада овог савјета непознати су и јавности никада нису представљени резултати истраживања.

Влада Републике Српске закључком од 11. јануара 2001. године задужила је ГШ ВРС да формира стручну екипу за испитивање радиоактивности. ГШ ВРС формирао је и упутио стручну екипу за радиолошко-хемијско-биолошко извиђање у „Технички ремонтни завод“ Братунац (постројење премјештено из Хаџића).²⁶²

Након тога, начелник ГШ ВРС, у складу са усменим наређењем предсједника Републике, формирао је екипу за испитивање радиоактивности и на другим локалитетима захваћеним дејством авијације НАТО. Ову екипу чиниле су старјешине рода атомско-биолошко-хемијске одбране. У периоду од 16. јануара до 4. фебруара 2001. године екипа је извршила припреме и мјерења јачине дозе радиоактивног зрачења, те узимање и лабораторијску анализу узорака. Мјерења су извршена на 27 мјерних мјеста и на 176 мјерних тачака, те је констатовано да је муниција са осиромашеним уранијумом коришћена на свим мјерним мјестима у источном дијелу Републике Српске и на Рајаковом брду код Мркоњић Града.²⁶³

Иако је у Извјештају наведено да се измјерене јачине доза на свим мјерним тачкама и резултати узетих узорака крећу у дозвољеним границама, ГШ ВРС предложио је да се на државном нивоу формира експертска комисија која би се убудуће у континуитету бавила овом проблематиком.²⁶⁴

Овим питањима бавила се и Народна скупштина Републике Српске, која је 12. јануара 2001. године донијела Одлуку о образовању Анкетне комисије за испитивање посљедица на околину и становништво дејства муниције са осиромашеним уранијумом.²⁶⁵

Задатак ове Анкетне комисије био је да испита дејства муниције са осиромашеним уранијумом у смислу посљедица на околину и становништво, али резултати рада ове комисије нису познати.

---

²⁶¹ Одлука о формирању Интерресног министарског савјета, Савјет министара Босне и Херцеговине од 10. јануара 2001. године.

²⁶² Посљедице бомбардовања Републике Српске пројектилима са осиромашеним уранијумом, Министарство одбране Републике Српске, пов. број: 8/1-01-22/2001, од 24. јануара 2001. године. Извор: Архив Републике Српске.

²⁶³ Извјештај о испитивању радиоактивности, ГШ ВРС, пов. број: 1/11-10-1-9/12, од 5. фебруара 2001. године. Извор: Архив Републике Српске.

²⁶⁴ Исто.

²⁶⁵ Одлука о образовању Анкетне комисије за испитивање посљедица на околину и становништво дејства муниције са осиромашеним уранијумом, Народна Скупштина Републике Српске, број 01-30/01 од 12. јануара 2001. године, „Службени гласник Републике Српске“, број 1/01.

Конкретна истраживања институција Босне и Херцеговине о посљедицама коришћења муниције са осиромашеним уранијумом предузета су тек 2005. године, када се овим питањем бавила *ad hoc* Комисија Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине за истраживање посљедица радијације осиромашеног уранијума. Тада је утврђено да је на Босну и Херцеговину, односно Републику Српску током НАТО бомбардовања пало око 3,5 тона бомби и муниције са осиромашеним уранијумом. Након вишемјесечног дјеловања Комисија је утврдила да у Босни и Херцеговини постоји 15 контаминираних локација и на томе се стало. Јавност је то оцијенила као наставак вањских притисака да се овај огромни проблем стави под тепих.²⁶⁶

Јелина Ђурковић, која је предједавала наведеном комисијом, својевремено је тврдила да институције у Босни и Херцеговини никада нису показале интерес да се утврди тачан степен радијације и посљедице по здравље грађана, те је упозорила да ће посљедице дјеловања осиромашеног уранијума на здравље грађана бити актуелне и за неколико деценија, али да због умирања и емиграције становништва, неће бити доказа.²⁶⁷

Овим питањем бавио се и Завод за јавно здравство Федерације БиХ који је у више наврата испитивао радиоактивност на подручју Хаџића, те су током 2003. године обављена мјерења на 37 локалитета. Тадашњи директор Завода Жељко Лер рекао је да су резултати теренског и лабораторијског рада утврдили постојање контаминације на двије локације и то у „Техничко-ремонтном заводу“ у Хаџићима и касарни „Жуновница“ на подручју Федерације БиХ.²⁶⁸

Да је опасност од радијације реална потврђују и тврдње о смрти италијанских припадника СФОР-а од леукемије (али и војника из других земаља), о чему су подаци штуро изношени у јавност, што је довело до спомињања такозваног „Балканског синдрома“.²⁶⁹

Министарство одбране Италије поводом овог случаја формирало је посебну комисију 22. децембра 2000. године са задатком да испита случајеве оболијевања италијанских војника од малигних болести. Ова комисија истражила је 30 случајева обољелих војника у периоду од 1995. до 2000. године, те је утврдила да је 21 био ангажован на Балкану, од чега је шест војника преминуло.²⁷⁰

²⁶⁶ <http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>, посјећено 1. априла 2016. године.

²⁶⁷ Исто.

²⁶⁸ <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/18-godina-od-Nato-bombardovanja-zbog-Markala/207130>, посјећено 13. априла 2016. године.

²⁶⁹ <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20021126/bih03.asp>, посјећено 13. априла 2016. године.

²⁷⁰ Report-Health aspects of the Balkans-DU crisis: the Italian experince, Rappresentanza permanente D`Italia presso il Consiglio Atlantico, 30. januar 2001.

О овом случају је говорила и већ поменута Јелина Ђурковић која је навела да је према њеним информацијама око 270 војника из Италије који су у вријеме бомбардовања били у Босни и Херцеговини обољело од рака, док данас многи од њих нису међу живима.²⁷¹

О термину „Балкански синдром“ говори се и у Информацији Института за генетичко инжењерство и биотехнологију упућеној Комисији Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине за истраживање посљедица радијације осиромашеног уранијума, гдје је указано на то да су вршена истраживања на УН војницима за које се сумња да су били изложени осиромашеном уранијуму током деведестих година у Ираку и на Балкану. Наведено је да су код великог броја ових војника евидентирана патолошка стања често праћена леукемијама са смртним исходом, а која су широј јавности управо и позната под термином „Балкански синдром“.²⁷²

Треба истаћи и то да је због ових дешавања у сједишту НАТО-а у Бриселу 2001. године формиран *ad hoc* Комитет о осиромашеном уранијуму.²⁷³

Занимљиво је истаћи да, иако је званичан став италијанске владе био да се обољења њихових војника не могу довести у везу са боравком у мировним мисијама на Балкану, те да нема опасности за здравље војника који су боравили или бораве на подручјима која су била погођена бомбардовањем, италијанска Национална агенција за заштиту животне средине прописала је читав низ превентивних мјера којих се морају придржавати војници који су стационарани на подручјима која су била бомбардована осиромашеним уранијумом.²⁷⁴

Када су у питању истраживања о узрочно-посљедичној вези НАТО бомбардовања са порастом обољења од рака, овом тематиком у Републици Српској најозбиљније се бавила др Славица Јовановић.

Докторица Јовановић истраживање је радила од 1996. до 2001. године, а почела је тако што је као лекар у Дому здравља у Братунцу, у који је послје рата избјегло око 4.500 становника Хаџића, примијетила да се лекарима учестало

271 <http://pressrs.ba/info/vesti/broj-umrlih-od-raka-porastao-za-70-odsto-17-04-2013>, посјећено 13. априла 2016. године.

272 Информација о истраживању потенцијалних генотоксичних ефеката осиромашеног уранијумаведеног у оквиру пројекта „Цитогенетички маркери у хуманим популацијама ФБиХ као могући биоиндикатори за Балкански синдром“, Институт за генетичко инжењерство и биотехнологију, Сарајево, јуни 2005. године.

273 Забијешка са првог састанка *ad hoc* Комитета о осиромашеном уранијуму, Министарство иностраних послова БиХ – Мисија БиХ при ЕУ и НАТО, број 232-598/0000 од 17.01.2001. године.

274 Italian national environmental protection agency (ANPA) – Precautions to be taken upon finding munitions containing depleted uranium or fragments of such munitions, Rappresentanza permanente D'Italia presso il Consiglio Atlantico, 30. januar 2001.

јављају управо избјегли Хаџићани. На основу тога почела је да прати стопу смртности и закључила да је у једном малом мјесту као што је Братунац са око 20.000 становника свакодневно било по неколико сахрана и то углавном избјеглих Хаџићана. Људи су највише умирали од карцинома плућа, дигестивног тракта, дебелог цријева и мозга.²⁷⁵

У прилогу РТРС који се односи на посљедице НАТО бомбардовања општине Хаџићи у склопу града Српско Сарајево током августа и септембра 1995. године, у разговору са докторком Јовановић, између осталог речено је сљедеће:

Новинар: *„Докторица Славица Јовановић подсјећа да се почетком 1996. године, са наглим повећањем броја становника у Братунцу, нагло повећао и број пацијената. Учила је да су медицинску помоћ најчешће тражили пацијенти који су дошли из Хаџића и других сарајевских општина.“*

Др Јовановић: *„На подручју Братунца `98. године било је седам хиљада избјеглица и око 13 хиљада домаћег становништва. Те године од карцинома је умрло 27 особа – осам домаћих, 13 избјеглица из Хаџића и шест са других подручја. Удио рака у укупној смртности од 169 био је 20 одсто. Нисам могла да тврдим да је осиромашени уранијум био један од потенцијалних штетних фактора по здравље тих људи јер нисам стручна и компетентна за ту област, али сам могла то поставити као потенцијални фактор штетности.“*

Новинар: *„Више о осиромашеном уранијуму говорило се у београдским медијима, али је та прича завршена средином `98. године. Јовановићева је наставила да прикупља податке о здрављу људи који су боравили у зонама бомбардованим радиоактивном муницијом.“*

Др Јовановић: *„Истраживала сам то питање још двије године. Резултати су били поражавајући. Стопа смртности избјеглица из Хаџића који су дошли у Братунац у мају `98. године била је скоро четири пута већа од стопе смртности домаћег становништва, а два пута већа од стопе смртности избјеглица са осталих подручја. У Братунцу, гдје је те године било око двије и по хиљаде Хаџићана и око 18 хиљада осталог становништва, умрло је укупно 105 људи, а од тога 50 Хаџићана.“*

Новинар: *„Због даљег расељавања, Јовановићева је послије пет година рада престала да прикупља податке о смртности становништва, али је и даље указивала на здравствене проблеме људи који су боравили у зонама које су бомбардоване.“*

²⁷⁵ http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:554511-NATO-bombejos-uzimaju-danak, посјећено 15. априла 2016. године.

Др Јовановић: „Од 1996. до 2000. године у Братунцу је умрло 750 људи, што представља трагичан и тежак период у овој општини. Била сам сигурна да се ради о озбиљном проблему и очекивала сам да ће услиједити озбиљна истраживања и научно доказивање да ли је осиромашени уранијум могао бити један од фактора штетности по здравље.“²⁷⁶

Радећи на овој проблематици др Јовановић написала је и радове о теми која се односи на морталитет код расељених лица са подручја општине Хаџићи, односно удио карцинома у стопи смртности код расељених лица са подручја општине Хаџићи. У овим радовима вршена је анализа стопе смртности код више циљних група становништва на подручју општине Братунац у периоду 1996–2000. године. На основу параметара који су употребљивани у овим радовима изведено је више закључака:

- Да је стопа смртности становника из Хаџића око 2,2 пута већа од укупне стопе смртности општине Братунац;

- Да је стопа смртности становника Хаџића око 4 пута већа од стопе смртности домицилног становништва;

- Да је стопа смртности становника Хаџића око 2,5 пута већа од стопе смртности осталих избјеглица и

- Да је удио карцинома знатан у укупној смртности, а нешто је већи код становништва из Хаџића у односу на остале категорије становништва.²⁷⁷

О овом проблему говорио је и новинар и публициста Недељко Зеленовић, који је такође избјегао из Хаџића. Он је истакао да су према подацима из књиге умрлих православне цркве у Братунцу већ 1996. године на градском гробљу сахрањена 154 човјека, од је чега трећина Хаџићана. Годину послје, од 166 сахрањених 49 људи било је из Хаџића, а 1998. године њих 68 од 165 укупно сахрањених. Подаци за 1999. и 2000. годину још су катастрофалнији и у 1999. години од 101 умрлог 40 их је из Хаџића, а 2000. године тај однос је 105 напрема 51. Навео је и то да је највише умрлих радило у „Техничко-ремонтном заводу“ који је бомбардован од стране НАТО-а, те да је стопа смртности међу радницима на годишњем нивоу прије рата била 2-3 радника на 1.500 запослених, док се тај број након рата повећао на десетак и више смртних случајева годишње на свега око 500 запослених.²⁷⁸

²⁷⁶ „Дневник“ РТРС од 21. марта 2009. године, <https://www.youtube.com/watch?v=resXFygE48w>.

²⁷⁷ Прим. др Јовановић С, „Морталитет код расељених лица са подручја општине Хаџићи и других општина Сарајевске регије у периоду 1996–2000. године“ и „Удио карцинома у стопи смртности код расељених лица са подручја општине Хаџићи у периоду 1996–2000. године“.

²⁷⁸ <http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>, посјећено 1. априла 2016. године.

Јавности је познат и случај Слађане Шаренац, која се послје бомбардовања, као седмогодишња дјевојчица, играла у кратеру бомбе. Најприје су јој отпали нокти на рукама и ногама, а потом су се појавили и неки други здравствени проблеми због чега је једно вријеме провела на Војномедицинској академији у Београду.²⁷⁹

Истраживањем присуства и штетног дејства осиромашеног уранијума на становнике Хаџића бавио се и Институт за генетичко инжењерство и биотехнологију из Сарајева. У већ помнутој информацији коју је овај институт поднио Парламентарној комисији за истраживање посљедица осиромашеног уранијума утврђено је да је повећана фреквенција аберација хромозомског типа у узорцима локалних популација Сарајева, а ово се посебно односи на Хаџиће. С тим у вези, утврђено је да фреквенција структурних хромозомских аберација узорака популације Хаџићи износи 3,269%, те прелази граничну вриједност од 3%. У узорку који се односи на локалну популацију Сарајева (без Хаџића) ова вриједност износи 2,6%, те се налази испод граничне вриједности. Из наведених резултата јасно је закључено да је у узорку локалне популације Хаџићи утврђена већа фреквенција дицентричних хромозома што се користи као јасан показатељ изложености зрачењу, јер је појава дицентрика у здравој популацији веома ниска. Резултати микронуклеус теста показали су да у локалној популацији Сарајево 16,667%, а у локалној популацији Хаџићи 57,692% узорака прелази ниво дозвољене границе фреквенције микронуклеуса. Аритметичка средина узорака локалне популације Сарајево испод је дозвољене границе, док аритметичка средина узорка локалне популације Хаџићи прелази дозвољени ниво. Примјеном оба теста доказано је да је локална популација Хаџића несумњиво била изложена дејству осиромашеног уранијума, што се манифестује повећаним фреквенцијама малигних обољења.²⁸⁰

Поред становника Хаџића, посљедице од НАТО бомбардовања трпјели су и још увијек трпе и грађани из других општина Републике Српске.

Тако су и у Добоју здравствени радници Опште болнице упозорили на нагли пораст смртности пацијената и канцерогених обољења. Истраживањем које су обавили љекари Одјељења ОРЛ установљено је да су обољења од карцинома

²⁷⁹..<http://www.glassrske.com/drustvo/panorama/Karcinom-kosi-stanovnike/lat/115038.html>, посјећено 1. априла 2016. године.

²⁸⁰ Информација о истраживању потенцијалних генотоксичних ефеката осиромашеног уранијума проведеног у оквиру пројекта „Цитогенетички маркери у хуманим популацијама ФБиХ као могући биоиндикатори за Балкански синдром“, Институт за генетичко инжењерство и биотехнологију, Сарајево, јуни 2005. године.

коже лица и врата повећана за два и по пута у односу на предратни период. Третирани су пацијенти са подручја Добоја, Озрена, али и избјеглице из Сарајева које су се након рата настаниле на овом и подручју Посавине. На Одјељењу урологије такође је посљедњих година 50% болесника са малигним обољењима, што указује на могућност одложеног дјеловања појачане радијације.²⁸¹

О случајевима обољења на подручју Добоја непосредно после рата говори и примјер Одјељења за инфективне болести „Свети апостол Лука“ гдје је у двије посљератне године примљено више пацијената него у претходних 35 година.²⁸²

Због бомбардовања локација на Козари дошло је до појаве канцерогених обољења у поткозарским селима на територији Градишке. Мира Дмитрашиновић, лекар у амбуланти у Горњим Подграцима, изјавила је за „Мондо“ 1999. године да је у том крају дошло до масовног болијевања становништва од разних облика карцинома. Она је између осталог рекла: *„Све док није изграђен водовод у овом дијелу скоро да није било куће у којој није било малигнух обољења. Козара је синоним за нетакнуту природу и здраво животно окружење, али сам изненађена чињеницом да смо из тих породица имали више обољелих од карцинома“*.²⁸³

Такође, према подацима из Опште болнице Србиње у овој здравственој установи је током 2000. године болнички лијечено 6.110 пацијената, а од тога њих 328 са дијагнозом малигнитета што чини 5,37% од укупног броја лијечених, док је, илустрације ради, 1991. године од 13.654 лијечена пацијента њих 139 или 1,01% имало дијагнозу малигнитета.²⁸⁴

Да су сви крајеви који су бомбардовани од стране НАТО-а изложени штетним дејствима уранијума, потврђује и доктор Цмиљка Митриновић из невесињске болнице која наводи да је на овом подручју драстично порастао број лица обољелих од карцинома и да су сви они једно вријеме проводили на лијечењу у овој болници.²⁸⁵

²⁸¹ <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:451917-RS:-Uranijum-ubija-odlozeno>, посјећено 13. априла 2016. године.

²⁸² <http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>, посјећено 13. априла 2016. године.

²⁸³ <http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>, посјећено 1. априла 2016. године.

²⁸⁴ Допис Опште болнице Србиње Анкетној комисији Народне скупштине Републике Српске. 01-73 од 18. фебруара 2001. године.

²⁸⁵ <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Nevesinjska-bolnica-trazi-pomoc-od-ministarstva/173332>, посјећено 13. априла 2016. године.

Слика 52. Дјеца сједе на остацима пројектила, подручје Романије

Гостујући у емисији „Пресинг“ Радио-телевизије Републике Српске, која је емитована 19. маја 2008. године²⁸⁶, начелник хируршке клинике Клиничког центра у Источном Сарајеву, др Славко Ждрале, изнио је податке о повећању броја обољелих од карцинома у Источном Сарајеву, гдје су 1996. регистрована 93 пацијента, наредне године 95, 1998. године 175, 1999. њих 216, наредне године 263, а 2001. године чак 356 пацијената обољелих од неке врсте карцинома.

Треба напоменути и то да је Парламентарна скупштина Савјета Европе 24. јануара 2001. године упутила апел о забрани производње, тестирања, коришћења и продаје оружја које садржи уранијум и плутонијум. У апелу се наглашава да се такво оружје користило током интервенције у Југославији и да би исто могло имати дуготрајне ефекте на здравље и квалитет живљења људи у Југоисточној Европи, укључујући и посљедице које би се одразиле и на будуће генерације. Такође, Парламентарна скупштина Савјета Европе позвала је НАТО и УН да имплементирају програм медицинског надзора, не само на војницима који су учествовали у војним операцијама, већ и над цивилним становништвом на Балкану.²⁸⁷

²⁸⁶ Извор: Архив Радио-телевизије Републике Српске.

²⁸⁷ Апел Парламентарне скупштине Савјета Европе који се односи на забрану коришћења

8.5. Статистички показатељи пораста броја обољелих и умрлих лица од карцинома

Број умрлих од карцинома (тумора) у Републици Српској према подацима Републичког завода за статистику²⁸⁸ у сталном је порасту.

Ови подаци приказани су у табели 13.

Табела 13. Подаци о броју умрлих од карцинома у Републици Српској у периоду 1998–2014. година (Извор: Републички завод за статистику)

Година	Број умрлих
1998.	1.888
1999.	1.921
2000.	2.126
2001.	2.256
2002.	2.129
2003.	2.411
2004.	2.330
2005.	2.653
2006.	2.371
2007.	2.733
2008.	2.733
2009.	2.822
2010.	2.700
2011.	2.802
2012.	2.937
2013.	3.090
2014.	3.154

оружја које садржи уранијум и плутонијум, Представништво БиХ при Савјету Европе, број 63/01, од 26. јануара 2001. године.

288 „Статистички годишњак Републике Српске за 2009“, Републички завод за статистику Републике Српске, децембар 2009. године, стр. 80–81 и „Статистички годишњак Републике Српске за 2015“, Републички завод за статистику Републике Српске, новембар 2015. године, стр. 79.

Исти подаци презентовани су и у Билтенима ЈЗУ Института за јавно здравство Републике Српске за период 2005–2014. године.²⁸⁹

Из претходне табеле видљиво је да се годишњи број смртних случајева који су посљедица малигних обољења у Републици Српској у 2014. у односу на 1998. годину повећао за 1.266, или преко 67%.

Овај податак још више застрашује уколико у обзир узмемо и то да је 1997. године од тумора и карцинома у Републици Српској умрло 1.636 лица.²⁹⁰ С обзиром на то да се овај број у 2014. годину повећао за 1.518 лица, евидентно је да се број умрлих од рака повећао за преко 92%.

Према подацима ЈЗУ Института за јавно здравство Републике Српске за период 2005–2014. године,²⁹¹ удио смртности од малигних обољења у укупној смртности становништва у 2001. износио је 16,8%, а у 2014. години 21,9%.

Из свега овога може се закључити да стопа смртности и број лица која умиру од малигних обољења у Републици Српској константно расте, иако број становника опада (миграције, смањен наталитет), што, како упозоравају стручњаци, може да буде посљедица бомбардовања Републике Српске муницијом са осиромашеним уранијумом.

8.6. Посљедице бомбардовања осиромашеним уранијумом у другим земљама

Какве посљедице изазива муниција са осиромашеним уранијумом говори нам и примјер из Србије, која је такође била бомбардована овом муницијом, гдје се од малигних болести годишње разболи око 320 дјеце узраста до 19 година, од чега је двије трећине млађе од 14 година, а битку са овом опаком болешћу годишње изгуби 56 малишана.²⁹²

Посљедице дјеловања осиромашеног уранијума видљиве су и у Ираку, јер су бомбе које су бацане на ову земљу, током Заливског рата 1991. године, идентичне оним које су коришћене приликом бомбардовања Републике Српске. На некадашњим бојиштима широм ирачких и кувајтских пустиња пронађени су

²⁸⁹ „Здравствено стање становништва Републике Српске“, билтени од 2005. до 2014. године, ЈЗУ Институт за јавно здравство Републике Српске.

²⁹⁰ <http://pressrs.ba/info/vesti/broj-umrlih-od-raka-porastao-za-70-odsto-17-04-2013>, посјећено 13. априла 2016. године.

²⁹¹ „Здравствено стање становништва Републике Српске“, билтени од 2005. до 2014. године, ЈЗУ Институт за јавно здравство Републике Српске.

²⁹² <http://www.vesti-online.com/Vesti/Drustvo/471593/NATO-i-dalje-ubija-nasu-decu>, посјећено 14. априла 2014. године.

остаји радиоактивних пројектила испаљених из „савезничких“ авиона. Према извјештајима неколико америчких невладиних организација ирачка дјеца почела су да се разболијевају од неких „ријетких и непознатих“ болести. Такође, драматично је порастао број обољелих од аноцефалије, леукемије, тумора плућа и органа за варење. Повећан је и број побачаја и мртворођенчади, али сасвим сигурно најдрастичније су мутације на људским фетусима које настају због посљедица контаминације осиромашеним уранијумом са фрагмената америчких бомби.²⁹³

---

293 <http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>, посјећено 13. априла 2016. године.

ЗАКЉУЧЦИ

НАТО пакт се од почетка сукоба у Босни и Херцеговини отворено ставио на муслиманско-хрватску страну. Доказ су и акције које су претходиле операцији „Намјерна сила“.

Разлози за пружање овакве једностране подршке могу се наћи у општим друштвенополитичким и војним односима у свијету крајем XX вијека. Наиме, због распада СССР и окончања Хладног рата, Сјеверноатлантска алијанса морала је наћи нове разлоге свога постојања.

Такође, један од битних разлога је и предсједничка кампања тадашњег америчког предсједника Била Клинтона, који је желио да кроз уплитање у рат у Босни и Херцеговини, придобије повјерење својих бирача.

Бомбардовање Републике Српске од стране НАТО-а у оквиру операције „Намјерна сила“ трајало је са краћим прекидима 16 дана. Поред дејстава НАТО авијације, истовремено су дејствовале и Снаге за брзо дејство са положаја на Игману, а испалено је и 13 пројектила типа „томахавк“.

Повод за највећу војну операцију у Европи од Другог свјетског рата био је најмање битан. Ипак, као конкретан повод употребљен је никада до краја разјашњен инцидент на сарајевској пијаци „Маркале“.

Силина и снага, те број држава учесница у нападима које је НАТО предузео против Републике Српске говоре у прилог тези да је операција била унапријед смишљена, те да је за њен почетак био потребан било какав повод којим би се оправдала у очима свјетске јавности.

С тим у вези, упоредо са бомбардовањем вођена је и невиђена медијска кампања сатанизовања ВРС и српског народа у цјелини.

У нападима на Републику Српску употребљени су најсавременији типови оруђа и оружја, што је нанијело немјерљиву вишемилионску материјалну штету.

Ипак, највеће посљедице које је ова кампања произвела су људске жртве. Поред војних објеката гађани су и цивилни циљеви што је за посљедицу имало велики број страдалих недужних цивила, међу којима је било и дјеце.

Прецизан број страдалих ни до данас није у потпуности утврђен. Разлози су субјективне и објективне природе, а с обзиром на то да је протекло више од 20 година од бомбардовања, оправдано се може констатовати да тај број никада неће бити утврђен.

Поред директних посљедица које су НАТО напади имали на Републику Српску, треба нагласити и индиректне посљедице које је ова акција изазвала.

Прва од њих је омогућавање немјерљиве предности муслиманским и хрватским јединицама које су кренуле у општу офанзиву, што је за посљедицу имало губљење великог дијела територије под контролом ВРС, а све ово довело је до масовног прогона српског становништва са окупираних дијелова територије Републике Српске.

Друга, можда још и тежа индиректна посљедица по становнике Републике Српске огледа се у угрожености њиховог здравља усљед употребе муниције са осиромашеним уранијумом.

Нажалост, о овој проблематици још увијек се не говори довољно, те никада нису до краја утврђене све штетне посљедице које осиромашени уранијум изазива.

Имајући у виду чињеницу да је за распад уранијума потребно више милијарди година, евидентно је да ће и будуће генерације трпјети посљедице изазване овом „миротворном“ операцијом.

REPUBLIC CENTER FOR INVESTIGATION OF WAR,
WAR CRIMES AND SEARCH FOR MISSING PERSONS

DELIBERATE FORCE AGAINST
THE REPUBLIC OF
SRPSKA

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

REPUBLIC OF SRPSKA

MINISTRY OF JUSTICE

**REPUBLIC CENTER FOR INVESTIGATION OF WAR,
WAR CRIMES AND SEARCH FOR MISSING PERSONS**

**Milorad Kojic, Nevenko Vranjes, Viktor Nuzdic
and Dario Novkovic**

DELIBERATE FORCE AGAINST THE REPUBLIC OF SRPSKA

Banja Luka, 2017

REVIEWS

No Serb organization, governmental or non-governmental, no Serb state or community of states has ever in history of humanity attacked or otherwise imperiled any NATO member country. Furthermore, the relation toward the nations of NATO member countries has been historically the one of an ally, especially in the Great War and the anti-fascist coalition. These facts sure have not changed in 1995 or 1999, when with no scruple, NATO bombed first the Republic of Srpska, then Serbia too. The tragical thing about it is that we were bombed by the very descendants of pilots having been saved by brave Serb patriots all across from Banja Luka to Sumadija in the World War II. They were saved precisely by predecessors of those being bombed in 1995 and 1999. Tragical and agonizing thing.

Not even nowadays is the Republic of Srpska or Serbia a threat to any NATO country, although the first associations about NATO predominantly are the bombardment, depleted uranium and Milica Rakic!^{1*}

Never has any NATO country or an official of the Alliance apologized or expressed any words or feelings of the kind. Honored be many autonomous and conscientious individuals who have, quite a number of them to name them here.

We even feel worse about hypocritical explanations and excuses that we hear occasionally, which direct us almost cynically to forget everything in the name of a future with no promises for us.

Our experience with unbelievable satanizing and lies aiming to prepare the milieu for the felonious bombardment has turned into angle stones in construction of our future, while we intend to be entitled to have a say about it. The expression “collateral damage” reflects brutal heartlessness and arrogance while clearly displaying the intention to deregister us inhumanely and with no scruple from the book of human beings; its purpose being to make the contemporary public more willing to accept the cold and cruel killing from a great distance as well as destruction of bridges, schools or hospitals, which are not only protected under international conventions but also symbols of humanity’s values and aspirations.

---

^{1*} A three-year old victim of 1999 NATO bombardment, TN.

From medical point of view, presence of depleted uranium is a fact requiring no proof, since evaluation of patients falling ill and dying from malign diseases in the bombed areas, whose rise of incidence is inexplicable with any other cause, is a proof itself; that is, of a crime that perseveres regardless of the attempts to minimize it, to banalize it, or even paradoxically, to pronounce it harassment of the perpetrator. From psychological point of view, that might be an explanation of prolonged satanizing of the Serb people in media and persistence of policy of blackmailing and conditioning that we continue facing nowadays.

Our people do understand the modern directions in which the mankind moves, robotization and globalization of technologies, culture and politics, as well as they do understand their small power and role in the great global stage. Meanwhile, waiting for the apology and understanding, they are just trying to keep what is theirs – the spiritual and territorial property, which has not been grabbed, but quite contrary, created and kept as a part of the global culture, while it is now seized from us with no shame. Our chances in the large and stormy sea are not great, which is why we have been building our beacon, while defending the land on which we have been erecting it. No matter how small and insignificant in the great sea, that beacon might be a way-mark to others in the tempest, too.

This book might be a beacon to those who had bombed us to light up or enlighten their souls, no matter how pretentious this may sound. With the risk, of course, that they may be maddened or enraged by it, so that the beacon becomes a target as well.

PhD Nenad Stevandić

***

„(...) One should emphasize that the book on the North Atlantic Alliance aggression onto the Republic of Srpska is based on first-class sources having been recorded during activity of the Republic of Srpska Army and the Republic of Srpska Ministry of Interior, which were archived in the Republic Center for Investigation of War, War Crimes and Search for Missing Persons headquartered in Banja Luka. Also, the co-authors used the documents of the Republic Bureau of Statistics and Institute of Public Health of the Republic of Srpska. They searched the archives of the Republic of Srpska Radio and Television, where they scrutinized video-records taped during the NATO bombardment of the Republic of Srpska. Apart from that, the co-authors complemented the book with data they have obtained by interviewing people who have witnessed the bombardment, as well as the domestic and international literature (...) The book co-authored by MA Milorad Kojic, Doc. PhD Nevenko Vranjes, Viktor Nuzdic and Dario Novkovic represents an excellent research paper being abundant in precious information, which is also to a great extent a comprehensible compendium which may serve a broad reader audience, from university professors to the so-called „ordinary people“. Bearing this in mind, as well as other positive features of the manuscript, I am convinced that the book on the 1995 NATO aggression presents an important contribution to the study of the Republic of Srpska history as well as the history of the Serbs as a whole.”

Prof. PhD Goran Latinovic:

FOREWORD

The history of human civilization is filled with various conflicts, from the political to the most complex ones, such as wars. Unfortunately, despite the high level of intellectual, economic, technological and every other progress that the human kind has made, the wars are still present as the culmination of the crisis. Moreover, they have become even more devastating, more destructive and more tragical, since it seems that all scientific and technological achievements have been first applied to the field of development and improvement of munition and military equipment.

Our paper is focused on the territory of our place of residence, which is the Republic of Srpska, an entity within the Dayton Bosnia and Herzegovina, that covers around twenty-five thousand square kilometers, and has slightly more than a million and two hundred thousand habitants, of mostly Serb nationality. Therefore, there is numerically small number of people living in this area that will be famous in the recent world history for being exposed to previously unseen bombing of the one and only remaining post-Cold War military force called – the NATO alliance.

At the time, the NATO alliance consisted of sixteen member states, the most powerful countries in Europe and the USA. On the other hand, with no single ally, the Republic of Srpska was defended only by the Army and the Police of the Republic of Srpska and its people, which was less than two hundred thousand of military capable people. A small country like the Republic of Srpska, which has already been exhausted by the previous wars in Bosnia and Herzegovina and the region, could not have represented any kind of danger to world peace and safety as it had been presented then by the Western media. That is why NATO attack against the Republic of Srpska could not have been justified in any manner, nor will it ever be possible. To increase the irony, for the first time in the recent war history, NATO transparently supported one of the warring parties, the Muslim-Croatian, which was particularly obvious in the actions conducted by the Rapid Reaction Forces, that acted in coordination with the Muslim-Croatian forces, and with the provided air support, and thus performed heavy strikes and losses to the Serb Army in order to end the war to the detriment of the Republic of Srpska.

Additionally, it should be noted that NATO conducted those activities by using unauthorized weapons and munition which was used never before, such as missile warheads with depleted uranium. As a result of that, today, more than twenty years later, the Republic of Srpska and its people are facing a significant increase in the number of

malignancies, whereby the younger generations, just like the older ones, although the medical profession claims that they do not belong to the risky category, get cancer and die due to it, because the depleted uranium had contaminated the air, water, soil and facilities in the areas which were attacked by NATO aviation.

We are faced with a dilemma whether Bosnia and Herzegovna, and consequently the Republic of Srpska, should become a member of such an alliance, i.e. military organization which has undoubtedly written its history in a negative manner that will be remembered as evil by the future generations. During the consideration of such an option our attention was attracted by, the least, two facts. The first one was contained by the first sentence of this text, indicating that the history of human civilization has been filled with conflicts, wars and reconciliations. Thus, in 2009, France and England, both member states of NATO today, decided to unite their naval forces, despite the fact that during the Hundred Years' War between those two countries they had devastated each other's fleet. It is hard even to imagine the feelings of the traditional naval forces, that is of their people and sailors after having the knowledge of such fact. Identical example can be found in relations Germany, as a long-term member state of NATO, had with other member states, since it has been well familiar what the role of Germany in the wars worldwide was. Today, Germany is one of the most dedicated member states of NATO and the European Union. Another fact refers to the question if the Republic of Srpska can ignore the financial and personal needs of taking participation in the capacities of such military structure which is responsible for the consequences the people nowadays suffer from in the most vulnerable segment of their being – the health of their generations and children. We believe it is not easy to provide answers to those dilemmas, but the answers should certainly be sought directly from the people of the Republic of Srpska. Only by giving its statement, our nation can decide if and when it will be ready to talk about this issue and make some conclusions.

Therefore, we submit this paper to the scientific, professional and other interested public in order to support the culture of remembering of one very painful period of our recent past whose consequences can be found, and it seems they will be present for long time, in the future generations of the Republic of Srpska.

Also, the authors will carefully listen to all the critics and will incorporate them into our future editions.

Banja Luka, October 2017

Authors

1.

INTRODUCTION

Although there has been more than two decades since the NATO alliance bombed the Republic of Srpska, there are still no detailed studies that would encompass all aspects of these events.

There are many various consequences of bombing of the Republic of Srpska. First of all, we should not forget that this was the largest and the most organized military operation in Europe since the end of the Second World War, in which participated the biggest military force in the world, which is indicated by the number of the engaged military potentials, aircraft flights and the quantity of bombs thrown onto the Republic of Srpska. Also, it should be remembered that the munition with depleted uranium had been used during the bombing attacks, the consequences of which will be felt by the future generations as well.

Material damage the Republic of Srpska suffered is several millions and it would take years, even decades, to much larger and economically more stable countries to restore it.

NATO attacked almost everything, cities, villages, industrial facilities, power facilities, repeaters, etc.

Still, the greatest consequence and irrecoverable loss is human life, particularly if we have in mind the fact that there was a significant number of civilians who were killed as well, and unfortunately among the victims there were children as well.

As previously indicated, bombings had been performed using the ammunition with depleted uranium. Considering the unimaginable consequences that depleted uranium has for the living world, and the time period necessary for the disintegration of uranium, it is evident that the consequences which are health-related will be present in many future generations. This problem, unfortunately, has not been addressed properly by the broader public, so the aim of this study, among other things, is to initiate this issue as well.

Since the world public has been imposed the story of the Serbs as the only culprit for the war in Bosnia and Herzegovina, we hope that this study will provide a modest contribution in clarifying the truth about what really happened during the war in

Bosnia and Herzegovina, and a fresh insight into these events.

Having in mind the horrors of the war and the general chaotic situation in Bosnia and Herzegovina in the second half of 1995, documents and the exact data on these events are not complete or systematized.

During the work on this paper we have used the available relevant documentation primarily from our own resources of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations (hereinafter: the Center), i.e. the documentation that is found in the archive, library and databases of the Center.

Also, we have used all other relevant resources we could find.

In order to create as objective and complete picture as possible, we have used the literature of both domestic and foreign authors, and the authentic documents created at the time these events took place.

First of all, the basic documents are the documents of the Republic of Srpska Army, the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska, the Archive of the Republic of Srpska, official data of the Republic Institute of Statistics of the Republic of Srpska and the public institution Public Health Institute of the Republic of Srpska.

We have also reviewed and analyzed a large number of the authentic recordings from the places that had been directly attacked with NATO bombs, and which the Radio and Television of the Republic of Srpska provided to the Center. We also analyzed all other available videos that in some way represent authentic evidence of all the horrors NATO performed to devastate the Republic of Srpska.

We submitted requests to the municipalities that were attacked by NATO to access the documentation on victims and material damages. Particular attention has been paid to the media reports from this period, and we have talked to a large number of persons who were direct participants of these events, or were involved in the research of the bombing consequences. Also, we have analyzed and used available Internet resources providing information on the bombing of the Republic of Srpska.

It should particularly be emphasized that for the needs of this study we have interviewed numerous persons who were either direct witnesses or indirect participants during the performance of their duties and tasks. We believe that in this way the publication gained the credibility, and we therefore need to give special thanks to the victims and their families for deciding to testify about their tragedies and thus provide great contribution to the attempts of making these tragical events remembered forever.

Appreciating the volume of the used documentation, number of documents, resources, literature, information and data that have been used in the study, we think that its significance for the Republic of Srpska is multiple, and that it represents a solid basis for potential future studies and scientific papers in the field of history, law, medicine and military analytics.

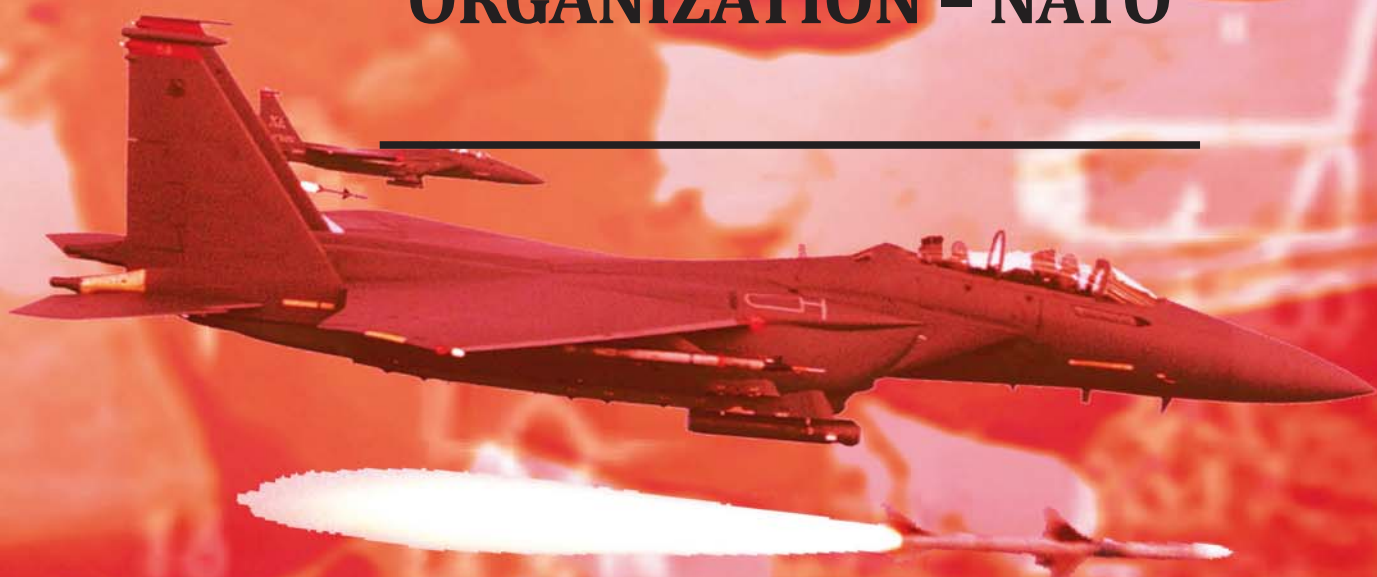

2.

**SHORT HISTORY OF THE
NORTH ATLANTIC TREATY
ORGANIZATION – NATO**

The North Atlantic Treaty Organization, more commonly known as NATO, has been established as a response to the potential threat from the Soviet Union.¹

In the Western countries there was a fear that the Communists, supported by the Soviet Union, could take power across the Europe, and the reason for this kind of thinking was, among other things, the takeover of power in the then Czechoslovakia by the Communist Party. Because of these events, the United States of America abandoned its traditional policy of diplomatic isolationism and started providing economic assistance to the European countries, primarily through the “Marshall Plan”. Parallel with the economic, military cooperation was also developing.²

Accordingly, the North Atlantic Treaty was signed on April 4, 1949. The new allies prescribed by Article 5 of this Treaty that “an armed attack on one or more member states shall be considered as the attack against all of them and that after such an attack each ally shall undertake such actions as it deems necessary, including the use of the armed force in response”.³

The Treaty from 1949 was signed by 12 countries: the United States of America, Great Britain, France, Belgium, Canada, Denmark, Italy, Iceland, Luxembourg, the Netherlands, Norway and Portugal.⁴

Although the signing of the Treaty created allies, it did not create military structure that could effectively coordinate its actions. This changed after the successful testing of the atomic bomb conducted by the USSR in 1949, and particularly after the beginning of the Korean War in 1950. After these, for NATO dramatic events, the North Atlantic Treaty Organization consolidated its command structure with the military headquarters in Paris. The British Baron Hastings Lionel Ismay was appointed as the first Secretary General of NATO.⁵

---

1 Source: official Internet website of NATO, <http://www.nato.int/history/nato-history.html>, visited on May 20, 2016

2 Ibid.

3 Ibid.

4 http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm, visited on May 20, 2016.

5 Source: official Internet website of NATO, <http://www.nato.int/history/nato-history.html>, visited on May 20, 2016

In the 1950s NATO was joined by Greece and Turkey (in 1952), and by West Germany (in 1955), after which the Soviet Union formed the Warsaw Pact.⁶

During this time NATO developed and adopted the strategic doctrine of “Massive REtialiation”, which implied that if the Soviet Union attacked any member state, NATO would respond by using the nuclear weapons, which should prevent every kind of attack.⁷

In the sixties the *status quo* started changing. Tensions rose again because of the „Cuban crisis“ and later due to the American military actions in Vietnam. During this decade, the headquarters of NATO were relocated to Brussels (in 1967).⁸

By the mid-1980s the Soviet Union lost the race against the West. The socialist economy collapsed, and after the Soviet Union failed to react upon the demolition of the Berlin Wall, the Warsaw Pact fell apart.⁹

After the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Warsaw Pact, NATO turned to other goals. Definition of “Europe” spread to the east, and in December 1991 the Council of the North Atlantic Treaty Organization was established. Its aim was to expand NATO to the east.¹⁰

According to the Treaty the main role of NATO is to secure freedom and safety of member states by using political and military means. In this sense, NATO should protect the Alliance’s joint values of democracy, individual freedom, the rule of law, and peaceful resolution of disputes, and to promote those values all over the Euro-Atlantic area. NATO also secures the forum where countries of the North America and Europe can jointly consult regarding the issues of common interest security and jointly act to resolve them. Furthermore, NATO is dedicated to defend the land of member states against the aggression or the threat of aggression, as well as to the principle that considers the attack on one or more member states of NATO as the attack against all its member states.¹¹

By analyzing the previous, and other documents regulating the legal status of NATO, there is no possibility that this alliance would attack some sovereign country or another alliance, unless NATO or one of its member states were attacked first. Therefore, the Republic of Srpska is a unique case, having in mind the fact that the Republic of Srpska was attacked by NATO, although the Republic of Srpska had not performed any military actions, nor had it endangered or expressed the intention to

6 Ibid.

7 Ibid.

8 Ibid.

9 Ibid.

10 Ibid.

11 „NATO Handbook“, Public Diplomacy Division, NATO, Brussels, Belgium, 2006, p. 15

endanger any of then member states of NATO. It is illusory to discuss the technical and military ability of the Republic of Srpska to perform such action.

So, during 1990s, after the initial hesitation, NATO became openly involved in the war in Yugoslavia.¹²

Before the fall of the Berlin Wall, NATO was a static organization whose existence was enough to deflect the Soviet Union. Intervention in the Balkans turned NATO into a dynamic organization. Accordingly, NATO adopted new strategic concept, and in the context of this concept and expansion to the east NATO continued to receive new members, so the concept of security was extended to the individual freedoms.¹³

Ever since it was established in 1949 NATO has acted in different ways in particular periods. In 1950s, it was an alliance of purely defensive organization; in 1960s it became a political organization, and in 1990s “the tool for stabilization” of the Eastern Europe and Central Asia through the inclusion of new partners and allies. For NATO those missions are not a choice but a necessity.¹⁴

By analyzing this short history of NATO, it can be concluded that NATO turned from a static organization into a dynamic one, and that from its initial defensive character it transformed into a political expansionist organization aimed at expanding to the east, at all costs and by all means, frequently by using its enormous military potential.

Unfortunately, the change of this concept was first felt by the Serbs, due to the direct involvement of NATO into the war in Bosnia and Herzegovina.

The officials of the Center talked to a military and political analyst Gostimir Popovic who gave his comments regarding the political situation and NATO activities in the Balkans in the early nineties: *„The military and political situation in the region of the South-East Europe was under the enormous pressure put on the Serb people with particularly pronounced pressure upon the Republic of Srpska and the Republic of Srpska Army. The aim was to offer to the international public justification for each attack against the Republic of Srpska and VRS forces, and to present those attacks as legitimate and legal. The international organizations practically fabricated events in practice so to have justification for the actions that followed, and all of them openly and fully supported the Muslim forces from Sarajevo, Croatian forces from Mostar (HVO) and the forces of the Republic of Croatia. At that time it seemed like the Serbs would be accused even if they disappeared from that area and some kind of revenge would be organized*

---

¹² Source: official Internet website of NATO, <http://www.nato.int/history/nato-history.html>, visited on May 20, 2016

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

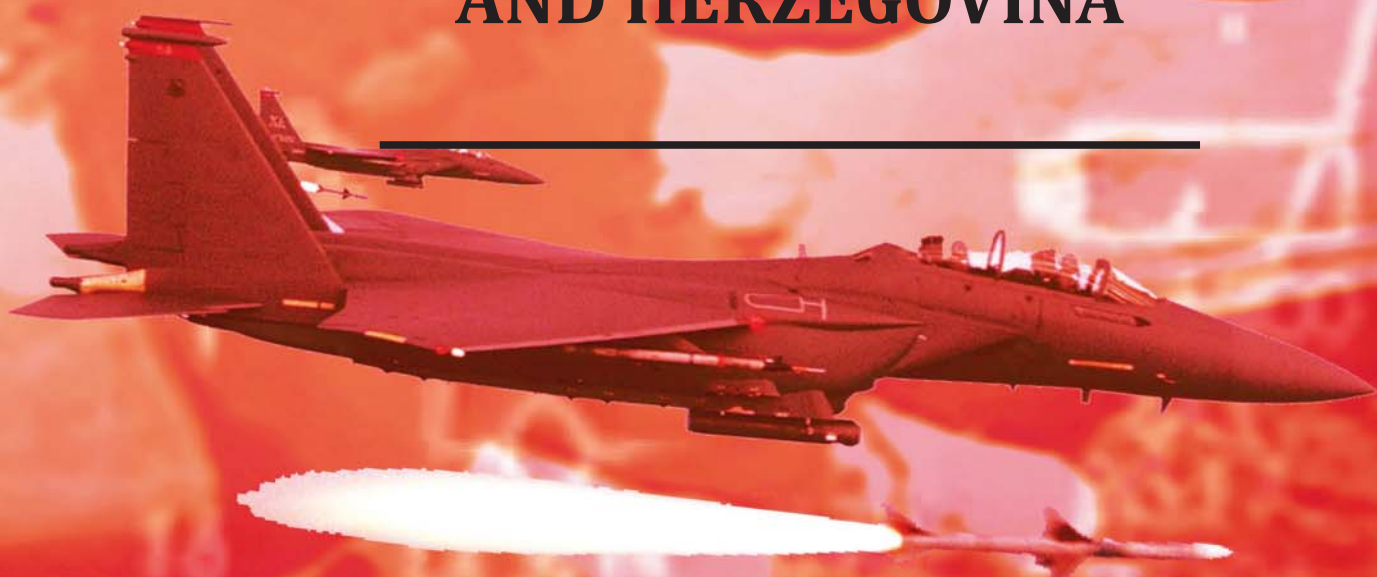
on the territory they held. Therefore, the actions of NATO forces were very thoroughly prepared and their representatives in the field presented merely an ikebana that should confirm everything that was about to happen. Since the air strikes against the Republic of Srpska were the first armed operations in the history of NATO alliance then the entire preparations were performed in a way that everything had been taken care of.”

3.

**THE ROLE OF NATO IN
THE WAR IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA**

As it has been already said, NATO is an international organization of a military and political nature established with the proclaimed goal to protect the Western Europe from the potential military aggression of the USSR and its allies. The disintegration of the communist regime in the former socialist block in the late '80s and early '90s resulted in disappearance of even just theoretical possibility to conduct such an aggression which made the existence of NATO alliance unnecessary. After the end of the Cold War and all the changes it brought, the Western countries were faced with new "security challenges" beyond the traditional field of NATO action, which justified the further existence of the organization. Therefore the spokespersons of this organization gave statements that NATO needed to find new tasks in order to justify its existence. Its involvement started much more modestly, but we have to remind you that NATO as an organization took part in the war in Bosnia and Herzegovina at its very beginning. Thus, in 1992, NATO sent a group of 100 men to Bosnia and Herzegovina who established their military headquarters in Kiseljak, in the vicinity of Sarajevo, under the excuse to assist the United Nations forces. Still, it was obvious that the goal was completely different. The NATO diplomat described this operation in the magazine „*Intelligence Digest*“: „*This is a very cautious first step and we do not make much fuss about it. But it can be the beginning of something more serious. Now we can say that NATO stepped onto the threshold. It is not quite sure that we will be able to open the door, but it is the beginning.*“ It seems clear that NATO commanders have already predicted the possibility of overcoming the resistance to the pressure imposed by the USA and Germany, and that the role of NATO in Yugoslavia will gradually expand. Thus NATO tried to create large mission "outside the field" from the very beginning of the war in Bosnia and Herzegovina. All of it was just an issue of making up the operation that in the end, with the support of the key countries, would lead to the active engagement of NATO "outside the field", and thus to its renewal.¹⁵

Also, the statement given by the British Foreign Secretary Douglas Hurd indicates that NATO was desperately seeking new tasks that would justify the existence of this alliance. Namely, at the session of the British Government on February 8, 1994, Hurd

¹⁵ R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: "NATO in the Balkans Voices of Opposition", "JUMEDIA MONG" Ltd. and "Vojnoizdavacki zavod", Podgorica – Belgrade 2000, p. 22-24.

persuaded his colleagues, advocating the air strikes against the Serbs, that the future of not only Bosnia, but NATO as well, was questionable, and that the survival of the alliance must be the main preoccupation.¹⁶

It is good to remind ourselves that Bill Clinton during his election campaign requested “more decisive strikes” against the Serbs, criticizing the former President George H. W. Bush for the alleged insufficient determination in the politics related to the war in Bosnia and Herzegovina.¹⁷

In order to avoid the sending of the US soldiers, that would be politically devastating for the campaign, the President Clinton decided to fulfill the promise he gave earlier to hit the Serbs “hard”, whereby the formal reason was less important. At that moment the President had to offer his voters the evidence that he did something at least, primarily because he said it publicly on several occasions.¹⁸

The attitude of the President Clinton towards the Bosnian Serbs is the best seen from his speech in 1993, in which he indicated that the Bosnian Serb Army in Bosnia was the same as “*the Nazi Army in the '30s and '40s*”, while after this statement the commentator of the National Public Radio added his objection that the Serbs were even worse than the Nazis, since, as he said, “*the Nazis had never raped Jewish women*”. All of it was used to convince the Americans that there is a “valid” reason for the American occupation of the Balkans.¹⁹

To support this we need to provide the statement of John Mirseimer, then professor of the political science at the University of Chicago, given to the “Voice of America”: “*Basically, we became allies of Muslims when we used the air force to defend them. Of course, they were trying to make us do it for a long time and to choose their side. And the more we do it, the more they will influence our decisions.*”²⁰

The hostile attitude of NATO alliance towards the Serbs can also be seen in the statement of the British military expert Jonathan Ayal, published in the London issue of The Times: “The best moment to resolve a conflict is the one when both sides understand that by fighting none of them will achieve anything, and not when one

---

16 C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 20.

17 R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “NATO in the Balkans Voices of Opposition”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 22-24.

18 “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 33-34.

19 R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “NATO in the Balkans Voices of Opposition”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 22-24.

20 “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 33-34.

side approaches defeat. Now the serious defeat of the Serbs might encourage the Albanians to rebel against the Serbs... The weakening of Serbia will have impact on the entire region. Therefore, the NATO's offensive against the Bosnian Serbs will not be remembered as a demonstration of the Western determination, but as a typical example of what happens when the emotions overcome the reason, while using the force with no specific goal."²¹

The American politics, since the end of 1993 at least, was focused on the consistent change of the relations between the forces in favour of the Croatian and Muslim sides. The most obvious example of this is the fact that the Croatian intervention in the war in Bosnia and Herzegovina has never been criticized by Washington in the way it was done when it comes to the role of Serbia in the same war.²²

The policy of NATO alliance directed against the Serbs was finally confirmed by the later bombing of the Federal Republic of Yugoslavia in 1999.

Although even earlier, during 1994 and 1995, NATO openly supported the Muslim and Croatian sides, and performed eight action of lower intensity, the main attack on the Republic of Srpska was carried out within the action called "Deliberate Force" which lasted from August 30 until September 14, 1995.

As a direct reason for the largest military action in Europe since the World War II, the United States of America, i.e. NATO used the explosion that happened in Sarajevo at "Markale" market on August 28, 1995. Reporter of "The New York Times" from Washington, David Binder, reported that the explosion happened a day after the Assistant Secretary of State Richard Holbrooke promised more active NATO strikes. From this it is obvious that the explosion at "Markale" was just an excuse for the attack. Binder also indicated four different military sources that denied the UN report after the accident by which they accused the Serbs for the explosion. Although Binder was the permanent correspondent of "The New York Times", it is interesting that he had to publish this story in the magazine „*Nation*“.²³

It should also be noted that on August 27th (a day prior to the explosion at Markale) Holbrooke appeared on the American television in the show „*Meet the Press*“ and on that occasion threatened Serbs with a campaign of air strikes which would last from six to twelve months, saying that unless they accept the negotiations „then the game will actually be just waiting for a trigger to initiate air strikes“.²⁴

²¹ "Diplomatija bombi", "NIN", September 1995

²² C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 28.

²³ R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: "NATO in the Balkans Voices of Opposition", "JUMEDIA MONG" Ltd. and "Vojnoizdavacki zavod", Podgorica – Belgrade 2000, p. 64

²⁴ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of

That the explosion at “Markale” was only a formal cause for the intervention can also be seen from the documents of the American Central Intelligence Agency (CIA) in which it is indicated that NATO could not have acted earlier, meaning could not have introduced its mighty aviation due to the fact that there no political consensus between the allies was achieved at the time, and this was necessary for, as they put it, “*fierce revengeful military strikes*”.²⁵

The air strikes that followed after that resulted in numerous civilian and military casualties, and the immeasurable material damage to the Republic of Srpska.

It should be particularly emphasized that one of the main goals of the air strikes against the Republic of Srpska was to secure the military superiority of the Muslim and Croatian forces, after which they carried out the general offensive to the positions of the Republic of Srpska Army (hereinafter: VRS).

In fact, the thesis that the NATO actions were coordinated with the actions performed by the Muslim and Croatian forces in terms of goals that were the subjects to air strikes, and that they exchanged daily reports about the results of actions is supported by the fact that the General Staff of the so-called Army of BiH was fully aware of the goals and results achieved in every single attack against the positions of the VRS performed by NATO aviation and the Rapid Reaction Force.

As one of the proofs for this statement is the Report of the General Staff of the so-called Army of BiH sent to the commands of all corps and divisions providing a detailed review of the efficiency of NATO aviation and the Rapid Reaction Force against the positions of the VRS. It is significant to mention that this report contained all individual objectives destroyed and damaged in the period from August 30 to September 8, 1995, which provided enormous advantage to them in operational and tactical sense compared to the VRS.²⁶

Having in mind the fact that some of the goals were deeply within the territory of the Republic of Srpska, and that there was no possibility that the enemy forces could be almost instantaneously informed about the results of the air strikes, the only logical conclusion would be that there was daily correspondence between the NATO and UNPROFOR commands on one side, and the commands of the Muslim and Croatian forces on the other side.

---

the Air University Balkans Air Campaign Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 28

²⁵ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p. 377.

²⁶ Report on the effects of the NATO aviation and the Rapid Reaction Force, the General Staff of the Army of BiH, no. 1-1/1206-1 of September 9, 1995. Source: The Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations.

The obvious examples of such joint actions against the positions of the VRS are the actions “FARZ” and “URAGAN” which resulted in the fall of Vozuca and the loss of a large part of the defense positions of the VRS at the Ozren battlefield. Namely, the chronology from the September 1995 indicated that the task of NATO alliance was to destroy the main communication hub of the VRS at Mount Ozren, the repeater “Kraljica”, which caused the interruption of communication between the units of the VRS in this area and also made them isolated from the General Staff and the rest of the Republic of Srpska. After this repeater was completely destroyed on September 7, as indicated by the aforementioned information, which was sent, among others, to the commands of the Second and the Third Corps of the so-called Army of BiH, the units of these corps initiated actions called “FARZ” and “URAGAN” early on September 10.²⁷

Those actions resulted in takeover of Vozuca, which resisted constant attacks from the beginning of the war, and severe sufferings of the Serb soldiers and civilians in the entire region of the Mount Ozren, where particularly prominent were the crimes committed by the notorious unit “El Mujahid”.

The opinion about the events in the battlefield around Ozren during NATO attacks on the Republic of Srpska, was also provided by Zoran Blagojevic, the former Chief of Staff of the 4th Ozren Light Infantry Brigade (hereinafter: 4th OLIBr), which belonged to the Ozren Tactical Group, subordinate to the Operational Group Doboje.

„Operational Group Doboje was part of the 1st Krajina Corps of the Republic of Srpska Army. The responsibility zone of the 4th OLIBr was the line Lozna – Kamenicki Premet whose length was 30 km and encompassed the south part of Ozren and broader area of Vozuca. Besides the 4th OLIBr, there were other units of the Army of the Republic of Srpska (Prnjavor Brigade, Srbac Brigade, PJP – special police unit, Vucjak Brigade, Krnjine Brigade, corps military police) which operated in this area occasionally, in various periods.

The 4th OLIBr had a task to protect the civilian population and centuries-old territories of the Serb nation in the region of the southern Ozren and Vozuca, proved by the existence of the Holy Trinity Monastery, built between XIII and XIV century. The unit did not operate offensively during the war. It only performed defensive actions in order to protect the civilian population and the territory. From tactical point of view, it is important to indicate that the area of Vozuca separated two large regions, two Corps of the so-called Army of BiH located in Zenica and Tuzla. The road communication Zenica-Zepce-Zavidovici-Vozuca-Banovici-Tuzla, which would be used for supplying the 2nd Corps of the so-called Army of BiH with material and technical assets, was intercepted.

---

²⁷ First-instance judgment of the ICTY in the case IT-04-83-T against Rasim Delic of September 15, 2008, p. 89. Source: ICTY.

From the mentioned point of view it is also important to provide the fact that the so-called Army of BiH, during the entire war, engaged the respectable military forces in the wider area of Vozuca, which could not have been engaged in other regions of Bosnia and Herzegovina (corridor, Sarajevo battlefield, Doboje battlefield, etc.). The information about their engagement in the offensive actions conducted on September 10, 1995, speaks about the number and equipment of their forces in the area defended by the 4th OLIBr. In the period from 1992 until the end of the war, the area of Vozuca was subject to large offensive that the so-called Army of BiH performed every year during this period, and even increased the intensity of it each year. The sporadic attacks of varying intensity became constant. In 1995 Alija Izetbegovic assigned to the so-called Army of BiH a priority task of conquering and ethnic cleansing of the wider area of Vozuca. The following forces were engaged for this purpose:

1. The 2nd Corps of the so-called Army of BiH under the command of Sead Delic (a total of 9.000 soldiers)

- all three Divisions (21st, 22nd and 25th Division) with a total of 5.400 soldiers
- 224th and 225th Brigades with a total of 3.600 soldiers and

2. The 3rd Corps of the so-called Army of BiH under the command of Sakib Mahmuljin (a total of 12.000-14.000 soldiers)

- 375th Tesanj Brigade;
- 7th Muslim Brigade;
- 329th Brigade;
- 328th Brigade reinforced with the Maneuver Battalion of the 3rd Corps and Maneuver Battalion from Zavidovici;
- special police unit and
- unit "El Mujahid".

The overall number of the soldiers engaged from the 2nd and the 3rd Corps of the Army of BiH for this purpose was around 23.000. This only shows the tactical importance of the southern part of Ozren and area of Vozuca.

All the time the defense of Vozuca lasted, the entire combat and leadership structure of the 4th OLIBr was confident for they defended their homes, so they were easily breaking offensives and causing great losses of people and technical assets to the enemy. Ever since the unit "El Mujahid" joined the war, we pointed to its existence. The arrival of this unit only proved the fact that a part of the international community decided to support our enemy. We organized our units to work on discovering the offensive plans of "EL Mujahid" unit, whereby we used our own intelligence "sources" and "hard" link we had established within their communication structure. We also engaged an interpreter for the Arabic language and thus found out about the involvement of a part of the inter-

national "peacekeeping" forces in the planned operation of the occupation and ethnic cleansing of Vozuca. This was exactly what we experienced on August 30 and September 7, 1995. At that moment it was very difficult for all of us, and made us feeling emptiness in the soul and feeling like someone was breaking our wings.

Due to the decision of Alija Izetbegovic on the priority task of taking over Vozuca, and the information we gathered that the units of the "peacekeeping" forces would be involved, in addition to their own forces, the attack on relay station "Kraljica" was expected. We communicated with our superior command (Tactical Group Ozren) through this relay station. It was expected that they would attack the relay system "Kraljica" to terminate the connection between the command and its subordinate units and thus weaken the units within the Tactical Group Ozren. The engagement of the international forces and the communication problem were felt on September 10, 1995 through the actions of our artillery weapons when our fire positions were quickly detected and the opposing forces acted upon the precise coordinates, and thus disabled our defense. The international forces, in addition to the aviation actions and logistics, made a step further, which can be proved by the fact that during reporting of Sead Delic and Sakib Mahmuljin to Alija Izetbegovic in the occupied Vozuca, Sead Delic thanked a battalion of the international "peacekeeping" forces (Pakistan Battalion) for the direct support.

A missile attack and destruction of the relay "Kraljica" was performed to destroy the system of command and coordination of units within the TG Ozren. It is well known that the communication system is a heart of every military formation, from the lowest to the highest level.

Regarding my personal attitude towards the NATO attacks on the Republic of Srpska, I cannot give my opinion about the areas in which I had not been present, but I am sure about one thing, regarding the area of TG Ozren or in the zone of responsibility of the 4th OLIBr, the forces of the so-called Army of BiH would have never won the area of Vozuca if the international forces had not intervened. The best confirmation of my attitude can be found in their unsuccessful large offensives they were carrying out each year during the war period. There is information that the command structure of the international forces could not have understood how the so-called Army of BiH failed to take over the area of Vozuca during a great offensive in 1994, when the 2nd and the 3rd Corps of the Army of BiH acted together. It was the offensive which lasted for 10 days (from June 1 to 10, 1994) from the early morning until late evening hours. No international forces were involved in the combat actions at the time. The same outcome would have happened in 1995 if the international forces, led by NATO units, had not participated actively. This statement can be confirmed by the information that the members of the so-called Army of BiH called our battlefield "Tabut battlefield", and the fact that they did not reward

the members of the 2nd and the 3rd Corps of the so-called Army of BiH with their military reward “golden lilly”, unless they had fought in Vozuca battlefield.

Nenad Cvjetkovic is one of those who wrote about the events that happened on Mount Ozren in September 1995. Thus, in his book “Bitka za Vozucu” (*Battle for Vozuca*) he states the following: “On September 6 (author’s note: it was September 7) the telecommunication relay Kraljica, the symbol of the proud Mount Ozren was destroyed, radio stations became silent, which made the Vozuca soldiers feel abandoned... The operation should have started (author’s note: “URAGAN” and “FARZ”) on September 6, 1995, at the same time as NATO bombing of the defense lines and communication systems of the VRS, which is seen from the written order of the Colonel Lenda. It was obviously a coordinated joint action of the Army of BiH and NATO alliance, but the Muslim commanders waited for four days to see if NATO was going to keep its promise!”²⁸

Also, all of this was followed by the media „pursuit“ led by the West media against the Serbs by satanizing the VRS, state leadership and the entire Serb population.

The statement that best describes the change in relations of the Western countries towards the Serbs was given by one old lady from Srpsko Sarajevo for the Serb Radio and Television. Namely, among other things, she said to have witnessed the events from the World War II, when the Serbs used to rescue and hide British pilots from the Muslim police forces who were chasing them in order to kill them, and today she is witnessing the situation in which their descendants, sons and grandchildren, want to „say thank you“ by bombing the population that saved their fathers.²⁹

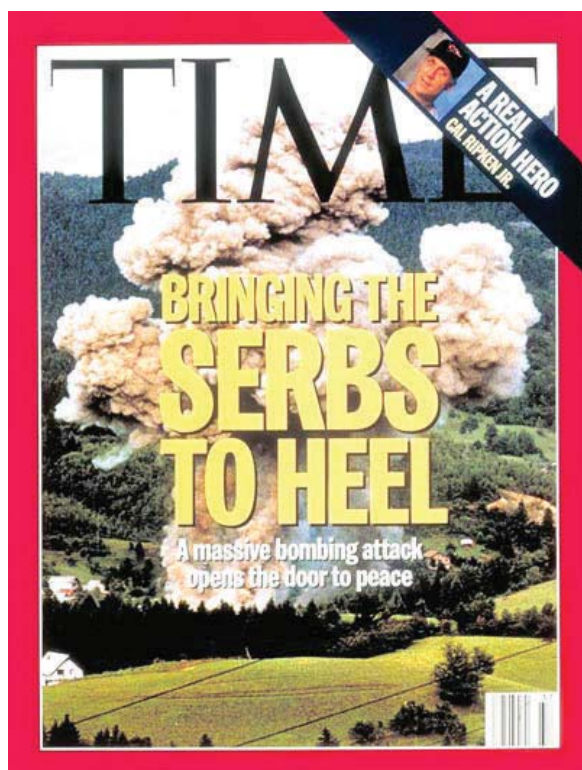
Antic and Kecmanovic noted the following about the implications of NATO air strikes against the positions of the VRS, and the overall position of the Republic of Srpska in later negotiations: „NATO bombing had previously led to the destruction of the Serb front in Bosanska Krajina; Banja Luka had also been endangered. The Croatian units conquered Grahovo, Drvar, Kupres, Glamoc, Sipovo, Mrkonjic Grad and Kljuc, and the Bosniak Fifth Corps conquered Bosanska Krupa, Sanski Most and Bosanski Petrovac. In such circumstances the Republic of Srpska did not have much negotiation opportunities. Its Army held less than 49% of the Bosnia and Herzegovina territory – the percentage the great powers allowed to be owned by the Serbs – and the survival of the Serbs became questionable“.³⁰

Misha Glenny, a reporter of the British BBC in the period of wars in former Yugoslavia, also talked about the significance of the military intervention of the Western powers

²⁸ N. Cvjetkovic, “Bitka za Vozucu: (1992-1995)”, “Misionar”, Doboj 2012, p. 162 and 168

²⁹ Central news show Dnevnik, September 4, 1995. Source: Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

³⁰ C. Antic, N. Kecmanovic, „Istorija Republike Srpske“, NIP Nedeljnik, Belgrade, 2016, p. 322

Picture 1. The attitude of the Western media towards the Serbs reflected in the cover page of the magazine „Time“; saying “Bringing the Serbs to Heel”

on the outcome of war in Bosnia and Herzegovina, who wrote about this topic from the perspective of several years afterwards: „NATO campaign of bombing positions of the Serbs... culminated in firing 13 cruise missiles „Tomahawk“ at the command and control center of the Bosnian Serb Army. The result was the break down of the Serb defense system in the western Bosnia and the Muslim and Croatian army filled the vacuum that appeared as a result“. David Anthony Llewellyn Owen agrees.³¹ In this way the USA used its extended hand (NATO) to perform the redistribution of the territory and forced the Serbs to withdraw from the territory they occupied for ages.³²

The Center officials have also interviewed the General Zivomir Ninkovic, a Commander of the Air Force and Air Defense of the Bosnian Serbs Army (hereinafter: ViPVO VRS) in the period of NATO attacks on the Republic of Srpska, who said the following about the role NATO had in the war in Bosnia and Herzegovina, and the methods it used. “At

³¹ British politician and a Member of the UK Parliament for many years.

³² B. Simms, “Unfinest hour – Britain and the Destruction of Bosnia”, “Buybook”, Sarajevo – Belgrade 2003, p. 269 – 270.

the beginning of the war it was clear to us that the so-called Army of BiH and the Croatian Defence Council (HVO) did not possess the branch Air Force and that they cannot establish it fast, so we were sure that we were the masters of the air space above Bosnia and Herzegovina and beyond.

We were the strategic advantage of our army, not only for controlling the airspace, but because of the great firepower and maneuverability of our aviation (aircrafts and attack helicopters) supporting the units of the VRS, which could lead to the fast completion of the war by military victory of the VRS.”

So, in October 1992 there was a meeting in Banja Luka with the General Ninkovic, organized upon the request of the Lord David Owen and Cyrus Vance. The meeting was also attended by a group of NATO officers. General Ninkovic said the following in regard to this meeting:

„During the meeting Lord Owen literally yelled, repeating constantly that there was no solution to end the war by military victory under the current conditions in a situation when we had 76% of Bosnia and Herzegovina territory under our control. Obviously annoyed, Lord Owen interrupted the meeting, without even giving me a hand or greeting me, which is inconceivable in diplomacy.

In informed the Commander of the General Staff of the VRS, General Mladic, and the President of the Republic of Srpska, dr Karadzic, about the course of the meeting and my estimations about its purpose and their intentions. I estimated that the next move would be the adoption of the UN Safety Council Resolution which prescribed a ban on military flights, whose implementation would be controlled by NATO and that we must not accept it. Unfortunately, my estimations soon came true: the Resolution was adopted, and I was ordered to relocate the aviation to the Federal Republic of Yugoslavia.

Realizing the war complexity and its characteristics, as well as potential consequences for the Serb population and the VRS, I decided to give a public statement in such situation.

I asked the General Novak to go to the Radio Banja Luka. I kindly asked the editor to allow me to address the public. I made such decision on my own, without consulting anyone. The original statement can be found in the archive of the Radio Banja Luke.

I refused to perform the task I was given and to relocate the aviation to the FR Yugoslavia, and said it was the opinion of all members of ViPVO VRS. By making such statement, with no prior consultations with my deputy and assistants, I took full personal responsibility for all consequences, and by saying that this was the view taken by all members of ViPVO VRS, although I had not asked for anyone’s view, I wanted to strengthen the position of the ViPVO VRS Commander.

This information was soon published by all major international media.

To me and to my closest assistants it was clear that we were not endangered by the aviation of the Republic of Croatia or the hostile armed forces of the hostile armed forces of the so-called Army of BiH as some serious opponents. Our real enemy was the so-called international community with a previously unseen "tool", NATO alliance, and that we were going to face an aggressive diplomacy, whose power was actually huge military machinery. We assessed that, once the conditions were created through several phases with different content, NATO would execute the aggression against the Republic of Srpska."

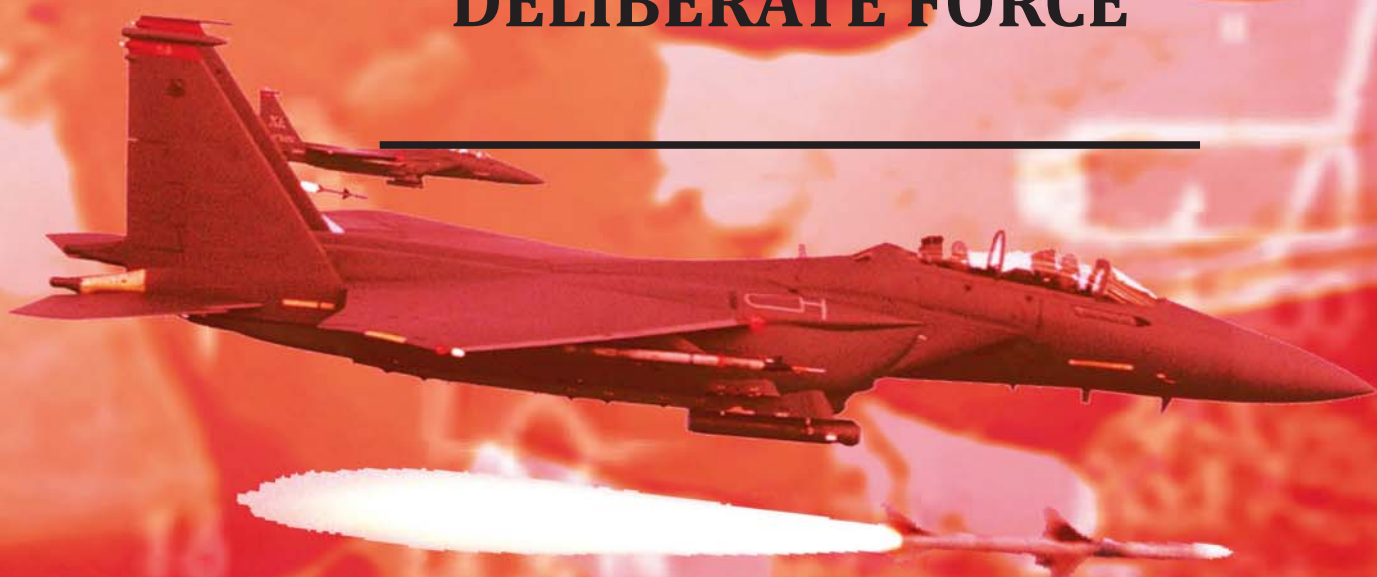

4.

**NATO ACTIONS
PRECEDING THE OPERATION
“DELIBERATE FORCE”**

In 1992 the North Atlantic alliance started its formal engagement on the area of the former Yugoslavia, acting as part of the United Nations, through two missions – first, the blockade in the Adriatic Sea and the second, the preservation of a ban on flights over Bosnia and Herzegovina. Both missions were basically directed against Serbia and the Republic of Srpska. The goal of the first mission was to ensure the implementation of the embargo against Serbia, by preventing the deliveries of arms to the war zones. The second one was aimed at preventing the Serb aviation (the Croatian aviation was rather symbolic, and the Muslim non-existing at the time) to operate in Bosnia and Herzegovina. The ban on flights was the first NATO action since its establishment and it was called “Deny Flight”.³³

Prior to the official operations, the positions of the Serbs in Bosnia and Herzegovina had been recorded by spy satellites, as ordered by the US National Security Agency. The Agency found out that the Serb artillery around Sarajevo “were more vulnerable to the air strikes”. The Chief of the General Staff of the US Air Force, General Merrill McPeak advised the White House that the Serbs could be stopped by the air strikes. Another advocate of the military action was the Commander in Chief of the NATO Allied Forces Southern Europe from 1993 to 1994, and later the Chief of Naval Operations of the US Navy in the period 1994 to 1996, the Admiral Jeremy Michael Boorda.³⁴

It can be said that a specific engagement of NATO forces started in July 1992, when the NATO forces were assigned a task of maritime traffic monitoring in the Adriatic Sea that referred to the former Yugoslav republics. This engagement was related to the previous decisions of the UN that referred to the embargo on arms imports in the former Yugoslavia and the economic sanctions imposed on Serbia and Montenegro in May 1992. In November 1992 NATO forces were authorized not only to perform monitoring, but also to force the countries to respect the imposed embargo and sanctions.³⁵

---

³³ <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=940707>, seen on March 29, 2016

³⁴ B. Simms, “Unfinest hour – Britain and the Destruction of Bosnia”, “Buybook”, Sarajevo – Belgrade 2003, p. 54

³⁵ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p.18

Regarding the operation “Deny Flight”, it should be indicated that it started on October 16, 1992 and it was called “Operation Sky Monitor”, which implied regular patrols of NATO aircrafts in the airspace of Bosnia and Herzegovina, aimed at implementing the UN Security Council Resolution 781 of October 9, 1992 concerning a ban on military flights over Bosnia and Herzegovina. This operation was renamed into “Deny Flight” after the adoption of the UN Security Council Resolution 816 on March 31, 1993 which authorized NATO forces to intercept, and if necessary, to shoot down every aircraft that violated the ban on flights.³⁶

As the war in Bosnia and Herzegovina continued, the NATO was given another task by the UN – the protection of the Muslim enclaves. Besides the additional assignments, NATO planes were also used for other forms of assistance to the Muslims. So, for example, on February 25, 1993, the American President Clinton ordered deliveries of aid to the Muslims in Bosnia and Herzegovina which was air-dropped from the American and other NATO aircrafts. Clinton gave this order only 35 days after assuming the function of the US President.³⁷ It was one of the first moves of the new president in the international political scene and an initial signal for military engagement of the United States of America in Bosnia and Herzegovina in a role of the Muslim protector. It should be emphasized that it is not true that all consignments had humanitarian character, since this was also a way to maintain a combat readiness of the Muslim Army. Afterwards it continued in much larger proportions by supplying from the air the Muslims in the safe zones, from where the Muslim units initiated raids and offensives against the VRS and committed mass crimes against the Serb population.³⁸

The issue of impartiality of the US, NATO and the international community definitely emerges here, since there were many enclaves in which the Serbs were in danger and which had to be protected. So for example, during 1992, the area of Bosanska Krajina, predominantly inhabited by the Serb population, was isolated and cut off from the rest of the Republic of Srpska, Serbia and the world. However, such situation, that threatened to become a humanitarian disaster, obviously was not enough for the international community to react. In this regard it is quite logical to ask why only one side of the conflict had a privileged position and status of a victim, what the protectors aimed at and what the final goal of the unconditional support to the Muslim-Croatian side in the conflict was.

That the humanitarian aid airdropped by NATO aircrafts was reserved exclusively for one side in the conflict, it is seen in the example of the death of twelve babies in Banja Luka, who died due to the lack of oxygen could not have been delivered because

³⁶ Ibid. p.19

³⁷ On January 20, 1993, Clinton took the oath of office of the President of the United States of America

³⁸ M. Crnomarkovic, “Balkanska tragedija”, “ART print”, Banja Luka 2006, p. 145

of the land blockade of the western part of the Republic of Srpska and the sanctions imposed on the Federal Republic of Yugoslavia by the UN Security Council, which was the culmination point of the international community's hypocrisy.

This tragical event was described by the academic, Professor Dragan Danelisen, the former Head of the Children's Surgical Clinic in Banja Luka:

„In the period from May 22 to June 19, 1992, at the Department for Intensive Care and Therapy of the Children's Diseases Clinic, 12 newborn babies died! They all needed oxygen for their therapy procedure. Since the "corridor" towards Serbia through Posavina was interrupted, due to the daily fights, it was not possible to deliver the oxygen by the roads, which was the way we were regularly supplied by until then. The only possibility to obtain the oxygen was by air. Many appeals for help were sent via radio, television, "Glas Srpske" and other newspapers, and written notifications were sent to: the Federal Social Policy Bureau of the FRY, and Mr Alan Court, the UNICEF representative in Yugoslavia. Television Belgrade has broadcasted the interview of Tatjana Lenard with Mr Boutros-Ghali during which he was presented this problem. Despite all appeals, the airplane with the oxygen tanks, which had been loaded and waiting for several days at Batajnica airport to get the take-of permit, has never received it.

He could not fly without special approval of the Security Council, since a "no-flight" zone has been introduced over the former BiH.

That is how the lives of 12 babies stopped. Among the dead infants there were seven babies of the Serb nationality and five of the Muslim nationality. If that matters?!

If we'd had the oxygen, some of those babies would have been alive today for sure."³⁹

In August 1993, the North Atlantic Council (NAC), as the highest political decision-making organ within NATO, expanded the mandate of the operation "Deny Flight", in a way that it authorized NATO forces to perform air strikes against the goals on the land, under the explanation that it was the protection of the peace forces.⁴⁰

Still, until the end of February 1994, NATO had not been in a situation to use force.

The legality and legitimacy of this decision is in any case controversial. The question is how a military alliance can by itself determine and assign to itself a mission that implies not only restriction of sovereignty and territorial integrity of other countries, but also a military attack on their territory, armed forces and population.

---

³⁹ D. Danelisen: "Ko njih pita (stradanje djece u ratu)", "Glas Srpski", Banja Luka, 1995, p. 63

⁴⁰ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p.19

4.1. First action – Shooting down of four Serb “J-21 Jastreb” aircrafts

The first NATO operation against the VRS was conducted on February 28, 1994. NATO “AWACS”, which was flying above the Hungarian territory, discovered at 6.35 a.m. a group of six aircrafts flying to the south at low altitude. In the meantime, NATO reacted by sending two “F-16C” fighters that were recalled from their regular patrol flights over Herzegovina. Without any warning or call to land the aircraft the flight leader of “F-16C” pair, with the registration number 89-2137, shot down the first aircraft with “AMRAMM” missile at 6.45 a.m. In the following several minutes three more aircrafts were shot down at low altitude by using “AIM-9 SIDE WINDER” missiles. The UN report indicated that the fallen light attack “J-21 Jastreb” aircrafts belonged to the ViPVPO VRS. The UN officials stated that the four of them took off from “Udbine” airport, while they did not know the exact take-off place for the remaining two.⁴¹

Pilots Ranko Vukmirovic (1960), Zvezdan Pesic (1963) and Goran Zaric (1964) were killed in this action.⁴²

Picture 2. Pilots who were killed in the attack carried out by NATO aviation on February 28, 1994: Ranko Vukmirovic, Zvezdan Pesic and Goran Zaric

4.2. Second action – Bombing of the VRS positions in the vicinity of Gorazde

In the late afternoon on April 10, 1994, two American F-16C fighters attacked the positions of the VRS Herzegovina Corps in the areas of Preljuca and Goli Vrh, 12 kilometers southwest of Gorazde. The UNPROFOR Commander in Bosnia and Herze-

⁴¹ <http://avijacija.com/?p=1065>, visited on March 13, 2016

⁴² “Iz smrti u besmrť”, Air Forc Command and the PVO of the VRS, Banja Luka 1996, p. 24-26

govina, General Michael Rose⁴³ requested close air support based on the reports of his observers in Gorazde who informed him about the alleged direct attacks of the VRS against the positions of the Muslim army.⁴⁴

Picture 3. General Michael Rose

Once the attack was approved, two “F-16C” from the Aviano base were redirected from their regular patrol flight and sent to the area of Gorazde with a task to destroy the Bosnian Serb tanks “T-55”. Due to the bad weather conditions and the lack of fuel, four general-purpose aircraft bombs “Mk.82” weighing 227 kg, were dropped on the reserved target – the artillery command post. No more specific details were provided regarding the results of the action. According to the information published by some Western magazines, the aircrafts were guided by the UN “observers” from Gorazde who actually were members of the British Special Forces SAS (Special Air Service).⁴⁵

This example also questions the impartiality of the peacekeeping forces, having in mind the fact that their mission should not have been aimed at “invocation” of bombing attacks. In other words, wherever there was a possibility that the military operations of the VRS would endanger and defeat the Muslim-Croatian forces, the peacekeeping forces and NATO would have interfered in order to, not just stop the VRS, but also to defeat it in a way to provide the immeasurable support to the Muslim-Croatian forces. This was accompanied by strong media propaganda about the alleged aggression and criminal behavior of the Serb forces.

---

⁴³ British general that served as the Commander of UNPROFOR in BiH from January 1994 until the end of 1995.

⁴⁴ <http://avijacija.com/?p=1065>, visited on March 13, 2016.

⁴⁵ Ibid.

A great media space has been opened up for the news about the Serb bombing of the hospital in Gorazde and information on the deaths of thousands of innocent Muslim civilians. In a conversation the UN Commander in BiH, British General Michael Rose had with the American Republican Senator John. P. Murtha, the General Rose said that the reports were exaggerated and that the number of Muslim victims in the vicinity of Gorazde “*was closer to two hundred than two thousand*”. This example also shows that the world media has obviously tried to justify NATO interventions in every way. The UN officials said that the hospital was not destroyed by the Serb forces and that it was still functional and needed only to be cleaned. The reason the hospital was damaged was the fact that the Muslim forces set up their military command directly next to it.⁴⁶

4.3. Third action – Repeated bombing of the VRS positions in the vicinity of Gorazde

Attacks against the positions of the VRS in the vicinity of Gorazde were repeated on April 11, 1994. Under the same procedure and the same justification as the previous day, the two fighter bombers “F/A 18C” from the squadron of the United States Marine Corps, located at the Aviano base in the north of Italy. They attacked the Serb village Bare with three “Mk.82” bombs, two of which did not explode. There were some technical problems with one identical bomb, which could not have been disengaged from the carrier placed under the wing of the aircraft. In the repeated flight, the aircrafts fired a six-barrel cannon “Vulcan M-61” 20 mm caliber. According to the NATO sources, the results of the attack allegedly indicated they destroyed one tank “T-55”, three armoured personnel carrier and a truck. The Serb military sources said that two houses were demolished, two medical vehicles destroyed and two medical technicians killed.⁴⁷

According to the available sources, three soldiers of the VRS were killed that day: Ratkovic Rastimir (1968), Maljevic Radovan (1949) and Cearnic Milimir (1951).⁴⁸

4.4. Fourth action – Reconnaissance of the VRS positions in the vicinity of Sarajevo

After a few days, or more precisely, on April 15, 1994, ViPVO VRS hit the French “Etendard IVP” of the 16th squadron of the French Navy. It took off from the aircraft

⁴⁶ R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “*NATO in the Balkans Voices of Opposition*”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 60-62.

⁴⁷ <http://avijacija.com/?p=1065>, visited on March 13, 2016.

⁴⁸ Electronic Database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing People Investigations, Certificate of Death, ID: 30061, 30492, 30965 and the List of killed, dead and missing soldiers of the City of Trebinje, ID: 31134

carrier Clemenceau along with another aircraft of the same type to perform their reconnaissance mission. The explosion of the surface-to-air missile “Strela-2M” badly damaged the tail of the aircraft. Pilot, the Corvette Captain, Pierre Clare managed to return to the aircraft carrier thanks to his enormous experience.⁴⁹

4.5. Fifth action – Third bombing of the VRS positions in the vicinity of Gorazde

General Rose again asked for the close air support on April 16, 1994. Four attack aircrafts “A-10” of the US Air Force, which were already in the air, received the orders to attack the Serb forces. Their attack was interrupted due to the bad weather conditions and the lack of fuel. According to some information, one of them was hit and in return to Aviano base, it fell into the sea, five kilometers from the Italian coast. American official sources have never admitted the loss. Soon after the aircraft “OA-10A” flew to the Gorazde zone, two British aircrafts “Sea Harrier FRS.1” of the British Navy from the 801st naval squadron arrived from the aircraft carrier Ark Royal. They were trying to locate the Serb tank, flying low below the clouds, whose lower base was 600 m. Soon after it dropped the bombs, the aircraft with the identification number “XZ498” was hit by a surface-to-air missile. The pilot jumped on to the territory controlled by the Muslims. After the loss of the “Sea Harrier”, the further flights were aborted and NATO aircrafts carrying bombs and flying toward their targets were returned to their bases. The decision was justified by the deterioration of the weather conditions, difficulties in the radio connections and the uncertain fate of the fallen pilot.⁵⁰

After the shooting down of the British aircraft, the then UK Minister of Defence, Malcolm Rifkind, said it was a collapse of the air force advocates.⁵¹

4.6. Sixth action – Bombing of the VRS positions in the vicinity of Ilidza

According to the claims of the UNPROFOR spokesperson, on August 5, 1994, in the dawn, the members of the VRS took one tank “T-55”, two armoured personnel carriers and a self-propelled anti-aircraft gun “M-18” produced during the World War II. The helicopter “Puma” of the French Army, which tried to find this gun, was fired at which is why it returned to the UNPROFOR base in Kiseljak. Later in the afternoon of the same day, the NATO retaliation started – the air attack carried out by four Amer-

---

⁴⁹ <http://avijacija.com/?p=1065>, visited on March 13, 2016.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ B. Simms, “Unfinest hour – Britain and the Destruction of Bosnia”, “Buybook”, Sarajevo – Belgrade 2003, p. 95

ican "A-10A" aircrafts, four British "Jaguar Mk.Ia", four French "Mirage F-1CT" and six Dutch "F-16A" (two in the reconnaissance version). A support was provided by two "E-3C AWACS", one "EA-6B" to prevent the response of the Serb PVO, the flying command center "EC-130", an unidentified reconnaissance plane and several air-tankers. According to the official announcements, the usually provided reasons, bad weather conditions and insufficient intelligence support, minimized the effects of the action. It is claimed that two "A-10" fighters have destroyed the abandoned self-propelled gun "M-18". This took them 600 grenades fired from the seven-barrel cannon "GAU-8/A" 30 mm. The Muslim radio stations reported that NATO aircrafts threw the rejected bombs on the Muslim military forces and thus caused severe casualties. The Dutch version stated: at 2 p.m. the base of Dutch fighters "F-16A" received a request from the NATO Air Force Command for the Southeast Europe to prepare aircrafts for the possible air operations in the afternoon. The order to take off came at 3.55 p.m. Two aircrafts took off at 4.15 p.m. Without the usual refueling from the US tankers "KC-135A" they flew to the designated zone in the vicinity of Sarajevo. They met there two "A-10" that flew from Aviano base 45 minutes earlier. Their role was to, by using the low and slow technique, find the targets and home in on targets the fighter aircrafts. Rain made the targets invisible. The Dutch aircrafts left the Sarajevo zone and headed to refueling tankers above the Adriatic Sea. They were given new targets to which they started at 5.30 p.m. Two "A-10" and two "F-16A" continued the search north of the city. The newly arrived pair of "A-10" was operating in the south. On the basis of the new reconnaissance photos, the Dutch aircrafts recognized their target. They spotted it from a height of 3,600 m through the fog layer. Although they were ready to drop the bombs "Mk.82", according to the rules of combat engagement, they had to wait until their air observers "OA-10A" have identified the subject to attack. Both "F-16A" were recalled via secure communication channel prior to the air strike.⁵²

4.7. Bombing of "Udbina" airport

On November 21, 1994, NATO used 30 aircrafts from four countries to conduct the air strike on the airport "Udbina" in the Republic of Srpska Krajina, which resulted in heavy damage of the runway.⁵³

As the reason for this NATO action they indicated the operations of the aircrafts which were stationed at the airport "Udbina". In fact, on October 24, 1994, the troops

⁵² <http://avijacija.com/?p=1065>, visited on March 13, 2016.

⁵³ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 22.

of the Muslim 5th Corps initiated an offensive from the Bihac region in the direction of the southeast, taking the territory of the Republic of Srpska in the length of 30 to 35 kilometers in two directions – along the valley of the Una River and the road towards Petrovac. The joint forces of the VRS and the Srpska Krajina Army initiated a counteroffensive called “Shield 94” (*Stit 94*), in which participated the above mentioned aircrafts from the Udbina airport.⁵⁴

On November 20, the UN Security Council unanimously adopted the Resolution 958 which allowed the use of NATO air force above the Croatian territory under the UN control, which was an obvious signal that the international community openly chose one side in the conflict by directly helping them.⁵⁵

4.8. Sporadic bombings

On September 22, 1994, three NATO aircrafts attacked one VRS tank in the vicinity of Sarajevo, under the explanation that it opened fire on an armored vehicle of the French contingent of UNPROFOR.⁵⁶

In May 1995 (on May 25 and 26) two sporadic bombings were conducted on the ammunition storage of the VRS near Pale at Jahorinski Potok. For retaliation, members of the UN were taken as hostages. This resulted in almost immediate suspension of bombings. On June 2, 1995 the Serb PVO, using a missile system known as „Cube“, shot down one „F-16C“, whose pilot, Captain Scott O’Grady, survived after having been catapulted from the aircraft. He was hiding in a dense forest for six days, until he was saved by the Marines, who were observed by the VRS forces but did not act due to the humanitarian reasons. The American and the Dutch aircrafts attacked the tanks of the VRS south of Srebrenica on July 11, 1995.⁵⁷

In addition to bombings, the NATO aviation also interfered with the VRS helicopters which carried the wounded to the „Korani“ hospital, and thus endangered the lives of the wounded.⁵⁸

---

54 D. Bogojevic i D.Ilic: „Orlovi sa Vrbasa“, Ruma 2014, p. 152-153

55 Ibid. p. 154

56 C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 22.

57 <http://avijacija.com/?p=1065>, visited on March 13, 2016.

58 J. Ligtenberg, „Ratni dnevnik Pale 1993-1995“, „Donat-graf“, Belgrade, 2016, p.263.

5.

**“DELIBERATE FORCE”
OPERATION**

The NATO bombing of the Republic of Srpska, called “Operation Deliberate Force”, represented a military intervention of NATO forces (led by the US) during the war in Bosnia and Herzegovina. NATO aviation bombed the positions of the VRS, including the civilian targets/objects under the explanation that they were used for military purposes. Within the unprecedented media campaign they created a manipulative justification of bombing attacks in broad international circles.

A military and political analyst Gostimir Popovic also provided his review of the operation “Deliberate Force”: *“Actions of NATO forces directed against the objects on the territory of the Republic of Srpska were part of a comprehensive support to the Muslim and Croatian forces in the part of aviation activities. These activities are not related only to the air fire actions, but also to the monitoring of the situation in the field, collection of data and the sending of the same to the Muslim and Croatian forces. In this way NATO alliance positioned itself as a party involved in an armed conflict, which is contrary to the international conventions, and in some segments to the rules of use of NATO alliance forces that existed at that time. Since the planners of NATO alliance leave nothing to chance, but add the meaning and message to everything, it is easy to conclude that the name of this operation indicates it is a deliberate force, but it does not say it also implies illegitimate, illegal and, above all, excessive use of force. This kind of action served as an example for military engagement of NATO forces in the future period and the pattern “aggressive media campaign, preparation of the objects of actions, strong and non-selective strikes and later political and media exploitation” has become a well-known cliché for the actions of NATO alliance in many locations worldwide.*

5.1. Reason for the Operation “Deliberate Force”

NATO Commanders waited patiently for the first opportunity to instantaneously attack the entire Republic of Srpska and finally obtained one on August 30, 1995 within the operation “Deliberate Force”. Unlike the previous operations of the Alliance this was the first genuine broad strike organized with a goal of neutralizing, primarily, the

forces of the VRS in the “United Nations Protected Areas”⁵⁹, as well as heavy weapons, artillery, tanks, ammunition depots, command posts and communication lines. At the same time the action “Dead eye” with the goal of disabling the PVO system of the VRS was launched.⁶⁰

The US constantly used the media to launch the story that the “Security Zones” had been neutral and demilitarized. However, the truth is the “Security Zones” were actually bases of the Bosnian Muslims from which they initiated their attacks on the territory controlled by the Bosnian Serbs. The then UN Secretary General Boutros Boutros-Ghali confirmed this in the report of May 30, 1995: *“In the last several months the government forces⁶¹ (supported by the US) have significantly increased its military activity in and around the security zones, and many of them, including Sarajevo, Tuzla and Bihac, have been part of a broad military campaign on the side of the (Bosnian) government. The General Staff and logistics of the (Bosnian) Army 5th Corps were located in the city of Bihac, while those of the 2nd Corps in Tuzla. The government also held certain number of troops in Srebrenica (which, in this case, represented the violation of the demilitarization agreement), Gorazde and Zepa, while the General Headquarters and other military institutions were located in Sarajevo. There is also an ammunition factory in Gorazde. The reaction of the Bosnian Serbs to the offensives carried out by the Bosnian Army government (supported by the US) from the security zones was usually to respond by opening fire on military targets within those zones.”*⁶²

The reason for the largest military operation in Europe since the World War II was the explosion at the small market “Markale” in the center of Sarajevo that happened on August 28, 1995 around 11 a.m., when 37 persons died.⁶³

It should also be emphasized that this was the second attack on the “Markale” market, and according to the opinion of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (hereinafter: ICTY) the VRS was responsible for both of them.

⁵⁹ Cities under the control of the Bosnian Muslims, surrounded by the territory controlled by the Bosnian Serbs.

⁶⁰ D. Bogojevic and D. Ivic: “Orlovi sa Vrbasa”, Ruma 2014, p. 168.

⁶¹ The Parliament of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina with the votes of the Muslim and Croatian side overvoted the Bosnian Serbs and adopted the “Act on Reaffirmation of the Sovereignty of the Republic of Bosnia and Herzegovina” on October 15, 1991. With this act the representatives of the SR of Bosnia and Herzegovina were withdrawn from the work of the federal bodies. This Act is one of the reasons why the inter-ethnic tension within the SR of Bosnia and Herzegovina increased and is considered an introduction into the war conflicts that followed. For this reason, the statesmen from all around the world often use this decision to define the Bosnian government as a legitimate representative of Bosnia and Herzegovina, although it had not been established on the basis of a joint agreement of all three nations.

⁶² R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “NATO in the Balkans Voices of Opposition”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 63- 64

⁶³ Ibid.

Namely, on February 5, 1994, there was an explosion at the market “Markale” in which more than 60 people were killed, and more than 140 people were wounded.⁶⁴

The Muslim side refused to participate in the work of a mixed expert commission that reviewed the results of investigation carried out by local investigation team and the UN investigation team.⁶⁵

Although there were no clear evidence of who was responsible for this attack, the ICTY Trial Chamber concluded in the judgment in case against Stanislav Galic that, beyond any reasonable doubt, a 120mm mortar shell had been fired deliberately from the territory under the VRS control.⁶⁶

Related to this event, one of the witnesses at the trial of Radovan Karadzic was also Yasushi Akashi, the former Special Representative of the UN Secretary General for the former Yugoslavia. During his testimony, he also said, among other things, that the conclusion of the commission, composed of five ballistics experts, was that the projectile could have been fired from both warring sides.⁶⁷

The wish of the Muslims to gain the affection of the international community, and to make NATO attack the Republic of Srpska, was also confirmed by the judgment of the Trial Chamber in the case against Radovan Karadzic, which stated that the Muslims sometimes shot the UN personnel in the city, or opened fire on the territory controlled by them in order to be able to blame the Serbs.⁶⁸

NATO immediately accused the VRS for the attack on “Markale” on August 28, 1995, although the military and political leadership of the Republic of Srpska instantly distanced itself from this attack, emphasizing the possibility that it could have been planned event, and requesting the establishment of a joint expert commission comprised of the representatives of UNPROFOR, the Serb and the Muslim in order to determine the truth, which the Commander of the General Staff of the VRS, General Ratko Mladic, offered to the UNPROFOR Commander, General Rupert Smith, during the telephone conversation with him (“TANJUG”, Belgrade, August 28, 1995).⁶⁹

In this regard, the then President of the Republic of Srpska Radovan Karadzic gave the following statement for “Oslobodjenje”: *“It could have been expected that the Muslim side would, like they always did before crucial moments in the negotiations,*

⁶⁴ The first-instance judgment of the ICTY in the case IT-98-29-T, against Stanislav Galic of December 5, 2003, p. 203. Source: ICTY.

⁶⁵ Ibid., p. 184

⁶⁶ Ibid., p. 203

⁶⁷ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:430985-Akasi-Granatu-na-Markale-su-mogli-ispaliti-i-muslimani>, visited on May 3, 2016.

⁶⁸ A summary of the first-instance judgment of ICTY in the case IT-95-5/18, against Radovan Karadzic of March 24, 2016, p. 7. Source: ICTY

⁶⁹ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 11

arrange a massacre of its own people in order to sabotage the negotiations. Every time we reached a crucial phase of negotiations or an important person came to Sarajevo we witnessed the massacre of the Muslim people planned and performed by the Muslim government. I hope that the international community and the international media will not “fall for” this kind of stories any more, and we will energetically demand the establishment of the international commission, with our expert included, to investigate which side conducted such evil” (“Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, August 28, 1995)⁷⁰

One of the first who suspected that the shell had been fired from the Serb positions was the Russian artillery officer, Colonel Andrej Demurenko, who was a senior UN-PROFOR officer in Sarajevo at that time, and who defined the UN report on explosion indicating that the shell had been fired from the VRS positions, as a forgery. He said that the possibility of hitting the 30-foot-wide street from the positions of the Serb artillery located one to two miles away, was “one in a million” (“Politika”, Belgrade, August 30, 1995).⁷¹

Demurenko repeated the same before the ICTY as a defense witness in the trials of Radovan Karadzic and the General of the VRS Dragomir Milosevic.⁷²

Namely, Demurenko presented before the Trial Chamber of the ICTY in the case against Dragomir Milosevic, an order of the General Jean-Rene Bachelet which stated that the shelling of Sarajevo should be taken as the basis for the appropriate air strikes of NATO. According to the opinion of Colonel Demurenko, this meant that the shelling could be used as an excuse for NATO strikes. He also emphasized that the press conference the UN spokesperson organized soon after the incident, at which it was told that the VRS was held responsible for the incident, was an additional signal indicating that the air strike had been planned in advance and that they were only waiting for the reason, justification.⁷³

This made him conduct his own investigation in the period from August 29 to 31, 1995, after which he concluded that the shell could not have been fired from the positions of the VRS. He tried to inform the General Bachelet about the results of his investigation, but the Adjutant General replied that there was no chance to publicly disclose the results of the investigation.⁷⁴

At the trial, Demurenko said that he published the results of his investigation in an interview given to the Associated Press, and that the following day he received a death threat from the liaison officer of the Army of BiH, Captain Salajdzic.⁷⁵

⁷⁰ Ibid., p. 13

⁷¹ Ibid.

⁷² <http://www.slobodnaevropa.org/content/svjedoci-branili-karadzica-od-optuz-bi-za-markale/24742731.html>, visited on March 29, 2016

⁷³ The first-instance judgment of the ICTY in the case IT-98-29/1-T, against Dragomir Milosevic of December 12, 2007, p. 234. Source: ICTY

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., p. 235

Picture 4. Andrej Demurenko testifies at the trial of Radovan Karadzic
October 17, 2012

Finally, in a cross-examination, Demurenko stated in regard to his investigation that he kept the results of the investigation in his personal archive, and that the conclusion of his team comes down to one sentence: *“The statement provided by the spokesperson is not true. This shell could not have been fired from the Serb side.”*⁷⁶

David Harland, former UN official in Bosnia and Herzegovina, also witnessed before the Trial Chamber and on that occasion stated that the General Smith had provided a press statement indicating that, on the basis of the performed investigation, it was not clear who had fired the shell.⁷⁷

Although the defense presented numerous evidences, and the Trial Chamber confirmed there were many controversial issues related to this incident⁷⁸, the Chamber expressed its belief that the mortar shell that hit Mula Mustafa Baseskija Street near the market “Markale” had been fired from the territory controlled by the VRS, by the members of the VRS.⁷⁹

It is also important to note that the National Assembly of the Republic of Srpska held a session on August 28, 1995, after the discussion about the US initiative to end the war conflict in Bosnia and Herzegovina, and adopted then the conclusion to sup-

⁷⁶ Ibid., p. 237

⁷⁷ Ibid., p. 235

⁷⁸ Ibid., p. 238

⁷⁹ Ibid., p. 241

port this initiative for political resolution of the conflict, expressing the willingness of the Republic of Srpska to participate in establishing just and lasting peace (“Nasa borba”, Belgrade, August 30, 1995).⁸⁰

It should be emphasized that almost immediately after the incident on the market “Markale”, the Orthodox Church St. Savo in Blazuj was attacked with mortar shells by the members of the Army of BiH. In this attack Jadranka Vitor (30) was killed, and 44 civilians were wounded. This horrible crime happened when numerous local people gathered in the church yard to celebrate the great Orthodox feast, the Dormition of the Most Holy Mother of God.⁸¹ The fact that such crime was absolutely undetected by the international public and that none of the international officials has mentioned it, let alone condemned it, is just a proof that the international community was biased.

Another proof that the attack had been already planned is the fact that the North Atlantic Council approved a plan for the air strikes on July 25, 1995, and that in early August of the same year, NATO and UNPROFOR officers determined a list of joint targets for the possible air intervention.⁸²

Based on all of this, it can be concluded that they had been waiting for a suitable moment to attack the Republic of Srpska, and on August 29, 1995, the official order to start the actions was issued.

Apparently, the main reason of the American administration involvement in the war in Bosnia and Herzegovina was to ensure the US domination in the Balkans.⁸³

The General Ninkovic gave his opinion about the reasons for NATO strikes: *“The aggression was not caused by a single event. It had been planned much earlier in several variants. Basically, they use extremely bizarre reasons to start the aggression, as we could have seen in the aggression against Iraq, Libya, Syria, etc.”*

The General Ninkovic added: *“I have talked about the potential NATO aggression in a TV show in Banja Luka, and in another show at the studio of TV Banja Luka as well, and the Generals Mladic and Maric talked about it in the studio of TV Pale. In this TV show we were talking about the grouping of NATO forces in Italy, the Mediterranean, the Adriatic Sea and other European countries, explaining the meaning and the content of certain phases and activities already conducted by NATO forces, and which represented the preparation for the future aggression against the Republic of Srpska.”*

⁸⁰ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 11

⁸¹ Ibid., p.13 and Weekly report, Public Security Center of Sarajevo, no. 15-05-801-107/95 of September 4, 1995

⁸² C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 25-26

⁸³ R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “NATO in the Balkans Voices of Opposition”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 71

The leadership of the ViPVO VRS was continuously developing and improving the organization into the formation, empowering the ViPVO VRS in the material, personnel and educational sense, since they assessed in time that we were going to face a war conflict with the NATO Alliance.

NATO activities can be divided into two phases.

A) Preparatory phase:

- to join a war in BiH in a unique process of the organized destruction of Yugoslavia and within the implementation of the global doctrine of NATO's expansion to the east;

- in the war in Bosnia and Herzegovina, to place itself in the position of the protector of the weaker in the conflict, in this case of the so-called Army of BiH and HVO, maintaining a controlled conflict during this time;

- to use offensive, aggressive diplomacy in talks with the Serb politicians and military commanders, with a constant threat of armed intervention, and thus establish its role as the decisive factor for the resolution of crisis;

- to adopt various resolutions in the centers of global political power to verify the position of the only factor that could secure peace, weaken the VRS by imposing a ban on flights and by relocating the VRS aviation to the SR Yugoslavia, and later, if necessary, by deploying the units of PVO, and thus creating conditions for the unobstructed and complete implementation of its plans;

- to become directly involved in the conflict as the protector of one of the warring sides by establishing the protected "demilitarized" zones, and through the air interventions;

- to group its forces at airports in Italy, aircraft carriers and airports in other European countries, NATO member states;

- to conduct constant political pressure and use an intensive media campaign to present the Republic of Srpska as the side which fails to comply with the agreement, and creating thus an alibi for the grouping of forces for direct aggression;

- in the approved air operations to rehearse the effects of all kinds of aviation constantly, from different attack directions, rehearse attack maneuvers, command system, decision-making on actions, order issuing and transmitting, guiding aviation on targets etc.;

- to constantly make the reconnaissance of the arrangement and activities of the commands and units of the VRS;

- to implement all activities and thus achieve full control over the airspace above the Republic of Srpska and its border lines, and by rehearsing the effects of the aviation at low and medium altitudes to affect the moral of the VRS and its population and create an impression of the enormous power of NATO air force.

B) Implementation phase

- to secure the legitimacy of the aggression by an individual event with or without the UN Security Council;

- to initiate the combat operations with small groups of aircrafts attacking previously selected targets, applying previously trained maneuver in order to challenge the reaction of the PVO units;

- to organize and implement actions with minimal risk for its own forces, by increasing the number of groups, of security and striking force and using the most modern weapons;

- to determine significant forces for the action against previously located and recently discovered fired positions of the ARY units, to destroy them and achieve complete control over the airspace;

- in case of the initial, unforeseen losses to conduct attacks by using the self-guided „Tomahawk“ missiles;

- to continue with the attacks on the electronic telecommunication systems, factories, storages, civilian objects, hospitals, bridges etc., all over the territory of the Republic of Srpska, with the constant increase in the number of targets, by using the disproportionate criminal power to force the political and military leadership of the Republic of Srpska to accept the unfavourable political and other solutions to end the war, designed and implemented by themselves.

I emphasize once again, they have become a warring party, which is why this war could not be considered the internal civil war as it has been constantly pointed out by the various “analysts”, theorists and quasi-insiders of the situation.

5.2. Decision on commencement and forces involved in the Operation “Deliberate Force”

The decision to perform the attack was made by the NATO Commander in southern Europe, the US Admiral Leighton Smith and the UNPROFOR Commander in former Yugoslavia, the French General Bernard Janvier.⁸⁴

The operation „Deliberate Force“ included over 5000 NATO soldiers from 15 countries and over 400 aircrafts, including 222 combat aircrafts.⁸⁵

⁸⁴ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.4

⁸⁵ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama,

Picture 5. NATO Commander in southern Europe, the US Admiral Leighton Smith and the UNPROFOR Commander for former Yugoslavia, the French General Bernard Janvier

The NATO aircrafts departed from the following air bases: Aviano, Piacenza, Gioia del Colle, Gedi, Istrana, Cerrvia, Trapani, Pisa, Villafranca, Dal Molin, Palermo, Genova and Brindisi in Italy, Avord and Istres in France, Geilenkirchen in Germany, Preveza in Greece, and from the aircraft carriers which were located in the Adriatic Sea: the American aircraft carrier „Theodore Roosevelt“ and the „America“, the aircraft carrier of the British Navy from the class „Invincible“ and the French carrier „Foch“.⁸⁶

January 2000, p. 200

86 Ibid., p.53

Picture 6. The American aircraft carrier „Theodore Roosevelt“

The total number of the dropped bombs is 1.026, of which 708 are guided bombs. The overall weight of the thawed explosive is around 10.000 tons.⁸⁷

---

⁸⁷ <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx>, visited on May 3, 2016

Table 1. The overview of the explosive ordnance (air bombs and missiles) used in the attacks on the Republic of Srpska as marked by NATO⁸⁸

Guided missiles	Number of missiles
GBU-10 2,000-lb. laser-guided bomb	303
GBU-12 500-lb. laser-guided bomb	125
GBU-16 1,000-lb. laser-guided bomb	215
GBU-24 2,000-lb. laser-guided bomb	6
AS30L laser-guided air-to-surface missile	4
SLAM EO/IR-guided missile	10
GBU-15 2,000-lb. EO/IR-guided missile	9
AGM-65 EO/IR-guided missile	23
Tomahawk EO-guided cruise missile	13
Total of guided missiles	708
Unguided missiles	
Mk. 82 500-lb. general purpose bomb	175
Mk. 83 1,000-lb. general purpose bomb	99
Mk. 84 2,000-lb. general purpose bomb	42
CBU-87 submunition	2
Total of unguided missiles	318
TOTAL MISSILES	1.026

From the previous table it is obvious that NATO used wide range of projectiles and explosive ordnance to attack the Republic of Srpska, and the most frequently (29,5%) they used laser-guided bomb GBU-10 weighing around 1.000 kg. It can also be noted that they used 13 of the most modern Tomahawk missiles, launched from the American Navy cruiser „Normandia“.

The force of the impact on the Republic of Srpska is also seen in the number of countries that participated in the bombing, as well as the types of aircrafts used and the number of combat flights performed.

An overview of the participating countries, number of flights and aircraft types that were used during the attacks, is given in the Table 2.

⁸⁸ Ibid.

Table 2. An overview of participating countries, number of flights and types of aircrafts used during NATO attacks on the Republic of Srpska⁸⁹

Country	Flights	Percentage %	Aircraft types
The United States of America	2.318	65,9	A-10, F-15E, F/A 18, F-16, F-14, EA-6B, EC-130E, EC-130H, AC-130, KC-135, KC-10, MH-53, MC-130, EF-111A, E-3A
Great Britain	326	9,3	K-1 Tristar L-1011, E-3D, Tornado, Harrier, Sea Harrier
France	284	8,1	Mirage F-1, SEPECAT Jaguar, Mirage 2000, Super ETENDARD, E-3F, C-135, Puma
The Netherlands	198	5,6	F-16
Spain	12	0,3	EF-18A, KC-130, CASA 212
NATO Airborne Early Warning & Control Force	96	2,7	E-3A
Turkey	78	2,2	F-16
Germany	59	1,7	TORNADO
Italy	35	1	TORNADO, AMX Boeing 707, C-130, G-222, KC-135
Other	109	3,1	
TOTAL	3.515	100	-

If we analyze the previous table we can see that the aviations of eight countries were involved in the attack against the Republic of Srpska, and that they were led by the USA. Having in mind the military power of these countries and the number of flights they carried out it is obvious that they presented a demonstration of force and an extremely unfair fight aimed at military defeat of the Republic of Srpska in order to force it to sign peace agreement after the loss of its western and southwestern parts, or more than a third of its territory.

⁸⁹ <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx> visited on May, 3, 2016 and C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 53.

Picture 7. During the attacks NATO also used the American aircraft „F-15 Eagle“ that represents one of the best fighter aircrafts ever made. In the picture: A pair of fighter aircrafts „F-15 Eagle“

It is interesting that NATO planned to use the most modern and the most deadly bomber aircraft F-117 (the so-called “Invincible”) during its air strikes on September 11 and 12, but the Italian government refused to give its consent to land these aircrafts in Aviano.⁹⁰

Each air strike was performed after a thorough reconnaissance of objects and the area of the selected targets, especially the air defence system of the VRS. Prior to and during the air strikes, the pilotless aircrafts were used to perform reconnaissance of the objects/targets within the range of action. The NATO aviation flew in flight formation characteristic for the modern fighter aircrafts: the advance guard was a demonstrative unit which made a feint attack in order to activate the opponent’s PVO system. The tactical reconnaissance aircrafts flew along them and, on certain distance, the electronic warfare aircrafts for electronic jamming. Directly behind them, there were the aircrafts in charge of neutralizing the air defence system of the VRS, and then striking force that should attack the predetermined targets. The protection of the flight formation was conducted by a special group of aircrafts for this purpose.

---

⁹⁰ Ibid., p. 153

The entire operation was managed from a command spot located on certain distance.⁹¹

An overview of flights according to the combat tasks that NATO aircrafts were assigned to, is given in the Table 3.

Table 3. The overview of flights according to the combat tasks⁹²

Combat task	Number of flights	Percentage (%)
Patrolling and advance guard	294	8,4
Neutralizing the air defence system	785	22,3
Striking force	1.372	39,0
Reconnaissance	316	9,0
Support	748	21,3
Total	3.515	100,00

The disproportion in the military power between the NATO forces and the forces of the VRS is evident from the information that the ViPVO VRS owned only a symbolic aviation and PVO system that could not be seriously opposed to the NATO forces.

The ViPVO VRS owned the following aircrafts: 11 single-seat attack aircrafts „J-22 Orao“, two two-seat aircrafts „NJ-22 Orao“, 7 single-seat light attack aircrafts „J-21 Jastreb“, two two-seat aircrafts „NJ-22 Jastreb“, 1 two-seat aircraft „G-4 Super Galeb“, 20 antiarmour helicopters „HN-45 M Gazela Gama“, 7 helicopters „HO-42 Gazela Hera“ and 14 transport helicopters „HT-40“ (Mi-8 T). The PVO system was armed with three divisional „RS S-75 N Volhov“ and one divisional „SA-75 Mk Dvina“. Additionally, the PVO also owned a certain number of self-propelled short-range surface-to-air missile system „9K35 Strela-10“ and „9K31 Strela-1“, large number of highly mobile surface-to-air missile systems „9K32M Strela-2M“, „9K310 Iгла-1“, and large number of anti-aircraft guns of 20, 30 and 40 mm. The most valuable PVO system in the VRS weapons included three batteries of the „2K12M Kub-M“ missile system.⁹³

Talking about the establishment of the ViPVO VRS, the General Ninkovic emphasized that the structure of this branch of the armed forces had not been established: *„To me, my deputy and our assistants it was clear that we would have to take the current*

⁹¹ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 6

⁹² <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx>, visited on May 3, 2016

⁹³ D. Borojevic and D. Ivic: „Orlovi sa Vrbasa: Istorija vojnog vazduhoplovstva na teritoriji Republike Srpske“, Ruma, 2014, p. 134-135

combat techniques of 1st Corps of Air Defence (RViPVO) of the Yugoslav People's Army and 5th Operational Group of the RViPVO of JNA and the available personnel among the officers and junior officers of all specialties to establish in organization-formation and function sense, and, during the war, improve the branch of the armed forces capable of performing the assigned tasks that would be of operational and strategic importance for the Republic of Srpska. The time after showed the justification of their aspirations since the ViPVO VRS played a key role in numerous operations of the VRS. A special contribution to the historical role of the ViPVO VRS will be given by the fact that they faced and accepted the fight against the largest and the most powerful military alliance that has ever existed in the history of human civilization."

The General Ninkovic specifically underlined that the ViPVO VRS did not originate from the 5th Operational Group of the RViPVO of JNA, as some authors suggested in their books: *„This is not true. The operational groups are temporary units formed to conduct specific tasks within the operation limited in time and space. After the task is completed, they are over, dismissed. The combat technique found in the wide region of Banja Luka, as well as part of the staff were taken from the 5th Operational Group of the RViPVO of the JNA. It is not that the 5th OG was renamed or reformed into the ViPVO VRS. During the entire war period the ViPVO VRS had been constantly improving its organization-formation, personnel and material structure in all segments. In the final period of the war we took over part of the combat technique of the Serb Army of the Krajina (SVK) after the operation „Oluja“. From the beginning of the war we used the maximum of the human and technical potentials of Banja Luka region, specifically: Aviation Institute „Kosmos“, electronic industries „Rudi Cajavec“, „Jelsingrad“, The Faculty of Electrical Engineering, Faculty of Technology and Faculty of Mechanical Engineering of the University Banja Luka.*

Thanks to highly skilled senior officers in the command post and all units of the ViPVO VRS, high patriotic consciousness and moral, a completely new branch of the VRS was established – it was the ViPVO VRS, a branch that was operationally and functionally capable of performing the assigned tasks even in the fight against disproportionately stronger enemy: NATO Alliance."

When asked how the ViPVO VRS estimated what they were expected to do, the General Ninkovic said the following:

I will explain this question by describing the following sequence:

One day the Deputy Commander of the ViPVO VRS, General Novak, entered my office and told me: "Listen old chap (that was our unconventional way of addressing each other when we were alone), after having had many conversations, analyses and discussions with the commanding officers of the PVO Department (Colonels Torbica Milan,

Janjic Spase, Filipovic Vid, Pratljacic Zdravko) I decided to propose the following: we must not wait for the NATO aggression in the fire positions. NATO is allowed to fly over our territory, we are forbidden to violate the UN Security Council Resolution, and we do not know when they will start the air strikes against us. It would take them only one flight, which would look like any regular flight, to destroy our divisional "VOLHOV" and batteries "KUB". The ratio between the powers is so disproportionate that we would be destroyed in the first assault, even if knew the start of the aggression and agreed to have one goal only, to defend our objects. We could have set this goal and combat plan for the defence of objects attacked by the Croatian aviation. Our conclusion is that we cannot defend anything from NATO forces, and our PVO forces would be destroyed after the first departure from the base." So, when I asked him what his proposal was he said: "We need to change our goal and tactics. We need to apply the counter-air attack tactic". Honestly, I did not first understand what he was saying, since I had never before heard of this term, neither during the service or my military education. I asked him to describe what he meant in more details so he continued: "We should abolish the combat duty of the missile units in the fire positions. We need to disperse the divisional "VOLHOV" missiles, hide them and prevent from being detected from the air. Then, we have to set the false devices and radiation imitators in the arranged fire positions and partially mask them. Batteries "KUB" should be deployed into the expected areas from which they can easily hold two or three fire positions. After the beginning of the aggression we will try to estimate the route of the fire assaults, pur forward our units, place ambushes and suddenly attack the opponent and cause losses."

So, our intention is not to cowardly save our staff and technology by hiding while others are suffering. "No, we need to exist as long as the war lasts, and to keep the ability to make losses and to make them. We will not wait for NATO to come after us and we will not defend something randomly chosen, but we will attack them. We will decide where and when to attack them, when the time is most suitable for us, in order to cause losses for their side. This is what we can and should do. It will require great efforts, frequent maneuvers of the units, at night, not in a classical march formation, but by individual means in ten or more minutes. After the impact, it is needed to leave the same as faster as possible and to disperse the means, keeping them hidden until next task. This will require enormous efforts of the people, exhaustion, but we have no other choice if we want to survive, fight and cause losses, to the extent that we can afford.

We have highly trained and skilled combat soldiers, capable to quickly discover the targets in the air, fire on them and immediately turn off the devices. After the firing the anti-aircraft gun crew must urgently leave the firing position, and if NATO does not act against the firing position, they need to take a march formation as quickly as possible and move to the deployment area.

The fake positions will be revived during the air strikes by turning on radiation imitators and by launching anti-hail missiles we got from the anti-hail defence unit along with the missile launcher. The fake positions must be partially masked, in order to make NATO, when in reconnaissance during the course of action, to gain the impression that these are fire positions of our units. NATO will fire on fake positions and conclude that we have many more units than they previously determined or estimated.

The stationary troops "VOJIN" will be neutralized in the first exposure. We have. We have troops "VOJ" that can be used to maintain the hard structure of the system and to enable timely information about the situation in the airspace above the command HQ of the GS of the VRS and the KoV Corps (ground forces). This will be the opportunity to prove the value of "PIPAS" (spatial integrated anti-aircraft system) that we deleveloped in cooperation with the experts from "Cajavec", within which we linked VOSTs, municipal and regional centers of the Observation, Reporting, Notifying and Alarming Service. In conditions of strong electronic interference and neutralizing of the troops "VOJIN" we need to rely on the data provided by VOSTs, there is no other solution.

I adopted the suggestion of the General Novak which is a result of knowledge and experience of the top experts in the field of air defence, concentrated now in the PVO Department. There were four commanders of the missile regiment of PVO of the former JNA in the headquarters.

This is how we became the creators of a new tactic and its implementation in the fight against NATO forces during NATO aggression on the Republic of Srpska. The members of ViPVO VRS, thanks to their excellent training and education, high moral and awareness that no one else cannot perform such tasks, that this is what they were actually trained for, managed to accept the fight against the world's greatest force, to cause severe losses to them and to preserve combat capability of its units.

We forced NATO to use "TOMAHAWK" missiles in order to avoid the risk of loosing their pilot. They launched thirteen missiles, six of which hit their targets, while seven missiles missed theirs. During the aggression NATO used bombs and shells with depleted uranium, just like they did in all other aggressions they performed (Iraq, FRY, Libya, Syria) regardless of the fact that this was forbidden by the international conventions. But, who will judge them?

They always use each aggression or any other campaign, as they usually call their monstrous, criminal engagements, to apply and test the most modern explosive ordnance that has not been used before. The same happened in the case of aggression against the Republic of Srpska.

NATO used for the first time:

- *“TOMAHAWK” missiles in the mountainous land,*
- *laser-guided bombs GBU-10 and GBU-12,*
- *electro-optical guided bombs GBU-15,*
- *targeting system HTS for anti-radiation AGM-88 HARM missiles,*
- *unmanned aerial vehicle “PREDATOR”.*

Referring to the ViPVO VRS, specifically to its position, place and role within the NATO aggression against the Republic of Srpska, General Ninkovic concluded:

We are proud that we have never had air operations performed by our aviation over the cities and other civilian objects during the war in Bosnia and Herzegovina. We had fighter-bomber aviation, had a great destructive power and until March 1993 no one could prevent us from making huge destruction and the civilian population to suffer. We proved that we were not criminals but officers trained to defend their country and fight against the armed forces of the enemy in war. Highly professional, skilled, with the awareness of the patriotic consciousness and moral, with great courage, we opposed the NATO Alliance in a disproportionate fight, caused them losses, and left the fight operatively preserved and usable, and thus proved that by honest defence, using all available resources, making initiatives and creative improvisations, even if you were technically and numerically inferior, you were still able to inflict losses on your enemy and achieve success.

The NATO generals and other officials of the international community have testified in their memoirs or interviews about the role of ViPVO VRS in this war, emphasizing a high level of expertise and training of our staff, acknowledging our readiness to defend ourselves and to be successful in it.

Until present, NATO has placed the entire Balkan Peninsula under its control: by accepting the member countries, implementing various “peace-partnership programs”, bilateral agreements with non-members and different kinds of joint training, as well as by having based part of its forces, it has consolidated its position of the most significant military factor, which certainly does not lead to a long-term peace but the implementation of other goals.

Talking with the officials of the Center about the ViPVO VRS the Chief of General Staff and Deputy Commander, General Bozo Novak, confirmed the statement and opinion provided by the General Ninkovic, emphasizing that the Republic of Srpska had created small, but perfectly organized ViPVO as a branch of the VRS that has been constantly developing, improving and empowering, thanks to the knowledge and experience of more than 700 senior officials educated in military schools, capable of applying experience from their own practice and wars in the Far and Middle East.

General Novak emphasized that by expressing aggression against the Republic of Srpska, and prior to that by activities related to the performance of the operation "Deny Flight", NATO crossed the limits of the mandate assigned to it by the UN Security Council and became a warring side, or better to say, the ally of the so-called Army of BiH and HVO during the war in Bosnia and Herzegovina. The operation "Deliberate Force" was actually NATO's preparation for a larger and more complex operation, such as the bombing of FR of Yugoslavia in spring 1999.

„From the very beginning we were developing the PVO system so to be able to perform its function regardless of the fact that the enemy (except the Croatian armed forces) had no air force. After the UN Security Council Resolution, specifically after March 1993, it was clear to us that the real enemy of the missile regiment officers and pilots was not the so-called Army of BiH, nor was it HVO, but it was and it will prove to be NATO” – it was indicated by the General Novak.

He also stated that the experience of our ViPVO was precious for the preparation of defence against NATO aggression against FR Yugoslavia. *“We had huge human potential, great officers, pilots, officers in the missile unit, engineers, programmers, soldiers, all of whom were, I dare to say, among the best in the world. During the entire course of the war we were trying to improve and strengthen the PVO system. We were young, skilled, and aware that no one else could protect the Republic of Srpska from the air strikes so we were determined to take this huge responsibility. From the beginning we established contact with all elements of the airspace control inherited from the services of SFRY, issued the binding orders and instructions, and protected some municipal centers of OJOU from the arbitrary disposal of resources and equipment. If we were systematically responsible for the control, use and defence from the air strikes, and we had all competencies to do so, then we insisted on a unique management of all elements within the system. Thus we started cooperating with civilian structures and created and established a spatially integrated anti-aircraft system (PIPAS), unique for commanding the combat operations of the PVO units, including the reconnaissance, reporting and informing the entire territory. We built processors and programs and fixed the PVO batteries since we knew that NATO would pass the international legal order and attack openly. As a result, after the aggression was over, all our assets were preserved, except one “KUB” battery that was destroyed. They also destroyed our stationary radars, but we preserved the possibility of radar control of the air space by activating the unit VOJ, equipped with radars with great maneuverability. After estimating that NATO would attack us, we changed our goal: our goal then was not to defend something that belonged to us, but to be able to constantly cause losses to the enemy. This required from us to find different solutions within the missile units using tactic. Instead of the defensive system we turned it into an offensive one, applying measures and procedures we learned about*

in military schools, studying the experiences of local wars and analyzing the specific situation. In the end it all comes down to the fight between people – they are up, we are down, so – let’s see who wins. We managed to create a false idea about our positions and activities, and we attacked them at the moments in which they were the most vulnerable – when they were returning to their bases relaxed after having dropped all the bombs.

I claim that their attacks had not impacted our system the way they desired. Their intention was to have the absolute dominance in the airspace but they did not succeed to do it. Not one of their flights was completely safe, because we could operate at any moment, in any part of the Republic of Srpska. We were not strong enough to prevent the stationary objects, stationary communication centers etc. from being destroyed. Of course, we will never accept the fact that we were unlawfully attacked, primarily for having been superior compared to our enemies who were their allies in the break-up of Yugoslavia, and because of the NATO’s need to check its interoperability and technique.”

Regarding the force ratio between the VRS and NATO the military and political analyst Gostimir Popovic says the following: *“It is very hard to give precise assessment and evaluation of the forces since it was practically immeasurable ratio. If it was realistically assessed, the only appropriate conclusion would be that “it was a largely excessive use of force”, but this is a topic to be discussed and analyzed in the future by the experts from the Serb side and the experts of NATO, but we need to be realistic and understand that such discussion of expert analyses will not take place any time soon. In any case, those who made decisions, planned and implemented air strikes on the objects within the territory of the Republic of Srpska cannot expect history to memorize it as honest military actions since the force ratio was absolutely inappropriate”.*

At the same time, while the air strikes were happening, the Rapid Reaction Force from the Mount Igman fired artillery and large caliber missiles.

5.2.1. Rapid Reaction Force

From the very start of the conflict in Bosnia and Herzegovina almost the entire international community did not hide its affection for the Muslim and Croatian side participating in it. In addition, the largest problem of the USA and NATO for providing an open military support to the Muslims and Croats was the existing arms embargo on Bosnia and Herzegovina. The embargo prevented the USA to help the Bosnian Muslims, and to use the airports for military actions within Bosnia and Herzegovina. Besides abolishing the embargo, there was also an initiative to send the American ground troops to destroy the Serb force in Bosnia and Herzegovina. Therefore the Action Council for Peace in the Balkans was established. The execu-

tive members of this Council were: Zbigniew Kazimierz Brzezinski⁹⁴, Franck Charles Carlucci III⁹⁵, Hodding Carter III⁹⁶, Max Kampelman⁹⁷ and Jeane Kirkpatrick⁹⁸. On July 12, 1995 this organization issued a decree concerning the lift of the embargo and decided to start with the NATO campaign. The joint statement of this Council was completed with the following words: *“If there is no action, it will be catastrophic for the people in Bosnia, for the USA and the American vital interests in Europe”*.⁹⁹

The fact it failed to solve the conflicts in Bosnia and Herzegovina had really shaken NATO and the USA authority as the most important factor of the world policy. In the opinion of Ivo H. Daalder this conflict had to be solved urgently.¹⁰⁰

The US Secretary of State, Warren Christopher, also proposed a massive use of air strikes and bombing targets. Unlike his mission in 1993, this time the White House was more decisive to start bombing the Serbs. A special envoy to the US President Bill Clinton for the Balkans and later author of the Dayton Peace Agreement, Richard Holbrooke, wrote the following: *“A change in the opinions regarding the bombing, adopted at the London conference, would not have been possible if Washington had not showed its determination, otherwise, I have no doubts whatsoever that the Europeans would have prevented the bombing or at least, reduced it to the lowest level.”*¹⁰¹

It should be noted that not all believed in the power of the Rapid Reaction Force. The evaluation of this unit power was also provided by a British officer, the Chief of Staff of UNPROFOR in the former Yugoslavia in late 1994 and early 1995, Brigadier Arthur Denaro, who said: *„We should not expect too much from their ability to solve the problems... RRF¹⁰² is not powerful enough... to accept the task of “imposing peace”; therefore the protection of “security zones” is not a job for them nor will it be any time soon. The truth is that there is no military solution that the United Nations could impose*

---

94 A Polish-American political scientist and geostrategist who served as a counsellor to the US President Lyndon Johnson from 1966 to 1968 and as a National Security Advisor to the US President Jimmy Carter from 1977 to 1981.

95 The National Security Advisor and Secretary of Defense from 1987 to 1989 in the administration of the President Ronald Reagan.

96 Assistant Secretary of State for Public Affairs in the administration of the President Jimmy Carter.

97 He was the leader of the team for nuclear weapons of the US President Ronald Reagan.

98 She was a US ambassador to the UN during the President Ronald Reagan administration.

99 R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “NATO in the Balkans Voices of Opposition”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 65-66.

100 B. Simms, “Unfinest hour – Britain and the Destruction of Bosnia”, “Buybook”, Sarajevo – Belgrade 2003, p. 261-262

101 Ibid., p. 263

102 Rapid Reaction Force

on Bosnia... we should take all possible positive actions to persuade all parties to meet and talk about the peace”¹⁰³

Participation of the Rapid Reaction Force has been arranged by the British, French and American military officials at the meeting held in London in July 1995. The RRF was composed of members of the British, French and Dutch combat units, including heavy artillery. The artillery units of the Rapid Reaction Force arrived to Sarajevo on July 21, 1995, and started their deployment on the Igman Mountain.¹⁰⁴

The basis for the deployment of these forces was the UN Security Council Resolution 998, adopted on June 16, 1995, after all Resolutions referring to the conflicts in the former Yugoslavia have been confirmed, especially the Resolution 982 adopted in 1994. The Security Council established the Rapid Reaction Force engaging 12.500 of the recruited members whose task was to protect the UN mission after the situation in Bosnia and Herzegovina became worse. The letter of the Secretary General of the UN, Boutros Boutros-Ghali of June 9, 1995, included the proposals from France, the Netherlands and Great Britain to strengthen UNPROFOR by establishing the Rapid Reaction Force. This unit was established as an integral part of the existing peace-keeping operation and it should have been unbiased. The Security Council requested the following: that the Serbs immediately and unconditionally release all captured members of UNPROFOR, that all parties respect the UNPROFOR’s security, that the conflict must not be resolved through military actions and that peace negotiations will be initiated, that the Serbs must accept the Peace Plan of the Contact Group as a starting point, establishment of truce, end of hostilities and unobstructed access of the humanitarian organizations, especially in the protected zone of Sarajevo. The Resolution also invited the warring parties to respect the safety of civilians and protected zones status, but it emphasized the need to demilitarize them as well.¹⁰⁵

China and Russia abstained from voting on Resolution 998 after expressing their concern that UNPROFOR should remain the peacekeeping force, just as it was approved by the other members of the Security Council.¹⁰⁶

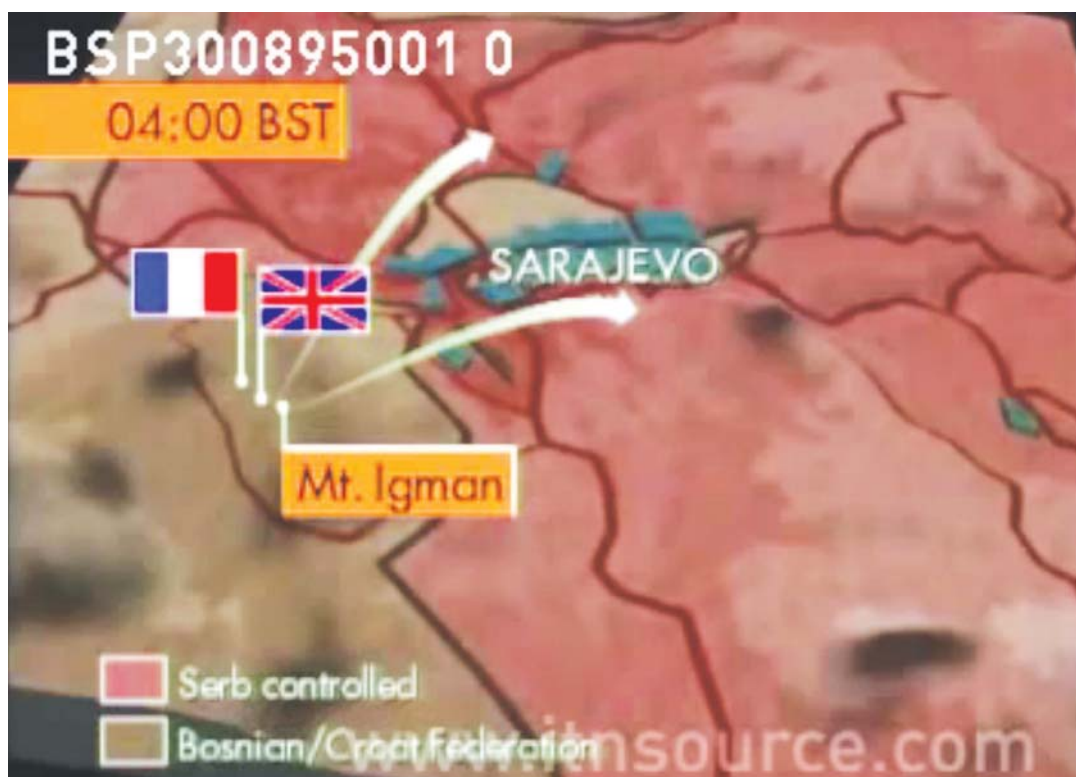
---

¹⁰³ B. Simms, “Unfinest hour – Britain and the Destruction of Bosnia”, “Buybook”, Sarajevo – Belgrade 2003, p. 159.

¹⁰⁴ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p.25

¹⁰⁵ The UN Security Council Resolution 998 adopted on June 16, 1995. Source: The Archive of the Center.

¹⁰⁶ <http://www.nato.int/ifor/un/u950616a.htm>, visited on April 25, 2016.

Picture 8. Position of the Rapid Reaction Force on Igman

The scope and strength of the Rapid Reaction Force strikes can be seen from the fact that the French, British and Dutch artillery fired from Igman on the Serb positions in Sarajevo zone at the time NATO aircrafts were attacking the VRS targets. Thus, during the first day of the operation “Deliberate Force” the artillery of the Rapid Reaction Force fired more than a thousand shells and destroyed 23 positions of the VRS around Sarajevo. The RRF was supported and assisted by the trained observers who marked the targets precisely and sorted the results of the air strikes.¹⁰⁷

Testimonies about the role of RRF in Bosnia and Herzegovina can also be found in the book “War Crimes at NATO” written by Pierre-Henri Bunel¹⁰⁸. Bunel indicated that

¹⁰⁷ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p. 378.

¹⁰⁸ Pierre-Henri Bunel was a French intelligence officer, member of the Rapid Reaction Force for the field actions during the war in Bosnia and Herzegovina. He was accused of treason and five years’ imprisonment in 1998 for passing the confidential documents regarding the potential targets of NATO bombing attacks on Serbia to the Serb General Jovan Milanovic. He provided reasons for such decision in an interview given to Vecernje Novosti. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:452880-Pjer-Anri-Bi->

the UN RRF artillery fired tons of bombs and explosives on the positions controlled by the Serbs.¹⁰⁹

In his book Bunel indicates that the century long mutual respect between the Serbs and the French have not helped the Serbs a lot in the war in Bosnia and Herzegovina. The French President Francois Mitterrand used to support the Serbs in their fight for freedom, but the situation changed after the new President Jacques Chirac was appointed for he redefined the policy towards the Serbs, since Mitterrand's policy did not correspond to the USA.¹¹⁰ In addition to the political changes there were some obvious changes in the practice. The Chief of the Intelligence Department of the Inter-Branch Planning Staff tried to pressure the intelligence officers to unconditionally support the Bosnian Muslims. As the author himself explained, he refused to do it and to thus choose one side.¹¹¹

A member of the British Parliament John Taylor disagreed with the British military intervention. He expressed his concern by saying: *"Bosnia could compromise one of the priority tasks of the British foreign policy... the continuation of improving the relations between Russia and the United Kingdom"*. He also asked the House of Commons a question: *"Is it reasonable to ask from the British soldiers to do the humanitarian work in the middle of the civil war in which we are politically viewed as the enemies of one warring side"*. Taylor condemned the bombing of the Serbs ordered by the General Rupert Smith, the British General and Commander of the UNPROFOR forces in Sarajevo in 1995, for whom he believed he had been forced by the Americans to do so.¹¹²

5.3. Chronology of attacks

The air strikes against the Republic of Srpska, with several interruptions, lasted for 16 days, or more precisely from August 30 until September 14, 1995. Officially, the operation was suspended on September 20, 1995 when the NATO Commander in southern Europe, the American Admiral Leighton Smith, and the UNPROFOR Commander in the former Yugoslavia, the French General Bernard Janvier, in Sarajevo announced that there was no need to continue the attacks since the VRS met all demands imposed by the UN.¹¹³

nel-Srbija-mi-je-druga-otadzina, visited on May 24, 2017.

¹⁰⁹ Pierre-Henri Bunel, "War Crimes at NATO", "Gutembergova galaksija", Belgrade 2003, p. 21-22.

¹¹⁰ Ibid., p. 42

¹¹¹ Ibid., p. 27

¹¹² B. Simms, "Unfinest hour – Britain and the Destruction of Bosnia", "Buybook", Sarajevo – Belgrade 2003, p. 232-233

¹¹³ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p.379

The power and the number of the NATO attacks on the Republic of Srpska is also obvious in the number of daily flights carried out during the operation “Deliberate Force”.

This information is given in the following table.

Table 4. An overview of flights during “Deliberate Force Operation” by days¹¹⁴

Date (1995)	Flights over BiH	Total of flights
August 29 - 30	85	122
August 30 – 31	170	242
August 31 – September 1	202	273
September 1- 2	118	179
September 2 - 3	103	183
September 3 - 4	122	189
September 4 - 5	122	186
September 5 - 6	176	265
September 6 – 7	213	287
September 7 - 8	232	294
September 8 - 9	171	257
September 9 - 10	145	211
September 10 - 11	152	222
September 11 - 12	180	255
September 12 – 13	151	210
September 13 - 14	81	140
Total	2.423	3.515

From the previous table it can be seen that out of the total number of flights, 2.423 (69%) of them were operating in the air above Bosnia and Herzegovina, i.e. the Republic of Srpska, while the rest of 1.092 flights served as a support (reconnaissance, spying, fuel suppliers etc.) in the air above other European countries.

---

¹¹⁴ C.R. Owen, USAF: „Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaigning Study“, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000, p. 337

5.3.1. Day One – August 30, 1995

NATO aviation, in cooperation with the Rapid Reaction Force (which fired more than a thousand shells), initiated massive attacks on the military and civilian targets in the Serb part of Sarajevo on August 30, 1995, at 2.05 a.m. The targets of the hostile attacks, supported by the Muslim units, beside the Serb part of Sarajevo, included also the following municipalities: Pale, Sokolac, Vlasenica, Rogatica and Srpsko Gorazde, as well as the settlements at the foot of the Majevisa Mountain and the municipalities of Cajnice and Srbinje, and parts of the Serb part of Herzegovina.¹¹⁵

Picture 9. Destroyed residential building in Srbinje

The first attack lasted for 45 minutes, and then a new amount of deadly missiles hit the Serb settlements at 4.45 a.m. The third attack started at 9.20 a.m., and the fourth a little after 2.00 p.m. The fifth attack began at 4.40 p.m. and lasted until 6.00 p.m. Sarajevo municipalities, Hadzici, Vogosca, Novo Sarajevo and Ilidza suffered the most severe attack, when more than 600 missiles were dropped from the air. In the meantime, while the air strikes were hitting Srpsko Sarajevo, the artillery of the Rapid Reaction Force was firing from the mountain Igman mostly on the civilian targets: settlements Lukavica, Tilava, Miljevici, Gavrica Brdo, Vogosca and Hadzici. The shelling damaged the high school in Ilidza and the institutions of university education, the

---

¹¹⁵ "NATO letovi u zlocin" – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 6

Faculty of Electrical Engineering, Faculty of Agriculture and Faculty of Philosophy. It should be noted that at the time of those strikes, the Muslim and Croatian military formations also performed their intensive attacks.¹¹⁶

Picture 10. Consequences of the NATO bombing of the Faculty of Electrical Engineering in Lukavica

Three civilians were seriously wounded during the air strikes on the southwest part of Srpsko Sarajevo, while the population of more than a hundred destroyed family houses had to go to the shelters.¹¹⁷

The following objects and locations were targets on this day: telecommunication system of the SRT (Kozara, Svinjar, Becanj, Stolice – Majevisa, Trovrh, Nevesinje and several smaller repeaters), radio stations (Sokolac, Doboj, Ozren, Lukavica, Srbinje), water reservoirs (Sarajevo, Han Pijesak, Kalinovik, Nevesinje), PTT repeaters (Kozara, Ciganiste, Kula, Trovrh, Nevesinje, Majevisa, Srpsko Sarajevo, Kmur – near Srbinje,

---

¹¹⁶ Ibid., p. 6

¹¹⁷ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 23

Strazice – near Cajnice), animal farms (Romanija, Han Pijesak, Srbinje, Kalinovik, Jahorina, Doboj), hospitals (Srpsko Sarajevo, Ozren), refugee camp in Han Pijesak and Visegrad, several factories, bridges, primarily four bridges on Drina near Srbinje, power transformer station and 110kV transmission line from Visegrad, dozens of public buildings and hundreds of private residential buildings. Many family houses were completely destroyed in the village Tulovici near Ustikolina, several housing facilities were damaged and two transmission lines were destroyed in Odzak near Vlasenica, and the bombs hit the settlement Staro Selo near Sokolac as well as the Serb villages in the vicinity of Rogatica, Gorazde, Cajnice, Srbinje, Pale and Jahorina (Bukovica village), including the industrial constructions in Vogosca and Hadzici.¹¹⁸

Picture 11. Destroyed radio station in Doboj

According to the daily report of the General Staff of the Republic of Srpska Army (hereinafter: GS of the VRS) of August 30, 1995¹¹⁹ the following actions of NATO were recorded:

¹¹⁸ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 5

¹¹⁹ Report of the General Staff of the VRS, stric.conf., no. 03/3-242 of August 30, 1995

In the zone under the responsibility of the 1st Krajina Corps (hereinafter: 1st KK) NATO used five air missiles which were dropped on the object "Kraljica" on the Mountain Ozren at 3.20 p.m., which caused the interruption of the telecommunication system.

As far as the zone under the Sarajevo-Romanija Corps (hereinafter: SRK) responsibility is concerned, the attacks were performed at 2.06 a.m. against the objects located on Jahorina: radar, telecommunication hub, relay hub and sleeping facilities of the staff. Around 4.30 a.m. three aircrafts dropped six bombs, of around 1000 kg each, on the complex "Pretis" (ammunition depot). At 9.30 a.m. the area of Novo Brdo and Obljak, and the settlement in Hadzici, were attacked from the air. The air strike in the wider region of Lukavica was performed in the period between 10.55 to 11.15 a.m., when the damage was made on the facilities of "Energoinvest", Faculty of Electrical Engineering and civilian residential objects. All the time from 4.50 a.m. the artillery of the Rapid Reaction Force from Igman was intensively firing on Ilidza, Lukavica and Hadzici. The Muslim forces conducted strong attack in the area of Ladjevici at 1.15 p.m. In addition to the listed objects, the NATO aircrafts attacked the following areas in the afternoon: Rancic, Papaz Brdo, Gornja Mladica, Prljavo Brdo and Pavlovac. The result was: one soldier killed, one severely and one slightly wounded. When it comes to the attacks on the zone under the control of this Corps on the mountain Ravna Planina – Jahorina, five soldiers were killed as a result of the attacks and three were slightly wounded.

The East-Bosnian Corps (hereinafter: IBK) reported that three aircrafts flew over the repeater "Stolica" on Majevisa at around 2.30 a.m., two of them performed the attack but missed the target. Two soldiers were slightly wounded.

In the area under the control of Herzegovina Corps it was recorded that the NATO aviation bombed the object of radio-relay "Kmur" in the period from 2.00 to 4.00 a.m. and caused large damage to it, and at 2.30 a.m. it attacked PTT object "Strazica" near Cajnice. At 9.08 a.m. NATO aircrafts dropped six missiles on the object "Vrbnicki potok" in Ustikolina, which resulted in destruction of two objects and severe damaging of the other two.

In the zone under the responsibility of Drina Corps there was an attack on the RRC object on the mountain Zlovrh at 2.30 a.m., when four bombs were dropped, one of which hit the building in which part of the Corps was located; ten soldiers were killed, four seriously wounded.

Command HQ of 1st Inf. Bat./ 3rd Sarajevo Inf. B-de /*hereinafter Sar. Inf. B-de /*
 Asst. Cmdr. for Security and Intelligence Affairs /*hereinafter: SIA/*

Number: 44-08/95
 Date: 31/08/1995

*Shelling
 chronology
 /hand-written note/*

COMMAND HQ of 3rd Sar. Inf. B-de
 Security body

SPECIAL REPORT
 on the strike of NATO force, Rapid Reaction Force
 and Muslim forces on August 30, 1995

In the morning hours of 30 August, 1995, the aforementioned forces initiated bestial shelling deep onto the Serb territory in the AoR of the 1st infantry battalion /*hereinafter: inf.bat./*.

About 05:00 a.m., the first projectiles came from Igman direction. 6 shells of 155 mm-caliber hit the PTT repeater on Bukovik.

At 06:10, 3 projectiles of a larger caliber coming from direction of Sarajevo, i.e. Igman hit the settlement of Radava. The projectiles fell below the road of Pale-Vogosca direction, between the settlement and Sebrija spring.

At 06:45, 6 shells of 155-mm caliber hit the artillery positions of the 1st inf.bat. at the locality Pretrznja, where our 76-mm self-propelled gun and mortar battery are deployed. The grenades fell in the immediate vicinity of the ordnances, but neither was damaged.

At 07:15, a fierce artillery barrage started onto our positions in Mrkovici, Orlovac and Greda. Projectiles of all calibers (150mm, 120mm and 82mm) came from the directions of Igman, Zetra, M.Tito barracks and Kosevo hospital. The projectiles were falling onto the settlements of Mrkovici, Debelj, road communication Vogosca-Pale and Barice settlement. Muslim forces took part in this bestial shelling. Several family houses in Mrkovici were damaged, as well as the command HQ of the 4th infantry company and the road communication, while substantial damage was inflicted to farms, orchards and ancillary buildings. Some 30 projectiles fell.

Random artillery fire continued during the day, so 10 155-mm projectiles aimed from Igman direction hit our positions in Pretrzanj again around 18:00. Grenades fell onto the Poljine settlement as well.

The shelling effected no casualty (no one killed or wounded in action), the damage is not proportional to the number of fired projectiles and there was no damage on the ordnances. Communication was interrupted only in Mrkovici due to damage of the lines of communication, but the defect was promptly eliminated, while the communication was immediately reestablished via radio wireless communication and with a courier.

Asst. Cmdr. of 1st Inf. Bat. for SIA

Lieutenant
 Vlado Vujicic
 /signature/

Radomir Karisik, one of the four seriously wounded soldiers, gave his statement regarding the bombing attacks on Zlovrh to the daily newspaper „Glas Srpske“: „On August 30, 1995, around 2.00 a.m. the NATO aircrafts attacked the military object of the former JNA on Zlovrh. It was terrible. The four of us survived by pure luck“.¹²⁰

According to the issue of Belgrade newspaper „Politika“ of August 31, 1995, it is said that the NATO attack conducted in the afternoon (on August 30, 1995) on Pale, resulted in, at least, ten missiles of great destructive power which exploded in the area of the city and caused the death of many civilians.¹²¹

Picture 12. The cover page of the „Glas Srpske“ on August 31, 1995

The issue of daily newspaper „Novosti“ of September 1, 1995, offered a summary of consequences after bombing Srbinje on the first day, which, among other things, stated the following: „The War Presidency of Srbinje announced that one civilian had been killed, and several of them had been slightly or seriously wounded. Besides the PTT

¹²⁰ <http://www.glassrpske.com/drustvo/panorama/Sjecanje-na-zrtve-NATO-bombardovanja-u-Rogat-ici/lat/10670.html>, visited on April 18, 2016

¹²¹ „NATO protiv Srba – Ritam zlocina“, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 27

relay near Cajnice, the NATO aviation completely destroyed the village Tulovici near Ustikolina, on the road between Gorazde and Srbinje. Fifteen houses were ravaged, and the most of other objects were also destroyed. Practically Tulovici does not exist any more. It looks like a village that, after having been attacked by six aircrafts, suffered the atomic bomb strike. Yesterday we found out that even bombs weighing 1000 kg were dropped on this village. Two bombs, weighing around 500 kg each, did not explode. It is a miracle that there was no higher number of wounded or killed.¹²²

It is estimated that during the bombing of the village Tulovici more than 40 persons lost their homes, and the accompanying facilities and agricultural crops and orchards were also completely destroyed.¹²³

Picture 13. Consequences of NATO aviation attacks in Ustikolina

The central informative news show, Dnevnik, of the SRT¹²⁴, broadcasted on August 30, 1995, in addition to extensive reports from the crime scene which presented the

¹²² "NATO protiv Srba – Ritam zlocina", NISP "Oslobodjenje", Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 41

¹²³ Scene Inspection Report, Basic Court in Srbinje, no. Kri-37/95 of August 30, 1995

¹²⁴ Source: Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

consequences of the bombing, the wounded and killed civilians, also reported the statement of the Kasindol hospital, Dr Slavko Zdral, that more than ten people wounded in the NATO attacks came to the hospital during the night, and that the hospital had been damaged as well. The then President of the War Presidency of the Serb Municipality Novo Sarajevo, Milorad Karic, also stated that between 200 and 300 residential buildings had been damaged in the area of Lukavica, Tilava and broader area of Novo Srajevo.

During the same informative show, the reporters of SRT while reporting from Hadzici informed the public that there might be an environmental disaster since the warehouse of chemical substances had also been hit. The report from Vogosca indicated that the business complex „UNIS“ had been attacked and that the material damage was huge.

In the attack on the mountain Ravna planina the following soldiers were killed: Milovic Aleksandar (1976), Pavlovic Vladimir (1952), Pajic Dragan (1973), Purovic Zivko (1968) and Siljegovic Miroslav (1976); in the attack on the mountain Zlovrh the following soldiers were killed: Bakmaz Dragomir (1954), Bakmaz Ljubomir (1952), Jovicic Milos (1956), Motika Darko (1973), Neric Zoran (1960), Obradovic Andrija (1949), Sorak Zoran (1972), Sorak Radenko (1959), Stanistic Milan (1965) and Ujic Velimir (1968).¹²⁵

During the attack on Zlovrh the following soldiers were seriously wounded: Karisik Dragomir (1943), Bozic Radenko, Delic Zeljko and Gojkovic Zoran¹²⁶, and in the attack on Ravna planina the following were wounded: Kovacevic Sinisa (1973), Kablar Dragoljub (1961) and Knezevic Jovan.¹²⁷

---

¹²⁵ Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigation, Certificate of Death, ID: 41657, 51581, 53007, 51804, 64487, 32821, 32813, 34246, 35195, 35317, 35671, 36513, 36276, 36589, 36704; Certificates from the Register of deaths, ID: 41659, 51580, 53012, 51805, 64488, 32822, 32814, 34247, 35196, 35319, 35673, 36514, 36277, 36590, 36706.

¹²⁶ Witness Examination Record of the witness Karisik Dragomir, Sokolac Basic Court – Department in Rogatica, no. Crim.-17/96 of July 29, 1996

¹²⁷ Official records of the Public Security Center Pale, no. 15-5/02-230-134/95 of September 4, 1995

Military post office 7353
 Banja Luka
 No. 60/31-76
 Date: 16/09/1995

Pursuant to Article 58 of the Law on Army of the Republic of Srpska and Article 14 of the Rulebook on special rights of military personnel engaged in the Army of RD and their family members in regard to the illnesses, injuries or death and upon the request of the ___ family of MILOVIC ALEKSANDAR from Pale___ the Military post office 7353 Banja Luka hereby issues the following

CERTIFICATE

To certify that MILOVIC ALEKSANDAR, son of Milosav, _____
 born on 15/01/1976 in Sarajevo, _____
 municipality of Sarajevo – Centar, with a residence at the address
 Mese Selimovica bb Street, Pale, _____ as a member of the VRS units
 of the Military post office 7353-7 Jahorina since 14/10/1994, _____
 was killed – xxx
 (cross the necessary) on 30/08/1995, on the location of _____
 RAVNA PLANINA JAHORINA. _____

Event description and body damage:

He was killed while performing his combat tasks on _____
 RAVNA PLANINA JAHORINA, due to the bombing _____
 performed by the NATO aviation, on 30/08/1995 _____
 at 02.08 a.m. _____

This Certificate is issued with the purpose of realizing the entitlements of families of killed veterans as well as of members of the Republic of Srpska Army.

COMMANDER
 Lieutenant Colonel
 B.... Kulic
/signature and stamp/

According to information obtained from the General Administration Department of Cajnice Municipality, during the attack on the PTT facility „Strazica“ near Cajnice, the maintenance technician Starovlah Radoman¹²⁸ was killed, which was confirmed by the Scene Inspection Report of the Public Security Center (PSC) Cajnice made on August 30, 1995, in which it is also indicated that Popovic Nebojsa (1974) was wounded as a result of the attack.¹²⁹

Picture 14. Members of the VRS who were killed during the attack on Ravna Planina, Pajic Dragan and Purovic Zivko

On the first day of the air strikes, the PVO of the VRS shot down the French „Mirage 2000 NK2“. Two pilots were captured on this opportunity, but released after three months.¹³⁰

The pilots were held in the Pale hospital. They were shaken and very afraid, since they probably believed their officers and the media stories describing Serbs as the „barbarians“. After the examination, it was determined that their feet were broken and that they needed to be operated. They were treated in a human manner and in accordance with the Geneva Convention.¹³¹ Aleksandar Dimitrijevic, the retired General and the Chief of the Security Administration of the Yugoslav Army in the period

¹²⁸ Information, General Administration Department, Municipality of Cajnice, no. 02-56-31716 of May 10, 2016

¹²⁹ Scene Inspection Report of PSC Cajnice, no. 16-5/02-230-14/95 of August 30, 1995

¹³⁰ Central informative news show of SRT of August, 30, 1995. Source: Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska and „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p. 378.

¹³¹ J. Ligtenberg, „Ratni dnevnik Pale 1993-1995“, „Donat-graf“, Belgrade, 2016, p. 282

1993-1999, also confirmed that at least one of the pilots had been injured during the fall and operated after that.¹³²

Picture 15. On the left: pilots of downed French aircraft Jose Souvignet and Frederic Chiffot, and on the right: the remains of Mirage

5.3.2. Day Two – August 31, 1995

NATO aircrafts carried out five air strikes in the period from 9.46 a.m. to 5.30 p.m. The civilian targets in the area of Nevesinje Municipality were bombed twice. The military hospital in Jahorinski Potok was being bombed from 9.46 until 10.20 a.m. although it was clearly marked, as well as the family houses in that village. Pale, and then villages Kaluzevici and Komar, were bombed at 9.50 a.m. The settlements Filipovici near Ustikolina and in Vrbnicki Potok were bombed at 3.00 p.m. The relay “Stolice”, relay station on Ozren and the transmitter near Cajnice were attacked again. The fifth attack was conducted at 5.30 p.m. when the village Smrtici near Sokolac was bombed.¹³³

¹³² <http://www.e-novine.com/intervju/intervju-politika/48604-Mladi-morao-izvriti-samoubistvo.htm?print>, visited on June 14, 2017

¹³³ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 9

Picture 16. The bombing of Pale, August 31, 1995

According to the daily report of the General Staff of the VRS of August 31, 1995¹³⁴ the following NATO actions were recorded:

- In the zone of responsibility of SRK, in the region of the village Dolac, NATO aviation performed attacks on the barracks "Koran" and "Jahorinski Potok", which resulted in a huge material damage on the military equipment, but the infrastructural facilities as well. Also, Jahorinski Potok was attacked at 9.46 a.m. and 10.20 a.m., the region of Ozren (near Sarajevo) at 10.50 a.m. – the village Kalauzovici, and the broader area of Vogosca at 6.30 p.m. The Rapid Reaction Force was active from its positions on Igman and used the artillery weapons to attack the following targets: the region of Kremes and Blagovac above "Pretis" at 3.20 p.m., the broader area of Ilidza at 7.00 p.m. and the region of Ilinjaca at 9.00 p.m. These attacks resulted in two slightly wounded and two seriously wounded soldiers of the VRS, and huge damage on military and civilian objects.

¹³⁴ The Report of the General Staff of the VRS, stric. conf., no. 03/3-243 of August 31, 1995

Picture 17. In the attacks of NATO aviation even the medical vehicles with clear medical marks were attacked. On the picture left: destroyed medical vehicle next to the war hospital in Jahorinski Potok, on the right: destroyed medical vehicle near relay "Stolice"

When it comes to Herzegovina Corps, an attack was reported in the night between August 30 and 31. NATO aircrafts attacked the object "Bukovica" around 11.50 p.m. The objects "Vrbnicki Potok", "Kosova" and "Filipovici" were attacked twice at 3.00 p.m. but none of them was hit.

According to the report of the GS of the VRS for this day, a total of 279 hostile formations were recorded, of which 241 were of NATO aviation and 38 of the Croatian aviation. In these attacks two non-commissioned officers from the branch of military police and PVO were killed.

„On two occasions NATO aircrafts bomarded the villages Kalauzovici and Komar, on the road of Srednje – Kaljina, in the region of the Mountain Ozren (author's comment: the Municipality of Vogosca). Several civilians were killed during the attack on the area in which there were no military or economic facilities, it was reported by the Serb Radio, Studio Sarajevo. The houses and the accompanying facilities suffered large material damage, and a large number of small and large cattle were also killed".¹³⁵

During the bombing attacks on the barracks in the region of Pale, the following members of the VRS were wounded: Kisin Bosko, Bukvic Drazenko, Vasiljevic Dalibor, Savic Luka and Savic Dragomir.¹³⁶

The fact that the attack against the Republic of Srpska had been prepared months earlier is also confirmed by the statement given by the Greek Minister of Defence Gerasimos Arsenis, published in daily newspaper „Novosti“ on September, 1, 1995.

¹³⁵ „NATO gadjao i Ozrenska sela“ - „Glas Srpski“, Banja Luka, no. 7759, September 1, 1995, p. 12

¹³⁶ Dispatch of the PSC Pale, no. 15-5/02-210/95, of September 1, 1995

„We knew that there would be air strikes, and that they would continue. The decision had been made several months ago“ – it was said then by Arsenis, condemning the intervention.¹³⁷

Central news show of RTS broadcasted on August 31, 1995¹³⁸, in its report about the bombing of Nevesinje, among other things, also indicated that the civilian and military objects were damaged, and transmitted the statement of the War Presidency of Nevesinje which stated that the population was in shelters and that school was cancelled.

5.3.3. Day Three – September 1, 1995

During this day, the Serb military and civilian targets were bombarded on several occasions. In the period from 1.30 to 4.30 a.m. the radio-relay „Kmur“ was attacked again, and destroyed after that. NATO aviation attacked again the village Bukovica in time period from 2.40 to 3.40 a.m. NATO bomber aircrafts attacked the inhabited places in the municipality of Nevesinje at 2.45 a.m., and then at 8.00 a.m. The bridge in the village Miljeno near Cajnice was hit at 3.20 a.m. (12 family houses were damaged on this occasion¹³⁹) and the PTT object on Velez at 8.10 a.m. Civilian targets in the village Bukvice, south of Nevesinje, were attacked at 8.25 a.m. At 9.00 a.m. NATO destroyed bridge in the village Zupcici, and 10 houses in the village Donja. TV repeater on Velez was damaged at 1.10 p.m.¹⁴⁰

The daily report of the General Staff of the VRS for this day indicated the following:

There were 20 air strikes of NATO aircrafts registered in the zone of responsibility of the 1st Krajina Corps, four of which were performed below 3.000 meters in the region of Srbobran, Glamoc and Banovici.

As for the Sarajevo Romanija Corps, during the night the Rapid Reaction Force operated against the “Slavisa Vajner Cica” barracks and Lukavica, and at 7.00 a.m. against against the same targets plus Dobrinja. In the period from 4.10 p.m. to 4.25 p.m. the strikes were performed on the region of Gornja Mladica. Howitzer 155mm was used to attack Brijesce at 10.45 p.m., and the same artillery was used against Bojnik after that. They also attacked Krivoglavci, and wounded two soldiers. In the meantime, NATO aviation carried out 83 flights, and 174 air strikes in the responsibility zone of the Corps. With two missiles they attacked the vicinity of Zmijina Glava and the region of Rogoj.

---

¹³⁷ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 45

¹³⁸ Source: The Archive of Radio and Television of the Republic of Srpska

¹³⁹ Scene Inspection Report, Public Security Center Cajnice, no. 16-5/02-230-13/95, of September 1, 1995

¹⁴⁰ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 10

The command of the Herzegovina Corps informed that NATO aviation attacked the region of Bukvica in the period from 2.40 to 3.40 a.m., and the PTT object "Mali Velez" (civilian object that has not been put into operation yet) in the period from 8.10 to 9.00 a.m. The RRC "Kmur" was attacked in the period from 3.00 to 3.30 a.m. and on this occasion the object above the ground was completely destroyed. The village Bojna Podkozara was bombarded at 9.00 a.m., at the same time as the bridge leading to Zupcici. The bridge was devastated, as well as the ten houses in its vicinity.

The part of the report referring to the responsibility zone of the Drina Corps indicated that the population started leaving, concerned due to the continuation of NATO aviation. According to the report of the General Staff of the VRS of September 2, 1995¹⁴¹ the hostile aviation bombarded bridges on the Bezujanka River along the road Gorazde - Cajnice, whereby two bridges were hit.

Picture 18. A destroyed residential facility in the area of Cajnice

The strength of shelling performed by the Rapid Reaction Force is best testified by the fact that that the British artillery fired more than a hundred of 105mm shells against the positions held by the VRS in less than an hour.¹⁴²

¹⁴¹ The report of the General Staff of the VRS, stric. conf., no. 03/3-245 of September 2, 1995

¹⁴² „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p. 378.

The Command of the Southern Europe Wing of NATO in Naples announced in the afternoon that the air strikes were suspended until further, since there were some indications that the Serbs started withdrawing their heavy weapons located around Sarajevo, it was stated by the British Group Captain Trevor Murray.¹⁴³

According to the daily newspaper “Novosti” issued on September 2, 1995, the NATO aircrafts bombarded Hadzici during the night between August 31 and September 1, which resulted in the injuries of more civilians, destruction of many residential buildings and damages to the wells from which Hadzici were supplied with water.¹⁴⁴

Picture 19. The bombing of Hadzici, an aerial photograph from the American multirole fighter aircraft “F-16”

It is interesting that the German fighter aircrafts such as “Tornado” for the first time operated in combat actions against the Serbs in Bosnia on September 1, 1995, which was confirmed by the General Staff of the German Army in Bonn. In Germany, this date is celebrated as “the anti-war day”, i.e. the Remembrance Day of September

¹⁴³ “Suspendovani napadi” – “Glas Srpske”, Banja Luka, no. 7760, September 2, 1995, p. 5

¹⁴⁴ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 52

1, 1939, when the Wehrmacht troops attacked Poland and thus initiated World War II (“Novosti”, Belgrade, September 2, 1995).¹⁴⁵

The central news show of RTS, Dnevnik, reported in its issue of September 1, 1995¹⁴⁶ that, among other things, Srpsko Sarajevo, Srbinje, Nevesinje had been bombed. The pictures of the destroyed objects in Hadzici and the water supply system were shown, and the information that more civilians had been injured. It was also informed that the artillery of the Rapid Reaction Forces fired on the area of the settlement Krivoglavci in Vogosca, which caused the injuries to more civilians.

According to the data available to the Center, during the shelling of the settlement Krivoglavci, a civilian Lalic Dragan was seriously wounded.¹⁴⁷

The recordings of a wounded civilian and two medical technicians, injured when the urgent care center in Lukavica had been attacked, were also shown from the hospital Kasindol. One of the wounded medical technicians was Aleksandar Vukovic who gave a statement for television to confirm the allegations about the attack on the urgent care center.

Particularly important is the fact that the names of six employees who were killed in the night between August 27 and 28, in the company belonging to the defense industry „Zrak“ in the Muslim part of Sarajevo, were also mentioned in Dnevnik, since those names were indicated on the Muslim list of victims who were killed at Markale. It was also indicated that even the names of persons who had been killed in 1992 were on the list.

5.3.4. Day Four – September 2, 1995

During the night between September 1 and 2, the Rapid Reaction Force used 105mm and 150mm howitzer shells to attack the Serb settlements: Vojkovici, Grlica, Krupac and Kotorac (municipality of Ilidza), whereby more than 50 shells were fired on the civilian objects and caused huge material damage. The same night, NATO aircrafts flew over the Serb parts of Sarajevo, but did not open any fire.¹⁴⁸

The combat report of the General Staff of the VRS of September 2, 1995¹⁴⁹ states the following:

¹⁴⁵ Ibid., p. 58

¹⁴⁶ Source: The Archive of the Republic of Srpska

¹⁴⁷ Official note of the PSC Vogosca, no. 15-1/02-C3-2/95, of September 2, 1995

¹⁴⁸ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 61

¹⁴⁹ Report of the General Staff of the VRS, stric. conf., no. 03/3-245 of September 2, 1995

Picture 20. The Rapid Reaction Force shelling the Serb positions

In regard to the 1st Krajina Corps, there were 12 flights of the hostile aviation registered, of which some were carried out at a height lower than 3.000 meters above the region of Zavidovici.

In the zone of responsibility of the 2nd Krajina Corps 22 air strikes of the enemy formations were registered.

In the area controlled by the Sarajevo Romanija Corps, the Rapid Reaction Force fired eight volleys and three 155mm howitzer shells on the village Krivoglavci, and occasionally they fired on Ilinjaca, Paz Brdo and Gornji Kotorac as well.

Above the zone of responsibility of the Herzegovina Corps 190 hostile formations were registered, but without combat operations.

5.3.5. Day Five – September 3, 1995

During the day the NATO aviation performed reconnaissance and provocative flights all over the territory of the Republic of Srpska, but there were no attacks.¹⁵⁰

According to the report of the General Staff of the VRS of September 3, 1995¹⁵¹, it was indicated that NATO aviation had not performed any combat operations, but several reconnaissance flights were recorded, while the Rapid Reaction Force was dislocating its troops.

The UNPROFOR Lieutenant Colonel in Sarajevo, Chris Vernon, stated that there were more reports that question the UN's official finding sent to the UN headquarters

---

¹⁵⁰ "NATO letovi u zlocin" – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.11

¹⁵¹ Report of the General Staff of the VRS, stric. conf., no. 03/3-246 of September 3, 1995

in New York, indicating that the Serbs had conducted the massacre at the Sarajevo market “Markale”. *“Several reports which we found critical were sent to the UN’s headquarters in New York, including one prepared by an officer here in Sarajevo and two which came from the United States”* – it was said by Vernon, who also added that the United Nations would still *“stick to the original report and refuse any counter-claims”* (“Novosti”, Belgrade, September 4, 1995).¹⁵²

Picture 21. UNPROFOR Lieutenant Colonel Chris Vernon

*„Assistant Secretary of State for European Affairs Richard Holbrooke requested from the NATO ambassador in Brussels not to stop the threats of air strikes against the Serbs in Bosnia in order to make them withdraw their heavy weapons around Sarajevo.”*¹⁵³

Dnevnik of SRT broadcasted on this day, announced that NATO, among other things, was using radio probes for eavesdropping and spying, and that such devices had been found in the vicinity of Sarajevo.¹⁵⁴

5.3.6. Day Six – September 4, 1995

There were some flights of NATO aviation registered in the airspace of the Republic of Srpska, but there were no combat operations.¹⁵⁵

According to the report of the General Staff of the VRS¹⁵⁶, only flights of NATO aviation, mostly over the region of Sarajevo, were recorded. It was also stated that the population from the responsibility zone of the East Bosnian Corps started showing some fear due to the possible bombing.

¹⁵² “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p.70

¹⁵³ “Holbruk jos prijetei” – “Glas Srpski”, Banja Luka, no. 7761, September 4 1995, p.8

¹⁵⁴ Source: The Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

¹⁵⁵ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.12

¹⁵⁶ Report of the General Staff of the VRS, stric. conf., no. 03/3-247 of September 4, 1995

Picture 22. General Ratko Mladic visiting the wounded soldiers. On the picture: Ratko Mladic with a wounded student whose leg had been partially amputated due to the injuries caused by NATO bombing

5.3.7. Day Seven – September 5, 1995

After a three-day lull in combat the NATO aviation started again with its mass attacks on the targets of the Republic of Srpska. The village Pavlovac, settlement Kasindol, Jahorina and the region of Kresevo were bombarded from 1.07 to 1.28 p.m. Water reservoir was destroyed so the larger part of Srpsko Sarajevo was left without drinking water, including the hospital with hemodialysis, which endangered the lives of many patients. A pig farm near Han Pijesak was destroyed at 2.15 p.m., and RTV transmitter on Stolice at 2.26 p.m. which interrupted the informative channel between the eastern and western parts of the Republic of Srpska. Radio-relay center “Kmur” near Srbinje was destroyed in the period from 3.10 to 3.27 p.m., while the radio-relay center “Strazica” was bombed at 3.15 p.m. At the same time the attacks were performed on Pale and Srbinje, which caused damages to communication and civilian objects. A repeater “Mirlovice” near Visegrad was attacked at 3.50 p.m., at the same time the broader area of Gorazde and Zvornik was bombarded. The village Besnjevo near Sipovo was

attacked at 4.08 p.m., while the transmitter near Han Pijesak was destroyed at 5.00 p.m. At the same time the attacks on the civilian objects in this municipality were repeated. Parallel to the air strikes the multinational forces initiated their actions by firing 15 tank missiles from Igman on the civilian and economic targets in Hadzici.¹⁵⁷

Picture 23. The remains of the destroyed radio-relay center "Stolice" on Majevisa

According to the press release of the General Staff of the VRS of September 5, 1995¹⁵⁸ it was stated that the settlements within Sarajevo municipality: Kasindol, Lukavica, Pavlovac and Hresa, as well as the wider area of Jahorina, Romanija and Han Pijesak, were bombarded in the period from 1.07 to 3.00 p.m.

„During the attack on the village Hresa, in the north-east part of Sarajevo, one person was killed, and a woman and two children were wounded. The bomb was dropped on the facility of a rural community that had been located in the center of the settlement. This savage attack cause huge material damage.“, it was stated by the reporter of the SRT while informing about the attack on the village Hresa.¹⁵⁹

¹⁵⁷ "NATO letovi u zlocin" – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.12

¹⁵⁸ Press release of the informative service of the General Staff of the VRS, September 5, 1995. Source: the Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigation, Register XIX-1-3

¹⁵⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=X9-gK19rLE4>, visited on April 5, 2016

„According to the incomplete news, besides large material damage in Novo Sarajevo, there are also dead and wounded civilians“; it was published by „Novosti“, the release of September 6, 1995. The same release indicated that the forces of the Muslim Army also started its attacks, and immediately after the NATO air strikes, initiated its offensive on the positions of the Serb soldiers in Sarajevo settlement Grbavica.¹⁶⁰

Picture 24. Kosmajac Nikola – victim of NATO air strikes on Hresa – Srpsko Sarajevo

According to the available data of the Center¹⁶¹ the following soldiers were killed in the attack on Han Pijesak: Cvijanovic Sinisa (1976), Jovanovic Jovica (1976) and Mitrovic Mmiroslav (1963); during the attack on Hresa in the municipality of Centar – Sarajevo, Kosmajac Nikola was killed (1940) and during the attack on the relay „Stolice“ on Majejica the soldier Dumonjic Petar (1955) lost his life.

In the attack on Hresa the following persons were wounded: Tadic Mira, Kosmajac Zeljko (1990), Kosmajac Mila (1937) and Cincar Ljubisa (1986).¹⁶²

Also, during the attack on the relay „Stolice“ Tejic Dusan (1969) and Trisic Goran (1970) were severely injured, while the following suffered minor injuries caused by the detonation force: Markovic Danilo (1958), Basic Gojko (1931), Lazic Sreten (1970), Cvjetkovic Goran (1975), Vukovic Rado (1969), Radovanovic Branko (1949), Cvjetinovic Ilija (1955), Vicic Jovo (1948), Blagojevic Boro (1954), Jeftic Rado (1966), Stankovic Dragan (1974), Stevic Slobodan (1942), Jovic Miladin (1962) and Krstic Zivan (1966).¹⁶³

---

160 “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ildza, October 1995, p.82

161 Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations, Certificate of Death, ID: 42784, 43832, 64634, 24250 and 52798; Certificates from the Registry of Deaths: 42785, 43835, 24249 and 52800.

162 Scene Inspection Report, PSC Pale, no. 15-5/02-230-135/95 of September 6, 1995

163 Criminal Report PSC Bijeljina, no. 11-02/2-230-2017 of October 27, 1995

Military post office 7244
 Ugljevik
 Br 4-3204/95
 Date: 08/09/1995

293 /handwritten note/*

Based on article 67 of the Law on Entitlements of Disabled Veterans and Fallen Veterans' Families (RS Official Gazette no 17/93), within a procedure instigated ex officio, i.e. upon a request of _____ from the town of _____, street and number _____, kinship _____,

Military post office 7244 Ugljevik hereby issues the following

CERTIFICATE

To certify that DUMONJIC PETAR (fathered by Milos), from Ugljevik, street Kralja Petra no.1 was in military service in the RS Army at the post office 7244 since 28/07 1995.

During accomplishment of a military assignment on 05/09/1995 within the time from 14:20 h to _____, the assignment description:.....taking care of casualties (killed and wounded _____ in _____ action).....
 ..... the following casualty was effected (the rank, name and surname, date of birth):
 .....

Senior sergeant I class, Dumonjic Petar (by Milos), born on 12/07/1955.

The mentioned person was inflicted the following injuries (accurate description):
 .....

i.e. he/she died owing to the inflicted harms to the organism immediately or after _____ days in his/her military unit or in the following health care institution
 .....

The circumstances under which the death or the harm to the organism occurred:

During a strike of an enemy air force (i.e. NATO), the aforementioned person was performing the duty of a paramedic at the battle position of "Majevisa" CG /t.n. combatant group/, on which occasion he has suffered fatal injuries due to a blast of an enemy missile.

The certificate is being issued with the purpose of realizing the entitlements of families of killed veterans as well as of members of the Republic of Srpska Army.

Delivered to:

The aforementioned person's family,
 Municipal secretariat of social affairs and general
 administration of Ugljevik municipality,
 The financial department of the Milit. unit
 The Unit archives

COMMANDER:
 Lieutenant Colonel
 Dusan Tanackovic
 /handwritten signature/
 /round seal with inscription:
 military post office 7204 Ugljevik/

In order to determine all circumstances of the Hresa bombing, the officials of the Center visited this village in July 2017, and interviewed the witnesses, and victims of NATO attacks.

Zeljko Kosmajac, a five-year-old boy at the time of the air strikes, said that he will never forget the trauma he experienced that day, although he was very young:

„According to an unofficial story later told by the local population, the target of the attack the allegedly was the elementary school, since there was a military command with a liaison and a military kitchen. This object was divided into two parts, and one half of it was used for the military purposes, while the other half was the school attended by all the children in the village. Some of our experts later talked that there was a power transformer station nearby, and that the magnetic field of the station allegedly pulled the shell down to the ground, so it had never reached its target, that is, school. If the shell had hit its target, it would have been a real disaster, since there had been 50 people at least. Since the bomb changed its course, it was stopped by the branches of the willows planted across the side of our houses and troughs, and exploded in the air, before it even touched the ground.

Ljubisa and I were sitting on that trough only two minutes prior to the shell dropping, since the trough was the main place for the gathering of all generations in our village, all of us spent a lot of time there since it was a place where people used to meet and socialize.

Since we were hungry, we went down to my house, which was placed 30-meters away. As soon as we entered the house, a bomb was dropped on the military barracks in Faletici, two kilometers by air from our houses. After we heard the explosion, we stood in front of the window since we were curious to find out what had happened and saw that the cloud of smoke in shape of mushroom was rising from the direction of the barracks. At that moment I turned around and there was a detonation, all the windows and glasses in the house broke and the things started falling down. A piece of glass hit me in the back of my head, and another piece hit Ljubisa in the face, after which both of us started bleeding a lot. After that a huge cloud of dust rose around us, and, at that moment, we were not even aware of what really happened. Soon my two uncles came running to us and took us outside, and then I saw that Mira Tadic, also known as Bojka, was on his way to feed the dog in the nearby yard and got serious injuries, especially of the legs.

As for my cousin Kosmajac Nikola who was killed on this occasion, he had been walking along the road at the moment of explosion, taking cow to the trough. When we approached the road, that is, place of explosion, there was a real chaos, willow branches were scattered everywhere along the road and I could not see his body. Later, it was found that he was five meters from the site of explosion, and pieces of his body were

collected all over the place. One part of his body was even found after his funeral.

My grandmother also saw what happened and she did not allow us, the children, to approach since there were also electricity wires. Soon the medical service from a nearby clinic came to give us medical help."

Picture 25. Witnesses of NATO attacks on the village Hresa: Cincar Ljubisa and Kosmajac Zeljko

Another eyewitness of this event we interviewed is Cincar Ljubisa, who was nine years old at the time of the attack. He said the following:

„During the explosion a piece of glass hit me under the right eye, and I was very lucky for not losing my eye on that occasion, I had a visible scar for a long time. After the attack I was afraid and I refused to leave my house for a long time, especially in the days after when the media representatives were coming every day and asking me to state what had happened.

It is a wonder that at the moment of explosion only Kosmajac Nikola was at the trough, since it had been a place where the locals gathered. The fact that the attack happened during the day makes this even greater luck. The destiny wanted us to leave this site only two minutes prior to the explosion; otherwise if we had stayed there, we would not be alive today.

I particularly emphasize that both of us, Ljubisa and myself, have been experiencing certain consequences of this trauma long after this day. In my case it was expressed through the sudden waking up at night, and particular sensitivity when I heard the sound of the aircraft.

This was the only case of bombing Hresa, although those days the flights of the aircrafts over our village happened on daily basis.”

5.3.8. Day Eight – September 6, 1995

NATO attacks continued on this day as well. The hydro power plant “Visegrad” was bombarded at 4.30 p.m., which destroyed one power transformer station completely and damaged the nearby transmission lines. In Kalinovik, first the farm of pigs and calves was attacked at 5.30 p.m., but the attack was also conducted on the residential facilities, water supply, and humanitarian aid storage and postal-telegraph transmitter. The radio-repeater “Ciganiste” on Becanj near Doboj was attacked by NATO at 5.45 p.m., while the city of Doboj was bombarded at 6.05 p.m., which caused damages to several family houses. Two animal farms in the immediate vicinity of the city were also destroyed. One family house in the village Pavlovac, near Banja Luka, was destroyed at 9.30 p.m. Grbavica was attacked at 9.00 p.m. and the entire region of Srpsko Sarajevo was bombarded at 10.30 p.m.¹⁶⁴

Picture 26. Consequences of NATO air strikes on Kalinovik. On the picture: destroyed farm of pigs and calves (on the left) and water supply facilities (on the right)

---

¹⁶⁴ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.13

A press release of the General Staff of the VRS¹⁶⁵ also contained a Statement given by the US Assistant Secretary Richard Holbrooke: *“A unified Sarajevo is a goal that must be achieved in the peace process, since the divided cities are not attractive, they do not function and we are deeply against it.”*

When it comes to the media releases regarding this day, it is important to mention the data published by “Novosti”, which stated that one Serb soldier was killed, and seven were seriously or slightly injured during the NATO air strikes on “Stolice” on Majevica (“Novosti”, Belgrade, September 7, 1995).¹⁶⁶

In the attack on Kalinovik, or more precisely on the military barracks “Donji Logor”, a young soldier Malkic Dragan (1975) was killed.¹⁶⁷

The SRT Dnevnik of September 6, 1995¹⁶⁸ showed the consequences of the bombing of the village Pijevica in the municipality of Visegrad, which resulted in material damage of residential buildings, and Dnevnik also showed the civilians gathered in a shelter in Lukavica.

According to the information available to the Center, during the NATO air strikes on the settlement Miljkovac in Doboj, Cvijanovic Nikolija (1945) was injured, while seven family houses were damaged.¹⁶⁹

5.3.9. Day Nine – September 7, 1995

NATO attacks on the entire Republic of Srpska continued. Five minutes after the midnight, the farm of pigs and calves in Kalinovik, although almost completely destroyed after the first attack, was bombarded again, including the nearby food storage. At the same time, a refugee camp in Kalinovik was also bombarded and destroyed. Then, at 3.10 a.m. the humanitarian aid warehouse in Vogosca was attacked, and at 4.43 a.m. the bridge on the River Zeljeznica in the village Ilovica near Sarajevo was destroyed. Also, at 11.00 a.m. another bridge on the Sutjeska River near Tjentiste was destroyed, and at 11.30 a.m. the TV repeater “Gmor” near Rogatica. The broader region of Doboj was attacked again at 12.25 p.m., and during this attack the repeater “Ciganiste” was destroyed. The war hospital in Jahorinski Potok was hit at 12.30 p.m., and the bridge Buk Bijela on the Drina River was damaged at 1.10 p.m. The bridge on the Praca River,

¹⁶⁵ Press release of the informative service of the GS of the VRS, of September 6, 1995. Source: The Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations, Registry XIX-1-3

¹⁶⁶ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 96

¹⁶⁷ Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations, Certificate on Death, ID: 37102; Certificate from the Register of Deaths, ID: 37100

¹⁶⁸ Source: Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

¹⁶⁹ Official note, PSC Doboj, no. 12-02-/2-256/96-37 of September 7, 1995

in the village Mesici near Gorazde, was destroyed at 3.00 p.m. The village Bukovica was bombarded again in the period from 2.30 p.m. to 5.15 p.m., while the repeater “Kraljica” on Ozren was attacked at 5.30 p.m. The downtown of Srbinje was bombed at 10.35 p.m. which destroyed the central city bridge, and five minutes later, at 10.40 p.m. the bridge on the Bistrica River in Brod near Srbinje. NATO air strikes were aimed at the bridges that day, so they attacked and destroyed the bridge on the Osanica River at 10.43 p.m., and the iron bridge on the Drina River in Srbinje at 10.35 p.m. During the day the following areas were shelled: Lukavica, Han Pijesak, Pale and Srpsko Sarajevo.¹⁷⁰

Picture 27. Destroyed bridges in the Municipality of Srbinje. In the pictures: aerial photograph of the US F15 just before firing the missiles (picture above) and the demolished bridges

„In the wider region of Dobo, from the moment of attack until now, 15 dead bodies have been found under the ruins, four of who were children younger than five. In the region of Srpsko Sarajevo NATO bombed the settlement Lukavica and destroyed many residential facilities on that occasion. The material damage is enormous; the houses

¹⁷⁰ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.14

are left with no electricity, or water supply. Due to the bombing that had lasted for several days and the inability to collect the dead bodies under the ruins, there is a risk of epidemic diseases”, it was indicated, among other things, in the Public information released by the GS of the VRS.¹⁷¹

The dramatic situation in Kasindol, and specifically in the hospital, was also confirmed by the statement of Dr Slavko Zdrav, director of the hospital: *“In addition to the NATO aircrafts, we are constantly being fired on by the Rapid Reaction Force and the Muslim Army artillery. A large number of wounded persons is continuously brought to the hospital. Due to the lack of electricity and water supply, and the inability to find the dead and wounded under the ruins, we are facing epidemic diseases”* (“Novosti”, Belgrade, September 8, 1995).¹⁷²

Also, it was a first time that we heard about the information that NATO aircrafts and the Rapid Reaction Force in Bosnia was using “special ammunition with toxic and radioactive characteristics”, which was a warning issued by the Commander of the GS of the VRS, the General Ratko Mladic, in the form of a letter sent to the command of the UN forces in Zagreb (“Politika”, Belgrade, September 8, 1995).¹⁷³

According to the available documentation¹⁷⁴, in the attack performed that day, against the repeater “Kraljica” on Ozren, the following persons were killed: Kaisarevic Sveto (1958), Lukic Zeljko (1971), Milotic Slobodan (1964), Savanovic Dragan (1966) and Trivunovic Mirko (1971). During the attacks on Kalinovik and the military barracks “Donji Logor”, Badnjar Lazar (1946) and Mandic Mitar (1943) were killed, while in the region of Jelasacko Polje those nineteen-year-old men died: Ilic Slavisa (1976), Kukic Dragan (1976), Lekic Radoslav (1975) and Milinkovic Vladimir (1975). During the cleaning of ruins of the destroyed relay, bombarded a day prior in the place called Ciganiste – Becanj, municipality of Doboje, there was a repeated air strike in which the following members of the VRS and the work unit were killed: Avdic Besim (1942), Jusic Almir (1960), Mastilovic Djordjo (1941), Mehicic Amir (1962), Petric Mile (1948), Savic Dusko (1966), Salihbasic Mahmut (1939) and Stevanovic Savo (1956).

On this occasion, in the mentioned site of Ciganiste there were several people who earned injuries: Kalinic Ljubomir (1957), Djokic Zivko (1950), Trgic Djordjo (1962),

¹⁷¹ Public Information of the informative service of the GS of the VRS, of September 7, 1995. Source: Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations, Registry XIX-1-3

¹⁷² “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 101

¹⁷³ Ibid., p. 105

¹⁷⁴ Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations, Certificate of Death, ID: 36978, 56094, 48172, 47913, 52905, 32025, 32892, 51775, 25361, 29666, 56352, 46551, 46534, 45909, 46656, 45950, 45835, 46707 and 48004; Certificates from the Registry of Deaths, ID: 36986, 56095, 48174, 47914, 52912, 32024, 32891, 51776, 25363, 29667, 56357, 46552, 46537, 45911, 46658, 45951, 45839, 46708 and 48003.

Kresoja Miroslav (1962), Tutnjevic Ratko (1959) and Halilovic Mirsad (1953)¹⁷⁵, while during the bombing of “Kraljica” Nikolic Predrag (1969) was wounded.¹⁷⁶

Picture 28. Destroyed repeater “Kraljica” on Ozren Mountain

About the significance of this relay for the region of Ozren and its destruction, the best can be testified by the former employee of the relay “Kraljica” Mirko Aleksic. Mirko, whose life and work are tightly related to the relay “Kraljica” suffered in this war in the worst possible way for he lost his son who was killed as the member of the VRS in Maglaj battlefield in 1992.

Aleksic said this about the “Kraljica” and its demolition in an interview he gave to the officers of the Center in July 2017:

„In some way my entire life was related to the relay “Kraljica”. In April 1955, as a child, I witnessed the beginning of the building of this relay. Literally, I was present in the place in which relay was built later, when the engineers came for the first time with the intention to build the relay. My father had been engaged in the construction works from the beginning, and later I joined as well. After the object had been built and started working, my father got the job as a caretaker. After my father died, I inherited his position at the relay “Kraljica”, and symbolically, started working on September 7, 1967, on the same date it was destroyed in 1995. My wife and I both worked there, even

175 Official note, PSC Dobož, no. 12-02/2-256/96-34 of September 8, 1995

176 Official note, PSC Dobož, no. 12-02/2-256/96-21 of October 1, 1995

had residential unit there, our children were born there. When the war started, I was still working there, and then, on October 1, 1992 we faced a tragedy when our son died in the battlefield.

During 1992, “Kraljica” was taken over by PTT Dobož, and at the same time the army started bringing the military equipment and using this object for the purpose of the communication system. “Kraljica” became the communication hub of the VRS, but this object was also used by the civilian authorities and institutions such as the electric power companies, forestry companies, firefighters, road companies etc.

On August 30, 1995, at 3.15 p.m., the first bomb was air dropped to the pool and destroyed it completely, after which five more bombs and two missiles were used to attack the targets. On that day, the object was 80% destroyed, and “Kraljica” was left without power and water, the aggregates stopped working and the relay was not functioning any more. Also, there was a risk that the object might collapse since it was pretty damaged. Therefore, I decided not to stay within the object any more, but I improvised and made a shelter for myself in the nearby woods, 500m from the main object. In the following seven days I was working together with the soldiers engaged on this task to fix the communication systems.

Picture 29. Mirko Aleksic, the witness of the relay “Kraljica” demolition

On the devastating September 7, at around 5.25 p.m., I looked from my improvised shelter and saw two missiles which “cut off” the object on the third floor. After ten minutes two more missiles were fired on it. Immediately after the attack, the vehicles started arriving. Looking at the demolished object of “Kraljica” I had the feeling I was looking at the Egyptian pyramid, for the way it collapsed. I knew there were six people in the basement of the object, and only later I realized that Predrag Nikolic had not been there, which saved his life. Nikolic was thrown over the fence by the detonation after the first strike, some eight meters away from the object and threw him on the road face down, but a piece of material came from the sky and hit him in the back and seriously injured, so he was taken to Doboj hospital immediately after that.

When I finally reached the object, I tried to use the ventilation hole to call the poor people in the basement. There was no answer, and it was not possible to enter the basement through that hole since there was the evaporation of gases from the nearby oil reservoir. In the meantime, the army, the police, the medical emergency service started arriving...

Soon the military engineers of the VRS came with the adequate equipment and started cleaning the object in order to reach the soldiers under the ruins, in which I participated actively, since I was the best familiar with the object and the position of the soldiers who were in it. Since the object was 36 m high, the amount of the collapsed material was huge, which made the work of discovering the victims significantly harder. After numerous attempts and many problems we encountered, we finally managed to reach the body of the engineer Slobodan Milotic from Kaludjerica on September 10, around 3.00 p.m. As we dug deeper into the object, we found the bodies of the three soldiers, and the body of Lukic Zeljko in the end. All of them were transported to Doboj.

How complicated the situation on Ozren was those days, is best illustrated by the fact that the judge of the Basic Court of Doboj who came in order to make a report about the circumstances of the relay destruction had to hurry up with this task, since he had to urgently go back to his combat line for the defense of Ozren.

I initiated the setting up of the memorial plaque for the fallen soldiers in order to remember their sacrifice. I visit the ruins of the object quite frequently, and become pretty emotional there, often with tears, and all I want is to die here, in this place, when the time comes.”

Although it was partially a military target, for some of the military connections were stationed on this object, we can see that NATO Alliance had used the excessive force in this case. Namely, NATO was aware that even its first air strike of August 30 completely disabled this object for all purposes, both civilian and military. It had to be clear to them after the first attack that the PTT system and the system of military

connections were not functioning in the area operationally covered by the relay. It seems like NATO was not satisfied with it, but wanted to completely erase it from the earth, and was apparently checking the power of its missile systems, deciding to attack again on September 7. In doing so, this Alliance deliberately caused the death of the innocent persons that had worked in the object as a crew, that is, as technical staff who had been trying to collect the remaining civil assets, and therefore could not have represented a legitimate military target. Thus NATO undoubtedly committed crime in this area that cannot be justified in any way.

The central news show of SRT, *Dnevnik*¹⁷⁷, reported regarding this and the following day that in the region of Lukavica four civilians were injured as a result of the attacks, three of them with serious injuries which is why they were sent to the Kasindol hospital. The injured civilian Radomir Visnjic gave a statement for the television regarding this attack, as well as a fourteen-year-old boy Velimir Draskovic who, in regard to this event, said this: *"I was playing at home and heard something broke and felt a pain in my left leg, and then my neighbour came to me, and out me in his car and drove me here, in the hospital"*.

The same informative show announced that in Srbinje during the night and day there were 45 patients hospitalized as a result of the bombing, five of whom died, and 15 with serious injuries were kept for hospital treatment.

The statement about the number of dead and wounded was confirmed by the director of the Srbinje hospital, Veljko Maric. The *Dnevnik* report included the videos of two injured babies as well.

The Scene Inspection Report of the PSC Srbinje made on September 8, 1995, which stated that the residential building with 16 single-bedroom apartments in the area called "Formoza" was completely demolished, confirms that the targets of NATO attacks on Srbinje included the civilian objects. The fact that the apartments, and all the furniture in them, had been completely destroyed is only an indicator of the fact that the building was directly hit which caused damages on the surrounding two residential buildings.¹⁷⁸

5.3.10. Day Ten – September 8, 1995

On this day the targets of NATO aviation were the villages Lisina near Sipovo, which was bombed at 2.16 a.m., the village Bukovica at 3.10 a.m., while the villages Brajici, Vrbica and Kosova near Ustikolina were attacked at 5.30 a.m. One of the targets

¹⁷⁷ Source: Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

¹⁷⁸ Scene Inspection Report, PSC Srbinje, no. 16-02-2-230-107/95 of September 8, 1995

included the building of the elementary school in the village Vrbljani near Kljuc, which was hit and damaged at 6.30 a.m., while the repeater “Stolice” on Majevisa was completely destroyed at 10.26 p.m. In the late afternoon, the villages Palez and Cukovac near Knezevo were bombarde, as well as the village Donje Zijemlje in Podvelezje.¹⁷⁹

The Informative Service of the GS of the VRS announced¹⁸⁰ that NATO attacked the objects in Srbinje with 40 aircrafts around 1.30 a.m., while 20 aircrafts attacked the village Zijemlje near Mostar which resulted in the death of 11 civilians, and 17 persons were slightly or seriously injured. During this period the attacks were repeated on the region of: Nevesinje, Kalinovik, Srbinje, Srpsko Sarajevo, Doboj, Han Pijesak, Visegrad and Majevisa. Particularly monstrous is the fact, as indicated by the announcement, that the NATO aviation destroyed the bridges and thus disabled the injured to reach the hospital, which caused the death of a pregnant woman headed to Srbinje. Kljuc was also attacked on this day with several missiles, especially in the area of Ribnik.

Picture 30. The Rapid Reaction Force was shelling the hospital “Zica Blazuj” from Igman. In the picture: the artillery of the Rapid Reaction Force located on Igman

---

¹⁷⁹ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.14

¹⁸⁰ Public announcement of the Informative Service of the GS of the VRS, released on September 8, 1995. Source: The Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing People Investigations, Registry XIX-1-3

Among other things related to this day, the media also transmitted the statement given by the spokesperson of the Western Military Alliance for the Southern Europe in Naples Anna Cansanno, who had stated that there had been “almost 2.100 flights” performed from the beginning of NATO operation against the Serbs in Bosnia on August 30 (“Dnevnik”, Novi Sad, September 9, 1995).¹⁸¹

According to the documentation available to the Center, the following persons were killed in the attack on the hospital “Zica Blazuj”: Gogic Pero (1953), Knezevic Drago (1948), Knezevic Ljubica (1945), while Petkovic Vukosava (1940), Radovanovic Biljana (1970), Jankovic Svetozar (1958) and Goronja Uros (1949) were injured on this occasion.¹⁸²

In its issue of September 9, 1995, “Novosti” published that the attack of NATO aircrafts on the wider area of Doboj caused the death of Nevena Markovic (19) and her two-year-old son Marko. It was also stated that the total of 17 persons had been killed in the attacks of NATO aviation on the Doboj area until then, and that dozens of people had been wounded.¹⁸³

The central news show of SRT, Dnevnik¹⁸⁴, showed the videos of the killed and injured people during the bombing of the hospital “Zica Blazuj”. The names of the ten deceased were provided: Branislav Lubura, Vojko and Pero Gogic, Drago and Ljubica Knezevic, Dusan Bilal, Saveta Mrkaja, Emil Luzajic, Biljana Lizdek and Cvija Tesanovic. It was also indicated that 22 civilians had been injured. A doctor who worked in this hospital, Dr Miodrag Lazic, gave a statement in regard to this attack: *„These were direct attacks on the hospital, performed not by the Muslims or the fanatics, but by the French Army. They are our “friends”, who had been coming here for three years, those French soldiers and the Captain Lemon, the French doctors we considered our friends. The French knew exactly where our hospital was, they knew every corner of it, and we saw what had happened, a volley of ten howitzers, of I -do-not-know the caliber, had been fired directly on the hospital. You saw the death around the hospital, the dead patients in the waiting room, the demolished cars, the patients directly hit in their rooms... They attacked the hospital directly, no one can persuade me it had been otherwise, there was no other object in the range of five kilometers, there was a hospital and a church, they had hit the church, and then they hit the hospital”.*

¹⁸¹ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 114

¹⁸² Official note of PSC Sarajevo, no. 15-02-368/95 of September 18, 1995

¹⁸³ “NATO protot in thiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 116

¹⁸⁴ Source: The Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

Picture 31. Killed Serb civilians in the hospital “Zica Blazuj”

The New York Times wrote about this attack, in the text published on September 10, 1995 it was said that the UN admitted the hospital had been shelled and expressed its regrets for the innocent victims, and informed that an investigative team was established, but the members of this team refused to visit the site for being concerned about their own safety, due to the possibility of the repeated NATO air strikes.¹⁸⁵

The war surgeon, Dr Lazic, wrote the following about the tenth day of the bombing: *“I experienced the bombing of the hospital on September 8. We were afraid of the NATO air strikes, but we were aware that more dangerous for us was the Rapid Reaction Force stationed on Igman. September 8. Beautiful day. Warm, sunny. The Indian summer. It was 12.30 p.m. Patients in front of the hospital, came out to the sun. People were waiting for their rides. Two small canteens selling juices, chocolates and fruits. A lot of people in front of the hospital. At that moment, we heard the horrible detonations from the direction of the Blazuj church, they were getting closer.*

¹⁸⁵ <http://www.nytimes.com/1995/09/11/world/nato-shifts-focus-of-its-air-attacks-on-bosnian-serbs.html?pagewanted=all&src=pm>, visited on May 19, 2016

Shells from Igman! I yelled: "Everybody to the shelter, under the stairs!". I managed to get to halfway when the shell hit the entrance of the hospital. Everything started shaking. There was dust, smoke. I could hear the glass breaking, people screaming, two or three more explosions. And then, the shells were moving on, as a gun burst coming to you and going away. I saw the scared faces of the patients and nurses around me. The fear! I was standing in the crowd. At that moment I heard some screams coming from the yard. I was thinking to go outside, but my legs were heavy. It was not a fear, it was a feeling of the current paralysis. And then I said to myself – you must go outside, you must not stay here! Go outside and check the people. And the legs started walking in that direction.

First, I took a look of the injured nurse bleeding from the temple. I realized it was not a serious injury. I went outside, to the yard. There were clouds of dust all around. Someone was telling me: "Don't come out!". I turned left to see what was going on in front of the hospital. And there – I saw a horror... Several injured people were crawling, bleeding. There were motionless bodies lying around. I went back for a moment. I stopped. Two more nurses, a doctor and a medical technician came. I told them: "Stop, do not go out! Let's wait for a minute at least, and then we will go out, let's not get killed in vain!

We waited for 10-15 seconds. There were no more shells. Then we went out. We were carrying severely injured, corpses of the dead. Those with less complicated injuries crawled to the hospital by themselves. Chaos! The clinic was full. We provided first aid. For some of them – it was too late. At that moment, there were six or seven babies in the hospital. We were extremely happy.

The same French and English who, passing by the hospital, used to stop and come in to buy a juice or some fruit in the canteen in front of the hospital from Ljubica, now sent this deadly package to us. And Ljubica and her husband died because of their shells, in their canteen, doing their job. Did they hear the yelling of their seventeen-year-old son, who was left without mother and father at the same time? Why both of them? Why could not at least one of them have survived?

The French had brought their incubator for our babies. And now those same French were taking their lives, killing our men, nurses, doctors, destroying our hospital. I was wondering to myself, were they beasts or what?

That the bombing of the hospital was not a coincidence can also be confirmed by the fact that there was no other object, except the church, anywhere near. And you hit both, the church and the hospital. And you boasted that you could not miss the target for more than five meters. Well, if you had missed this time, if you were not aiming at the hospital or the church, you had missed the entire eight kilometers, for that was the distance

between these two objects and the military barracks of the Igman Brigade.

We were constantly, for days and nights, flown over by the NATO aviation, at low and high altitudes, and were anticipating the moment when it would unload its horrifying cargo on us.

Hadzici. Tens of missiles hit the small place of Hadzici. Men, women and children died. Vogosca... Ilidza... People were killed by their missiles, bombs and guns. The blunted, horrible detonations could have been heard from the direction of Lukavica every day. We were watching on television: destruction of the Faculty of Law.

The NATO bomber aircrafts were attacking the Serb places, and they were wondering, of how the Serb nation down there could walk slowly and peacefully, despite their bombs.

And the night, the night was the worst. From the midnight until the morning, they were flying over us constantly and dropping the deadly loads of theirs. They were hitting the roads, bridges, factories. They said they were hitting the ammunition storages. They often turned the night into a day. They made the entire valley of Sarajevo enlightened. It is hard to explain how it used to be flown over by the heavy bomber aircrafts every day, minute by minute, after which all you could have heard were the explosions. The fear was present.

There were many injured people, but also people who suffered the nervous stress, mostly children. They were coming to us frightened and screaming. Parents were freaking out.

I had noticed one interesting thing: in those ten days more than fifteen children were hospitalized due to the constipation. They were unable to pass stool. Earlier, we had one case of children constipation in a month. This time, there were fifteen children in ten days. The fear caused the appearance of the constipation, the intestines stopped working and the stomach became bloated. This had, probably, not been described ever before. It could be a topic for the congress of psychiatrists or the child psychologists – How NATO aviation scared the children.

We were watching on television the destruction of the Republic of Srpska assets – destruction of the television relays, communication systems, bridges, roads, factories, animal farms. In two weeks they attacked more than 700 different targets. There were more than 3.500 combat flights performed. This is said to be the highest number of flights conducted in a short time since the World War II.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ Dr Miodrag Lazic, "Dnevnik ratnog hirurga", Srpska Republika News Agency – SRNA, edition Prose, Pale, 1997, p. 120-123

5.3.11. Day Eleven – September 9, 1995

The NATO aviation continued its operations against the Republic of Srpska on this day as well. The bridge in the village Ilova near Sarajevo was destroyed at 4.00 a.m., and an hour later the road and the bridge in the direction Semizovac-Srednje were bombarded. At the same time, the factory “Pretis” in Vogosca was attacked, while the villages Motike and Potkozarje near Banja Luka, Turjak and Berek near Gradiska, Brašina near Prnjavor, Sanica near Ključ, Kljevci near Sanski Most, Marini near Prijedor and Vinac near Jajce were bombed at 5.15 a.m. The radio relay and communication system Lisina on Kozara was attacked at 5.05 a.m. which caused the termination of PTT connections with the Federal Republic of Yugoslavia. The economic facilities in Hadzici and the surrounding places were attacked at 9.00 a.m., while the villages Citluk and Besnjevo near Sipovo were the targets of NATO attacks at 2.40 p.m. The repeater in the zone of Zebina Suma near Srbinje was damaged at 6.42 p.m.¹⁸⁷

Picture 32. Consequences of NATO air strikes on the road Semizovac – Srednje in Ljubina

According to the report of the GS of the VRS of September 9¹⁸⁸ the following was stated: In the zone of responsibility of the 1st Krajina Corps it was reported that the radio relay “Kozara” was attacked by NATO at 5.05 a.m.

¹⁸⁷ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.15-16

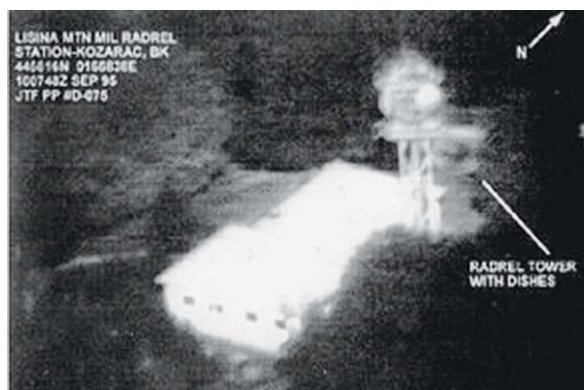
¹⁸⁸ Report of the GS of the VRS, stric. conf., no. 03/3-252 of September 9, 1995

The report of the Sarajevo Romanija Corps indicated that NATO performed its attacks on several occasions: at 4.00 a.m. it destroyed the bridge in the village Ilovice, at 5.00 a.m. it attacked the road communication Semizovac-Srednje where the bridge was demolished and the factory "Pretis" also attacked, and at 9.00 a.m. the Technical Overhauling Institution, TRZ "Hadzici". The attacks were also performed against the military barracks "Usivak" and the abandoned command of the 1st SnBr, while in the region of Semizovac-Srednje one soldier was killed, two slightly wounded, and one civilian was also wounded.

When it comes to the responsibility zone of the East Bosnia Corps, it was indicated that the attacks were performed on "Stolice", and that six soldier obtained slight injuries.

In the zone of responsibility of the Herzegovina Corps, NATO aviation attacked targets along the direction Mostar-Nevesinje, at 3.00 a.m. it attacked the positions in the region of Bukovica with six bombs and missiles, and the bridge in the region of Brod on Drina River. At 6.42 p.m. NATO fired shells on the repeater in Zebina Suma, which resulted in two soldiers being killed, one soldier severely wounded and three soldiers with slight injuries. The aviation bombarded the objects "Kosovo" and "Vrbnicki Potok" at 11.50 p.m.

The report also stated that the NATO attacks on Lisina resulted in the death of two soldiers, and that the Lieutenant Vujasin Milan was wounded.

Picture 33. NATO footage of the relay on Lisina recorded by the US aircraft "Predator", location on Kozara Mountain

A famous journalist Rade Mutic also spoke with the officials of the Center and said the following about the bombing of the relay on Kozara: "At that time I was the editor of the ITC SRT in Prijedor. I wanted to keep a record of all of it, to keep the facts and arguments that will be discussed in different, more objective way, and not in the way of Anatole France when the defeated king, while running from the battlefield, said to his

servant: "Write down that we achieved a splendid victory today!? But, Sir, what shall the history say?! – The history, well we shall write the history!"

That is why the cameraman Nedeljko Lajsic and I were on Kozara on September 9 and 10, 1995, when the radio-relay system on Lisina was bombarded with the Tomahawk missiles, after the unsuccessful aircraft bombing. It was a school example, almost like a demonstration exercise of what NATO was capable to do with its powerful missiles. The purpose of it all was irrelevant. The people as well. They were, as we could see in 1999 when the so-called "Merciful Angel" brought death ("for our own good") all around Serbia – just a "collateral damage". This morbid syntagma of Jamie Shea, the NATO spokesperson, will remain a synonym for the crime and non-humane face of the NATO Alliance forever. Up there, on the ruins, I met a sergeant (I cannot recall his name) who survived this attack, although the explosion of the Tomahawk missile made him end up in the woods some twenty meters away. The soldier who was guarding the communication center was not so lucky, the explosion literally made him stuck to the wall in front of which he was standing. We did not record this scene, but just the place, since the dead soldier had already been taken when we arrived. The sergeant, and some other witnesses, said that the poor men was literally glued to the wall as a piece of meat with all bones broken. Having searched the ruins we realized the precision needed to perform this attack, although the first missile missed its target. The following shots were more accurate and effective so that the concrete wall, even of a meter and a half thick, could not have survived the attack of missiles which hit precisely the foundation corners of the communication center.

It should be said that NATO had tried first with its aircrafts to destroy the mentioned military communication center, and the "civilian" transmitter of SRT on Lisina. Although they had reconnaissance footages of everything made with their AWACS Predators they had not been very precise. I wanted to "make a record" of such "NATO efficiency". Of course, "Tomahawk" missiles fired from Aviano and the US aircraft carrier stationed in the Adriatic Sea, were directed by the aircrafts which were flying over Kozara for this purpose and thus homed in the missile from the area above Gradiska.

A day or two prior to the demolition of the television transmitter on Lisina, we had made the last records of the object that was our last connection with the world and the only way in which we could do our job of reporters. It was destroyed on September 13, 1995, twenty minutes to four o'clock in the afternoon. We were in the editorial office at that time and watching the program. We knew it would not last long, and then suddenly the screen turned snowy. We went outside and saw from the position from which the links were directed towards Lisina that the transmitter was gone. We went to Kozara and made records for the future generations. To be able to judge it. Since, there are many truths, in many different forms, and each one of us writes and values only his own. I hope they will be able to help alter the truth about the history itself. The teacher or the liar of life?!"

According to the US sources, a new weapon was used in the air strikes performed on September 9 – “SLAM” missiles and “Glide bomb” of 900 kg.¹⁸⁹

As “Glas Srpske” wrote in its issue of September 11, 1995, among other things, it was indicated that in the village Vrbljani (municipality of Kljuc) the elementary school facility had been damaged, as well as the outpatient clinic and several family houses, while dozens of people had been slightly injured. The similar situation was in Sanica, where a bomb had been dropped to the center of the place, while in Sanski Most several civilians were wounded.¹⁹⁰

The SRT Dnevnik, issue of September 9, 1995¹⁹¹, among other things, broadcasted the videos of the destroyed bridge on the road communication Semizovac-Srednje, in Ljubina, which disabled transport of two prematurely born babies from the hospital “Zica Blazuj” to Belgrade, due to which one of the babies died. This was confirmed by the then Head of the “Zica Blazuj” hospital, Dr Milan Pejic.

Dnevnik also showed the demolished plant facilities of the company “Energoinvest”, and the damaged joint storage of the social enterprise “Vemeks” and the Red Cross in which the humanitarian was placed.

According to the available documents of the Center¹⁹² during the attacks on the road communication Semizovac-Srednje in place called Gora, a brother and a sister, Galinac Radenko (1969) and Radmila (1968) were killed, while the soldiers Kronic Vojo (1960) and Lucic Nenad (1966) lost their lives during the attack on the repeater in the region of Zebina Suma. Also, that day the soldiers Domuz Ratko (1973) and Rakovic Novak (1948) were killed on Lisina.

Picture 34. Radmila Galinac killed by the NATO bomb on the road Semizovac-Srednje

189 „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p. 379

190 “Zlocin nad civilima” – “Glas Srpski”, Banja Luka, no. 7767, September 11, 1995, p.1

191 Source: The Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

192 Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigation, Certificate of Death, ID: 49961, 50866, 57178, 55686 and 41581; Certificates from the Registry of deaths, ID: 49960, 50867, 57176, 55685 and 41614 and the List of the Ministry of Labour and Veterans, ID: 74204

*Picture 35. Members of the VRS killed in the attack on Lisina:
Domuz Ranko and Rakovic Novak*

Also, during the bombing of the road communication Semizovac-Srednje in place Kamenica, Kandic Borislav and Jankovic Ranko were injured, and the monument with the monument park, established in memory of the famous basketball player Radivoje Korac was destroyed as well, although it was located only 150m from the local elementary school.¹⁹³

5.3.12. Day Twelve – September 10, 1995

During the night, NATO aircrafts completely destroyed four houses of the Goranovic family in the village Gornja Radnja, near Teslic, at 2.05. a.m. They attacked the TV relay “Lisina” on Kozara, and the settlement Omarska near Prijedor, on two occasions, at 2.00 a.m. and 9.30 p.m. The same night, or more precisely at 2.15 a.m. the water supply system in Kalinovik was destroyed. The wider region of Hadzici, Zuvonica and Usivak, and the Stanici hamlet – Kosjerovo village, municipality of Laktasi, were bombarded at 1.15 p.m. The radio and TV relay “Svinjar” on Ozren was damaged at 2.30 p.m., while the relay “Stolice” on Majevisa was attacked again at 5.41 p.m.¹⁹⁴

¹⁹³ Scene Inspection Report, PSC Sarajevo, no. 15-02-348/95 of September 21, 1995

¹⁹⁴ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.16

Picture 36. Consequences of the bombing of Gornja Radnja near Teslic. In the picture: destroyed family house of the Goranovic family and the victim Aleksa Goranovic

In the evening hours, between 8.40 and 8.45 p.m., 13 “Tomahawk”¹⁹⁵ missiles were fired from the US Navy “Normandy” on the relay “Lisina” on Kozara. On this occasion NATO used the new type of missiles – “Block III” which, for the first time, used the GPS guidance combined with the “TERCOM” system based on the topographic maps. Those precise strikes, performed in an extremely short time, prepared the route for the continuation of the tactical air strikes on the positions of the VRS.¹⁹⁶

¹⁹⁵ “Tomahawk” is a cruise missile seeking the target which had been stored to the memory of the missile prior to its launch. Each missile then cost more than 1.000.000 dollars. Those missiles were launched from the American ships stationed in the Adriatic Sea.

¹⁹⁶ Rip, Michael Russell and Hasik, James M, „The Precision Revolution: GPS and the Future of Aerial Warfare”, Naval Institute Press, 2002. ISBN 1-55750-973-5. p. 226

PRIMARY COURT OF PRIJEDOR

No: Crim. 86/95

Date: 09/09/1995

SCENE INSPECTION REPORT

Done by the investigative judge of Prijedor Primary Court with regard to the shelling and the missile blast in Omarska.

IN ATTENDANCE FROM THE COURT:

Investigative judge
Jovicic Trivun

Public Sec. Center Inspector
Tomicic Nebojsa

Court clerk
Kondic Savka

Crim. technician
Bosancic Mladen

The scene investigation started at 14:10.

Duty officers of PSC */Public sec. center/* Prijedor notified the investigative judge of the Court that an explosion occurred in the area of Omarska at about 05:05 on 09/09/1995. Right upon the notification, the investigative judge went to the scene which was secured by officers of Prijedor PS */police station/*.

The scene location is a tilled field owned by Vlado Timarac from Omarska. During the investigation, the weather is cloudy and the visibility is quite satisfactory. There is a creek surrounded by shrub on the left side of the field, looking from the direction of the regional road Prijedor-Banja Luka, as well as from the Lisina relay. A crater of a 3.80m diameter and 1.15 depth is situated in the field. The field is fenced, so the crater is at the distance of 10.60 m to the right from the fence, looking from Lisina, while the distance from the other side is 54.00m. the land is dispersed around the crater within an area of 17.10 m. Remnants of the missile projectile are inside the crater itself. Fragments of the electronic board and the sleeve itself as well as shrapnel are scattered around the overall field surface. Small pieces of metal plating of various dimensions are dispersed on the whole field. The largest among them have dimensions of 25 to 30 cm and are yellowish-green in color, and smaller ones are silver-colored. Since the explosion razed the electronic board, the type of missile cannot be determined with certainty.

No houses of civilian population are in the immediate vicinity of the explosion. The first houses of civilians are at the 80 to 100 m of air distance to the right as well as forward.

The scene investigation ended at 15:20.

*/Stamp with inscription:
Primary Court in Prijedor/*

Investigative judge
Jovicic Trivun
/signature/

“The New York Times” also wrote about the attacks on the Republic of Srpska in which “Tomahawk” missiles had been used, emphasizing that the attack had been performed only two days after the peace talks in Geneva, where the warring sides had agreed about the principles of the peace agreement that included the establishment of the Serb entity within Bosnia and Herzegovina.¹⁹⁷

The use of “Tomahawk” missiles during the air strikes on the Republic of Srpska was also confirmed by the CIA, with a note that 13 missiles had been fired using the GPS guidance, estimating that 11 missiles had hit their targets with a mistake of 900cm, while two missiles had missed their targets.¹⁹⁸

Picture 37. “Tomahawk” missile. In the picture: missile specification and the launching of the missile from the US Navy ship

According to the report of the GS of the VRS for September 10¹⁹⁹, the following actions were noted:

in the zone of responsibility of the Drina Corps, NATO aviation attacked the object “Vis” at 3.35 p.m., and then repeated it at 4.50, 5.00 and 5.05 p.m. when the four soldiers were wounded.

Also, the report of the GS of the VRS for the following day²⁰⁰ indicated that the aviation bombed the relay tower “Stolice” on two occasions, at 4.50 p.m., when the high relay tower was destroyed, and two soldiers slightly wounded, and at 7.10 p.m. when all the object were completely demolished and four more soldiers wounded.

¹⁹⁷ <http://www.nytimes.com/1995/09/11/world/nato-shifts-focus-of-its-air-attacks-on-bosnian-serbs.html?pagewanted=all&src=pm> , visited on May 19, 2016

¹⁹⁸ „Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I“, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002, p. 379

¹⁹⁹ Report of the GS of the VRS, stric. conf., no. 03/3-253 of September 10, 1995

²⁰⁰ Report of the GS of the VRS, stric. conf., no. 03/3-254 of September 11, 1995

According to what "Politika" wrote in its issue of September 11, 1995, it was indicated that, in the period from 6.30 to 7.00 a.m., the NATO aviation used cluster bombs and destructive missiles to attack again the refugee camp in Han Pijesak.²⁰¹

„Two people were killed in the air strike performed by NATO aviation against the hamlet Goranovici in the village Radnja near Teslic and against the village Kalamande, also near Teslic, while four persons, three of who were children, were injured. Aleksa Goranovic²⁰² (83) and his son Zdravko²⁰³ (49) were killed, while Stojanka Goranovic and three of her children – Borislav (14), Borislavka (11) and Nebojsa (baby of a year and a half) were injured” (“Dnevnik”, Novi Sad, September 12, 1995).²⁰⁴

According to the available documents of the Center, the attack on the village Gornja Radnja in the municipality of Teslic, resulted in the death of Goranovic Aleksa (1910) and Zdravko (1948), and the injuries of Goranovic Stojanka (1941), Borislavka (1984) and Nebojsa (1994).²⁰⁵

The horror of this event can be confirmed by the statement of Goranovic Stojanka, who, among other things, said the following to the employees of the PSC Dobož: *“I first heard the echo during the night, and then the ceiling of the room in which I slept fell down on me. I went outside and saw a lot of dust and demolished house in which my father and brother slept... I ran over to my neighbour’s house, Goranovic Jela, and stayed there until the daylight. In the morning I went to my house and found my dead father on the mattress outside the house in the yard, but could not see my brother anywhere... Later, some people collected pieces of the body of my brother Zdravko among the ruins of the house”²⁰⁶*

In July 2017, the officials of the Center visited the village of Gornja Radnja near Teslic and had the opportunity to see for themselves the consequences of NATO bombing. Namely, even today, 22 years after this horrifying event, you can still see the traces of the NATO air bombs impact. Two family houses of Goranovic had been completely destroyed, only parts of walls of the third house remained to testify all the horror that had happened on that day, while the fourth house had been damaged.

²⁰¹ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 131

²⁰² Source: Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations, Victim’s card Serb Orthodox Church (SPC), ID: 68015

²⁰³ Ibid. ID: 68009

²⁰⁴ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 139

²⁰⁵ Official note, PSC Dobož, no. 12-02/2-256/96-27, of September 30, 1995

²⁰⁶ Official note, PSC Dobož, no. no. 12-02/2-256/96-28, of September 30, 1995

Picture 38 . The remains of one of the houses of the Goranovic family

This event was also described by the members of the Goranovic Family who survived this attack. Blagoje Goranovic, among other things, said this:

„Before the war I had lived with my family in Tesanj. Due to the war situation in 1992, we moved to my brother’s house in the village Gornja Radnja, and then were given an alternative accommodation in Stenjak. On this fatal day, we came to visit my brother. During the night we noticed the flights of NATO aviation. The attack was performed at 2.10 a.m., and at that time I was with my wife and children in my brother’s house. Suddenly, strong detonation was heard, all the windows in the house were blown out, and we felt that the ceiling started falling down. We somehow managed to get out of the ruins, and outside the house. My daughter was wounded in the back, and my son was bleeding from the head. I turned to go and check what happened to the rest of my family, but all we could see was huge flame and we were aware that members of our family, Aleksa and Zdravko, who were sleeping in one of the houses on fire, were probably dead. At that moment, we assumed that Stojanka was also killed, since the house in which she stayed was destroyed. Considering that my children were injured, we got in a car, whose glass windows were also broken, and took the children to a doctor in Teslic.

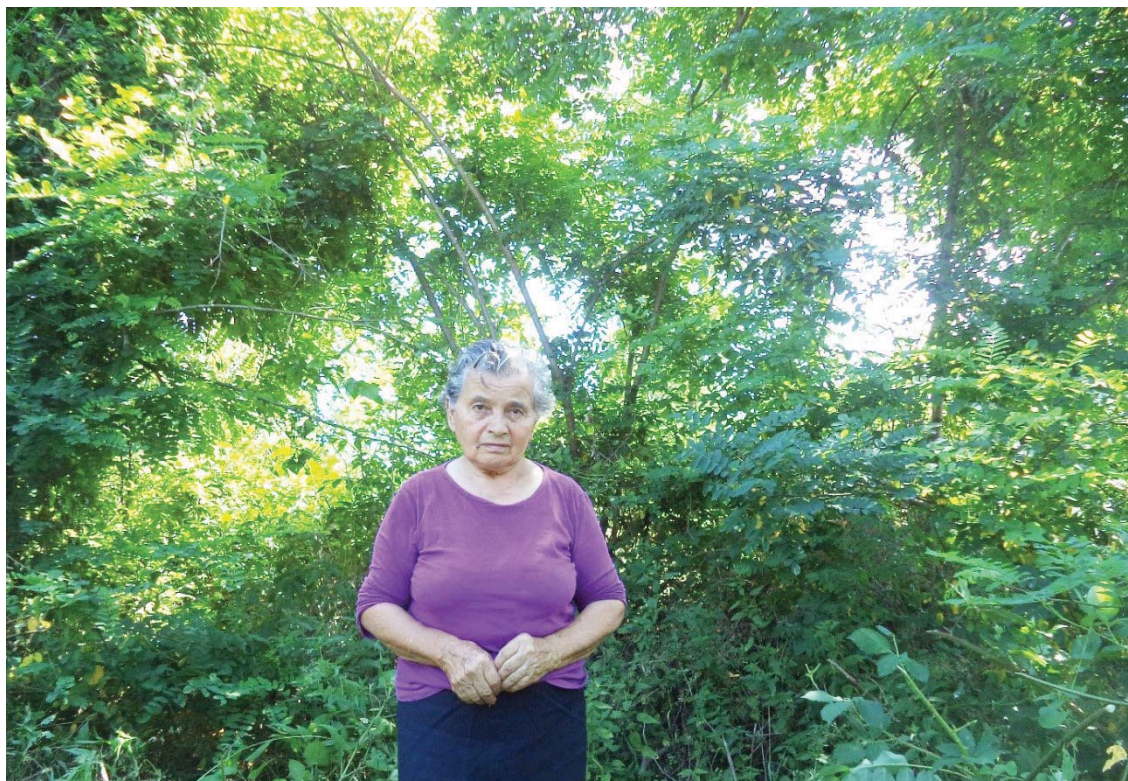

Picture 39. Inside the destroyed house of the Goranovic family

I returned to the village in the morning and saw a lot of gathered people. The grandfather Aleksa was dead and they had already taken him outside the house, while only one bone of Zdravko's body, who was a war invalid, had been found. His remains have never been found. Although it was almost impossible that she survived, Stojanka managed to get out of the ruins and ran over to the neighbour Goranovic Jela, where she stayed until the daylight. I found out then that the houses of Goranovic Djordje and Vitomir were damaged as well.

I need to emphasize that there were no military objects in our village, and that NATO aircrafts flew over this area at low altitude and performed the reconnaissance flights, and it is almost impossible they did not realize it was a family estate."

Stojanka Goranovic, who is of poor health today, confirmed that her father and brother died that night, and that it was a miracle she managed to survive, since the house in which she was sleeping was completely destroyed, and that as a permanent consequence she is experiencing a pain in the shoulder that was injured during the bombing.

Picture 40. Stojanka Goranovic standing in the place where her house, destroyed during NATO bombing, had been located

Due to the trauma the young children from the Goranovic family had experienced, their mother explained that after this event they used to often wake up in the middle of the night very scared because of what they had been through, being afraid that the horrible scenes might happen again.

After analyzing the position of the houses of the Goranovic family in the middle of pitiful and inhabited village, slightly isolated but not protruding nor being different than the other houses and object in Gornja Radnja, so the question is why those objects and those civilians had been the subject to direct attack of NATO aircrafts. There was no single military object, fire position, artillery weapon or military unit anywhere near or at some distance to their houses at that time, before it or after it. The village and the houses were also on a significant distance from the communication relays and hubs that had been subjects to attacks at the time. So, there was no single reason to commit such crime, particularly since the weather conditions had been extremely

favourable and since the aviation, as it was testified by the witnesses, had performed intensive reconnaissance prior to the attack which means that due to the technical devices the aircrafts used, the pilots could have clearly recognized the family houses and households which represented military targets by no means. The crime NATO conducted against this innocent family still hunts their descendants who survived with the same intensity, and particularly Stojanka who can hardly cope with the consequences and physical injuries caused by the explosion, and who says that the most difficult of all for her is the horrible way in which her father and brother had been killed. Decades later the Goranovic family is still waiting for the NATO Alliance, such a military alliance, to provide the answers to the question why they had been attacked when they had not done anything wrong to anyone. Their every attempt to reach the truth, justice or any kind of compensation has been unsuccessful so far, since no lawyer could accept to represent them believing that every legal battle against NATO is lost in advance. Memories of the innocent victims from their family are specific since this family lives today in Gornja Radnja, just next to the crime scene, surrounded by the remains of the demolished homes.

The SRT Dnevnik of September 10²⁰⁷ showed the consequences of the bombing that had happened the day before, when a brother and a sister Galninac were killed, and the injured witnesses of this attack Ranko Jankovic and Borislav Kandic stated about it. It was also indicated during the Dnevnik that the General Manojlo Milovanovic confirmed that during the bombing of Kljuc on September 9, more civilians had been killed, seven of who were children.

5.3.13. Day Thirteen – September 11, 1995

The center of Hadzici and the narrow area around Srpsko Sarajevo were attacked again. The region of Trovrh was attacked in the period from 10.50 to 10.57 a.m. the TV repeater on Kozara was bombed at 5.50 p.m., and the TV and PTT repeater on Rajakovo Brdo near Cadjavica was destroyed at 7.15 p.m. In the region of Jahorina and Pale the following villages were attacked: Kremenita, Brela and Pribalj, while in the wider region of Banja Luka the villages Cerovljani, Kamicani, Jakupovici, Djukici and Timarci were bombarded, as well as the villages in Potkozarje. In the period from 2.40 to 2.46 p.m. the repeater Zebina Suma and Uhotica Brdo were destroyed, and the village Ilovaca near Srbinje was bombed at the same time. In the evening hours three missiles hit the fish pond, water supply and school facility in Vijacani near Prnjavor, and at the same time one missile was dropped on the village Saracica near Banja Luka.²⁰⁸ at the same time.

²⁰⁷ Source: The Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

²⁰⁸ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.18

In the report of the GS of the VRS of September 11, 1995²⁰⁹ among other things, the following was stated:

In the zone of responsibility of the Sarajevo Romanija Corps the NATO aviation performed operations on Ravna Planina at 2.35 p.m., and in the region of forest above Jahorinski Potok at 2.50 p.m. Before the noon, the aviation was particularly active in the zone of responsibility of the Igman Infantry Brigade where it caused a huge damage to the barracks “Zunovica” and “Usivak”.

The Herzegovina Corps recorded the attacks on the various locations in Kalinovik, in the period from 1.00 to 2.00 p.m. The region of Zebina Suma and the object “Uhotica Brdo” where the repeaters had been set up, were attacked in the period from 2.40 p.m. until 5.00 p.m., after which ten missiles were fired on the area of storage objects “Kosovo”, and barracks “Donji Logor” and “Gornji Logor”.

The Drina Corps reported that there were attacks on the object “Karaula” during the day.

The fact that NATO did not choose its targets selectively can be confirmed also by the case of bombing Donji Vijacani near Prnjavor. There had never been any military targets in this place, but yet NATO still bombed the school there on two occasions, using the bombs of 1.000 kg.²¹⁰

Picture 41. Unexploded NATO bomb after the attack on Donji Vijacani near Prnjavor

The SRT Dnevnik broadcasted the videos about the third bridge that had been demolished on the road Cemizovac – Srednje, the destroyed bakery and the kitchen of the Red Cross, demolished water supply facilities in Kalinovik, electro power network,

²⁰⁹ Report of the GS of the VRS, stric. conf., no. 03/3-254 of September 11, 1995

²¹⁰ “Raketama na skolu i ribnjak” – “Glas Srpski”, Banja Luka, no. 7768, September 12, 1995, p.1

and damaged hospital and schools in the same municipality, damaged plywood and veneer factory, and kindergartens in Sanica in the municipality of Kljuc, including the attacks on Krupa na Uni.

Particularly shocking are the footages from the bombed village of Gornja Radnja near Teslic showing the bodies of the killed and their demolished houses.

According to the documentation of the Center²¹¹, in the attacks that happened on this day, Ratkovic Mirko (1964) was killed in the attack against Trnovo, and Vukovic Boris (1974) died in the region of Rajakovo Brdo, municipality of Mrkonjic Grad.

5.3.14. Day Fourteen – September 12, 1995

The NATO Alliance continued with its operations against the Republic of Srpska. At 12.15 p.m. they attacked the broader region of Ozren, and then at 3.35 and 6.45 the city of Doboj, when the positions of the VRS were also bombarded. In the afternoon hours, the attacks were conducted against the villages near Prijedor: Lamovita, Barakovici and Carakovo.²¹²

Civilian and industrial objects in the region of Srpsko Sarajevo were bombarded in the morning hours, and the most intensive actions were performed in the area of Hadzici, Vogosca and Crvene Stijene.

Picture 42. Destroyed civilian object in the area of Srpsko Sarajevo

²¹¹ Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing People Investigations, Certificate of Death, ID: 37873 and 39493; Certificate from the Registry of Deaths, ID: 37875 and 39492

²¹² “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.18-19

The attack against the factory complex „Pretis“ in Vogosca was repeated, as well as the attacks on Zunovica and Kasagici. In the evening NATO aviation attacked the civilian objects in the vicinity of the hydro power plant in Visegrad.²¹³

According to the Report of the GS of the VRS²¹⁴ of September 12, 1995, the NATO actions were performed in the following areas:

In the zone of responsibility of the 1st Krajina Corps two destructive missiles were fired on the barracks (author's note: storage) „Potocani“ at 5.01 a.m. The result was two dead, two seriously and two slightly wounded soldiers. During the afternoon, at 3.30 p.m., the attack was repeated with three combat aircrafts and ten missiles which resulted in the enormous material damage.

As for the part of the Report referring to the Sarajevo Romanija Corps, Hadzici and barracks „Zunovica“ and „Usivak“ were attacked during the night, and then at 11.50 p.m. the attacks were carried out on Ravna Planina, Vogosca and the factory „Pretis“. The positions of the Igman Infantry Brigade were attacked at 2.40 a.m. in the region of Kasetici and Crvene Stijene. „Pretis“ was attacked again at 4.10 a.m., and the barracks „Zunovica“ and Hadzici at 4.20 and 10.20 a.m., and finally, at 2.10 p.m. two missiles were fired on the barracks „Usivak“.

Picture 43. The bombing of Vogosca

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Report of the GS of the VRS, stric. conf., no. 03/3-255 of September 12, 1995

The SRT Dnevnik of December 12, 1995²¹⁵ broadcasted the reports from Doboј in which it was stated that the largest consequences of NATO strikes had been performed on the villages Potocani and Bare, on the left bank of the Bosna River, and that eight injured persons had been brought to the hospital in Doboј, while two civilians had been killed.

It should be noted that during the bombing of the village Bare, ten graves on the Orthodox cemetery were damaged in the explosion of the bomb.²¹⁶

According to the information of the Center²¹⁷ during the bombing of Doboј, more accurately the warehouse in Potocani, Presic Milenko (1961) and Cubic Ibrahim (1948) were killed, as well as Janjusic Golub (1965) and Forca Mladenko (1945) during the attack on the object „Usora“.

Also, during the bombing of the complex in Potocani the following persons were wounded: Dejanovic Velimir (1952), Kuzmanovic Bogdan (1943), Stokic Dragan (1965), Bubic Mico (1968) and Simic Nedeljko (1947)²¹⁸, while the following obtained injuries during the bombing of „Usora“: Trkulja Radenko (1967), Alvirovic Aleksandar (1973), Brkic Branislav (1955), Gostimirovic Dragan (1968) and Mitrovic Marko (1956).²¹⁹

According to the media reports, the most massive air strikes from the beginning of the attacks had been conducted on this day, which was confirmed by the Command of the Southern European Wing in Naples („Politika“, Belgrade, September 13, 1995).²²⁰

5.3.15. Day Fifteen – September 13, 1995

During the last day of the bombing of the Republic of Srpska, the targets in Hadzici, Srbinje and Doboј were non-selectively attacked in the period from 10.00 a.m. to 7.50 p.m. The TC relay on Kozara was attacked with three missiles on two occasions, at 3.40 p.m. and 4.05 p.m. and finally destroyed.²²¹

²¹⁵ Source: The Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

²¹⁶ Official note, PSC Doboј, no. 12-02/2-256/96-36 of September 14, 1995

²¹⁷ Electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing People Investigations, Certificates of Death, ID: 47856, 47840 and 35841; Certificates from the Registry of Deaths, ID: 47858, 47841 and 35840

²¹⁸ Official note, PSC Doboј, no. 12-02/2-256/96-30 of October 1, 1995

²¹⁹ Official note, PSC Doboј, no. 12-02/2-256/96-25 of September 30, 1995

²²⁰ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 146

²²¹ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p. 19

According to the Report of the GS of the VRS for this day²²² the following attacks were registered:

In the zone of responsibility of the 1st Krajina Corps the TV repeater on Kozara was destroyed at 3.40 p.m., but the attacks were also performed on “Trudbenik” in Dobož.

The Sarajevo Romanija Corps reported that two aircrafts with four missiles attacked the region of Krupac – Streliste at 5.00 p.m., on which occasion one soldier was slightly wounded.

According to the writing of “Glas Srpski” in the issue of September 14, 1995, among other things, the following information was published: *“The Itar-Tass Agency obtained a copy of the Memorandum of Understanding between NATO and the UN, based on which NATO is allowed to bomb the Serb targets in the Republic of Srpska. The Agency claims that the document had been signed by the Commander of the UN peacekeeping forces in the former Yugoslavia Bernard Janvier and the NATO Commander in Southern Europe Leighton Smith. The UN has confirmed the existence of a secret Memorandum referring to the bombing procedures NATO performed against the Republic of Srpska, it was announced by France–Presse, and reported by Tanjug.”*²²³

5.3.16. Day sixteen – September 14, 1995

On September 14, 1995, the political and military leadership of the Republic of Srpska signed in Belgrade an Agreement for the withdrawal of heavy weapons from around Sarajevo in a radius of 20 km. At the same time the commands of the UN and NATO peacekeeping troops suspended the air strikes against the Serb targets in Bosnia and Herzegovina for 72 hours. In the presence of the President of Serbia, Slobodan Milosevic and the Commander of the UN Protection Force, General Bernard Janvier, this document, by which the Serbs were provided with the six days deadline to withdraw the mortars of calibers larger than 82mm and artillery over 100mm, was signed by the President of the Republic of Srpska, Dr. Radovan Karadzic and the Lieutenant General, Ratko Mladic („Borba“, Belgrade, September 15, 1995).²²⁴

As it has been previously said, the „Deliberate Force“ Operation officially lasted until September, 20, 1995.

---

²²² Report of the GS of the VRS, stric. conf., no. 03/3-256 of September 13, 1995

²²³ “UN potvrdile postojanje tajnog memoranduma” – “Glas Srpski”, Banja Luka, no. 7770, Septemebur 14, 1995, p. 12

²²⁴ “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 163

6.

**VICTIMS OF NATO
BOMBING**

Since the first day of NATO bombing, the Republic of Srpska was exposed to great material destruction and the suffering of soldiers and civilians. The daily bombing of the civilian targets directly endangered lives and basic human rights of the Republic of Srpska citizens.

At the press conference, held on September 26, 1995, in Banja Luka, while talking about the consequences of NATO bombing and shelling performed by the Rapid Reaction Force, the Commander of the GS of the VRS, among other things, said that those attacks caused the death of 152 civilians, and serious and slight injures of 273 civilians.²²⁵

Picture 44. The first victim of NATO bombing attacks Starovlah Radoman (1960), an electrical mechanic who worked on radio-relay „Strazice“

²²⁵ “NATO letovi u zlocin” – Nova krila, Air Force Command and the Air Defence of the VRS, Novi Sad, November 1995, p.22 and “NATO protiv Srba – Ritam zlocina”, NISP “Oslobodjenje”, Sarajevo – Ilidza, October 1995, p. 179

REPUBLIC OF SRPSKA
PUBLIC SECURITY CENTER SRBINJE
PUBLIC SECURITY STATION
CAJNICE

Number: 16-5/02-230-14/95

Date: August 30, 1995

REPORT
On scene inspection

Drawn up on 30/08/1995 regarding the scene inspection on the location called Strazica, Cajnice municipality, due to the shelling of the relay station "Strazica" performed by the NATO aviation, whereby the following is stated:

On 30/08/1995, at around 2.20 a.m., the NATO aviation bombarded the relay station "Strazica" located on the location called Strazica, Cajnice municipality. At the moment of bombing the following work obligation employees were within the object, STAROVLAH RADOMAN, son of Cedomir and mother Jelenka, Klisura at birth, born on 18/06/1960 in Marenici village, Cajnice municipality, resident of Cajnice, and POPOVIC NEBOJSA, son of Vojo, born on 17/03/1974, resident of Cajnice. The aerial bombs caused the instant death of Starovlah Radoman, while Popovic Nebojsa was injured. After the scene inspection it was determined that the NATO aircrafts dropped 3 missiles of large destructive power on the object and thus caused enormous damage; 1 missile fell in the vicinity of the object, while the other 2 ended up in the meadow, on the east side of the object, at a distance of 200m from the object. The bombing caused large material damage on the object, including the devices and equipment within the object, on which special report will be made by the experts.

The relay station "Strazica" is located on the hill of the same name in the vicinity of Ponikava village, and it is only a civilian object used for PTT communications. Due to the bombing the object and the devices are partially destroyed and cannot be used for what they are intended any more due to, as it was already said, the bombing performed.

REPORT MADE BY
/signature/

Also, it should be noted that approximately 50 soldiers of the VRS were killed by NATO bombs.²²⁶

The exact number of victims of the NATO bombing has not been determined until today. There are many reasons for that, and just some of them are the following:

Although it has been more than 20 years, the exact number of victims and consequences of the NATO bombing on the Republic of Srpska have not been determined until today. The reason might be the fact that there are no complete and systematized data that would be used as a starting point for determining the exact number of victims.

It should particularly be emphasized that, due to the actions of NATO aviation and cruise missiles against the radio-relay and PTT transmitters, the connections and communication were broken, so the accurate and precise information from the field could not have been obtained.

It should be kept in mind that during the NATO bombing the general offence was being conducted by the Muslim and Croatian units in the area of the entire Republic of Srpska, which resulted in spreading of general panic, suffering and displacement of population, including the withdrawal of the army, and therefore it was almost impossible to keep the accurate records of the number of victims.

During the NATO aviation bombing, the Rapid Reaction Force operated from Igman, and non-selectively fired on the civilian objects (e.g. hospital „Zica Blazuj“) which resulted in a huge number of civil victims. Having in mind the fact that those attacks were coordinated with the air strikes, i.e. supported by the daily shelling of the Muslim and Croatian forces, in some cases it was almost impossible to evaluate which or whose missile caused the death of a specific civilian.

The VRS, as the most relevant source of information, often did not provide information about the civilian casualties in its reports, while the civilian authorities (crisis staffs, police and other), in the situation of the overall chaos and panic, were not able to do it, and therefore often had not recorded the suffering of the civilian population, or material destruction.

Also, media reporting in this period was difficult due to the permanent air hazard, and broken communications (the road routes, important roads and especially, the bridges) were destroyed.

These are some of the most important reasons that make it very difficult to determine the exact number of victims.

---

226 <http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocin.aspx?Naslov=%D0%9D%D0%B0%D0%B-C%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D0%B0-1995>, visited on April 4, 2016

During the study of victims in order to reveal the consequences of the NATO bombing we used the documentation owned by the Center, the Archive of the Republic of Srpska and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska. We also asked from all the municipalities that had been exposed to NATO aviation attacks to provide relevant documentation referring to the victims and material damage on public and private objects.

The cooperation was established also with the Radio and Television of the Republic of Srpska which provided the Center with the available video material from this period. During this study various other sources, which were available via Internet or newspaper articles, were used.

It should be specifically emphasized that in determining the status and circumstances of the victims' death, we have exclusively used documentation that, undoubtedly, proves these facts. In case of military victims, the Center owns complete documentation for almost all of them, including the Certificate from the Registry of Deaths, and the certificates issued in the war period proving the way and time of death.

6.1. Military victims

It has been already said that the victims of NATO attacks against the Republic of Srpska, in addition to the civilians, also included the members of the VRS. Most soldiers were killed or injured while performing their duties on the communication objects.

It should be pointed out that some of the killed and wounded members of the VRS were killed outside the combat lines and positions, or at the moments they were off the duty, so it could be concluded that, although they had the status of a soldier, in broader sense they can be considered civilian victims.

In the list of the GS of the VRS submitted to the Chief of the General Staff of the Yugoslav Army²²⁷ it had been indicated that 37 members of the VRS were killed, while 73 were wounded, in the attacks of NATO and Rapid Reaction Force.

According to previously mentioned daily reports of the GS of the VRS in the period from August 31 to September 14, 1995, it was indicated that 32 members of the VRS had lost their lives, while 45 of them had been wounded. Here, it should be kept in mind that the documentation is not complete, since the reports for four days (September 5 to 8) are missing.

---

²²⁷ Source: The Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing People Investigations. List of the killed and wounded citizens of the Republic of Srpska, GS of the VRS, conf. no. 03/4-3253 of December 26, 1995

The Center owns the documentation (Certificates from the Registry of Deaths and Certificates of Death) for 46 soldiers of the VRS, and for five members of the working obligations unit.

The list of killed members of the VRS is given in the Table 5.

Table 5. Members of the VRS killed in the NATO attacks during the “Deliberate Force Operation” in 1995

No.	Name	Year of birth	Date of death	Place of death	Source of data
1.	Milovic Aleksandar	1976	August 30	Ravna Planina “Jahorina”	Certificate, Registry of Deaths (ROD), List, GS of VRS
2.	Pavlovic Vladimir	1952	August 30	Ravna Planina “Jahorina”	Certificate, ROD, List, GS of VRS
3.	Pajic Dragan	1973	August 30	Ravna Planina “Jahorina”	Certificate, ROD, List, GS of VRS
4.	Purovic Zivko	1968	August 30	Ravna Planina “Jahorina”	Certificate, ROD, List, GS of VRS
5.	Siljegovic Miroslav	1976	August 30	Ravna Planina “Jahorina”	Certificate, ROD, List, GS of VRS
6.	Bakmaz Dragomir	1954	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
7.	Bakmaz Ljubomir	1952	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
8.	Jovicic Milos	1956	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
9.	Motika Darko	1973	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
10.	Neric Zoran	1960	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
11.	Obradovic Andrija	1949	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
12.	Sorak Zoran	1972	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS

No.	Name	Year of birth	Date of death	Place of death	Source of data
13.	Sorak Radenko	1959	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
14.	Stanisic Milan	1965	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
15.	Ujic Velimir	1968	August 30	Rogatica Zlovrh	Certificate, ROD, List, GS of VRS
16.	Cvijanovic Sinisa	1976	September 5	Han Pijesak Veliki Zep	Certificate, ROD, List, GS of VRS
17.	Jovanovic Jovica	1976	September 5	Han Pijesak Veliki Zep	Certificate, ROD, List, GS of VRS
18.	Mitrovic Miroslav	1963	September 5	Han Pijesak Veliki Zep	Certificate, ROD, List, GS of VRS
19.	Kosmajac Nikola	1940	September 5	Sarajevo Hresa	Certificate, ROD, List, GS of VRS
20.	Dumonjic Petar	1955	September 5	Majeвица „Stolice“	Certificate, ROD, List, GS of VRS Card of victim, SOC (Serb. Orth. Church)
21.	Malkic Dragan	1975	September 6	Kalinovik Donji Logor	Certificate, ROD
22.	Kaisarevic Sveto	1958	September 7	Ozren „Kraljica“	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC
23.	Lukic Zeljko	1971	September 7	Ozren „Kraljica“	Certificate, List, GS of VRS
24.	Milotic Slobodan	1964	September 7	Ozren „Kraljica“	Certificate, ROD
25.	Savanovic Dragan	1966.	September 7	Ozren „Kraljica“	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC

No.	Name	Year of birth	Date of death	Place of death	Source of data
26.	Trivunovic Mirko	1971	September 7	Ozren „Kraljica“	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC
27.	Badnjar Lazar	1946	September 7	Kalinovik „Donji Logor“	Certificate, ROD
28.	Mandic Mitar	1943	September 7	Kalinovik „Donji Logor“	Certificate, ROD
29.	Ilic Slavisa	1976	September 7	Kalinovik Jelasacko Polje	Certificate, ROD
30.	Lekic Radoslav	1975	September 7	Kalinovik Jelasacko Polje	Certificate, ROD
31.	Kukic Dragan	1976	September 7	Kalinovik Jelasacko Polje	Certificate, ROD
32.	Milinkovic Vladimir	1975	September 7	Kalinovik Jelasacko Polje	Certificate, ROD
33.	Mastilovic Djordjo	1941	September 7	Doboj Ciganiste	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC
34.	Petric Mile	1948	September 7	Doboj Ciganiste	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC
35.	Savic Dusko	1966	September 7	Doboj Ciganiste	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC
36.	Stevanovic Savo	1956	September 7	Doboj Ciganiste	Certificate, ROD List, GS of VRS
37.	Galinac Radenko**	1969	September 9	Road Semizovac-Srednje	Certificate, ROD List, GS of VRS

** Killed with his sister on the road communication Semizovac – Srednje and was not on a combat task at the time.

No.	Name	Year of birth	Date of death	Place of death	Source of data
38.	Krunic Vojo	1960	September 9	Foca Zebina Suma	Certificate, ROD List, GS of VRS
39.	Lucic Nenad	1966	September 9	Foca Zebina Suma	List, GS of VRS
40.	Domuz Ratko	1973	September 9	Kozara Lisina	Certificate, ROD List, GS of VRS
41.	Rakovic Novak	1948	September 9	Kozara Lisina	Certificate, ROD List, GS of VRS
42.	Rakovic Mirko	1964	September 11	Trnovo Lucevik	Certificate, ROD List, GS of VRS
43.	Vukovic Boris	1974	September 11	Mrkonjic Grad Rajakovo Brdo	Certificate, ROD
44.	Presic Milenko	1961	September 12	Doboj G. Sevarlije	Certificate, ROD List, GS of VRS Card of victim, SOC
45.	Janjusic Golub	1965	September 12	Doboj Usora	Certificate, ROD List, GS of VRS
46.	Forca Mladenko	1945	September 12	Doboj Usora	Certificate, ROD List, GS of VRS

By analyzing the Table, it is obvious that there is documentation for 46 killed soldiers of the VRS which confirms that the cause of death was the hostile aviation. It should be added that there is documentation related to five killed members of the "Working Unit" but their names are not given in the Table.²²⁸

Also, the Center owns the documentation related to 98 wounded members of the VRS: Trkulja Radenko, Brkic Branislav, Alvirovic Aleksandar, Kandic Ljubomir, Djokic Zivko, Trgic Djordjo, Kresoja Miroslav, Tutnjevic Ratko, Mastilovic Novak, Bociluk Mirko, Alijepac Mirkan, Konjevic Borko, Pupovac Miladin, Vlagic Momir, Visnjic Radomir, Vucin-ic Zoran, Vukovic Aleksandar, Mocevic Ratko, Djokic Milan, Covic Djuro, Djukic Branimir, Mijovic Maksim, Skakavac Cedo, Lucic Dragoljub, Damjanovic Tihomir, Kondic Borislav, Lalic Dragoljub, Konjikusic Slobodan, Savic Luka, Savic Dragomir, Vasiljevic Dalibor, Tejic Dusan, Jevtic Rado, Trisic Goran, Stevic Slobodan, Rankovic Cvijetin, Krstic Jovica,

²²⁸ This refers to the following members of the working unit: Avdic Besim, Jusic Almir, Mehicic Amir, Salihbasic Mahmut and Cubic Ibrahim.

Bojanic Lazo, Filipovic Milan, Milosevic Mile, Stevanovic Diko, Lucic Mirko, Crnogorac Radenko, Cancar Manojle, Popovic Nebojsa, Komnenovic Zoran, Komnenovic Jovo, Vreco Marko, Pribilovic Mile, Vreco Ljubisa, Vukasinovic Vlado, Vasiljevic Dusan, Masic Rade, Mandic Goran, Jovanovic Stojan, Lasica Strajo, Vukovic Vaso, Jevdjevic Radenko, Kuper Miodrag, Gojkovic Zoran, Karisik Dragomir, Bozic Radenko, Delic Zeljko, Jankovic Zoran, Jovic Sreten, Dodic Marinko, Garic Milisav, Pavlovic Marko, Paraklis Zeljko, Vujsin Milan, Kovacevic Sinisa, Knezevic Jovan, Jotanovic Bojan, Kablar Dragoljub, Kisin Bosko, Bukvic Drazenko, Kalinic Ljubomir, Nikolic Predrag, Markovic Danilo, Basic Gojko, Lazic Sreten, Cvjetkovic Goran, Vukovic Rado, Radovanovic Branko, Cvjetinovic Ilija, Vivic Jovo, Blagojevic Boro, Jeftic Rado, Stankovic Goran, Jovic Miladin, Krstic Zivan, Dejanovic Velimir, Kuzmanovic Bogdan, Stokic Dragan, Bubic Mico, Simic Nedeljko, Gostimirovic Dragan and Mitrovic Marko.

6.2. Civilian victims

Contrary to all international war and humanitarian rules, the NATO aviation and the Rapid Reaction Force often and non-selectively performed their operations against the civilian targets during the attacks on the Republic of Srpska, which resulted in suffering and intimidation of the civilian population.

Cities and villages were often left with no water or electricity, and supply of the basic food was extremely difficult.

It is almost impossible to determine the exact number of the dead and injured civilians who were killed during the operation "Deliberate Force", having in mind the fact that those victims should be observed from two aspects:

- Direct victims – who were killed as a result of the effects produced by the missiles fired by the NATO aviation and the Rapid Reaction Force, and
- Indirect victims – whose death is caused by the circumstances related to the general offensive carried out by the Muslim and Croatian forces, considering the enormous military advantage provided to them by the NATO attacks against the positions of the VRS.

The abovementioned statement of the General Mladic regarding 152 killed and 273 wounded civilians was the starting point for determining the number of civilian victims. However, from the available documentation of the Center it was not possible to determine the final and precise number of the victims for the reasons stated above. Therefore, the already listed data on the civilian victims are sublimed below, based on the available sources and documents.

On the first day of the bombing attacks on the Republic of Srpska, during the attack on Srpsko Sarajevo, three civilians were seriously wounded, while several civilians

were killed during the attack on Pale. Also, during the attack on the PTT relay near Cajnice, a maintenance technician lost his life, and more than ten wounded persons were admitted to the hospital in Kasindol. In the attack on the relay on Zlovrh, one civilian was injured.

On the next day more civilians were killed in the villages Kalauzovici and Komar on the Ozren Mountain near Sarajevo, as well as in the night between August 31 and September 1 during the bombing of Hadzici. The Rapid Reaction Force shelled the village Krivoglavci in Vogosca in which several civilians were wounded, while in their attacks on the outpatient clinic in Lukavica one patient and two medical technicians were injured.

Picture 45. Wounded civilian in the hospital in Srbinje

After a three-day lull, the attacks were continued on September 5, when the innocent Serb civilians were attacked again. In the attack on the village Hresa near Sarajevo one person was killed, while two women and two children were wounded.

During the bombing of the settlement Miljkovac near Dobož on September 6, one woman was injured.

On September 7, in the area of Dobož, 7 dead bodies were found in the ruins, four of who were children younger than five, while four members of the working unit died during the cleanup operation over the ruins of the relay object. Four civilians were wounded in the area of Lukavica, three of them with serious injuries, while the overall of 45 wounded people was admitted to the hospital in Srbinje during night and day, five of who died, while

Picture 46. The innocent children were also the victims of NATO strikes. In the picture: wounded children in the hospital in Srbinje

15 who had been seriously wounded were kept for a treatment.

The next day, during the attacks on the village Donje Zijemlje near Mostar, 11 civilians were killed, while 17 were wounded. The same day 10 people were killed and 22 wounded during the shelling of the hospital „Zica Blazuj“ conducted by the Rapid Reaction force. In Dobož the civilians, mother and a child of two were killed in the attacks.

NATO bomber aircrafts attacked again on September 9, when due to their strikes on the road communication Semizovac – Srednje, brother and sister from Galinac family were killed, and two more civilians were seriously wounded. The war surgeon, Dr Lazic, describe the suffering of brother and sister Galinac in his book „Dnevnik ratnog hirurga“ with these words: „Early in the morning, five a.m. The ambulance arrives. A young man, of twenty-seven or twenty-eight is taken inside. His surname is Galinac. He is from Vogosca. He is broken into pieces but still alive. I am looking at him, he recognized me: „Doctor Lazic, will I survive? Please, don't let me die!“

I am looking at him and saying: „You'll survive buddy, you'll survive, You are going to be operated now, everything will be fine.“

Then he asks me: „Doctor, what about my sister?“

I reply: „Here is your sister, do not worry, just lie down, I'll take care of her“.

I go out, asking people who brought him what had happened. He was wounded by a bomb from one of the NATO bomber aircrafts, on one of the bridges between Srednje and Semizovci, at 3 a.m., 3.30 a.m, they say. His sister was ripped apart by the bomb, died instantly. His twin brother died seven days ago, he was buried in Pale. He and his sister wanted to visit their brother's grave in Pale during the night for their own protection, and

planned to get back home, in Vogosca, until 2 or 3 a.m.

NATO bomber aircraft unloaded its deadly cargo at 3 or 3.30 a.m. on one of several bridges they destroyed on the road communication Semizovci-Srednje. Unfortunately, „Volkswagen Golf“ car of a brother and a sister was in the immediate vicinity.

„Will I see my children ever again? Two little, beautiful boys. Doctor, will my kids lose their dad?“

I respond: „Galinac, do not worry. Everything will be fine.“

There was no help. He died half an hour after that.

*Just after he died, here comes an older man, scared, terrified. He is asking about his son and a daughter. He lost two sons who were twins and a daughter. He was left alone with two grandchildren.*²²⁹

Due to the destroyed bridges on this part of the road it was not possible to transport people to the hospital in Belgrade, so one prematurely born baby died. Twenty people were wounded in the village Vrbjani in the municipality of Kljuc, seven of who were children. The village Gornja Radnja near Teslic (September 10) was also the subject to the NATO air strikes which resulted in two dead civilians and four wounded civilians, three of who were children.

Due to the injuries caused by the bombing of the villages Potocani and Bare near Dobo, eight wounded civilians were admitted to the hospital in Dobo, while two civilians were killed.

In its Archive the Center owns a complete documentation for the seven killed civilians whose identities were indisputably established. Those persons are the following: Starovlah Radoman, Gogic Pero, Knezevic Drago, Knezevic Ljubica, Galinac Radmila, Goranovic Aleksa and Goranovic Zdravko.²³⁰

²²⁹ Dr Miodrag Lazic, „Dnevnik ratnog hirurga“, Srpska Republika News Agency – SRNA, edition Prose, Pale, 1997, p. 123-124

²³⁰ Source: The Archive and the electronic database of the Republic Center for War, War Crimes and Missing Persons Investigations.

REPUBLIC OF SRPSKA - MINISTRY OF INTERIOR
 PUBLIC SECURITY CENTER SARAJEVO - PUBLIC SECURITY STATION
 VOGOSCA Date: 10/09/1995

SCENE INSPECTION REPORT

Drawn up at the scene of an explosion of two aerial bombs thrown by NATO airforce on the regional road Semizovac-Srednje on 09/09/1995 at 20:15. Based on Art.154 par. 2 of the RS Crim. Procedure Code, a panel for scene inspection was constituted of the following members:

1. Dzeletovic Danilo, inspector
2. Milosevic Cedo, operation officer
3. Savic Dragan, crim. technician

The panel went to the scene on 10/09/1995 and started the scene inspection at 11:05.

On 09/09/1995, around 20:15, NATO airforce fired two aerial bombs onto the regional road Semizovac-Srednje in the town of Kamenica, more precisely onto the bridge under which the Kamenica creek flows into the river of Ljubinja, by the monument "Radivoje Korac". The first bomb fell onto the bridge destroying it and making a crater of about thirty meter diameter and 6-7 m depth, so it turned upside down a part of the bridge with iron armor of 2x1.5 m area, placing it on the road where it stands vertically. The second bomb fell subsequently onto the north side of the first crater and hit the creek making a somewhat smaller crater, but obviously the second bomb only partly blasted (deflagrated), so large fragments of the bomb body were found at the scene, weighing up to 30 kg. Further inspection of the scene showed smaller craters near the first crater, arisen from grenades of 23 mm aircraft cannon, so the pilot supposedly first strafed the bridge making orientation for subsequent dropping of the bombs. On the southwest side of the wrecked bridge the monument to Radivoje Korac was situated at a 5m distance, which was completely demolished as well as five pines that were planted to his memory. A passenger vehicle of Golf make with registration plate no. SA 314-997 was found on the east side of the first crater at a 10 m distance from its edge, which was utterly demolished, while its front right rim was catapulted to the east down the road at about hundred meters distance.

According to gathered intelligence, the mentioned vehicle came immediately after the first explosion from the Srednje direction, so when it could not pass because of the crater on the road, the passengers left the vehicle; meanwhile, the second bomb fell, killing outright Galinac Radmila from Vojkovići as well as her brother Galinac Radenko, while Kondić Borislav and Janković Ranko from Vogosca were seriously injured and they are now at a hospital treatment at Zica hospital in Blazuj. On the part of the road to the east side of the crater, a larger blood pool sized 30x60 cm was found, as well as sandals of the deceased Galinac Radmila. Material from the blast is scattered in all directions at 200 m diameter, while the first crater is up to half-filled with water from the creek running there.

The scene inspection was completed at 13:00h of the same day. The scene was recorded with video-camera, and so were the corpses at the morgue of Vogosca Health Care Center.

PANEL MEMBERS:

/signatures/

In addition to those persons, during the research we have obtained information about other killed people, but we do not have a complete documentation for them. Civilians for who there are information that they were killed are the following: Branislav Lubura, Vojko Gogic, Dusan Bilal, Saveta Mrkaja, Emil Luzajic, Biljana Lizdek and Cvija Tesanovic – all killed in the bombing of the hospital „Zica Blazuj“; Nevenka Markovic (19 years old) and Marko Markovic (2 years old) – killed in Doboj.

When it comes to the wounded civilians, the Center owns the documentation about the following persons: Aleksandar Vukovic – medical technician wounded in the outpatient clinic in Lukavica; Radomir Visnjic and Velimir Draskovic (14 years old) – wounded in Lukavica; Vukosava Petkovic, Milojka Petrovic, Svetozar Jankovic, Uros Goronja and Biljana Radovanovic – wounded during the bombing of the hospital „Zica Blazuj“; Borislavka (11), Borislav (14), Nebojsa (1) and Stojanka Goranovic – wounded during the bombing of Gornja Radnja near Teslic; Ranko Jankovic and Borislav Kandic - wounded on the road Semizovac – Srednje; Gluhovic Milka – worker on the radio relay object „Zlovrh“ where she was wounded; Lalic Dragan – wounded during the attack on Krivoglavci conducted by the Rapid Reaction Force; Zeljko Kosmajac (5), Ljubisa Cincar (9), Mila Kosmajac and Mira Tadic – children and women wounded during the attacks on Hresa and Nikolija Cvijanovic – injured in the bombing of the settlement Miljkovac in Doboj.

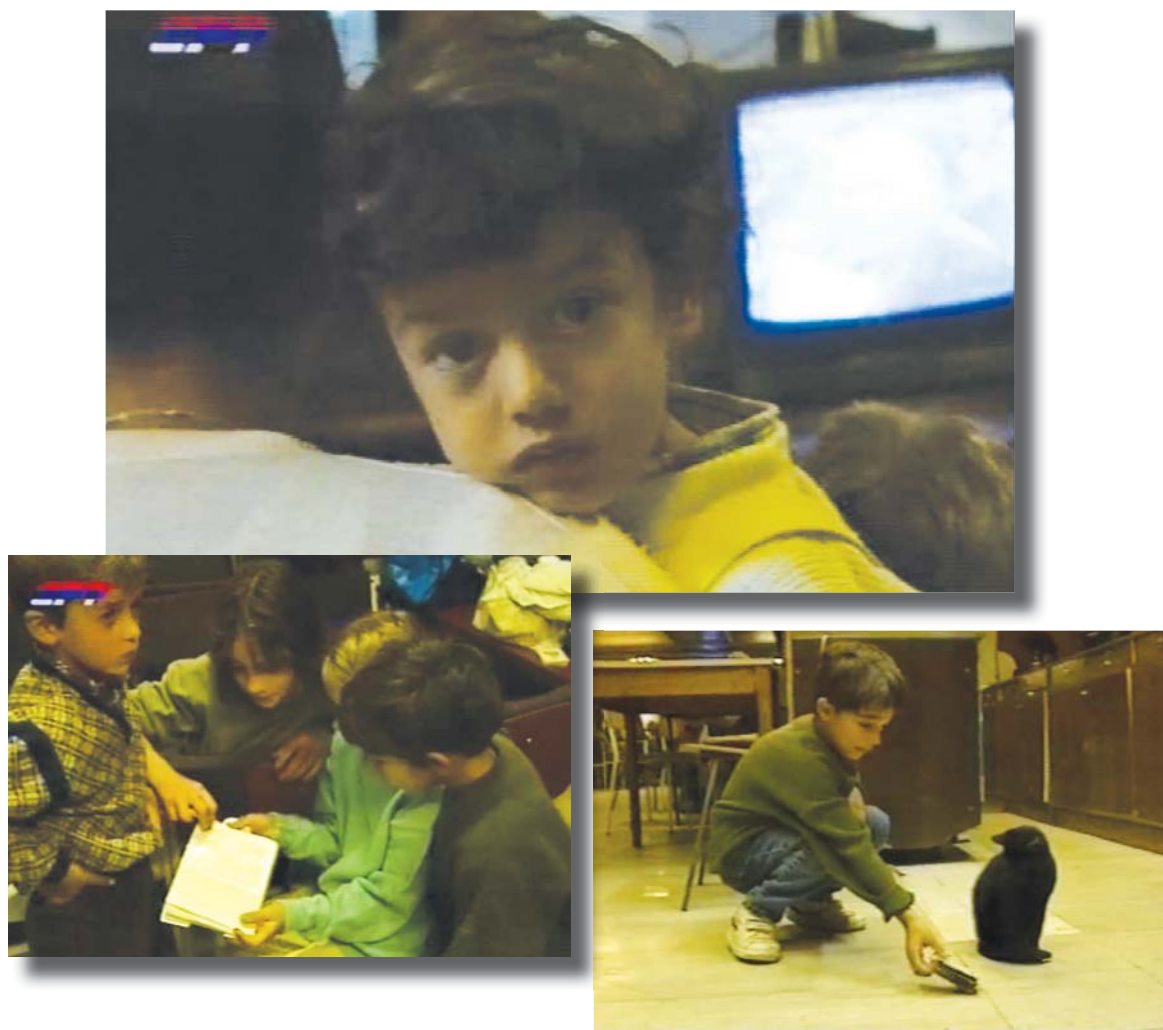
According to the gathered information, the civilians were killed in various areas including Srpsko Sarajevo, Pale, Ozren (near Sarajevo), Cajnice, Hadzici, Doboj, Podvelezje, Kljuc and Teslic.

This is presented in more details in the Table below:

Table 6. Locations and number of the civilians killed due to the NATO bombing within the Operation “Deliberate Force”, according to the available data

Location	Date	Killed	Wounded
Srpsko Sarajevo	August 30	-	3
Pale	August 30	More killed (number unknown)	More wounded (number unknown)
Cajnice - „Strazice“	August 30	1	-
Rogatica - „Zlovrh“	August 30	-	One

Location	Date	Killed	Wounded
Ozren near Sarajevo – villages Kalauzovici and Komar	August 31	More killed (number unknown)	More wounded (number unknown)
Hadzici	August 31–September 1	-	More wounded (number unknown)
Vogosca -Krivoglavci	September 1	-	More wounded (number unknown)
Outpatient clinic in Lukavica	September 1	-	3
Sarajevo – Hresa	September 5	1	4 (two children)
Doboj – Miljkovac	September 6	-	One
Doboj	September 7	15 (од чега четворо дјеце) и 5 припадника радне обавезе	-
Lukavica	September 7	-	4 (one child)
Srbinje	September 7	5	40
Podvezlje – village Donje Zijeplje	September 8	11	17
Sarajevo – hospital “Zica Blazuji”	September 8	10	22
Doboj	September 8	2 (one child)	-
Sarajevo road Semizovac – Srednje	September 9	2 (one child – died later)	2
Kljuc – village Vrbjani	September 9	-	Dozen wounded people
Teslic – village Gornja Radnja	September 10	2	4 (three children)
Doboj – Potocani and Bare	September 12	2	8

Picture 47. The Serb children in a shelter in Lukavica

It is obvious from the above Table that the precise number of the killed and wounded civilians cannot be established. However, the number of locations, gender and age of the victims confirm the fact that NATO attacked the civilian targets non-selectively, considering that NATO's targets were: educational institutions, hospitals, water reservoirs and water supply systems, residential buildings, farms etc.

The civilian population was also indirectly endangered. Due to the general feeling of insecurity and fear from the bombing, there was a mass emigration of the population. Such situation was greatly affected by the broken telephone connections and the inability to receive timely and valid information from the field through the media. The

was also expressed due to the inability to transport the wounded and sick people to the hospitals since the bridges were destroyed and all road communications damaged. The civilians were endangered in other ways as well, due to the lack of food and drinking water, interruptions in electricity supply, etc.

The former pilot of the ViPVO VRS, Nenad Novakovic, also talked about the difficult times for the Serb people during NATO attacks, and said the following to the officials of the Center: *"I am taking my younger son Danilo, who was five years old then, to the basement of the building located in Milan Tepic Street, like it is safer in the basement after the bombing siren. I have no idea why we are hiding, from whom we are hiding or running of, and what we are doing. We are playing games with some frustrated sick people who beat us to prove something to themselves. And I cannot answer single question asked by my son Daco while he is grabbing me closer as he hears the sounds of the sirens, and the aircrafts breaking the night silence over Banja Luka. Who was to blame the two of us those days? I declare them criminals and killers just on behalf of the two of us. And I will never forget nor forgive what they had done. I will never forgive them for killing a young soldier Vukovic on the relay on Svinjar, near his house, while his mother was preparing food that he should have taken with him to the fire position far from his house in Ljubic, and he was there dying from the bombs fired by the criminals although he had done nothing bad to anyone of them? Who found this young man guilty and what for? Whom did he bother and endangered? Whose peace and interest??!"*

I will not forget all my colleagues from the TV transmitters all around the Republic of Srpska who died while doing their job, which they used to do prior to the war. What should they have done? Run back home and leave their work. To whom and why? Should they have hide and be ashamed of doing what they knew?

I was angry and furious when I failed to explain to my mom Dobrinka the reason why there was no TV signal at that moment and why those cowards usually flew at night. Who they were hiding from. Dobra was trying to explain that they were ashamed of themselves and that flying at night helped them commit crimes, fire on women and children while they were sleeping. They are ashamed of their actions and what they do, but because of their own comfort they do not have the power to stand up against their principals.

I was thinking. Only cowards attack from an ambush, at night from the darkness so that they do not see their reflection in the mirror of the crime they are committing at that moment.

I saw in Donji Vijacani, right behind the elementary school in the direction of the church, together with my cousin Sveto Jotic, that bloodthirsty and ominous unexploded "Tomahawk" lying helplessly, as a piece of wood, in a hedge-row where it stopped, after

it had missed the relay on Svinjar or the school. It had not exploded and we stood on it carelessly, walked on it and photographed over that hostile criminal corpse of bloodthirsty representatives of a civilization to which, I suppose, we belong as well. We wondered what would have happened if that monster had exploded in such gentle village?! And again my cousins would have become only a collateral damage of someone's games. Fortunately, there is God sometimes. Our people took away that monster, and we used to say that the Russian had taken it away, just to be evil a bit. It was to relieve our pain for a while."

In order to determine the precise number of the killed and injured civilians, as it has been said previously, the Center addressed all municipalities and cities that had suffered NATO attacks. Still, the feedback was poor, for the reasons mentioned earlier, and the concerns that the exact number of the killed and wounded civilians will never be determined will rightly remain.

7.

MATERIAL DAMAGE

Precise data on the material damage caused by the NATO bombing do not exist until today.

Although, due to the war circumstances, the detailed records have not been kept, it is obvious that the damage is valued in multi-million dollars.

During the establishment of the material damage, the same problem emerged like in the case of determining the number of victims, considering that the information provided by the municipalities and cities on whose territories the material damage had appeared as a result of the bombing in late August and early September 1995, were incomplete and the answers mainly were that the estimation of the damage has never been done.

The reasons for this are primarily: war circumstances and the simultaneous general Muslim and Croatian offensive on the entire Republic of Srpska, broken communications, a state of general fear and panic, as previously mentioned.

The amount of the damage is illustrated by the fact that the damage on the relay „Stolice“ on Majeвица was 4.730.000 of the German marks at the time.²³¹

Also, according to the information obtained from the municipality Petrovo²³², which sent the attachment in the form of documentation stating the value of the radio-relay UKT station Ozren („Kraljica“) from 1962, when it was put into operation, the purchase value of the equipment was 97.755.052 dinars, which, according to the exchange rate at that moment²³³, was 325.000 American dollars, but it should be taken into consideration that the radio-relay station was later modernized and that its value was much higher.

In order to have a complete insight into the amount of the damage caused by the attacks, it is enough to say that the dozens of similar objects had been destroyed.

---

231 Compensation claim for the destroyed relay „Stolice“, PTT Bijeljina, no. 1910/95 of October 2, 1995

232 Information and documentation, Petrovo municipality, no. 02-014-2-130/16 of April 21, 2016

233 <http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/yu-dinar-1945-1965.php>, visited on May 17, 2016

PUBLIC ENTERPRISE OF PTT COMMUNICATIONS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA
 PTT COMMUNICATIONS ENTERPRISE "BIJELJINA"
 BIJELJINA

No.: 1910/95
 Date: October 10, 1995

MINISTRY OF INTERIOR OF RS
 PUBLIC SECURITY CENTER – CRIME POLICE SECTOR
 B I J E L J I N A

SUBJECT: Compensation claim for the destroyed relay "STOLICE"

During the bombing performed by the "NATO" forces
 the radio-relay transmitter "STOLICE" on Majevisa was completely destroyed.

Beside the transmitter, the telecommunication equipment was also destroyed on
 this occasion.

An enormous material damage was made to the PTT system and the Public
 Enterprise "Bijeljina" Bijeljina, and the entire communication was broken.

After the assessment, the determined damage is as follows:

1. Facility for the telecommunication equipment	1.200.000 DM	
2. Antenna system.....		650.000 DM
3. Radio-relay devices, equipment and instruments.....		2.450.000 DM
4. Power supply devices.....		430.000 DM
TOTAL:		<u>4.730.000 DM</u>

For the construction of a new object and procurement of new equipment the
 above amount is needed.

DIRECTOR:
 Djuro Stanojevic, B.Sc.
/signature/

7.1. Material damage to private property

When it comes to the material damage to private property it should be emphasized that the air strikes of NATO aviation were mainly directed to the residential buildings, which left many civilians homeless afterwards. As it has been already said in the part of this paper referring to the chronology of NATO attacks, the targets were houses, auxiliary facilities, farms and other farming objects, etc.

According to the list of the GS of the VRS submitted to the Chief of the General Staff of the Yugoslav Army²³⁴ there were 20 private objects stated to have been destroyed during the bombing. The value of those objects was estimated at 215.215 DM and 322.907 dinars.

It is important to emphasize here that this is only an assessment of the military services and that many persons have not reported the damage made to them, i.e. that they had reported it to the civilian authorities. It should also be pointed out that great number of the Serb civilians after signing the Dayton Peace Agreement had to leave their homes and property which remained on the territory of the Federation of BiH. This particularly applies to the area in and around Sarajevo that suffered the most severe shelling, which is why the assessment of the damage has never been performed on these objects. As a result, their value has become negligible and could not have been used for the subsequent reclamation and the attempt to sell the assets.

For example, the material damage to private buildings in the area of Nevesinje municipality made as a result of the bombing, was estimated immediately after the attacks to the value of about 200.000 of then German marks.²³⁵

The fact that the civilian objects were damaged more than it was recorded is also confirmed by the fact that NATO attacked many settlements.

---

²³⁴ Source: The Archive of the Republic Center for War, War Crimes and Missing People Investigations, List of the killed and wounded citizens of the Republic of Srpska, GS of the VRS, conf. No. 03/4-3253 of December 26, 1995

²³⁵ Scene Inspection Report, PSC Nevesinje, no. 17-4/02-95, of September 10, 1995

REPUBLIC OF SRPSKA - MINISTRY OF INTERIOR
PUBLIC SECURITY CENTER TREBINJE
PUBLIC SECURITY STATION NEVESINJE

/hand-written note/ 256/96-16

No: 17-4/02-95
Date: 10/09/1995

SCENE INSPECTION REPORT

Drawn up based on Article 154 paragraph 2 of the Criminal Code Procedure, on 10/09/1995, at the locality of Bukvica where NATO force executed bombardment with aerial bombs on 30/08/1995, 01/09/1995, 07/07/1995 and 09/09/1995.

The scene inspection was carried out by the authorized officials of the Public Security Station Nevesinje: Kovac Miodrag, Pasajlic Zeljko and Damjanac Rade.

The scene inspection started 10/09/1995 at 8:00.

The Bukvica hill locality where the bombardment was executed is situated on the right side of the regional macadam road Nevesinje-Udreznje, on the fifth kilometer of the road. The locality encompasses an area of around three square km, the settlement of Kilavci is situated at a 2 km air distance to the north, while houses of a village Udreznje are situated at a 1km distance to the south. The upper area of the hill is barren land while it is surrounded with beech woods.

As an effect of the bombardment, three iron-constructed containers with the inventory and equipment were destroyed, two of which were utterly burnt. Through the impact of aerial bombs, two freight motor vehicles were destroyed, while wires on the high-voltage power line stretching across the hill were torn as well.

Inspecting the closer and wider area of the hill Bukvica, a great number of craters (around 100 of them) of various dimensions, shapes and sizes were found, as well as larger metal fragments and smaller ones, originating from the missiles and bombs, with parts of inscriptions in English language.

At the locality, a large number of beech tree trunks were found, which were broken by the shrapnel impact as well as the effect of the bombs and missiles.

The local road accessing the area was damaged with craters where explosions took place, as well as jammed by tree trunks.

A large number of citizens' complaints were recorded, whose window glasses were broken, while some complaints included cases where complete doors and windows were ejected from the houses.

The damage caused by the action of NATO airforce is estimated to approximately DM */Deutsch mark/* 200,000.

Photo documentation made on the Bukvica hill locality is attached to this incident report.

The report completed on the same day at 12:30.

Scene investigation done by
Kovac Miodrag
Pasajlic Zeljko

/signatures/ Damjanac Rade

Areas and settlements attacked by NATO aviation are listed in the Table 7 below.

Table 7. Settlements attacked by NATO aviation

No.	Settlement	Municipality
1.	Lukavica, Tilava, Miljevici, Gavrica Brdo, Vogosca, Hadzici, Vojkovici, Grlica, Krupac, Kotorac, Pavlovac, Kasindol, Hresa, Krivoglavci	Srpsko Sarajevo
2.	Refugee camp	Han Pijesak
3.	Tulovici, Filipovici, Brajici, Vrbica, Kosova	Ustikolina
4.	Odzak	Vlasenica
5.	Staro Selo, Sokolac	Sokolac
6.	Bukovica, Pale	Pale
7.	Kalauzovici, Komar	Ozren (Sarajevo)
8.	Bukvice	Nevesinje
9.	Zupcici	Gorazde
10.	Srbinje, Ilovaca	Srbinje
11.	Besnjevo, Lisina, Citluk	Sipovo
12.	Doboj, Potocani, Bare	Doboj
13.	Pavlovac, Motike, Potkozarje, Cerovljani, Kamicani, Jakupovici, Djukici, Timarci, Saracica	Banja Luka
14.	Refugee camp	Kalinovik
15.	Donje Zijeplje	Mostar
16.	Palez i Djukovac	Knezevo
17.	Turjak, Berek	Gradiska
18.	Ribnik, Sanica, Vrbljani	Kljuc
19.	Brasina, Donji Vijacani	Prnjavor
20.	Kljevcici	Sanski Most
21.	Marini, Omarska, Lamovita, Barakovici, Carakovo	Prijedor
22.	Vinac	Jajce
23.	Gornja Radnja	Teslic
24.	Kosjerovo	Laktasi
25.	Pijevici	Visegrad
26.	Krupa na Uni	Krupa na Uni

The analysis of the previous Table shows that many settlements were attacked and this leads to the conclusion that great material damage had been done.

In particular the Center possesses the information about the attacks of NATO forces on 69 settlements.

7.2. Material damage to public property

NATO air strikes were not aimed just to neutralize the military power of the VRS, but also to destroy the economic and production potential of the Republic of Srpska economy, which is obvious from the attacks on the economic objects important for meeting the basic needs of population. The destroyed bridges, water supply systems, food storages etc. can confirm this statement.

As it has been already stated, even the approximate data on the damage made to public and social facilities have never been determined. Rather poor reports on the damage caused can be found in a few reports made by the municipal commissions which were in charge of assessing the damage.

As an example we can use the Report of the specially established commission for the assessment of the damage in the then municipality of Novo Sarajevo, in which it was stated that the damage to private and public facilities and infrastructure network caused by the NATO air strikes on the area of this municipality has been assessed at approximately seven million of the then German marks. Only the damage to the Faculty of Electrical Engineering has been evaluated at more than three and a half million of DM.²³⁶

According to the available data, we will list only very significant objects of public interest which were partially or completely destroyed during the bombing.

7.2.1. Bridges and traffic communications

During the attacks on the civilian targets, the traffic communications were also destroyed, particularly the bridges. Destruction of and damage to the vital roads made the normal functioning of the traffic between certain parts of the Republic of Srpska difficult.

During the operation "Deliberate Force" at least 15 bridges and several road communications were destroyed on the territory of the Republic of Srpska. Mostly the bridges in the eastern part of the Republic of Srpska were attacked, particularly in the region of Srbinje and Gorazde municipalities.

---

²³⁶ "Steta od NATO-a sedam miliona maraka" – "Glas Srpski", Banja Luka, br. 7771, September 15, 1995, p.5

Only to re-build the bombed bridges in the area of the then Srbinje municipality, it took more than 12 million BAM.²³⁷

An overview of the damaged and destroyed bridges is given in the Table 8 below.

Table 8. Damaged and destroyed bridges during the NATO attacks

No.	Bridge	Location/Municipality
1.	Central city bridge	Srbinje
2.	Bridge on Bistrica	Brod/Srbinje
3.	Bridge on Osanica	Srbinje
4.	Iron bridge on Drina	Srbinje
5.	Bridge on Sutjeska	Tjentiste/Srbinje
6.	Bridge in the village Zupcici	Gorazde
7.	Bridge on Praca	Mesici/Gorazde
8.	Bridge on Bezujanci	Gorazde
9.	Bridge on Bezujanci	Cajnice
10.	Bridge Buk Bijela on Drina	Visegrad
11.	Bridge on Zeljeznica	Ilovica/Sarajevo
12.	Bridge in the village Miljeno	Cajnice
13.	Three bridges on the road Semizovac-Srednje	Vogosca

²³⁷ Information and documentation, Municipality of Foca, no. 02-014-247/16 of July 13, 2016

REPUBLIC OF SRPSKA - MINISTRY OF INTERIOR
PUBLIC SECURITY CENTER OF SRBINJE
No: 16-02/2-230-109/95
Date:08/09/1995

SCENE INSPECTION REPORT

Drawn up on 08/09/1995 regarding the scene inspection on the location called 'Railway directorate', Srbinje municipality, due to bombardment by NATO airforce that took place on 07/09/1995, on which occasion the bridges on the Bistrica river were razed while quite a number of housing facilities were damaged.

Srbinje Public Security Center made an inspection team composed of:

1. Vladicic Zoran, the head of general criminality suppression department
2. Ostovic Jovo, crim. technician

Using the official authority referred to in Art.154 paragraph 2 of the Code of Criminal Procedure, on 08/09/1995 at 15:00 h the team went to the scene and carried out the scene inspection, thus concluding the following:

The bombardment by NATO airforce was executed on 06/09/1995 around 22:05 h and on 07/09/1995 around 22:35 h.

A detailed inspection of the scene produced the information that the new concrete bridge on the Bistrica river at the location called "Railway directorate" was destroyed, that is, the most of the bridge collapsed into the Bistrica riverbed, while fragments of concrete and shrapnel are widely dispersed around. An old iron bridge was situated in the immediate vicinity of this bridge, which was also wrecked, as its complete structure collapsed into the riverbed. Two housing buildings containing six apartments (owned by Housing Investment Co "Maglic") were located in the vicinity of these bridges, so they suffered substantial damage. Namely, due to the explosion, the roof construction was damaged, while walls cracked and windows broke etc.

An expert panel of Srbinje municipality will establish the type and the amount of the damage caused by the described bombardment.

The scene was documented on a video-tape as well as with a photo-camera.

The scene inspection was completed at 18:00 of the same day.

The inspection report produced by:

/stamp/ Vladicic Zoran
/signatures/ Ostovic Jovo

7.2.2. Telecommunication objects

In addition to the media manipulations aimed at deceiving the international public and justifying the attacks on the Republic of Srpska, the destruction of the telecommunication system was also aimed at destroying the information system in order to completely demolish the communication system of the Republic of Srpska, which made the population generally feel scared and insecure.

The targets of NATO air strikes were the television and radio centers, repeaters and transmitters.

Picture 48. Destroyed radio-relay object on Lisina, Kozara

An overview of the damaged and destroyed telecommunication objects is given in the Table below.

Table 9. Telecommunication objects damaged and destroyed in the NATO attacks

No.	Telecommunication objects	Location/Municipality
1.	Repeater „Lisina“	Kozara
2.	Repeater „Svinjar“	Ozren
3.	Repeater „Kmur“	Srbinje
4.	Repeater „Strazice“	Cajnice
5.	Repeater „Trovrh“	Gorazde
6.	Repeater „Stolice“	Majevica
7.	Repeater „Kraljica“	Ozren
8.	Repeater „Zlovrh“	Zepa
9.	Repeater „Mirlovice“	Visegrad
10.	Repeater „Zebina Suma“	Srbinje
11.	Repeater „Cadjevica“	Rajakovo Brdo/Mrkonjic Grad
12.	Repeater „Mali Velez“	Nevesinje
13.	Repeater „Gmor“	Rogatica
14.	Repeater „Ciganiste“	Doboj
15.	PTT transmitter	Kalinovik
16.	Radio station	Sokolac
17.	Radio station	Doboj
18.	Radio station	Ozren
19.	Radio station	Lukavica
20.	Radio station	Srbinje

From the previous Table it is obvious that the repeaters were the targets of the NATO attacks in most cases. Even 14 repeaters were destroyed almost completely, which resulted in a complete media and information blockade within the Republic of Srpska.

7.2.3. Healthcare institutions

Although it is contrary to all international war and humanitarian rules, even the healthcare objects and institutions were bombed, destroyed and damaged, which endangered the lives of the unprotected patients and medical staff. The bombing of the hospital in Kasindol and “Zica Blazuj” were particularly brutal and resulted in the death and injuries of several patients and medical personnel.

NATO aviation did not care about the time or place of its targets. It is hard to find a rational explanation for destroying the institutions that exist to save the lives. In addition to dropping the bombs on them, NATO aviation also flew at low altitude and thus intimidated staff and patients, especially in the hospital “Kasindol”, which caused this hospital to stop working for some time.²³⁸

The hospital “Kasindol” is not the only example of brutality of the “peacekeepers”. The hospital “Zica” near Blazuj was a victim of a bullying side of war, when shelled by UNPROFOR from Igman in September 1995. There were 11 civilians killed in the hospital yard and 15 were wounded.²³⁹

An overview of the destroyed and damaged healthcare institutions is provided in the Table 10.

Table 10. Healthcare institutions damaged and destroyed in the NATO attacks

No.	Healthcare institution	Location/Municipality
1.	War hospital in Jahorinski Potok	Pale
2.	Hospital “Zica Blazuj”	Ilidza
3.	Hospital Kasindol	Lukavica
4.	Outpatient clinic	Vrbljani/Kljuc
5.	Outpatient clinic	Lukavica

7.2.4. Educational institutions

The bombing of educational institutions violated the provisions of the international conventions that prohibit the destruction of the objects necessary for the survival of the civilian population, which additionally denied the statement of the NATO officials that the targets of the attacks were only military targets.

The destroyed educational institutions are listed in the following table.

²³⁸ M. Sosic, T. Tausan, S. Zdrale, M. Pejic, “Ratne bolnice u Sarajevsko-romanijskoj regiji”, ANURS, Banja Luka, 2017, p. 56-57

²³⁹ Ibid.. p. 59

Table 11. Educational institutions damaged and destroyed during the NATO attacks

No.	Educational institutions	Location/Municipality
1.	Faculty of Electrical Engineering	Lukavica
2.	Faculty of Philosophy	Lukavica
3.	Faculty of Agriculture	Lukavica
4.	High school	Ilidza
5.	Elementary school	Vrbljani/Kljuc
6.	Kindergarten	Sanica/Kljuc

During the bombing attacks, the educational process in the Republic of Srpska was tempted. As an example we will mention the Faculty of Medicine in Foca, where all the lectures were stopped at that time due to the constant threat of the NATO attacks. To help the students not to lose their school year, one generation of students during the attacks was allowed to take their exams in Belgrade.²⁴⁰

7.2.5. Economic, water and electric power facilities

The bombing of the Republic of Srpska caused destruction or damage to a large number of economic, water and power supply facilities. The economic facilities were bombed several times, even when it was obvious that all the production facilities had been completely destroyed. The example that proves this is the multiple bombing of the "Pretis" complex in Vogosca.²⁴¹ The destruction of electric power plants and facilities caused frequent blackouts which brought a lot of troubles and pain to the civil population. Especially endangered were the hospitals and the healthcare institutions, but the production of the basic food was also significantly jeopardized, including the functioning of the water supply system and the water reservoirs that were the targets as well. The destruction of the water supply system directly endangered the health of the citizens, and there was a reasonable fear of the appearance of different epidemics. As an example of a specific threat to the civilian population we will mention the destruction of the water supply system in Srpsko Sarajevo, which brought the patients from the hemodialysis department of the hospital "Kasindol" in a life threatening situation. According to some sources, due to the lack of water necessary for the hemodialysis ten patients in the hospital "Kasindol" died.²⁴²

²⁴⁰ Ibid., p. 70

²⁴¹ Official note, PSC Sarajevo, no. 15-02-336/95 of August 31, 1995

²⁴² J. Ligtnerberg, „Ratni dnevnik Pale 1993-1995“, „Donat-graf“, Belgrade, 2016, p.283

Picture 49. Destroyed water reservoir in Lukavica

The targets were also the farms and rural communities whose only function was to produce food, so their destruction cannot be justified in any way.

An overview of the destroyed economic, water and electric power facilities is given in the Table 12.

Table 12. Economic, water supply and electric power objects destroyed during the NATO attacks

No.	Object	Location/Municipality
1.	„Pretis“	Vogosca
2.	„Technical Overhauling Institution“	Hadzici
3.	„Trudbenik“	Doboj
4.	„Energoinvest“	Novo Sarajevo
5.	Chemical substances storage	Hadzici

No.	Object	Location/Municipality
6.	Power transformer station and transmission line	Visegrad
7.	„UNIS“	Vogosca
8.	„Vemeks“	Novo Sarajevo
9.	Transmission lines	Vlasenica
10.	Electric network	Kalinovik
11.	Hydro power plant „Visegrad“	Visegrad
12.	Hydro power plant „Bogatici“	Trnovo
13.	Water reservoir	Srpsko Sarajevo
14.	Water reservoir	Han Pijesak
15.	Water reservoir	Kalinovik
16.	Water reservoir	Nevesinje
17.	Water supply facility	Kalinovik
18.	Water well	Hadzici
19.	Water supply	Lukavica
20.	Water supply and fish pond	Donji Vijacani/ Prnjavor
21.	Animal farm	Kalinovik
22.	Animal farm	Han Pijesak
23.	Animal farm	Romanija
24.	Animal farm	Srbinje
25.	Animal farm	Jahorina
26.	Animal farm	Doboj
27.	Animal farm	Doboj
28.	Rural community	Hresa/Srpsko Sarajevo

After studying the above Table, it can be concluded that the damage is several millions, but considering that there are no precise data, and taking into consideration the time that passed since then, it is hard to determine with certainty the amount of the damage incurred.

REPUBLIC OF SRPSKA - MINISTRY OF INTERIOR
 PUBLIC SECURITY CENTER SARAJEVO
 Criminal investigation department

No.
 Date: 05/09/1995

SCENE INSPECTION REPORT

Drawn up on 05/09/1995 with regard to the bombardment executed by the NATO airforce onto the industrial facilities and road infrastructure in Trnovo municipality.

Based on Article 154 par. 2 of the RS CPC /*Criminal Procedure Code*/, a panel was constituted to do the scene inspection, which consisted of the following members:

1. Ljuboje Mirko, duty officer for scene inspection
2. Tesanovic Sinisa, crim. technician

The scene inspection started at 10:15 h of the same day.

The panel went to the scene and concluded that several facilities were damaged to a great extent during the bombardment by NATO airforce executed from 30/08/1995 to 02/09/1995, to include the following: the industrial facility – accumulation lake of the Bogatici hydroelectric power plant, road communication Sarajevo-Trnovo as well as the electrical supply grid and PTT communication network.

Within the mentioned period from 30/08/1995 to 02/09/1995, NATO airforce executed bombing (shelling) of the mentioned facilities on several occasions at various intervals, on which the following facts were established:

- The accumulation lake of Bogatici hydroelectric power plant, of 3 km length and about 100 m width, located between the settlements of Oglavak and Ilovice and cliffs of Lucevik height and Grab village alongside the road communication Sarajevo-Trnovo, was damaged to a great extent around its central part by the aerial bomb blast fired by NATO airforce. The location of the explosion is at an unidentified depth of the accumulative lake, due to which the protective concrete embankment was damaged, while asphalt subbase sank and dented at a 20m length and about 10cm depth, with a crack alongside the road communication Sarajevo-Trnovo.

A 3m diameter crater arisen from an aerial bomb explosion was found at a shorter distance in Trnovo direction from the aerial bomb underwater explosion, which is located at the edge of the asphalt subbase and road filling, which explosion effected damage of the asphalt lane across its overall width combined with 8 m-long crack. A larger fragment of the exploded bomb body was found at the site of the aerial bomb explosion.

Three sites of aerial bombs (grenades) impact of around 5m diameter at various distances were identified on the cliffs above the lake at around 50 m height, because of

which impact a larger quantity of stone collapsed onto the regional road Sarajevo-Trnovo, with the obvious purpose to create a road trap and disrupt the traffic.

Three sites of aerial bomb impact fired by NATO airforce of about 5m diameter at a shorter distance from each other were identified on the opposite side of the lake as well, at around 60m height on the Lucevik height cliffs, the purpose of which is to have the stones collapse into the accumulation lake as to make it pour out and flood the Sarajevo-Trnovo regional road communication, which is located at about 30 m distance from the Lucevik height cliffs.

Electrical supply grid and PTT network situated by the accumulation lake along the Sarajevo-Trnovo regional road was completely destroyed at 3km length due to blast effect of several aerial bombs.

The material damage on the facilities as well as the electrical grid and PTT network was not established.

The scene was photographed.

The scene inspection ended at 11:00 of the same day.

INCIDENT REPORT DRAWN UP BY
 Ljuboje Mirko
 /signature/

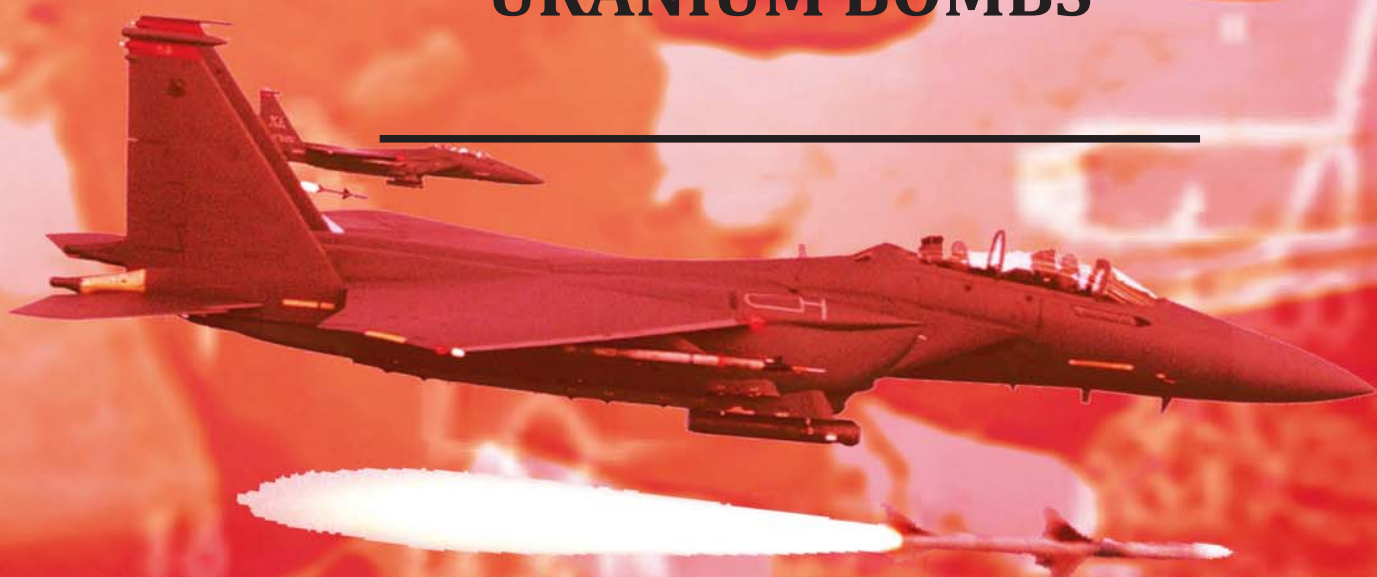

8.

**CONSEQUENCES OF
NATO DEPLETED
URANIUM BOMBS**

The suspicion that NATO forces were using depleted uranium during the bombing attacks on the Republic of Srpska appeared during the attacks they performed.

Still, the NATO representatives remained silent about this. The US officials even claimed that depleted uranium was not dangerous for the health of people since it “did not emit more radiation than an old type of colour TV”. However, the Americans confirmed that such weapon was “potentially dangerous for its toxicity and radioactivity” after the incident in the uninhabited Japanese island Torishima, when the US marines fired 1.520 uranium depleted bullets on it “by mistake”, in the late 1995 and early 1996.²⁴³

8.1. International conventions

It is prohibited by the international treaties, including The Hague Convention of 1899 and 1907, The Geneva Protocol of 1925 and Geneva Convention of 1949 and The Nuremberg Charter of 1945, and in accordance with the principles of the international law to:

- I) use weapons or tactics that cause necessary or increased destruction or suffering;
- II) use weapons or tactics that damage civilians;
- III) use weapons or tactics that violates the neutrality of states not participating in the conflict;
- IV) use toxic gases and other similar substances, including the bacteriological war methods;
- V) use weapons or tactics that cause widespread, lasting and serious damage to the environment.²⁴⁴

The use of cluster bombs in war is forbidden pursuant to the provisions of the aforementioned Articles I and II, while the use of weapons containing depleted urani-

---

²⁴³ <http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>, visited on April 13, 2016

²⁴⁴ R. Clark, S. Gervasi, S. Flounders, N. Tesic, T. Deichmann and others: “NATO in the Balkans Voices of Opposition”, “JUMEDIA MONG” Ltd. and “Vojnoizdavacki zavod”, Podgorica – Belgrade 2000, p. 284

um is prohibited by the provisions of all five listed points.²⁴⁵

The use of cluster bombs and weapons with depleted uranium also represents a violation of the additional Protocol I to the Geneva Convention (1977). Part IV of the additional Protocol I was adopted in order to protect civilians and civilian objects.²⁴⁶

Article 48 of the Basic Rules (author's note: of the additional Protocol I) reads: "In order to ensure respect for and protection of the civilian population and civilian objects, the Parties to the conflict shall at all times distinguish between the civilian population and combatants, and between civilian object and military objectives and accordingly shall direct their operations only against military objectives."²⁴⁷

8.2. Depleted uranium characteristics

Prior to any study of the consequences of depleted uranium ammunition use it is important to point out its basic characteristics and chemical properties.

Picture 50. Depleted uranium with chemical symbol U-238

Depleted uranium is a very toxic and radioactive by-product obtained by the process uranium enrichment. The name depleted uranium is given because the amount of the fissile U-235 isotope is decreased from 0,7% to 0,2% during the enrichment process. Isotope U-238 makes over 90% of the content of both natural and depleted uranium.

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ Ibid., p. 285

Depleted uranium has about 60% of the radioactivity of the natural uranium and a half-life of 4,5 billion years. As a result of fifty years long work on enriching the uranium in order to be used in nuclear weapons and nuclear power reactors, the USA has 1,1 billion pounds of depleted uranium waste.²⁴⁸

Depleted uranium enters the body by inhalation, ingestion and absorption through the open wounds. It is water-soluble and can be transported through the body, causing interruptions and ionization of molecules, destruction of proteins, enzymes, RNA and DNA including double-chain breaks. Considering that it goes through the placenta it can cause damages to the radiosensitive fetal tissue. Other effects of the depleted uranium include emotional and mental problems, fatigue, loss of excretion control and various types of cancer. Depleted uranium is dangerous to health since it can be incorporated into the target places – skeleton and kidneys, by the parenteral entry into the extracellular fluid.²⁴⁹

8.3. Report of the UN Expert Team UNEP the United Nations Environment Programme

The confirmation that the depleted uranium ammunition had been used during the bombing of the Republic of Srpska was officially published in the Report of the UN Expert Team UNEP the United Nations Environment Programme in May 2003.²⁵⁰

In the period 12-24 October, 2002, the UNEP experts found visible traces of depleted uranium in three locations: at the site of the former tanks repair facility in Hadzici, a former ammunition storage also in Hadzici and the barracks and artillery weapons in Han Pijesak.²⁵¹

The Report also reads the following: *“In those locations the clear and unambiguous findings of the radioactive bullets or contamination spots on and in the ground have been found; in one of those locations a water contamination has been discovered, in two locations an air contamination and in three locations, a contamination in the samples of flora”*.²⁵²

The Report also states: *“Nearly 300 contamination points were found, most of them in the location of the tanks repair facility in Hadzici. These findings are interesting due to*

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Durakovic A, „Statement of Dr. Asaf Duraković Chief of Nuclear Medicine, on the Medical Implications of Depleted Uranium“, International Action Organization, 2005

²⁵⁰ Depleted Uranium in Bosnia and Herzegovina – Post-Conflict Environmental Assessment, Revised edition: MAY 2003

²⁵¹ Ibid., p. 39

²⁵² Ibid.

three aspects:

- 1) A lot of precipitation has fallen over the past eight-year period, but it seems that this has dissolved and removed only a minor part of the depleted uranium;
- 2) Contamination has not been dispersed by wind;
- 3) Although various vehicles had crossed certain contaminated parts, apparently the mechanical agitation has not helped the contamination to disappear.

These observations lead to the conclusion that the contamination of the soil and ground surface may be permanent in nature."²⁵³

It was also emphasized that there were more contamination points outside the examined locations, but due to danger of mines and unexploded ordnance the examination was rather limited.²⁵⁴

Picture 51. One of the depleted uranium missiles found during the UNEP research in the location near Han Pijesak

In total, approximately ten radioactive bullets, two casings and several dozen fragments have been found in three locations in which depleted uranium had been detected, and measurements have shown that a hundred more bullets are hidden under the ground. Since the contamination is not dispersed, there are valid reasons to believe that many of the depleted uranium bullets fired on the researched locations have not been broken into parts, but they have, more or less, ended up deep in the ground undamaged.

---

²⁵³ Ibid., p. 41

²⁵⁴ Ibid.

REPUBLIC OF SRPSKA
MINISTRY OF INTERIOR
PUBLIC SECURITY CENTER SARAJEVO
Crime Police Sector
Anti-Diversion Security Sector

Number: 15-02-276/95

Date: October 5, 1995

OFFICIAL REPORT

On the scene inspection conducted due to the firing on
the Technical Overhauling Institute Hadzici performed by the NATO aviation

Drawn up on 08/09/1995 regarding the scene inspection due to the firing on the Technical
Overhauling Institute Hadzici performed by the NATO aviation.

The scene inspection team was composed of:

1. Babic Aleksa, fire protection inspector,
2. Dzeletovic Danilo, crim. inspector,
3. Puzic Zeljko, crim. technician,
4. Savic Dragan, crim. technician,
5. Davidovic Marko, crim. inspector of the CPS of PSC Hadzici.

The scene inspection was witnessed by:

1. Krstic Obren, mechanical engineer, Technical Director of the Technical Overhauling Institute.

After arriving to the scene, the following was concluded:

A large number of holes of regular round shape and diameter of about 20 cm was noticed to be present on the buildings and the asphalt surface within the Technical Overhauling Institute of Hadzici. The pieces of metal of cylindrical shape and with high specific gravity and conical end on one side whose dimensions were diameter of 16mm and the length of 6mm were found within the holes. The black bakelite pieces with diameter of 30 mm and the length of 9mm and the hole with 16mm diameter in the middle were found near the holes. A large number of subsequently formed regular physical damage (grooves), looking like the grooves formed after a missile passes through the tube, was noticed on the outer side of the same. The found parts were partially damaged during the impact which is why it is not possible to precisely determine their length. Based on the hardness of the objects and the damage that occurred during hitting the obstacle, we can conclude that the same had very high speed at that moment.

On the basis of all aforementioned regarding the determining of the cause of damage, I provide the following opinion:

OPINION

Based on the appearance of the damage of the parts of casings and armour-piercing discarding sabot found on the scene, we can conclude that the damage was caused by an air gun of 30mm caliber, of unknown production.

REPORT MADE BY

Sipovac Ranko

/signature/

In this way, they represent a source of uranium that can influence the concentration of uranium in drinking water in the future.²⁵⁵

It is also possible that the radioactive bullets, currently hidden under the ground, will be dug up during some construction works in the future. If this happens, there will be specific risks of the external exposure to beta radiation and the danger of internal exposure by hand contamination or inhalation of contamination.²⁵⁶

While preparing the Report, the Expert Team indicated that contamination of the groundwater with depleted uranium had been detected in some of the examined locations, which was rather low and insignificant, but indicative considering the water contamination that may occur in time.²⁵⁷

When it comes to air contamination, two locations have shown clear indications of depleted uranium presence.²⁵⁸

The presence of depleted uranium has also been found in the samples of lichen, bark and moss, which also shows the earlier presence of depleted uranium in the air, i.e. that at least some radioactive bullets in these locations had hit the hard targets and surfaces, partially dispersed, turned into the dust and spread in the air.²⁵⁹

In its conclusions, UNEP team emphasizes that the contamination with depleted uranium has been clearly measured in three locations, which confirms the previous use of depleted uranium ammunition, as well as the fact that those locations matched the confirmed NATO coordinates.²⁶⁰

Although UNEP seriously dealt with the problem of depleted uranium as a result of the bombing of Bosnia and Herzegovina, the institutions of BiH have not done much regarding this issue.

8.4. Researches in Bosnia and Herzegovina

The Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina officially discussed the issue of determining the consequences of bombing with depleted uranium missiles at the session held on January 10, 2001 for the first time, and then adopted the Decision on the Establishment of the Inter-Ministerial Council of Ministers. This body was entered by the ministers and deputies of the relevant entity and state ministries. The task of the Inter-Ministerial Council of Ministers was to deal with the issues related to the so-

²⁵⁵ Ibid., p. 42

²⁵⁶ Ibid., p. 44

²⁵⁷ Ibid., p. 45

²⁵⁸ Ibid., p. 45-46

²⁵⁹ Ibid., p. 46

²⁶⁰ Ibid., p. 53

called “Balkan Syndrome”, to organize the examination of potentially vulnerable areas and persons, and to initiate cooperation with other competent bodies dealing with this issue.²⁶¹ The work effects of this Council are still unknown and the results of the research have never be presented to the public.

The Government of the Republic of Srpska adopted a conclusion on January 11, 2001 by which it ordered to the GS of the VRS to establish an expert team for the examination of the radioactivity. The GS of the VRS established the team and sent an expert team for radiological-chemical-biological reconnaissance to the “Technical Overhauling Institution” in Bratunac (plant transferred from Hadzici).²⁶²

After that the Chief of the GS of the VRS, in accordance with the oral order of the President of the Republic, established an expert team to examine the radioactivity in other locations which had been affected by the NATO aviation operations. This team consisted of the Commanding Officers of the arm of service in charge of atomic-chemical-biological defense. In the period from January 16 to February 4, 2001, the team performed preparations and measurements of the radioactive radiation level, including the collection of samples and the laboratory analysis of the same. The measurement were conducted at 27 measuring sites and 176 measuring points, and it was found that the depleted uranium ammunition had been used at all measuring spots in the eastern part of the Republic of Srpska and on Rajakovo Brdo near Mrkonjic Grad.²⁶³

Although the Report stated that the measured levels of radiation at all measuring points and the results of the collected samples were within the allowed limits, the GS of the VRS proposed to establish an expert team at the state level to deal with this issue continuously in the future.²⁶⁴

The National Assembly of the Republic of Srpska also dealt with this issue, and on January 12, 2001, adopted Decision on the Establishment of the Survey Commission to Investigate the Impact of the Depleted Uranium Ammunition on the Environment and the Population.²⁶⁵

²⁶¹ Decision on the Establishment of the Inter-Ministerial Council of Ministers, Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina of January 10, 2001

²⁶² The consequences of bombing the Republic of Srpska with depleted uranium missiles, The Ministry of Defence of the Republic of Srpska, conf. no.: 8/1-01-22/2001, of January 24, 2001. Source: The Archive of the Republic of Srpska

²⁶³ Report on measuring the radioactivity, GS of the VRS, conf. no.: 1/11-10-1-9/12 of February 5, 2001. Source: The Archive of the Republic of Srpska.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Decision on the Establishment of the Survey Commission to Investigate the Impact of the Depleted Uranium Ammunition on the Environment and the Population, the National Assembly of the Republic of Srpska, no. 01-30/01 of January 12, 2001, “Official Gazette of the Republic of Srpska”, no. 1/01

The task of this Survey Commission was to investigate the impact of depleted uranium ammunition and its consequences for the environment and population, but the results of work of this Commission have never been publicly presented.

Specific researches related to the consequences of depleted uranium ammunition use, organized and conducted by the institutions of Bosnia and Herzegovina, did not happen until 2005, when this issue was addressed by the *ad hoc* Commission of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina in charge of the examination of the consequences of depleted uranium radiation. Then it was determined that NATO dropped around 3,5 t of depleted uranium bombs and other depleted uranium ammunition on Bosnia and Herzegovina, that is, the Republic of Srpska during the NATO attacks. After several months of work, the Commission determined that there were 15 contaminated locations in Bosnia and Herzegovina and its work was terminated after that. The public estimated this to be a continuation of the external pressure to hide this huge problem.²⁶⁶

Jelina Djurkovic, who presided the aforementioned Commission, claimed then that institutions of Bosnia and Herzegovina had never showed any interest to determine the exact level of radiation and consequences for the health of citizens, and warned that the consequences of depleted uranium impact on the health of citizens would be present in several decades also, but because of the dying and emigration of the population there would be no evidence.²⁶⁷

The Institute for Public Health of the Federation of BiH has also addressed this issue on several occasions, and examined the radioactivity level in the area of Hadzici. In 2003 they performed measurements in 37 locations. The then Director of the Institute, Zeljko Ler, said that the results of the field and laboratory work had showed the presence of the contamination in two locations, "Technical Overhauling Institute" in Hadzici and the military barracks "Zunovica" in the area of the Federation of BiH.²⁶⁸

That the danger of radiation is realistic can be confirmed by the statements on death of Italian soldiers, members of SFOR, who died of leukemia (including the soldiers from other countries as well), which was rarely published information and the reason why the so-called "Balkan Syndrome" started to be mentioned.²⁶⁹

Due to this case the Italian Ministry of Defense established special commission on December 22, 2000, whose task was to examine the cases of Italian soldiers who suffered from malignant diseases. This commission investigated 30 cases of the soldiers

²⁶⁶ <http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>, visited on April 1, 2016

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/18-godina-od-Nato-bombardovanja-zbog-Markala/207130>, visited on April 13, 2016

²⁶⁹ <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20021126/bih03.asp>, visited on April 13, 2016

who started feeling ill in the period from 1995 to 2000, and found out that 21 of them had been engaged in military actions in the Balkans, while 6 of them died.²⁷⁰

The previously mentioned Jelina Djurkovic talked about this case, and indicated that according to the information available to her, approximately 270 soldiers from Italy, who had stayed in Bosnia and Herzegovina during the bombing, had cancer, and that many of them have passed away in the meantime.²⁷¹

The term “Balkan Syndrome” was also mentioned in the Information that the Institute for Genetic Engineering and Biotechnology submitted to the Commission of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina that investigated the consequences of depleted uranium radiation, in which it was indicated that the UN soldiers, who were suspected to have been exposed to depleted uranium radiation during 1990s in Iraq and the Balkans, have been subjected to examination. It has been noted that many of those soldiers suffered from pathological conditions often followed by leukemia with fatal outcome, known to the general public as “Balkan Syndrome”.²⁷²

It should also be noted that, due to these events, an *ad hoc* Committee on Depleted Uranium was formed in the NATO’s headquarters in Brussels in 2001.²⁷³

It is interesting to note that, although the official opinion of the Italian government was that the diseases their soldiers suffered from, could not be related to their engagement in the peace missions in the Balkans, and that there was no danger for the health of soldiers who stayed or stay in the areas affected by the bombing, the Italian National Environmental Protection Agency has prescribed a whole set of preventive measures which must be followed by the soldiers stationed in the areas that had been bombarded with the depleted uranium missiles.²⁷⁴

When it comes to the study of the cause-effect connection between the NATO bombing and the increase of cancer diseases, Dr Slavica Jovanovic is the one dealing with this issue in the most serious way in the Republic of Srpska.

²⁷⁰ Report-Health aspects of the Balkans-DU crisis: the Italian experince, Rappresentanza permanente D`Italia presso il Consiglio Atlantico, January 30, 2001

²⁷¹ <http://pressrs.ba/info/vesti/broj-umrljih-od-raka-porastao-za-70-odsto-17-04-2013>, visited on April 13, 2016

²⁷² Information on the study of the potential genotoxic effects of depleted uranium conducted within the project “Cytogenetic markers in human populations of the Federation of BiH as potential bioindicators of Balkan Syndrome”, Institute for Genetic Engineering and Biotechnology, Sarajevo, June 2005

²⁷³ Minutes of the first meeting of the *Ad Hoc* Committee on Depleted Uranium, Ministry of Internal Affairs of BiH – Mission of BiH to the EU and NATO, no. 232-598/0000 of January 17, 2001

²⁷⁴ Italian national environmental protection agency (ANPA) - Precautions to be taken upon finding munitions containing depleted uranium or fragments of such munitions, Rappresentanza permanente D`Italia presso il Consiglio Atlantico, January 30, 2001

Doctor Jovanovic conducted her study in the period from 1996 to 2000, and she started the research after she had noticed, while working as a doctor in the Healthcare center in Bratunac, which had about 4.500 refugees from Hadzici, that mostly people from Hadzici asked for the medical help. On the basis of that, she started monitoring the mortality rate and noticed that in a small town like Bratunac with approximately 20.000 citizens there were several funerals a day, of mostly refugees from Hadzici. Most people died of lung cancer, digestive tract cancer, colon cancer and brain cancer.²⁷⁵

In a TV documentary of RTRS related to the consequences of NATO bombing of the municipality of Hadzici as part of the city of Srpsko Sarajevo in August and September 1995, during the interview with doctor Jovanovic, among other things, the following was also said:

Reporter: *„Doctor Slavica Jovanovic reminds us that in early 1996, with a rapid increase in the number of inhabitants in Bratunac, the number of patients increased rapidly as well. She has noticed that the medical help was mostly requested by the patients who came from Hadzici and other municipalities in Sarajevo region.”*

Dr Jovanovic: *“In the area of Bratunac in 1998 there were seven thousand refugees and around 13 thousand of local population. During that year 27 persons died of cancer, eight of them were locals, 13 were refugees from Hadzici and six from other areas. The share of cancer-related deaths in total mortality rate of 169 was 20%. I could not confirm that depleted uranium was one of the potentially dangerous factors for the health of those people, since I am not an expert and competent in that area, but I could have considered it as potential factor of harmfulness.”*

Reporter: *„The Belgrade media talked more about depleted media, but all stories about it ended in the mid-1998. Jovanovic continued collecting data on the health of people who had stayed in the zones which had been attacked with radioactive ammunition.”*

Dr Jovanovic: *„I continued to study this issue for two more years. The results were devastating. The mortality rate of refugees from Hadzici who came to Bratunac in May 1998 was almost four times higher than the mortality rate of local population, and two times higher than the mortality rate of refugees from other areas. In Bratunac, where around two and a half thousand people from Hadzici and about 18 thousand other populations lived that year, in total 105 people died, 50 of who were from Hadzici.”*

Reporter: *„Due to the further migrations, after five years Jovanovic stopped collecting the data on the mortality of population, but she kept on emphasizing the health issues of the people that stayed in the zones that had been bombarded.”*

²⁷⁵ http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:554511-NA-TO-bombe-jos-uzimaju-danak, visited on April 15, 2016

Dr Jovanovic: „In the period from 1996 to 2000, 750 people died in Bratunac, which was a tragical and difficult period for this municipality. I was sure that this was a serious problem and I expected that serious studies and scientific proofs that depleted uranium could have been one of the harmful factors for the health of people were about to be conducted.”²⁷⁶

While dealing with this issue, Dr Jovanovic wrote several papers related to the topic concerning the mortality of people who were refugees from the region of Hadzici municipality, and the share of cancer-related deaths in the mortality rate of the persons who were from Hadzici. In those papers she performed mortality rate analysis for more target groups of population in the area of Bratunac municipality in the period 1996-2000. Based on the parameters that were used in those papers, several conclusions were made:

- The mortality rate of persons coming from Hadzici was about 2,2 times higher than the overall mortality rate of Bratunac municipality;
- The mortality rate of population of Hadzici was about 4 times higher than the mortality rate of local population;
- The mortality rate of population of Hadzici was 2,5 times higher than the mortality rate of other refugees and
- The share of cancer is significant in total mortality rate, and it is slightly higher in case of population of Hadzici compared to other categories of population.²⁷⁷

A journalist and publicist, Nedeljko Zelenovic, also a refugee from Hadzici, dealt with this issue as well. He pointed out that, in accordance with the Registry of Deaths of the Orthodox Church in Bratunac, in 1996 the city cemetery witnessed 154 funerals, third of which were of people from Hadzici. A year later, 166 people were buried, 49 of them were from Hadzici, while in 1998 there were 165 funerals, 68 of the people from Hadzici. Data for 1999 and 2000 are even more disastrous. In 1999, out of 101 dead people, 40 were from Hadzici, and in 2000, there were 105 funerals, of which 51 of people from Hadzici. He also indicated that the highest number of the dead worked in “Technical Overhauling Institute” which had been bombed by NATO, and that the mortality rate among the employees before the war had been 2-3 employees out of 1,500 employees annually, while after the war, this number jumped to a dozen and more deaths per year out of only 500 employees.²⁷⁸

²⁷⁶ “Dnevnik” of RTRS of March 21, 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=resXFygE48w>

²⁷⁷ Prim. Dr. Jovanovic S, “Mortalitet kod raseljenih lica sa podrucja opstine Hadzici i drugih opstina sarajevske regije u periodu 1996-2000. godine” and “Udio karcinoma u stopi smrtnosti kod raseljenih lica sa podrucja opstine Hadzici u period 1996-2000. godine”

²⁷⁸ <http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>, visited on April 1, 2016

The public is also familiar with the case of Sladjana Sarenac, who played in a bomb crater after the bombing, as a seven-year-old girl. First her finger and toe nails fell off, and then some other health issues emerged which is why she spent some time at the Military Medical Academy in Belgrade.²⁷⁹

The Institute for Genetic Engineering and Biotechnology in Sarajevo has studied the presence and harmful effects of depleted uranium on the population of Hadzici as well. In the aforementioned Information this Institute submitted to the Commission of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina in charge of the examination of the consequences of depleted uranium it has been determined that the frequency of chromosome-type aberrations in the samples of local populations of Sarajevo has been increased, with particular reference to Hadzici. In this regard, it has been determined that the frequency of structural chromosome aberrations of the samples from Hadzici has been 3,269%, which means it exceeds the limit value of 3%. In the sample referring to the local population of Sarajevo (Hadzici excluded) this value has been 2,6%, or below the limit value. Based on the presented results, it has been undoubtedly concluded that the sample of local population of Hadzici has contained higher frequency of dicentric chromosomes which is used as a clear indicator of radiation exposure, because the occurrence of dicentric chromosomes in healthy population is very low. The results of micronucleus test have shown that 16,667% of the samples of Sarajevo local population and 57,692% of the samples of Hadzici local population exceeded the level of the allowed limit of micronucleus frequency. The arithmetic mean of the samples of Sarajevo local population was below the allowed limit, while the arithmetic mean of the samples of Hadzici local population exceeded the allowed limit. By applying both tests it has been proved that the population of Hadzici had undoubtedly been exposed to depleted uranium impact, which has been manifested by the increased frequencies of malignant diseases.²⁸⁰

In addition to the citizens of Hadzici, the consequences of the NATO bombing were felt, and still have been felt, by the citizens of other municipalities in the Republic of Srpska.

Thus, the medical staff of the Dobojski General Hospital has warned about the sudden increase in the mortality of patients and the cancerous diseases. The doctors from the ORL Department have conducted a study based on which it has been found that the number of facial and neck cancer has been increased by two and a half times

---

²⁷⁹ <http://www.glassrpske.com/drustvo/panorama/Karcinom-kosi-stanovnike/lat/115038.html>, visited on April 1, 2016

²⁸⁰ Information on the study of the potential genotoxic effects of depleted uranium conducted within the project "Cytogenetic markers in human populations of the Federation of BiH as potential bioindicators of Balkan Syndrome", Institute for Genetic Engineering and Biotechnology, Sarajevo, June 2005

compared to the pre-war period. They treated patients from the area of Doboj, Ozren and the refugees from Sarajevo who inhabited this and the region of Posavina after the war. The Urology Department has also reported that 50% of their patients have been diagnosed with malignant disease, which can indicate the possibility of delayed effects of the increased radiation.²⁸¹

The Department of Infectious Diseases of the “Saint Apostle Luka” hospital, where more patients were admitted in two years after the war than in 35 years prior to that, can also provide information on the malignant diseases in the region of Doboj immediately after the war.²⁸²

Due to the bombing of locations on Kozara there have occurred the cases of malignant diseases in the villages of Potkozarje region in the territory of Gradiska. Mira Dmitrasinovic, a doctor at the outpatient clinic in Gornji Podgraci, gave a statement for “Mondo” in 1999 that the majority of population of that region was diagnosed with various types of cancers. Among other things, she said: *“Until the water supply system was built in this area, there was almost no home without any malignant disease. Kozara is a synonym for the untouched nature and healthy living environment, but I am surprised by the fact that we have had families in which several persons were diagnosed with cancer.”*²⁸³

Also, according to the data from the General Hospital Srbinje, this healthcare institution had 6.110 patients in 2000, 328 of them were diagnosed with the malignant disease which represented 5,37% of the total number of patients, while, for example, in 1991 there were 13.654 patients admitted to the hospital, and 139 or 1,01% of them were diagnosed with the malignant disease.²⁸⁴

Doctor Cimiljka Mitrinovic from the Nevesinje Hospital confirms that all areas bombed by the NATO were exposed to the harmful effects of depleted uranium and states that the number of persons diagnosed with cancer in this area has drastically increased, and that all of them spent some time in this hospital for medical treatments.²⁸⁵

---

²⁸¹ <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:451917-RS:-Uranijum-ubija-odlozeno>, visited on April 13, 2016

²⁸² <http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>, visited on April 13, 2016

²⁸³ <http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>, visited on April 1, 2016

²⁸⁴ Official note of the General Hospital Srbinje submitted to the Survey Commission of the National Assembly of the Republic of Srpska, no. 01-73 of February 18, 2001

²⁸⁵...<http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Nevesinjska-bolnica-trazi-pomoc-od-ministarstva/173332>, visited on April 13, 2016

Picture 52. Children sitting on the remains of the missile, the area of Romanija

Doctor Slavko Zdrale, the Head of the Surgical Clinic, Clinical Center Istocno Sarajevo, appeared as a guest in a TV show “Presing” broadcasted by the Radio and Television of the Republic of Srpska on May 19, 2008²⁸⁶, on which occasion he presented the data related to the increase in the number of cancer patients in Istocno Sarajevo, where 93 patients were registered in 1996, 95 patients in the following year, 175 patients in 1998, 216 patients in 1999, 263 in 2000, and even 356 patients diagnosed with some kind of cancer in 2001.

It should also be noted that on January 24, 2001, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe submitted an appeal on the prohibition of production, testing, use and sale of weapons containing uranium and plutonium. The appeal emphasized that such weapons had been used during the intervention against Yugoslavia and it could have long-term effects on the health and quality of life of people in the southeast Europe, including the consequences that could have impact on the future generations as well. The Parliamentary Assembly of the Council of Europe also urged NATO and the UN to implement the program of medical surveillance, not only for the soldiers

²⁸⁶ Source: The Archive of the Radio and Television of the Republic of Srpska

who had participated in the military operations, but also for the civilian population of the Balkans.²⁸⁷

8.5. Statistical indicators showing the increase in the number of cancer patients and people who died of cancer

The number of people who died of cancer in the Republic of Srpska, according to the data of the Republic of Srpska Institute of Statistics²⁸⁸, has been constantly increasing.

Table 13 provides the data on this.

Table 13. Data on the number of people who died of cancer in the Republic of Srpska in the period from 1998 to 2014 (Source: The Republic of Srpska Institute of Statistics)

Year	Number of diseased persons
1998	1.888
1999	1.921
2000	2.126
2001	2.256
2002	2.129
2003	2.411
2004	2.330
2005	2.653
2006	2.371
2007	2.733
2008	2.733
2009	2.822
2010	2.700
2011	2.802
2012	2.937
2013	3.090
2014	3.154

²⁸⁷ The Appeal of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe related to the prohibition of using the weapons containing uranium and plutonium, the Representative Office of BiH to the Council of Europe, no. 63/01 of January 26, 2001

²⁸⁸ “Republic of Srpska Statistical Yearbook for 2009”, Republic of Srpska Institute of Statistics, December 2009, p. 80-81 and “Republic of Srpska Statistical Yearbook for 2009”, Republic of Srpska Institute of Statistics, November 2015, p. 79

The same data were also presented in the Bulletins issued by the Public Health Institute of the Republic of Srpska for the period 2005-2014.²⁸⁹

From the previous Table it is obvious that the number of deaths caused by the malignant diseases in the Republic of Srpska increased in 2014, compared to 1998, by 1.266 or by more than 67%.

This is even more horrifying if we take into consideration the fact that 1.636 persons died of cancer in the Republic of Srpska in 1997.²⁹⁰ As this number increased by 1.518 persons in 2014, it is evident that the number of people who died of cancer was increased by more than 92%.

According to the data of the Public Health Institute of the Republic of Srpska for the period 2005-2014²⁹¹ the share of mortality caused by the malignant diseases in the overall mortality of the population in 2001 was 16,8%, and in 2014 it was 21,9%.

Based on all aforementioned information it can be concluded that the mortality rate and number of persons dying of the malignant diseases in the Republic of Srpska has been constantly increasing, although the number of inhabitants is being decreased (migrations, reduced birth rate) which can be, as the experts warn, the result of the bombing of the Republic of Srpska with depleted uranium ammunition.

8.6. Consequences of the bombing attacks with depleted uranium in other countries

The consequences of depleted uranium ammunition can be also seen in Serbia, which had been bombed with such ammunition as well, and where approximately 320 children, not older than 19 and two-thirds of them even younger than 14, are diagnosed with some malignant disease, and 56 of who die ever year.²⁹²

The effects of depleted uranium are also visible in Iraq, since the bombs used to attack this country during the Gulf War in 1991 are identical to those used during the bombing of the Republic of Srpska. The remains of the radioactive missiles, fired from the "allied" aircrafts, have been found all around the former battlefields in Iraqi and

---

²⁸⁹ "Zdravstveno stanje stanovništva Republike Srpske", bulletins for the period 2005-2014, Public Health Institute of the Republic of Srpska

²⁹⁰ <http://pressrs.ba/info/vesti/broj-umrlih-od-raka-porastao-za-70-odsto-17-04-2013>, visited on April 13, 2016

²⁹¹ "Zdravstveno stanje stanovništva Republike Srpske", bulletins for the period 2005-2014, Public Health Institute of the Republic of Srpska

²⁹² <http://www.vesti-online.com/Vesti/Drustvo/471593/NATO-i-dalje-ubija-nasu-decu>, visited on April 14, 2014

Kuwaiti deserts. According to the reports of several American non-governmental organizations, the Iraqi children started getting ill of some “rare and unknown” diseases. This has also led to the dramatic increase in the number of patients diagnosed with anencephaly, leukemia, lung and digestive organs tumors. The number of abortions and stillbirths has also been increased, but certainly the most dramatic consequences are the mutations in human fetuses resulting from the depleted uranium contamination caused by the fragments of the American bombs.²⁹³

---

293 <http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>, visited on April 13, 2016

CONCLUSIONS

The NATO Alliance openly supported the Muslim-Croatian side from the beginning of the war in Bosnia and Herzegovina. The evidence of this statement can be found in the operations that had been conducted prior to the Operation "Deliberate Force".

The reasons for providing such unilateral support are to be found in the general socio-political and military relations which existed worldwide at the end of XX century. Namely, due to the collapse of the USSR and the end of the Cold War, the North Atlantic Alliance had to find new reasons to justify its existence.

Also, one of the important reasons was the presidential campaign of the then American president Bill Clinton, who wanted to gain the trust of his voters by getting involved into the war in Bosnia and Herzegovina.

The bombing of the Republic of Srpska by NATO within the Operation "Deliberate Force" lasted 16 days, with short interruptions. In addition to the operations performed by the NATO aviation, at the same time the Rapid Reaction Force attacked from its positions on Igman, and even 13 "Tomahawk" missiles were fired.

The reason for the largest military operation in Europe since the World War II was the least important. Still, the incident at the market "Markale" in Sarajevo, although never completely clarified, was used as a specific motive.

The force and power, and the number of participants in the attacks NATO performed against the Republic of Srpska, support the thesis that the whole operation had been planned in advance, and that the start of the operation requested just any reason in order to justify it before the world public.

In this regard, a media campaign of saturating the VRS and the Serb nation in general, never seen before, was being conducted simultaneously with the bombing attacks.

The most modern weapon and ammunition was used in the attacks on the Republic of Srpska, which caused immeasurable multi-million material damage.

Still, the worst consequences of this campaign are the human casualties. Besides the military objects, the civilian targets were also attacked which resulted in a large number of the killed innocent civilians, including the children.

The precise number of the victims has not been fully determined yet. The reasons are both subjective and objective, but considering that it has been more than 20 years since the bombing it can be rightly concluded that this number will never be determined.

In addition to the direct consequences of the NATO attacks on the Republic of Srpska, the indirect consequences caused by those actions should also be pointed out.

First of them refers to the immeasurable advantage the Muslim and Croatian units were provided in this way which is why they had launched a general offensive that resulted in losing a great part of the territory under the control of the VRS, which led further to the mass persecution of the Serb population from the occupied parts of the Republic of Srpska territory.

Second, perhaps even more serious indirect consequence for the Republic of Srpska population is the vulnerability of their health due to the use of depleted uranium ammunition.

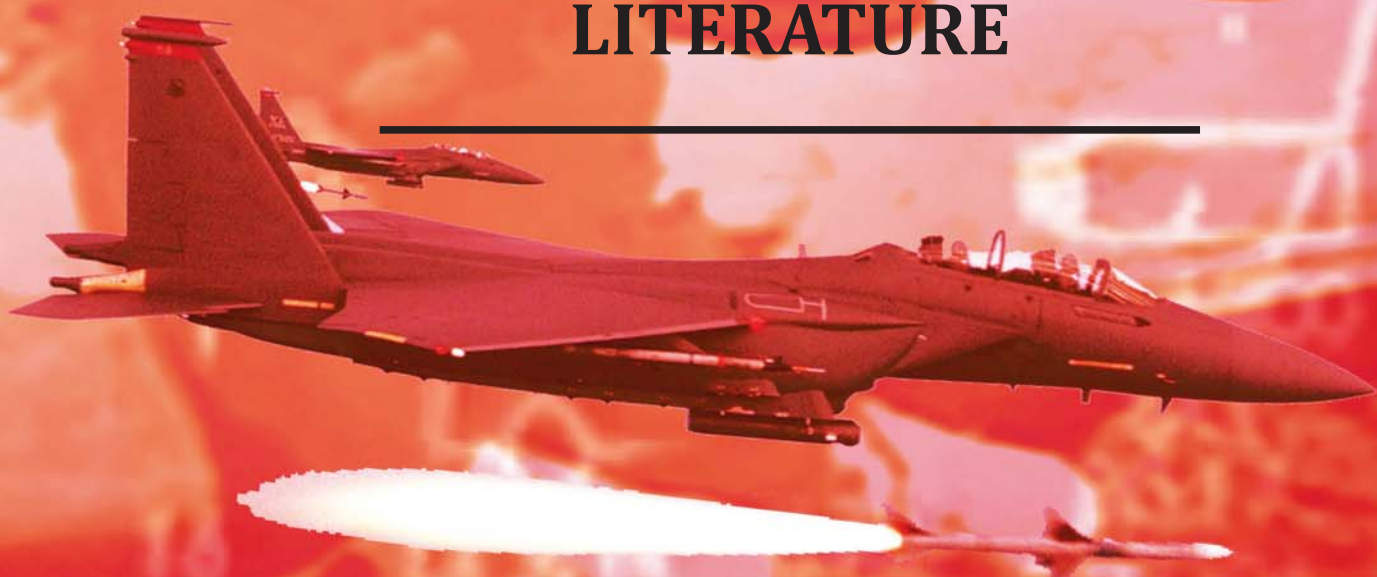
Unfortunately, this problem has not been appropriately addressed yet, nor have all harmful consequences caused by depleted uranium been entirely determined.

Having in mind the fact that the disintegration of uranium takes billions of years, it is evident that all future generations will suffer the consequences caused by this “peacekeeping” operation.

**ИЗВОРИ И
ЛИТЕРАТУРА
/
SOURCES AND
LITERATURE**

Документи/ Documents

1. Архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица: *Извјештаји ГШ ВРС од 30. августа до 15. септембра 1995. године, Саопштења за јавност информативне службе ГШ ВРС од 5. до 8. септембра 1995. године, Фотодокументација ЦЈБ Сарајево, Списак Министарства рада и борачко-инвалидске заштите, Списак погинулих и рањених грађана ГШ ВРС.*
2. Електронска База Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица: *Увјерења о погибији, Изводи из МКУ, Картон жртве СПЦ, Списак погинулих, умрлих и несталих. Апел Парламентарне скупштине Савјета Европе који се односи на забрану коришћења оружја које садржи уранијум и плутонијум, Представништво БиХ при Савјету Европе, број 63/01 од 26. јануара 2001. године.*
3. *Апел Парламентарне скупштине Савјета Европе који се односи на забрану коришћења оружја које садржи уранијум и плутонијум, Представништво БиХ при Савјету Европе, број 63/01 од 26. јануара 2001. године.*
4. *Билтени Здравствено стање становништва Републике Српске од 2005. до 2014. године, ЈЗУ Институт за јавно здравство Републике Српске.*
5. *Ванредни извјештај, Команда 1. пб/3.Спбр, број 44-08/95 од 31. августа 1995. године.*
6. *Депеша, СЈБ Пале, бр. 15-5/02-210/95 од 1. септембра 1995. године.*
7. *Depleted Uranium in Bosnia and Herzegovina – Post-Conflict Environmental Assessment, United Nations Environment Programme, Revised edition: may 2003.*
8. *Допис, Општа болница Србиње, број 01-73 од 18. фебруара 2001. године.*
9. *Забилјешка са првог састанка ad hoc Комитета о осиромашеном уранијуму, Министарство иностраних послова БиХ – Мисија БиХ при ЕУ и НАТО, број 232-598/0000 од 17.01.2001. године.*
10. *Записник о саслушању свједока Каришик Драгомира, Основни суд Соколац - Одјељење у Рогатици, бр. Кри-17/96 од 29. јула 1996. године.*
11. *Записник о увиђају, Основни суд у Приједору, број Кри.86/95 од 9. септембра 1995. године.*
12. *Записник о увиђају, Основни суд у Приједору, број Кри.76/95 од 11. септембра 1995. године.*

13. *Записник о увиђају*, Основни суд у Приједору, број Кри.77/95 од 11. септембра 1995. године.
14. *Записник о увиђају*, Основни суд у Приједору, број Кри.78/95 од 11. септембра 1995. године.
15. *Записник о увиђају*, Основни суд у Приједору, број Кри.82/95 од 12. септембра 1995. године.
16. *Записник о увиђају*, Основни суд у Србињу, бр. Кри-37/95 од 30. августа 1995. године.
17. *Записник о увиђају*, СЈБ Невесиње, бр. 17-4/02-95, од 10. септембра 1995. године.
18. *Записник о увиђају*, СЈБ Пале, бр. 15-5/02-230-135/95 од 6. септембра 1995. године.
19. *Записник о увиђају*, СЈБ Чајниче, бр. 16-5/02-230-14/95 од 30. августа 1995. године.
20. *Записник о увиђају*, СЈБ Чајниче, бр. 16-5/02-230-13/95 од 1. септембра 1995. године.
21. *Записник о увиђају*, ЦЈБ Сарајево, бр. 15-02-348/95 од 21. септембра 1995. године.
22. *Записник о увиђају*, ЦЈБ Србиње, бр. 16-02-2-230-107/95 од 8. септембра 1995. године.
23. *Извјештај о дејству авијације НАТО и снага РРФ*, Генералштаб Армије БиХ, број 1-1/1206-1 од 9. септембра 1995. године.
24. *Извјештај о испитивању радиоактивности*, ГШ ВРС, пов. број: 1/11-10-1-9/12, од 5. фебруара 2001. године.
25. *Информација*, Одјељење за општу управу, Општина Чајниче, број 02-56-31716 од 10. маја 2016. године.
26. *Информација и документација*, општина Петрово, број 02-014-2-130/16 од 21. априла 2016. године.
27. *Информација и документација*, општина Фоча, број 02-014-247/16 од 13. јула 2016. године.
28. *Информација о истраживању потенцијалних генотоксичних ефеката*

осиромашеног уранијума проведеног у оквиру пројекта „Цитогенетички маркери у хуманим популацијама ФБиХ као могући биоиндикатори за Балкански синдром“, Институт за генетичко инжењерство и биотехнологију, Сарајево, јуни 2005. године.

29. *Italian national environmental protection agency (ANPA) – Precautions to be taken upon finding munitions containing depleted uranium or fragments of such munitions*, Rappresentanza permanente D'Italia presso il Consiglio Atlantico, 30. јануар 2001.
30. *Кривична пријава*, ЦЈБ Бијељина, бр. 11-02/2-230-2017 од 27. октобра 1995. године.
31. *Кривична пријава*, ЦЈБ Приједор, број 14-02/2-МД-КУ-366/95 од 5. Октобра 1995. године.
32. *Одлука о образовању Анкетне комисије за испитивање посљедица на околину и становништво дејства муниције са осиромашеним уранијумом*, Народна Скупштина Републике Српске, број 01-30/01 од 12. јануара 2001. године.
33. *Одлука о формирању Интерресног министарског савјета*, Савјет министара Босне и Херцеговине од 10. јануара 2001. године.
34. *Одштетни захтјев за уништени релеј „Столице“*, ПТТ Бијељина, бр. 1910/95 од 2. октобра 1995. године.
35. *Посљедице бомбардовања Републике Српске пројектилама са осиромашеним уранијумом*, Министарство одбране Републике Српске, пов. број: 8/1-01-22/2001, од 24. јануара 2001. године.
36. *Првостепена пресуда у предмету IT-98-29/1-T против Драгомира Милошевића*, Међународни кривични суд за бившу Југославију, 12. децембар 2007. године.
37. *Првостепена пресуда у предмету IT-04-83-T против Расима Делића*, Међународни кривични суд за бившу Југославију, 15. септембар 2008. године.
38. *Првостепена пресуда у предмету IT-98-29-T против Станислава Галића*, Међународни кривични суд за бившу Југославију, 5. децембар 2003. године.
39. *Резолуција 998*, Савјет безбједности УН, 16. јун 1995. године.

40. *Report-Health aspects of the Balkans-DU crisis: the Italian experience*, Rappresentanza permanente D'Italia presso il Consiglio Atlantico, 30. januar 2001.
41. *Сажетак првостепене пресуде у предмету IT-95-5/18 против Радована Караџића*, Међународни кривични суд за бившу Југославију, 24. март 2016. године.
42. *Седмични извјештај*, ЦЈБ Сарајево, бр. 15-05-801-107/95 од 4. септембра 1995. године.
43. *Службена забиљешка*, СЈБ Вогошћа, бр. 15-1/02-СЗ-2/95 од 2. септембра 1995. године.
44. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-37 од 7. септембра 1995. године.
45. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-34 од 8. септембра 1995. године.
46. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-36 од 14. септембра 1995. године.
47. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-25 од 30. септембра 1995. године.
48. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-27 од 30. септембра 1995. године.
49. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-28 од 30. септембра 1995. године.
50. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-21 од 1. октобра 1995. године.
51. *Службена забиљешка*, ЦЈБ Добој, бр.12-02/2-256/96-30 од 1. октобра 1995. године.
52. *Службена забиљешка*, СЈБ Пале, бр. 15-5/02-230-134/95 од 4. септембра 1995. године.
53. *Службени извјештај*, ЦЈБ Сарајево, бр. 15-02-336/95 од 31. августа 1995. године.
54. *Службени извјештај*, ЦЈБ Сарајево бр. 15-02-368/95 од 18. септембра 1995. године.

55. *Статистички годишњаци за 2009. и 2015. годину*, Републички завод за статистику Републике Српске.

Видео-материјали/ Video material

<https://www.youtube.com/watch?v=X9-gK19rLE4>
<https://www.youtube.com/watch?v=1L1fYIAKenY>
<https://www.youtube.com/watch?v=Jflyr3sSnu8>
<https://www.youtube.com/watch?v=3a12GtYsuwE>
<https://www.youtube.com/watch?v=PW4KU4FQ8qo>
<https://www.youtube.com/watch?v=ofHLFEoQN7I>
<https://www.youtube.com/watch?v=SMVg3P1AiBA>
<https://www.youtube.com/watch?v=FbgGxXg45kY>
https://www.youtube.com/watch?v=h7Ld_gMs4uQ
<https://www.youtube.com/watch?v=O8Y1ouRUvLE>
<https://www.youtube.com/watch?v=oBHbSeqUrTM>
<https://www.youtube.com/watch?v=JXo4hjqpPg>
<https://www.youtube.com/watch?v=wbaWxNbh7y8>
<https://www.youtube.com/watch?v=hDWDTFkiYb4>
<https://www.youtube.com/watch?v=kF5kGoPQ1kE>
<https://www.youtube.com/watch?v=4XAzDd51MQ4>
<https://www.youtube.com/watch?v=resXFyge48w>
<https://www.youtube.com/watch?v=Ejqr25hFXjo>
<https://www.youtube.com/watch?v=dX4k9xxfmfc>
<https://www.youtube.com/watch?v=x85O6t4nMDY>

Дневници СРТ-а од 30. августа до 15. септембра 1995. године.

Некад било: Посљедице НАТО бомбардовања Републике Српске, Радио-телевизија Републике Српске, 10. март 2009. године.

Пресинг: Осиромашени уранијум, Радио-телевизија Републике Српске, 19. мај 2008. године.

Црвена линија: Бомбардовање осиромашеним уранијумом, Радио-телевизија Републике Српске, 10. јануар 2006. године.

Књиге и публикације/ Books and publications

1. Антић Чедомир, Кеџмановић Ненад: *Историја Републике Српске*, НИП Недељник, Београд 2016. године.
2. *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995 Volume I*, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, DC 20505, May 2002.
3. Бинел Пјер-Анри: *Ратни злочини НАТО-а*, Гутембергова галаксија, Београд, 2003. године.
4. Боројевић Данко, Ивић Драги: *Војска Републике Српске 12. мај 1992-31. децембар 2005*, Београд 2014. године.
5. Боројевић Данко, Ивић Драги: *Орлови са Врбаса*, Рума 2014. године.
6. Данелишен Драган: *Ко њих пита (страдање дјеце у рату)*, Глас српски, Бања Лука 1995. године.
7. Durakovic Dr Asaf: *Statement of Dr. Asaf Duraković Chief of Nuclear Medicine, on the Medical Implications of Depleted Uranium*, International Action Organization, 2005. године.
8. *Из смрти у бесмрт*, Команда ваздухопловства и ПВО ВРС, Бања Лука 1996. године.
9. Јовановић прим. др Славица: *Морталитет код расељених лица са подручја општине Хаџићи и других општина Сарајевске регије у периоду 1996–2000. године*.
10. Јовановић прим. др Славица: *Удио карцинома у стопи смртности код расељених лица са подручја општине Хаџићи у периоду 1996–2000. године*.
11. Кларк Ремзи, Џервези Шин, Флаундерс Сара, Тешић Нађа, Дејхман Томас и др: *НАТО на Балкану гласови отпора*, ЈУМЕДИА МОНГ д.о.о. и Војноиздавачки завод, Подгорица – Београд 2000. године.
12. Лазић др Миодраг: *Дневник ратног хирурга*, Српска новинска агенција – СРНА, едиција Проза, Пале, 1997. године.
13. Лигтенберг Јени: *Ратни дневник Пале 1993–1995*, Донат-граф, Београд, 2016. године.

14. *NATO летови у злочин - Нова крила*, Ваздухопловство и ПВО ВРС, Нови Сад, новембар 1995. године.
15. *NATO против Срба – Рутам злочина*, НИШП Ослобођење, Сарајево -Илиџа, октобар 1995. године.
16. *NATO Handbook*, Public Diplomacy Division, NATO, Brussels, Belgium, 2006.
17. Owen C. Robert: *USAF: Deliberate Force, A Case Study in Effective Air Campaigning, Final Report of the Air University Balkans Air Campaign Study*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, January 2000.
18. Rip Michael Russell, Hasik M. James: *The Precision Revolution: GPS and the Future of Aerial Warfare*, Naval Institute Press, 2002.
19. Ripley Tim: *Conflict in the Balkans 1991–2000*, Osprey Publishing Elms Court, Oxford 2001.
20. Симс Брендан: *Најсрамнији тренутак – Британија и уништавање Босне*, Vuubook, Сарајево – Београд 2003. године.
21. Цвјетковић Ненад: *Битка за Возућу: (1992–1995)*, Мисионар, Добој 2012. године.
22. Црномарковић Милан: *Балканска трагедија*, АРТ принт, Бања Лука 2006. године.
23. Шошић Мирко, Таушан Томислав, Ждрале Славко, Пејић Милан: *Ратне болнице у Сарајевско-романијској регији*, АНУРС, Бања Лука, 2017. године;

Новине/ Newspapers

1. *Глас српски*, издања од 30. августа до 20. септембра 1995. године.
2. *НИН*, септембар 1995. године.

Интернет извори/ **Internet sources**

<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=940707>

<http://avijacija.com/?p=1065>

<http://www.slobodnaevropa.org/content/svjedoci-branili-karadzica-od-optuzbi-za-markale/24742731.html>

<http://planken.org/balkans/chronology/unprofor/1995>

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:452880-Pjer-Anri-Binel-Srbija-mi-je-druga-otadzbina>

<http://www.e-novine.com/intervju/intervju-politika/48604-Mladi-morao-izvriti-samoubistvo.html?print>

<http://www.glassrpske.com/drustvo/panorama/Sjecanje-na-zrtve-NATO-bombardovanja-u-Rogatici/lat/10670.html>

<http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocin.aspx?Naslov=%D0%9D%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D0%B0-1995>

<http://mondo.rs/a786503/Info/Ex-Yu/NATO-bombardovanje-posledice.html>

<http://www.nezavisne.com/novosti/bih/18-godina-od-Nato-bombardovanja-zbog-Markala/207130>

<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20021126/bih03.asp>,

<http://pressrs.ba/info/vesti/broj-umrlih-od-raka-porastao-za-70-odsto-17-04-2013>

http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:554511-NATO-bombe-jos-uzimaju-danak

<http://www.glassrpske.com/drustvo/panorama/Karcinom-kosi-stanovnike/lat/115038.html>

<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:451917-RS:-Uranijum-ubija-odloženo>

<http://www.nin.co.rs/arhiva/2452/3.html>

<http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Nevesinjska-bolnica-trazi-pomoc-od-ministarstva/173332>

<http://www.vesti-online.com/Vesti/Drustvo/471593/NATO-i-dalje-ubija-nasu-decu>

<http://www.nato.int/ifor/un/u950616a.htm>

[412](http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:430985-Akasi-</p></div><div data-bbox=)

Granatu-na-Markale-su-mogli-ispaliti-i-muslimani

<http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1997/October%201997/1097deliberate.aspx>

<http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/yu-dinar-1945-1965.php>

<http://www.nato.int/history/nato-history.html>

http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm

<http://www.nytimes.com/1995/09/11/world/nato-shifts-focus-of-its-air-attacks-on-bosnian-serbs.html?pagewanted=all&src=pm>

Из предговора

(...) У то вријеме НАТО савез чинило је шеснаест државачланица, најмоћнијих земаља Европе и САД. С друге стране, без иједног савезника, Републику Српску браниле су само војска и полиција Републике Српске и њен народ, што је мање од двјеста хиљада војноспособних. Тако мала држава као што је Република Српска, која је већ била исцрпљена ратовима у Босни и Херцеговини и региону, није могла представљати никакву опасност по свјетски мир и безбједност како се то тада у западним круговима представљало. Стога, напад НАТО-а на Републику Српску није, а никад се и неће моћи ничим оправдати. Да иронија буде већа, по први пут у новијој историји ратовања НАТО се отворено ставио у службу подршке једној од зараћених страна, и то муслиманско-хрватској, што је посебно долазило до изражаја у акцијама Снага за брзо дејство које су координисано дјеловале са муслиманско-хрватским снагама, те уз ваздушну подршку задавале тешке ударце и губитке српској војсци како би се рат окончао на штету Републике Српске.

Аутори

НАМЈЕРНОМ СИЛОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

DEI IREDATE EORSE A SAINST THE DEBIRIC OE SRBCKA

РЦИРР